

Van Nu en Straks. Nieuwe reeks. Jaargang 3

bron

Van Nu en Straks. Nieuwe reeks. Jaargang 3. Z.d., Antwerpen 1898

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/_van002189801_01/colofon.htm

© 2007 dbnl

*1

MARIALIEDJE

Marialiedje

Dorisch.

Woorden van Alfred HEGENSCHIEDT.

Muziek van H. van den BURG.

1

Marialiedje
Dorisch.

Woorden van Alfred HEGENSCHIEDT. Muziek van H. van den BURG.

ZANG

Ik heb u lief en ken u niet, Ik weet niet wat me in 't hart geschiedt

PIANO.

Als in uw oogjes klaar en blauw Mijn eigen aanschijn ik aanschouw.

Gij zijt van mij, ik voel het toch En toch zoo vreemd weer, vreemd der nog

Dan al wat van u, kindje zoet, Ik gissen durfde en heb vermoed

2

Ik gis, sen durf, de en heb vermoed.

Ik droom, de van u meen' gen nacht Toen d'en, gel bood, schap

had gebracht, En toen ver, stond ik be, ter u Dan 't vleesch en bloed dat gij zijt nu.

Uw oog, jes zijn zoo eind, loos diep, 't is

of uit hen Gods stem me riep, Zeg, kin, de, ken, blijft gij bij mij,

3

Of keert wel dra gij tot Gods zij? Ik druk aan 't hart u,

kind-je teer, en durf net toch niet al te zeer, Dat gij niet lij-det

men-schen pijn, O zwak en ten-ger kin-de-kijn,

O zwak en ten-ger kin-de-kijn.

kin-de-ken, 'k ver-sta het niet Van waar gij komt, waar-heen gij ziet, En

4

niet het lot dat 't uw zal zijn, Maar 'k min u, hart van 't mijn!

Slaap

zacht mijn kind-je, droom nu zoet, Droom dat een en-gel u be-hoedt,

Uw moe-der bidt, uw moe-der zingt, Haar ze-gen op uw hoofd-je zinkt

Slaap zacht mijn kind-je, droom nu zoet.

Beatrice

In gele tinten smelt het avondrood
en 't daggeluid versterft in stilte en vreê.
Daar trilt een zang en tilt mijn harte meê
naar 't land der droomen, boven smart en dood.
Onleschbaar brandt weer de oude liefdedorst;
't verlangen woelt onstuimig door mijn borst.

O mocht ik eenmaal u in de armen drukken,
gij vlekkelooze maagd, gij beeld der vrouwen,
gij uit mijn ribbe en uit Gods aâm geboren!
Geen andren stervling zal uw zoen verrukken,
géén zult ge, o bloeme, uw geurenkelk ontvouwen:
de mijne zijt ge alleen, mijne uitverkoren!

Ik voel dat gij aan mij, aan mij behoort,
dat gij mij wacht en ik u eenmaal vind
en niets ons scheiden zal in eeuwigheid;
dat mij geen laffe rust, geen vreê bekoort,
vóór ik, in u verzinkend, gansch verzwind
in hooger vreugde, die van wellust schreit.

O voorwerp van mijn zwoegen en mijn smachten,
waar is mijn stap niet rustloos rondgeschreden?
Hoe meer ik zocht, hoe dieper ik verlangde.
Ontembaar ging de stroom van mijn gedachten
naar u, ontembaar... 'k heb gedwaald, geleden
voor u, die 'k nooit aan 't jagend harte prangde.

Door stad en veld ben ik u nagetogen!
In 't wislend spel der diepe maagdenblikken,
in morgenglans en avondschemeringen
vorschte ik u na, door 't hopen reeds bewogen,
en toen ik waande uw godlijk beeld te omstrikken
vond ik dat de armen maar een droom omvingen.

Eens voelde ik louter goedheid om mij waaien
en voelde u zóó nabij, vol zaalgen vrede,
of reeds uw palmen op mijn voorhoofd rustten.
Om slanke leden zag ik plooiën zwaaien,
mijne armen strekten zich, mijn lippen kusten...
Traag zwichtte 't beeld der zinnen voor de rede.

En weder ging de tocht, de bange tocht,
o! de enkle nog waarin ik vrede vond,
en schooner reest ge in 't mijmerend gedacht,
dat dieper leven in uwe oogen zocht,
en malscher lokken om uw slapen wond,
en steeds u tooide in nieuw ervaren pracht.

En uit mijn tranen welig opgegroeid,
en op mijn zuchten hooger opgevoerd,
dooraderd door den golfslag van mijn bloed,
hebt gij steeds vuurger in mijn geest gegloeid,
hebt gij steeds dieper mij het hart geroerd,
gij, de Eenige, eeuwig waar, en schoon, en goed!

Gij blijft zoolang, zoolang... Wie schat den tijd
des lijdens, dat uit eindloos wachten sproot?
Nog is mijn liefde frisch als d'eersten dag.
Mijn hart, zoo vaak bezweken in den strijd,
herleeft in forscher jeugd uit elken dood
en 't klopt nog met denzelfden aderslag.

En zie!... Gij kwaamt... die 'k in vervoering zag.
Hel klonk uw stemme door den milden dag.
Gij droegt de gansche wereld in uw oog,
heel 't schoone en vrije leven in uw lach,
en 't scheen me of alles wentelde en bewoog
en ééne heerlijkheid 't Heelal omtoog.

Kom weêr tot mij: voel hoe mij 't afscheid griede!
Maar wendde ooit 't Lot door menschelijk gewezen?
Op uitverkoren hoofden daalt alleen
de groote kalmte der voldane liefde.
U heb ik slechts op aarde en anders géén,
u die te ver zijt voor mijn zwakke schreên.

En toch in u slechts vind ik vrede en kracht
en stalen wil, onwrikbren heldenmoed.
In u wordt heel mijn streven groot en zacht,
de geest gelouterd, 't harte oneindig goed,
mijn smachtend lied een luid triomfgeschal, -
o eeuwge liefde, o polsslag van 't Heelal!

Het duistert langzaam... Zie! de starrennacht
trilt als van diep gevoel en vreemde smart.
Een adem van mysterie, lavend zacht,
giet zwaren weemoed door die donkre pracht,
en enkel klopt, hoe mat en moegesard,
't onstuimig bonzen van mijn gloeiend hart.

1892.

PROSPER VAN LANGENDONCK.

Bakunin en de Meiomwenteling in Dresden⁽¹⁾

Het is een ondankbare taak het minst twijfelachtige over Bakunin's deelneming aan de dresdener Meiomwenteling samen te lezen uit de elkaar dikwijls tegensprekende, onnauwkeurige en misvormde berichten van meestal reactionairen oorsprong; ondankbaar vooral om het feit dat Bakunin daarover wellicht meermalen geschreven heeft, wat mij echter even ontoegankelijk is als de stukken der Meiprocessen.

Bakunin schreef op 7 April 1850 aan Reichel uit de vesting Königstein: 'Ik schrijf mijn verdediging, een lang en oneindig langdurig werk. Gij weet dat ik ongaarne en moeielijk schrijf, maar 't zal toch spoedig klaar zijn.'⁽²⁾

In den zomer 1851 schreef hij op verzoek van keizer Nikolaas in de Peter- en Paulusvesting, waar hij in het Alexèi-ravelijn opgesloten was, een beschrijving zijner lotgevallen in het buitenland, 'iets in den aard van *Dichtung und Wahrheit*. Mijn handelingen waren overigens zoo gekend dat ik niets had te verzwijgen.' Zonder den naam van een anderen persoon te noemen 'verhaalde ik aan Nikolaas met slechts eenige voorbehoudingen gansch mijn leven in het buitenland, met alle gedachten, indrukken, gevoelens, waarbij het niet ontbrak aan voor hem leerrijke bemerkingen over zijn uit- en inwendige politiek.'⁽³⁾

Hij schreef aan A. Herzen den 8 December 1860: 'Ik ben voornemens U een uitvoerig bericht mijner faits et gestes sedert ons laatst afscheid in de Avenue Marigny te zenden,'⁽⁴⁾ maar heeft het denklijk niet gedaan.

In de nekrologie van V.A. Zaicev in *Obščee Dělo* (Maart 1882) wordt gezegd: 'Hij schreef de biographie van Bakunin, deels naar zijn dictaat, deels naar zijn verhalen, en onder zijn papieren moet zich een beschrijving van de dresdener omwenteling bevinden, van zijn gevangenneming, zijn gevangenschap in Oostenrijk, zijn opsluiting op den Spielberg (onjuist) en uitlevering aan Rusland en, het kan zijn, ook een beschrijving van zijn verdere lotgevallen in Rusland.' Hierover heb ik niets naders kunnen vernemen.

Twee of drie authentische bijdragen tot de geschiedenis van Bakunin in dien tijd zullen misschien eens uitkomen.

Een groote onzekerheid heerscht nog heden omtrent de Meibeweging, de uitwendige gebeurtenissen ter zijde gelaten. Na haar onderdrukking in Saksen, de Rijnstreken, de Palts en Baden, na de gevangennemingen in massa in Berlijn, Breslau, Praag, enz., zegevierde toch de reactie en, om zich te verdedigen, moesten de democratische partijen vooral de zelfstandigheid en de afzonderlijke stelling van iedere plaatselijke beweging bewijzen. De kerkerstraffen duurden in Saksen tot in 1861, het voorloopig arrest duurde zelfs in een geval *acht jaar en half*⁽⁵⁾ en weldra na de amnistiën begon de nieuwe duitsche beweging die zooveel Jaar-achtenveertigers met de eenheid *zonder* de vrijheid verzoende. Velen stierven in ballingschap, als Tzschirner, d'Ester en Todt; anderen zwegen sindsdien, als Heubner en Graaf O. Reichenbach; anderen, als Richard Wagner en Gottfried Semper, gingen gansch andere wegen. Gedenkschriften zullen misschien

eens aan het licht komen; intusschen wordt dit door de algemeene reactie niet aangemoedigd.

Zonder te zeer te dwalen en te oordeelen naar de brieven van Bakunin, die er het openlijkst over spreekt, kan men over 't algemeen zeggen dat de nederlagen der democratie in Weenen (October 1848), in Berlijn (November), de hongaarsche omwenteling, de dreigende russische inval, dat dit alles, gedurende den winter 1848-49, overal waar de reactie nog niet alle leven had gedood als toenmaals in Weenen, de gedachte had moeten opwekken het naaste jaar, in 't voorjaar, krachtiger dan ooit de omwenteling te behartigen, zonder zich ditmaal, als in 1848, weder te laten foppen door de reactie en de vorsten wien men toen de macht in handen liet. Zoo hadde men eveneens de voordeelen der internationale samenwerking hoeven in te zien en de hongaarsche en italiaansche omwenteling de hand reiken in stede van zich tot genoegen der reactie voor Sleeswijk-Holstein te begeesteren en zich aldaar nutteloos op te offeren onder 't bevel harer generalen. Voor de vastberaden democraten waren deze opvattingen zeker heel klaar en Bakunin handelde gansch in den zin van den 'Oproep aan de Slaven', wanneer hij deze bewegingen wilde doen samengaan met de hem nader bekende boheemsche en poolsche, alsook met de hongaarsche beweging. Het is volkomen zeker dat men in Köthen en Leipzig en later in Dresden nauwe betrekkingen had met Berlijn, Breslau en Praag, al waren in ieder stad slechts weinigen in de plannen ingewijd. Dezen trachtten dan een *plaatselijke* beweging te doen ontstaan, welke veel minder in 't oog liep en ook lichter was tot stand te brengen; menige kring, op welken men in elk geval kon rekenen, werd misschien in 't geheel niet op voorhand ingelicht.

Een gansch andere vraag is die, of de gelijktijdige bewegingen in Rijnland,⁽⁶⁾ in Baden en in de Palts eenigen samenhang hadden met deze beweging welke van Saksen uitging. Ik heb mij

om deze vraag niet bekommerd, daar vóór alles vaststaat, dat Bakunin er geen betrekkingen had: ten minste is niet de geringste aanduiding hierover aan 't licht gekomen en er bestond toenmaals toch niets, waarvan hem de reactie niet beschuldigde. Zijn blik was naar het Oosten gericht; Pruisen, Saksen, Bohemen, Hongarië zag hij als machtige hulp en ruggesteun der poolsche omwenteling die tegen Rusland gericht was: zegevierden de landen waar de reactie het sterkst woedde, dan boden West- en Noord-Duitschland geen zwaarigheid.

Het is even weinig opgehelderd in hoeverre de regeeringen de te rassche losbarsting der bewegingen uitlokten. De oostenrijksche regeering maakte einde April militaire voorbereidingen in Noord-Bohemen. Volgens den saksischen minister Graaf van Beust⁽⁷⁾ had de koning van Pruisen in April den koning van Saksen uitgenoodigd de grondwet niet te erkennen en in geval van onlusten militaire hulp toegezegd. Beust zond naar Berlijn en drong aan op onmiddellijke bereiding tot den tocht. Het leger ging naar Dresden 'na door een beproefden oudgediende reeds langen tijd bewerkt te zijn in geval van een strijd in de straten.'⁽⁸⁾

Indien de grondwet door de revolutionaire partij gebruikt werd als onmiddellijke aanleiding tot den opstand, voor de reactie moest zij eveneens het voorwendsel zijn tot algemeene onderdrukking en haar weigering waarop het leger loerde, was een uitdaging tot de omwenteling.

Bakunin schreef hierover in 1872⁽⁹⁾: 'De reactie zegevierde in gansch Duitschland. Te laat besloot de revolutionaire partij een algemeenen opstand in 't voorjaar 1849 in te richten. In Mei stegen de laatste vlammen der uitgedoofde omwenteling in Saksen, de beiersche Palts en in Dresden op.'

'In 1849 - schreef hij in 1863 om zich tegen zekere aanvallen te verdedigen⁽¹⁰⁾ - als keizer Nikolaas zich met Oostenrijk verbond, om den wettigen opstand der Hongaren te smoren, beproefde

ik tegenover dit misdadige verbond het heilig verbond der volkeren te stellen en vooral de boheemsche Slaven met de duitsche demokraten te verzoenen. Mijne pogingen bleven niet volstrekt zonder gevolg. Duitschers en Slaven gaven elkander de hand voor een gelijktijdige en algemeene beweging, die wanneer zij geslaagd ware, Italië en Hongarië gered, Polen tot opstand gebracht en de omwenteling naar Rusland hadde gevoerd. Maar dat alles geschiedde te laat.' Toen hij van plan was naar Praag te reizen, verraste hem de omwenteling in Dresden. 'Rijn-Beieren en het groothertogdom Baden, die gelijktijdig met een deel van het koninkrijk Saksen en eenige pruisische steden tot opstand waren gebracht door een laatste poging der democratische partij, waren opgestaan onder voorwendsel de besluiten der frankforter nationale vergadering te ondersteunen.'⁽¹¹⁾

Dr Enno Sander schreef mij: 'Alhoewel er een geheime bond bestond, wiens medeleden onvoorwaardelijke gehoorzaamheid hadden gezworen aan hunnen hoofdleider, die hun natuurlijk onbekend was, toch heb ik nooit iets van een werkelijke samenzwering vernomen, al nam ik zelf deel aan dezen bond. Er werden voorstellen gedaan die nooit tot uitvoering kwamen. Bakunin was als alle Slaven een groote en ijverige samenzweerder en zal zijn eigen kleine bezigheden hebben gehad, om zijn opwinding te voeden. Ik kan mij niet herinneren of zijn persoonlijke stemming (toenmaals in Köthen en Dessau) ooit anders dan hoopvol was; wij allen waren te dien tijd zoodanig opgewonden, dat enkel de onwerkzamen of niet opgewekten aan een eindelijk goeden uitslag twijfelden.'⁽¹²⁾

Deze verklaring schijnt mij de waarschijnlijkste; de wilskracht en de goede wil, en ook het optimisme der individuen is natuurlijk verschillend en Bakunin ijldde allen vooruit. Zoo was de beweging in de verschillende streken ongelijkmatig sterk ontwikkeld en uitte zich ook op gansch verschillende wijze.

De reactie weet natuurlijk dit alles veel nauwkeuriger! en geeft den dag der uitbarsting der samenzwering aan, alleen wisselt deze van 10 tot 30 Mei! Vrijheer von Friesen, sedert 7 Mei saksische minister van binnenlandsche zaken, schrijft dat 'naar het door hem (Bakunin) ontworpen plan op 10 Mei de omwenteling gelijktijdig in Praag, Dresden, Breslau en Berlijn uitbreken moest.'⁽¹³⁾ In de biographie van Beust door F.W. Ebeling⁽¹⁴⁾ staat integendeel: 'Eerst tegen de tweede helft van Mei werd in Saksen het teeken tot den opstand verwacht.' Zoo spreken zich gedenkschriften en biographen der onmiddellijk betrokken saksische ministers tegen, wien toch alle stukken ter beschikking stonden, om iets authentisch te vernemen, wanneer het bestaat.⁽¹⁵⁾ Bakunin is altijd het geheimvolle middenpunt; b.v.: 'de veelgenoemde en bekende Bakunin verschijnt als het middenpunt van al deze bewegingen, waar alle draden samenloopen.'⁽¹⁶⁾

Bakunin moet van Leipzig meermalen heimelijk naar Dresden gekomen zijn; Roeckel moet hem van Leipzig naar Dresden gebracht hebben en ten zijnent verborgen; 'hij maakt Wagner met hem bekend, terwijl hij hem aan Wagner's gade (Minna Wagner) onder een vreemden naam voorstelt;'⁽¹⁷⁾ eenmaal woonde hij eenige dagen bij Roeckel, zooals deze zelf aangeeft.⁽¹⁸⁾

'In begin van Maart 1849 - heet het in een grootendeels betrouwbaar artikel over Bakunin's leven in de *Urwählerzeitung* Berlijn, 8 Augustus 1852 - verscheen Bakunin in Dresden en onder verschillende namen woonde hij hier heimelijk bij verscheidene zijner vrienden. Bakunin's naaste omgeving bestond toen uit het medelid der latere voorloopige regeering, den voortvluchtigen advocaat Tzschirner, kapelmeester Richard Wagner, de afgevaardigden Böttcher en Jäckel, alsook de Polen Heltman en Krzyżanowski.'

Een tijd lang woonde hij in den Kön. Menageriegarten in de

Friedrichstadt bij de weduwe Naumann, wier zoon, cand. jur. J. Naumann verantwoordelijke redacteur der radicale *Dresdner Zeitung* was; het huis had geen verdiepen, lag afgezonderd en had vier toegangen, zoodat een gansche rei menschen er onopgemerkt konden samenkomen. Bakunin noemde zich 'Dr Schwartz'; vele lieden, twintig of dertig personen zouden weken lang, in den laatsten tijd alle dagen, van drie of vier uren tot den avond, bij hem samengekomen zijn; Richard Wagner kwam er ook eenige malen.⁽¹⁹⁾ Deze woning beschrijft ook Frič, die Bakunin op 13 en 14 April aldaar ontmoette.

Later woonde hij bij Roeckel, Friedrichstrasse, 29;⁽²⁰⁾ een samenkomst bij dezen is in een roman uit dien tijd geschilderd, een boek dat ik overigens niet ken.⁽²¹⁾

Ten laatste moet hij bij den Pool Julius Andrzejewski gewoond hebben.⁽²²⁾

Te Paschen reisden Waldeck, d'Ester, Lothar Bucher en Robert Reuter (die allen Bakunin in den vorigen zomer te Berlijn hadden gekend) naar Dresden, waar zij ook Bakunin in een wijnhuis aantroffen. Volgens hun verklaring was dit eene plezierreis; maar in het proces Waldeck wilde de procureur-generaal hun een strik spannen en beweerde dat het een complot was; zij werden vrij gesproken.⁽²³⁾

Bakunin's kennismaking met Richard Wagner moet hier besproken worden; ongetwijfeld maakte hij op R. Wagner een beduidenden indruk; deze staat in zijne toenmalige schriften op een absoluut vrijzinnigen, eigenlijk anarchistischen bodem en Bakunin's brieven aan Herwegh toonen ons hoe klaar en scherp zich Bakunin reeds toen uitdrukte over de vernieling van het bestaande en de toekomstende anarchie, wanneer hij tot hem naderstaande menschen sprak. Zoo zal hij ook tegenover Wagner - de politieke en nationale vragen van den dag ter zijde stellend, - zijne werkelijke inzichten uitgesproken hebben, misschien met

eenige uitwijdingen over de muziek, en toen benaderde Wagner's standpunt tamelijk het zijne. Men zie het artikel *Die Revolution* in Roeckel's *Volksblätter*, dat Dinger met waarschijnlijkheid Wagner toeschrijft⁽²⁴⁾ en andere citaten uit Wagner's schriften.⁽²⁵⁾ Met verrukking uitte Wagner zich tegenover prof. Dr Kietz over Bakunin: 'Alles, alles zal te gronde gaan, niets zal meer blijven, heeft hij gezegd - slechts iets zal niet vergaan en overblijven - de Negende Symphonie.'⁽²⁶⁾ Wagner noteerde zelf⁽²⁷⁾ in het ontwerp van *Das Kunstwerk der Zukunft*: 'Bakunin's verklaring, dat hij op het toppunt van afkeer tegen onze beschaving gekomen, lust gevoeld heeft, musicus te worden.'

Niettegenstaande deze theoretische sympathie, is het geen tegenspraak dat Bakunin Wagner niet aanzag als een practischen revolutionair. Dinger haalde uit de processtukken van Wagner het volgende aan uit een verhoor van Bakunin op 19 September 1849: 'In Dresden ben ik dikwijls samengekomen met de Polen (uitgewekenen uit Lithauen) Jaljiasz(?), Ardzrejkwicz (Andrzejkwicz)⁽²⁸⁾, von Ghika (uit Wallachije), Ludwig Wittich, muziekdirecteur Roeckel, kapelmeester Wagner, de landdagsafgevaardigden Jäckel uit Leipzig en Böttcher uit Chemnitz. In Wagner heb ik dadelijk een fantast herkend en 'k heb mij nooit met hem verbonden om gezamenlijk te handelen, alhoewel ik met hem gesproken heb, ook dikwijls over politiek.' (Geteekend: M. Bakunin.)

In de laatste oogenblikken trachtte hij de Polen die in Dresden woonden voor de omwenteling te winnen; Stephan Born was er bij, toen hij op den dag der uitbarsting met hen sprak,⁽²⁹⁾ vermoedelijk zonder gevolg?⁽³⁰⁾

Het is niet noodig de dresdener Meiomwenteling in haar bijzonderheden hier te verhalen. De weigering van den koning om de grondwet aan te nemen die door de frankforter vergadering

was vastgesteld, de ontbinding der kamers op 30 April, het beschieten van het volk en van de burgerwacht door het leger op 3 Mei, dat alles voerde spoedig tot het bouwen van barricaden en tot de omwenteling. De saksische reactie, die zich de pruisische hulp verzekerd had, lokte de uitbarsting uit, om op welke wijze dan ook de wordende beweging te voorkomen. De innerlijke geschiedenis dezer dagen werd nooit geschreven, terwijl het niet ontbreekt aan uiterlijke, krijgskundig-beschrijvende of opper-vlakkig-reactionaire litteratuur.⁽³¹⁾ Van democratische zijde zijn eigenlijk slechts beschrijvingen der latere vervolgingen en van het gevangenisleven voorhanden.⁽³²⁾

Een heel beknopt overzicht der uiterlijke gebeurtenissen:

3 Mei. Bij het gerucht dat de Pruisen kwamen, ijldde het volk naar het tuighuis om zich te wapenen, het volk en de burgerwacht werden door het leger beschoten; de aanval op het tuighuis werd teruggedreven; barricadenbouw in de stad.

Nacht van 3 tot 4 Mei. De barricaden zijn zwak bezet. Nog geen inrichting. In de vroege vluchtten de koning en al de ministers naar de vesting Königstein.

Wapenstilstand tot 's namiddags. Tegen den middag verkiezing der voorloopige regeering door het comité van openbare veiligheid en de aanwezige kamerleden.

Op 6 Mei in de vroege, begin van den eersten strijd na veel pogingen tot bemiddeling, door de regeering ruw afgewezen. De revolutionairen hadden slechts een deel der oude stad met Alt en Neumarkt als middenpunt, terwijl het leger alle gebouwen tot aan de Elbe, de Brühl'sche Terrasse en de gansche nieuwe stad bezette. De richting van den strijd bestond van de zijde der revolutionairen in pogingen om de stellingen van het leger tusschen hen en de Elbe in te nemen, terwijl het leger de revolutionairen van weerskanten aanviel en trachtte te verdringen. Zoo gingen beiden gelijktijdig aanvallend en afwerend voor. De opera en andere gebouwen werden in brand gestoken om het leger uit

zijn stelling aan de Elbe te verdrijven, wat toch mislukte; daarentegen werden de revolutionairen van weerszijden immer meer in 't nauw gebracht,⁽³³⁾ tot zij eindelijk om niet ingesloten te worden van de 'eenige nog vrije' Freibergstrasse over de Dippoldiswalder Platz gebruik maakten voor hunnen terugtocht naar Freiberg. (Nacht van 8 tot 9 Mei.)

Bakunin's werkzaamheid wordt niet alleen door de reactie die hem als een schrikspook gebruikte op een andere wijze afgeschilderd dan door de omwenteling, dit spreekt van zelf, maar onder de revolutionairen wisselen de verklaringen over de beteekenis zijner deelname elkaar af; ten deele wordt zij als zeer groot, ten deele als minder groot aangeteekend. Dit zal wel aan de verschillende standpunten liggen waarop ieder zich bevond om op te merken. 'Gedurende de drie dagen onzer aanwezigheid (in Dresden) - schrijft mij Dr Enno Sander - hadden wij het dag en nacht zoo druk dat wij elkander (hij en Bakunin) slechts zelden zagen en dan waarschijnlijk geenen tijd hadden om van gedachten te wisselen.' En vooral ontbreken de getuigenissen der meest betrokkenen, Heubner, Tzschirner e.a. ongelukkiglijk volkomen.

Op 4 Mei om 12 uren 's namiddags werd de voorloopige regeering gekozen: kreisamtmann Otto Leonhard Heubner,⁽³⁴⁾ advocaat Samuël Erdmann Tzschirner⁽³⁵⁾ en regeeringsraad Karl Todt.⁽³⁶⁾ Onder dezen wordt Tzschirner aangeduid als hij die het dichtste bij Bakunin stond, terwijl Heubner aan de voorbereidingen bij Bakunin niet deelnam⁽³⁷⁾ en Todt wel heel verre stond.

Bakunin's werkzaamheid in de drie eerste Meidagen blijft onbekend; zijn brief aan Roeckel schildert den toestand op 30 April (Dresden); intusschen vielen gebeurtenissen voor die hem zelfs het plan deden vormen van een reis naar Praag, wanneer op 3 Mei de dresdener beweging uitbrak.⁽³⁸⁾ Op 4 Mei 's namiddags ontmoette Wagner Bakunin, wien hij zegde dat hij

zelf naar het raadhuis ging en dat Bakunin daar moest komen. In de groote vergaderzaal, waar de voorloopige regeering gekozen werd, trof Wagner dan ook 's namiddags Bakunin aan.⁽³⁹⁾ Van dan af tot den nacht van 8 tot 9 Mei was hij grootendeels in de zaal der voorloopige regeering, waar hij o.a. kaarten plattegronden van Saksen bestudeerde;⁽⁴⁰⁾ met twee vrienden, waarschijnlijk Polen, zat hij in de expeditiekamer der voorloopige regeering en gaf bevelen en regelingen.⁽⁴¹⁾ Montbé schrijft (pp. 120-121): 'De drijfveer van al deze geweldmaat-regelen was reeds toen Bakunin.' Uit de onderzoeksstukken van het stedelijk gerechtshof in Dresden blijkt dat hij reeds op 4 Mei 's namiddags, na de verkiezing der voorloopige regeering, op het raadhuis werd gezien. Todt vermeldt echter in zijn ingezonden bericht⁽⁴²⁾ het optreden van Bakunin eerst op 5 Mei tegen den middag en zegt dat 'zich te dien tijde een aantal onbekende personen⁽⁴³⁾ met den Rus Bakunin in de raadhuiszaal bevonden hebben, die, van de overige vergadering door een vuurscherm gescheiden, zich met geheimzinnige dingen bezighielden.' (Sic.) Minister von Friesen verklaart:⁽⁴⁴⁾ 'Dadelijk na zijn aankomst nam Bakunin de eigenlijke leiding in handen en beheerschte den opstand, geholpen door Tzschirner, die geheel zijn meeningen deelde;' dit wordt ook van democratische zijde bevestigd.⁽⁴⁵⁾

Dit werkdadig ingrijpen wordt in de reactionaire litteratuur doorgaans uitgelegd als een terroriseeren der gemoedelijke Saksers door den geduchten vreemdeling. Bij gemis aan betere bronnen volgt een bloemlezing uit die schriften: '...dat bij den opstand de Rus Bakunin zich tot hoofd der voorloopige regeering verheven had; Tzschirner zou nevens hem tot half nul gedaald zijn; Bakunin heerschte door terroriseeren. Hij gaf oorlof en bevelen tot veel wandaden. Een der verordeningen der voorloopige regeering luidde aldus: leder aanvoerder der burgerwacht kon huizen in brand steken, waar hij het noodwendig achtte tot

vordering van den strijd. Dit antwoord werd ook eenen afgevaardigde der Kleine Brüdergasse gegeven...⁽⁴⁶⁾

‘In de Kleine Brüdergasse zijn drie huizen neergebrand. Ook zij werden op bevel van Bakunin in brand gestoken, hoofdzakelijk met het inzicht dat het prinsenvaleis en het slot er door in brand zouden geraken. Elk verzoek der inwoners, toch eerst hun eigendommen in veiligheid te mogen brengen, was te vergeefs...⁽⁴⁷⁾

‘Daar (in Dresden) was hij (Bakunin) de eigenlijke ziel van gansch de omwenteling en hij oefende een schrikbarend terrorisme uit. Door zijn onbegrensden invloed op een lid der voorloopige regeering (Tzschirner), wist hij het zoover te brengen, dat men tot de uiterste en gruwelijkste verdedigingsmiddelen besloot. Op zijn bevel stegen de vlammen der huizen op, welke den terugtocht konden dekken...⁽⁴⁸⁾

‘Er waren eigenlijk maar twee hoofdpersonen in dezen opstand: Tzschirner, vroeger ondervoorzitter der tweede kamer, en de Rus Bakunin, die gansch onverwacht hier optrad als held der omwenteling. Men moest deze beide gestalten zien om te gelooven dat al het gebeurde de uitvoering was van een lang beraamd plan. Bakunin, de lange gestalte in blauwen frak, met een gezicht waaruit de ruwste woede sprak en Tzschirner met een ijskoud gelaat.⁽⁴⁹⁾ Beiden waren uitersten en toch eens in hunne inzichten. Bakunin, die immer met groote schreden in de kamer overendweer ijlde, geleek op een daemon die wraak ademde; hij die vogelvrij was, had de draden in handen van de omwentelingen die op 20 Mei moesten uitbreken. Deze duivel ontzag niets, hij was het die later om het prinsenhof in brand te steken, het bevel gaf aan de aangrenzende huizen (der Kleine Brüdergasse) het vuur te leggen en ondanks het smeeken der ongelukkige bewoners bleef hij bij zijn bevel.⁽⁵⁰⁾

Graaf van Waldersee, bevelhebber des pruisischen legers,

schrijft:⁽⁵¹⁾ 'Niet alleen de bevelhebber der burgerwacht (Heinze), maar ook devoorloopige regeering zelve werd door hem (Bakunin) bepaald geterroriseerd. De gegeven, deels ook uitgevoerde bevelen tot brandstichting toonen aan in welken zin hij zijn commando voerde. Een geïmproviseerd, talrijk hoofdkwartier, meest uit jonge lieden of uitlanders samengesteld, had zich met hem in het raadhuis gevestigd; daar ontving het berichten, gaf bevelen en vaardigde aanwijzingen op wapens, ammunitie, levensmiddelen en andere benodigdheden uit.'

Zooals men ziet, heeft Bakunin den duitschen filister behoorlijk geïmponeerd. Hij zelf schrijft daarover: 'Eenmaal in dezen strijd gewikkeld, had ik hem ernstig opgenomen en vond het natuurlijk, dat men een schouwburg en eenige huizen verbrandde, wier val noodzakelijk was voor onze verdediging. De krijg is geen kinderspel en men moet zeer naïef zijn, om zich daarover te verwonderen.'⁽⁵²⁾

Een dikwijls aangehaalde episode is de volgende: In het raadhuis waren meermalen groote hoeveelheden buskruit gebracht geworden, terwijl daar op het plein, op Bakunin's voorstel, onder het toezicht van Roeckel pekkransen en fakkels werden geplaatst en pek gekookt. De raadswachtmeester zegde dat de stedelijke raad bevolen had geen buskruit meer in het raadhuis te brengen; Bakunin antwoordde: 'de stedelijke raad heeft niets te bevelen, er is geen stedelijke raad' of 'de stedelijke raad is thans een nul.' Tzschirner zou ten slotte toegegeven hebben en het wegbrengen bevolen, 'maar zijn bevelen vonden een onoverwinnelijken weerstand in den ijzeren wil van Bakunin.' (Montbé.) Als de raadswachtmeester Meyer het bevel van Tzschirner aan Bakunin toonde, zegde deze: 'Ik heb u reeds lang gadeslagen, hoor, gij zijt er een van de andere partij; nog een woord en dan...;' Tzschirner moest zijn bevel intrekken. (Montbé.) - 'Bakunin's optreden werd immer krachtadiger, hoe nader de

slotkatastrophe aanrukte. Alles sidderde voor dezen man. Hij zette zonder plichtplegingen op 8 Mei den raadsheer Pfothenhauer, die hem vermoedelijk lastig werd, wegens de voortgezette bus-kruitzaak, de deur uit. (In ieder geval een treffend vermoeden!) Eindelijk werd wel Roeckel's pekkoken naar een ander huis verplaatst, maar het buskruit bleef in het raadhuis.⁽⁵³⁾ Dit buskruittooneel werd door de Dresdenaars niet zoo spoedig vergeten; A. Reichel hoorde daar nog jarenlang nadien verhalen hoe Bakunin, die op een buskruitvat zat en een sigaar rookte, een afvaardiging van den stedelijken raad ontving;⁽⁵⁴⁾ de legende had zich van de zaak meester gemaakt. Gelijk ook over andere tooneelen, 'vertelde men nog later daarover de vroolijkste en de schrikkelijkste praatjes.' (A. Reichel.)⁽⁵⁵⁾ Zoo moet Bakunin aangeraden hebben de Madonna van Rafaël op een barricade te zetten: de Pruisen zouden daar niet op schieten: een meening die hij na de beschieting van Straatsburg en den brand der straatsburger bibliotheek wel moest verliezen: het toont echter de achting die hij *dan* nog had voor de deutsche cultuur.⁽⁵⁶⁾

Roeckel kwam uit Praag aan op 6 Mei, toen de opera brandde (dus in de vroegte); hij begaf zich naar het raadhuis, werd dan bevelhebber van een barricadendistrict en organiseerde voor zooveel het mogelijk was: hij liet pekkransen maken om ze te leggen op de onderste barricaden wanneer deze bestormd werden. Hij werd den 7 Mei 's avonds gevangen, terwijl hij bezig was een transport van levensmiddelen in de stad te voeren. Hij verhaalt een episode die van Bakunin's goedmoedigheid getuigt: om zijn geweer te beproeven had een burgerwacht op een duif geschoten; hij werd als verdacht op het raadhuis gebracht door opgewonden lieden die zijn dood verlangden. Bakunin trachtte hem te redden: op barschen toon beval hij den aangeklaagde te zwijgen, die immer dieper in de war geraakte, hij trad dan achter hem en fluisterde hem in, wat hij zeggen moest om de opgewonden driftten

te stillen terwijl anderen tevens de aanklagers trachtten gerust te stellen. Hij werd vrij gelaten.⁽⁵⁷⁾

Op 6 Mei brandde de oude opera en het daaraan palende deel van den muur der natuurhistorische verzameling en vier of vijf huizen der Kleine Brüdergasse.⁽⁵⁸⁾ Daarover werd verschrikkelijk alarm geroepen, maar rustigere stemmen verhieven zich dadelijk: 'De schade aan de gebouwen is van geen beteekenis. De oude opera was rijp tot afbraak, de zuiderzijde van den muur kan evenwel betreurd worden met de daarin verbrande waardelooze (!) dierbalgen. Daarbuiten zijn vier privaathuizen gansch verbrand (de huizen in de Kleine Brüdergasse). De kunstverzamelingen hebben niet geleden, met uitzondering der schilderijengalerij; het grootste verlies is een zeer beschadigde Murillo.' (Dresden, 12 Mei.)⁽⁵⁹⁾ De voorloopige regeering had geen geld uit de openbare kas genomen.⁽⁶⁰⁾ Er werd veel gefantaseerd over kleine nog niet geziene ontvlambare werptuigen, een bus uit een 'harde en droge nog niet ontraadselde stof' welke de mijnwerkers die de Dresdenaars ter hulpe waren gekomen, zouden meegevoerd hebben; maar iets redelijkers is daarover niet openbaar gemaakt.

De bevelhebber der dresdener burgerwacht Heinze had bepaald de leiding en als hij gevangen werd,⁽⁶¹⁾ werden de bevelhebbers der stadswijken, waaronder Stephan Born⁽⁶²⁾ op het raadhuis geroepen, waar zij de voorloopige regeering aantroffen en ook Bakunin. Born zegde dat hij het op zich nam, zich nog 24 uren te handhaven en het opperbevelhebberschap werd hem overgegeven (8 Mei).⁽⁶³⁾ Volgens zijn meening was de beteekenis der werkzaamheid van Bakunin geringer dan men gewoonlijk aanneemt, ik kan echter zijn redenen hiervoor niet nader aangeven.⁽⁶⁴⁾

Door het pruisische leger was de reactie in staat gesteld de stad bijna te omsingelen en om zich niet te laten insluiten en

beschieten, besloot men zich op het land terug te trekken, want de beweging had heel het land aangestoken. Roeckel⁽⁶⁵⁾ verklaart dat dit een misslag was, want de vrijcorpsen die juist toen eerst in groot getal naar Dresden trokken, geloofden dat alles verloren was (zij kenden het plan niet) en ontbonden zich: een deel der dresdener verdedigers, die op 9 Mei in volle orde marcheerden, verspreidden zich insgelijks in de eerste uren na middernacht. Born leidde dezen terugtocht en verwonderde zich door het leger niet aangehouden te worden.⁽⁶⁶⁾ Eenige duizenden trokken over de Dippoldiswalder Platz en de Plauen'sche Strasse 'op den eenigen vrijen weg' (Montbé, p. 264) naar Freiberg.

Als Bakunin had willen vluchten, was hem de weg naar Köthen, dien anderen insloegen, opengebleven⁽⁶⁷⁾: maar dit viel hem volstrekt niet in, hij gaf den strijd in langen nog niet op en verheugde zich misschien dat men een groter speelruimte zou krijgen dan de enge straten van een stad en zich zou kunnen verbinden met de verwachte boheemsche omwenteling, want de praagsche gevangennemingen waren nog niet gebeurd.

H. Semmig⁽⁶⁸⁾ ontmoette hem zoo op straat den 9 Mei 's morgens, wanneer hij (S.) de voorloopige regeering wou bericht geven van het indringen der Pruisen en zij gingen samen te voet tot Tharandt,⁽⁶⁹⁾ waar het lid der voorloopige regeering Heubner een wagen nam en de reis naar Freiberg werd voortgezet.⁽⁷⁰⁾

Londen.

M. NETTLAU.

Eindnoten:

- (1) 'Bakunin in Dresden (van 't begin van Maart tot 9 Mei 1849). - De dresdener Meiomwenteling' is het Hoofdstuk XVI van een uitgebreide levensbeschrijving van M. Bakunin die nog niet voltooid is. Vijftig exemplaren van *Michaël Bakunin. Eine Biographie* (Eerste deel 1814-1868) werden in Maart 1898 aan openbare bibliotheken enz. geschonken. De vorige hoofdstukken: 'Bakunin in Anhalt-Dessau en te Köthen', 'Bakunin te Leipzig', 'de praagsche Aangelegenheden', toonen hoe Bakunin en zijn vrienden het plan opvatten van een algemeene omwenteling in Duitschland, Bohemen en Hongarië. De Meiomwenteling barstte te vroeg los en breidde zich niet tot de omliggende landen uit.
- (2) In de stukken van het proces voorhanden en nog bewaard? - Werd gedrukt, maar is mij onbekend: *Selbstvertheidigung von Otto Heubner in seiner auf Hochverrath gerichteten Untersuchung*, zum Besten seiner Familie herausgegeben von Angehörigen des Verfassers. Zwickau, Gebr. Thost, 1850. Ook een andere verdedigingsgeschiedenis, die van Dr August Pappermann. (Dresden 1850. Titel bij Dinger, p. 406.)
- (3) Brief aan A. Herzen, 8 Dec. 1860, schier geheel gedrukt in *Volnoe Slovo*, Geneve, 15 Febr. 1883, n° 55; duitsch bij Dragomanow, *Briefe*, pp. 35-36; z. ib. p. LXIII, waar Dragomanow dit handschrift 'misschien in het thans nogal toegankelijk archief der latere Derde Afdeeling' voor bereikbaar verklaart.
- (4) Dragomanow, *Briefe*, p. 35.
- (5) 'Het is een schandelijk feit, schrijft Varnhagen op 31 Jan. 1858 (*Tagebücher*, XIV, p. 194), dat eindvonissen wegens de Meigebeurtenissen eerst heden in Dresden werden geveld, en verscheidene veroordeelden in het tuchthuis te Waldheim werden gebracht na een negenjarig onderzoek. Zware verwijten treffen hiervoor den voorzitter van 't hof van beroep van Langenau.' Hij bedoelt misschien het onderzoek tegen de Meiaangeklaagden van het stedeken Groitzsch bij Leipzig, dat acht jaar en half duurde. (*Hermann, Londoner Deutsche Zeitung*, 2 Nov. 1861.)
- (6) Düsseldorf (9 Mei), Essen, Elberfeld, Iserlohn (17 Mei), enz.. In het boek: *Lebensläufe in der alten und neuen Welt. Eine Selbstbiographie von Dr H.J.A. Körner*. Zürich 1866, zijn vele bijzonderheden over Elberfeld bewaard, ook over de verhouding der keulsche Marxisten van de *N. Rhein. Zeitung* tot deze bewegingen. Körner deelt zijne onderhandelingen mede met Marx, Engels, Wolf, Annecke, Gottschalk, Weerth e.a. die door het doctrinarisme der Keulenaars mislukten. Over Engels optreden in Elberfeld (uit de *N. Rhein. Zeitung* dikwijls overgedrukt in de sociaal-demokratische dagbladen in de laatste jaren), vindt men bij Körner (in ieder geval ook partijdig en onrechtvaardig) eenigszins de keerzijde der medaille. Engels ging naar de Palts en naar Baden en nam deel aan den opstand (z. zijn artikels 'Die deutsche Reichsverfassungs-Campagne in de *Neue Rhein. Zeitung, Revue*, Heft I, pp. 35-78, Heft II, pp. 37-56, Heft III, pp. 38-80), tot dat hij op 12 Juli met het Willich'sche Corps onder de laatsten naar Zwitserland vluchtte; Marx kwam met Engels den 20 of 21 Mei naar Dresden, ging van Karlsruhe naar Spiers en Kaiserslautern, dan naar Bingen; vandaar ging hij 'met een mandaat van het democratisch midden-comité naar Parijs, waar een beslissende gebeurtenis zeer nabij was, om de duitse omwentelingspartij bij de fransche sociaal-demokraten te vertegenwoordigen.' (Engels, Heft II. p. 37) Is daarmee wel den 13 Juni 1849 bedoeld? Eduard Bernstein nu kritiseert Marx als volgt: 'Marx dacht verkeerd dat de maatschappelijke omwenteling in 1848 verder gevorderd was dan de gebeurtenissen het bewezen. Hieruit komt zijn ongewettigd geloof aan de kracht der omwenteling te dien tijd. Maar hij wist wel dat de staatkundige vrijheid het eerste vereischte is en verkondigde deze in stede van op socialisme aan te dringen.' (Résumé van een voordracht, *Fabian News*, Londen, Febr. 1897, p. 48.)
- (7) *Aus drei Viertel Jahrhunderten. Erinnerungen* von F.F. Graf von Beust. Stuttgart 1887 (pp. 63 en 69). Vgl. ook: *F.F. Graf von Beust* von F.W. Ebeling. Leipzig 1870-71. Een pruisische nota van 28 April beloofde militaire hulp aan alle regeeringen.
- (8) *Der Mai-Aufstand* von A. von Montbé, p. 123.
- (9) *Gosudarstvennost i Anarchija*. Zürich 1873, p. 252.
- (10) *La Cloche*, Brussel, 15 Sept. 1863.

- (11) Uit een handschrift van Bakunin, pp. 110-123 (*Allemagne*, p. 117).
- (12) Vergelijk hiermee Bakunin's verklaring in zijn brief aan Herwegh, Köthen, 8 Dec. 1848: 'Thans begint men... zich tamelijk in te richten en geheime bonden te stichten'. (1848. München 1896, p. 227). Bij Praeger, *R. Wagner as I knew him*, p. 181, wordt het volgende vermeld als door Roeckel verklaard: 'Er bestond geen inrichting. Men wenschte gereed te zijn voor gegeven gevallen, maar een bepaalde aanval werd niet overwogen.'
- (13) *Erinnerungen aus meinem Leben*. Dresden 1883, p. 153.
- (14) T.a.p., p. 42 en vgg.
- (15) In den beruchten valschen brief van den pruisischen valschen getuige Ohm wordt den 20 Mei als datum aangegeven. (Z. *Process Waldeck*, uitgave der *Deutsche Reform*, 1849, pp. 10 en 177-78.) Niettemin bleef deze 20 Mei als datum gelden. Te Trier in het proces tegen Karl Grün en 22 anderen werden dezen beschuldigd een opstand te bewerken die op 20 Mei in Moezeland moest uitbarsten; zij werden echter allen vrijgesproken.
- (16) In een grenzeloos leugenachtig artikel van de *Presse*, Weenen, 31 Mei 1849.
- (17) Hugo Dinger, *Richard Wagner's geistige Entwicklung*. Leipzig 1892 (Bd. I, XXIV, 411 pp. gr. 8°), pp. 152-231: 'Richard Wagner und der Mai-Aufstand zu Dresden 1849', p. 178. Hier werden stukken van het onderzoek tegen R. Wagner voor de eerste maal gebruikt (z. p. 167, n. 3; p. 192, n. 1; enz.). Bakunin komt er ook in voor, zooverre hij met Wagner betrokken is. Maar de schrijver heeft zich met Bakunin zelven niet nader bezig gehouden en hij schrijft onjuiste verklaringen na, terwijl hij anderzijds eenige gansch onbekende bijzonderheden aanhaalt, voor zooveel de stukken die bevatten. Hij heeft ook personen uit dien tijd ondervraagd: stadsraad Heubner, stadsraad Teucher, Mevr. Natalie Bilz in Leisnig (R. Wagner's schoonzuster), beeldhouwer Prof. Dr Kietz, H. Semmig e.a. (z. p. 154, n. 2; p. 225, n. 1). Deze navorschingen die voor Wagner zeker zeer zorgvuldig zijn, worden op die wijze ook voor Bakunin nuttig.
- (18) *Sachsen's Erhebung*. 1865, p. 143.
- (19) Volgens officieele stukken in een dagblad uit dien tijd; uitvoerig bij Dinger, pp. 162 en 178, n. 2 en elders.
- (20) Dinger, naar de reactionaire *Grimmaer Fackel* ('Scenen aus der Dresdner Revolution', 14-7-1849), die uit de politiestukken putte en mij onbekend is.
- (21) *1849 oder des Königs Maienblüthe*. Hist. Roman von Franz Lubojatzki. Grimma und Leipzig 1850; titel en een klein uittreksel van deze Scenen in Oesterlein's *R. Wagner's Bibl.* n^r 10023.
- (22) *Process Waldeck*, Anklagsschrift, uitgave der *Deutsche Reform*, p. 18.
- (23) Zie de eidelooze verhooren in *Process Waldeck*. Op 10 April ontmoetten zij Bakunin in een wijnhuis waar de oppositie kwam eten. 'Hij was ietwat veranderd, - zegt R. Reuter, p. 226, - hij droeg lang zwart haar en een baard, dien hij nochtans afgeschoren had (sic); hij had een bril op den neus, zoo dat ik hem eerst niet erkende.' Anderen gewaagden echter van een grooten baard, dien Bakunin toenmaals droeg.
- (24) Niet onderteekend (8 April 1849, n^r 14); overgedrukt bij Dinger, pp. 233-240.
- (25) Vgl. b.v. Richard Wagner, *Das Kunstwerk der Zukunft* (aan Ludwig Feuerbach opgedragen). Leipzig 1850, pp. 216-218.
- 'In de gemeenschappelijke vereeniging der menschen der toekomst zullen diezelfde wetten der innerlijke noodwendigheid het eenige bepalende richtsnoer aangeven. Eene natuurlijke, niet geweldige, vereeniging van een groot of gering aantal menschen kan alleen door eene gemeenschappelijke behoefte dezer menschen teweeggebracht worden. De bevrediging dezer behoefte is het al-eenige doel der gemeenschappelijke onderneming: naar dit doel richt ieder enkele zijne handelingen, zoolang de gemeenschappelijke behoefte tevens de sterkste is die hemzelf bezielt; en dit doel geeft dan geheel vanzelf de wetten aan voor de gemeenschappelijke handeling. Deze wetten zijn namelijk niets anders, dan de tot het bereiken des doels dienstbaarste middelen. De erkenning der doelmatigste middelen is dengene ontzegd, die tot dit doel door geene ware noodwendige behoefte gedrongen wordt; daar waar deze echter aanwezig is, ontspringt de nauwkeurigste erkenning dezer middelen gansch vanzelf uit de kracht der behoefte, en namelijk juist door het gemeenschappelijke dezer behoefte. Natuurlijke vereenigingen houden daardoor ook maar zoolang natuurlijk stand als de behoefte die eraan ten gronde ligt gemeenzaam is en hare bevrediging nog na te streven blijft; is het doel bereikt, dan is deze vereeniging, met de behoefte waaruit zij ontstond, ontbonden, en eerst uit nieuw-opkomende behoeften ontstaan ook nieuwe vereenigingen van hen, aan wie deze nieuwe behoeften wederom gemeenzaam zijn. Onze moderne *staten* zijn inzooverre de onnatuurlijkste vereenigingen der menschen, wijl zij uitaard alleen door uiterlijke willekeur, b.v. dynastische familiebelangen, ontstaan, een zeker aantal menschen *eens en voor altijd* tot een doel samenbrengen, dat ofwel nooit aan eene gemeenzame behoefte beantwoord heeft, of onder de verandering der tijden hun allen toch geenszins meer gemeenzaam is.
- 'Alle menschen hebben slechts éene behoefte gemeens die echter maar naar haren algemeensten inhoud gelijkmatig in hen woont: het is de behoefte *te leven en gelukkig te zijn*. Hierin ligt de natuurlijkste band aller menschen; eene behoefte, welke de rijke natuur der aarde volkomen beantwoorden kan. De bijzondere behoeften, zooals tijd, plaats en individualiteit ze voortbrengen

en doen stijgen, kunnen in den verstandelijken toestand der toekomstige menschheid alleen de grondlagen der bijzondere vereenigingen aanwijzen, welke in hare totaliteit de gemeenschap aller menschen uitmaken. Deze vereenigingen zullen zich juist zoo vervormen, zich ontbinden en weder vastknoopen, als de behoeften zich vervormen en wederkeeren; zij zullen van duur zijn, waar zij van stoffelijken aard zijn, betrekking hebben met den gemeenschappelijken bodem, en wezenlijk het verkeer der menschen insooverre betreffen als dit uit zekere, zich gelijk blijvende, plaatselijke voorwaarden noodwendig ontgroeit; zij zullen echter steeds nieuwe gestalten aannemen, zich steeds openbaren in menigvoudiger en levendiger vervorming, naarmate algemeenere, hoogere, geestelijke behoeften ze teweeg zullen brengen. Tegenover de starre, enkel door uiterlijken dwang behoudene staatkundige vereeniging onzes tijds, zullen de *vrije* vereenigingen der toekomst in hunne gesmijde omvorming nu in ongemeene uitbreiding, dan in zijne fijnste geleding, het toenmalige menschelijke leven zelf daarstellen, hetwelk eene onuitputtelijke bekoring zal ontleenen aan de nooit stakende wisseling der menigvoudigste individualiteiten, terwijl het tegenwoordige leven in zijne naar mode- en politieke-drilde eenvormigheid het jammerlijk al te getrouwe beeld is van den modernen *staat*, met zijne *standen*, *aanstellingen*, *standrechten*, *staande* legers, en wat overigens in hem nog staan moge. 'Geene vereenigingen zullen echter een rijker eeuwig-frisscher gedaantewisseling ondergaan, dan de artistieke, dewijl elke individualiteit in haar, zoodra zij zich weet te geven in den geest der gemeenschap, eene nieuwe vereeniging in het leven roept tot bereiking van het nieuw opgekomen streven; waardoor zij haar particuliere behoefte verwijdt tot een vereeniging, even uit deze behoefte ontstaan.' (*Gesammelte Schriften* von R. Wagner, 3 Aufl. Bd. III, p. 167 en vgg.)

Dit is een der beste plaatsen uit de anarchistische litteratuur; vgl. ook ib. p. 172 en vgg.

'Niets is voor het geluk der menschen verderfelijker geweest dan dit waanzinnige ijveren om het leven der toekomst door vandaag gestelde wetten te regelen: deze terugstootende zorg voor de toekomst, die in waarheid alleen een eigenschap is van het engste absolute egoïsme, zoekt in den grond niets anders dan te *behouden*; dan dat, wat wij juist thans hebben, ons voor het leven lang te verzekeren; zij houdt het eigendom, het voor alle eeuwigheid nagel- en spijkervastgeklonken eigendom, als het eenigst waardige doelwit van het menschelijke streven; zooveel mogelijk tracht het het zelfstandige levensbaren der toekomst te beperken; het hoopt de levensdrift, die nieuwe vormen schept, als een ten kwade ophitsende booze macht geheel uit te roeien; want dit eigendom moet onoverwinbaar beschermd worden tegen elke oneerbiedige aanraking. Zoo wordt door deze moderne hoofdzorg van den staat de mensch voor alle toekomstige tijden gedacht als een zwak, mistrouwbaar wezen, alleen behouden door het eigendom of door goede wetten op de rechte baan geleid. Zoo ook is, voor de kunst en de kunstenaars, alleen zaligheid te vinden, alleen gedijen mogelijk door het kunstinstituut: zonder akademieën, gestichten en wetboeken dreigt de kunst, om zoo te zeggen, elk oogenblik uit haar voegen te moeten vallen; want eene vrije zelfregelende werkzaamheid bij kunstenaars kan door ons niet gedacht worden. Maar de oorzaak hiervan ligt alleen daarin, dat wij juist geen ware kunstenaars, en vóoral geen ware menschen zijn. En zoo werpt het gevoel onzer onbekwaamheid en erbarmelijkheid, die alleenlijk uit onze laf- en zwakheid ontstaat, ons steeds terug in de zorg om wetten te maken voor de toekomst, en wij willen die kost wat kost rechthouden, omdat wij in den grond maar één doel hebben: *nooit* ware kunstenaars, *nooit* ware menschen te worden.' Dinger vat de hierop betrekking hebbende citaten samen, pp. 301-4; vgl. ook pp. 305-6 en R. Wagner, *Entwürfe, Gedanken, Fragmente*. Leipzig 1885, p. 50: '*Anarchie* is het ongetwijfeld, geen heerschappij over ons te dulden, die tegen ons wezen, ons weten en willen is.' Verder de aangehaalde plaatsen in het Index van *Entwürfe*, p. 148 (*Gesammelte Schriften* B. III, p. 64; B. IV, pp. 288, 311; B. VIII, pp. 246-7). Zie ook *Die Revolution* (Dresden 1849), een gedicht van dien tijd, dat Wagner vóór dat hij Dresden verliet aan iemand gaf om te bewaren; het sluit aldus:

Und nun, ihr freien Bürger, senkt die Fahnen
Schwört bei den frischen Hügeln, hebt die Rechte:
Zu dulden nicht mehr Herren oder Knechte,
Als Menschen jeden Menschen gleich zu achten,
Als Bruder jeden Menschen zu betrachten.

en werd voor de eerste maal gedrukt in *Freie Bühne*, Berlijn, Sept. 1895, pp. 850-4.

Vgl. ook 'Richard Wagner und der Socialismus' in *Deutsche Worte*, Weenen, Mei 1891, pp. 167-189.

(26) Dinger, p. 225, n. 1.

(27) R. Wagner, *Entwürfe*. 1885, p. 50.

(28) Wellicht dezelfde als Julius Andrzejkowski, bij wien hij woonde?

(29) Mondelinge mededeeling, 13 Aug. 1893.

(30) Volgens den reactionairen Zapiski Archimandrita Vladimira Terleckago, *Russkaja Starina*, L, pp. 594-595; deze Terlecki pocht erop dat hij de Polen de deelneming had afgeraden, terwijl hij,

- die een russische priester was, later zelf gevangen en jammerlijk behandeld werd (z.o.); de Polen werden in massa uitgedreven. Bakunin maakte misschien ook krachtige pogingen om de lausitzer soldaten te winnen die insgelijks Slaven (Sorben) waren, maar zonder gevolg, wanneer een onnauwkeurig bericht van een reactionairen Rus over dit feit eenigszins gegrond is. (Zie *Istoričeskij Veštnik*, 1882, IX, p. 13).
- (31) *Der Mai-Aufstand in Dresden*. Auszugsweise bearbeitet nach officiellen Quellen von A. von Montbé, Oberstlieutenant im königl. sächsischen Generalstabe. Dresden 1850 (324 pp.). *Der Kampf in Dresden im Mai 1849* durch den königl. preussischen Obersten Graf von Waldersee (den bevelhebber van het pruisische leger in Dresden). Berlijn 1849 (IV, 238 pp.). *Erinnerungen aus meinem Leben* von Richard Freiherrn von Friesen, königl. sächsischen Staatsminister a.D. Dresden 1880. *Aus drei Viertel Jahrhunderten. Erinnerungen....* von F.F. Graf von Beust. Stuttgart 1887. *Der Aufstand in Dresden*. Politisch und militärisch beleuchtet von einem sächsischen Offizier und Augenzeugen. Leipzig 1849 (34 pp.). Zijn mij onbekend: *Die Ereignisse in Dresden von 2. bis 9. Mai 1849* von Stadtrath Meisel. Dresden 1849 - J. Schladenbach, *Dresden's Barricadenkampf von 3. bis 9. Mai 1849*. Dresden 1849 - C. Krause, *Der Aufruhr in Dresden von 3. bis 9. Mai 1849*. Dresden 1849. - *Das Dresdner Blutbad oder des Volkes Erhebung und Fall*. Bautzen 1849 - J.W. Albani, *Ueber militärischen Verrath*. Mit besonderer Beziehung auf den Dresdner Mai-Aufstand. Dresden 1851. - *Enthüllungen über die Mai-Revolution in Dresden im Form eines Tagebuchs....* mit einem (lithographischen) Barricadenplan und einer vollständigen Sammlung sämtlicher beiderseitigen Proclamationen und Bekanntmachungen versehen von einem Dresdener (Hugo Häpe). Grimma 1849 (86 pp.). - Voor andere litteratuur, z.b.v. Dinger en Oesterlein's *R. Wagner's Bibliographie*.
- (32) Roeckel's dikwijls aangehaalde boek (Frankfort a/M. 1865, 403 pp.); dit boek werd onder de socialistenwet verboden; Richard Wagner schreef hem na 't verschijnen op 7 Mei 1865: 'Uw boek is ontzettend: rust, onwrikbare mensenliefde, dit alles aangetoond, is deze lezing rechtuit brandstichtend opwekkend.' (*Briefe an August Roeckel*. Leipzig 1894, pp. 82-83.) *Aus den Gefängnisleben*, von Theodor Oelckers. Leipzig 1860 (241, 221 pp.), over het tuchthuis van Waldheim. *Aus den Frohnveste in Dresden*. Ungedruckte Briefe von Ferdinand Kürnberger in *Die Zeit*. Weenen, 4-1-1895, n° 66. Heubner's *Selbstvertheidigung*, z.b. Aanm. 2. Over R. Wagner en Roeckel handelt ook zeer onnauwkeurig: Ferdinand Praeger, *Richard Wagner as I knew him*. Londen 1892 (XXIII, 334 pp.); vgl. hiermede *Richard Wagner Echte Briefe an Ferdinand Praeger* etc. Bayreuth 1894 (IX, 124 pp.); W. Ashton Ellis, *1849. A Vindication*. Londen 1892; duitsch: *1849. Der Aufstand in Dresden*. Leipzig 1894. Al die werken zijn echter overtroffen door het dikwijls aangehaalde boek van Hugo Dinger.
- (33) In het boek van Montbé toont een kaart deze dagelijksche inkrimping van het gebied der omwenteling tot altijd minder straten en plaatsen aan.
- (34) Heubner, geb. 17-1-1812 te Plauen (Vogtland); gest. 1-4-1893 te Blasewitz bij Dresden; hij was tot 1859 gevangen. Van hem bestaan eenige mededeelingen over den terugtocht der voorloopige regeering met Bakunin (z.o.). (Ik las dat hij overleden was acht dagen later op den spoorweg van Berlijn naar Dresden waar ik hem juist wilde opzoeken om mededeelingen uit zijne herinneringen aan Bakunin.) Hij was in 1849 saksische afgevaardigde der gematigde linkerzijde, veel jaren later stadsraad.
- (35) Tzschirner, geb. in 1812 te Bautzen, gest. 18-2-1870 te Leipzig. Hij had in de tweede saksische kamer tegen de rijksgrondwet gesproken als te reactionair, terwijl Heubner haar aanneming in de eerste kamer voorstelde en Todt was juist de regeeringsambtenaar die aan de kamers haar ontbinding aankondigde. Deze drie mannen die aldus een dag vroeger op zulk verschillend standpunt stonden, moesten thans samenwerken. Tzschirner was de radicaalste, krachtigste, heftigste, terwijl Heubner in meer bedarenden of matigenden zin werkte. Dit is de gewone verklaring, waarbij overigens moet in acht genomen worden dat Tzschirner naar Zwitserland vluchtte, terwijl Heubner gevangen werd - zoodat al het gewelddadige op Tzschirner en al het vreedzame op Heubner heel natuurlijk verdeeld werd, om zijn lot te verlichten. Tzschirner vluchtte naar Hanau, naar Baden, Zürich, verkreeg later het burgerrecht in Bazelland en werkte daar als advocaat. Volgens Oesterlein, *R. Wagner's Bibliographie*, IV, p. 152, zou hij later in Amerika geweest zijn.
- (36) Todt (uitvoerige biographie in het *Grosses Conversations-Lexicon*. 1851, pp. 1147-1149) geb. 1803 in Auerbach (Vogtland) gest. 10-3-1851 in Zürich, lange jaren burgemeester van Adorf (1832-1848), was naar zijn verleden een zeer vrijzinnig man, maar zonder de minste radicale inzichten. Hij moet tegen zijnen wil in de beweging betrokken zijn geweest en reeds den 6 Mei in de vroege reisde hij over Altenburg naar Frankfort en van daar naar Zwitserland. Roeckel (*Sachsen 's Erhebung*, p. 144) noemt dit een vlucht, terwijl men gewoonlijk zegt dat hij door de voorloopige regeering naar Frankfort werd gezonden, om de hulp van het Rijk voor de dresdener beweging te verkrijgen. (Montbé, p. 152; *Grosses Convers. Lex. enz.*) In Februari 1851 werd hij

- zwitsersche burger. Hij leefde in Zürich heel afgezonderd en schijnt de gedachte eener mogelijke terugkomst lang gekoesterd te hebben, na verklaring zijner onvrijwillige en geringe deelneming aan de omwenteling (Volgens de *Breslauer Zeitung*, uit Dresden, 24 Sept. in de *Ostdeutsche Post*, 9 Oct. 1849); hij wilde een verdedigingsschrift aan het ministerie laten overhandigen om zijn vrije terugkomst mogelijk te maken. (Volgens Carl Munde in *Das Gartenlaube*, 1887, p. 152 en vgg.) Hij leefde in groote armoede in de ballingschap en stierf aan maagkanker in 1852.
- (37) Dit volgens Dinger.
- (38) In het boek van minister von Friesen (*Erinnerungen*, p. 135) wordt vermeld dat hij eerst op 3 Mei naar Dresden is gekomen. Is dit onnauwkeurig of is het een (het eenig teken dat hij deze twee dagen werkelijk ergens anders is geweest??)
- (39) Volgens de *Acten wider den vormaligen Kapellmeister Richard Wagner*.... pp. 26-27 (Dinger, p. 183).
- (40) Ibid. (Getuigen: 'De raadhuisbedienden.')
- (41) Dinger, p. 172.
- (42) Zie Aanmerking 36 (aan 't einde). Deze oorkonde werd niet veropenbaard.
- (43) In ieder geval de drie Polen Heltman, Krzyżanowski und Golembiowski, van welke Dr Enno Sander mij schrijft: 'Wanneer ik mij niet te zeer bedrieg, waren de drie Polen,... door zijn tusshenkomst hierheen gekomen om de militaire verdediging te leiden. Hij zelf was meest buiten werkzaam en in voortdurende beraadslaging met de voorloopige regeering.' Gewichtig is hierin die elders niet aangehaalde verklaring dat Bakunin ook buiten (het raadhuis) werkzaam was. Dr Enno Sander kwam eerst den 7 Mei naar Dresden en werd 'te gelijk door Tzschirner en Bakunin in beslag genomen om toezicht te houden en bericht te geven'. Hij kon naar Köthen afreizen en begaf zich naar Baden, waar hij op 24 Juni gevangen werd en in Juli 1850 naar Amerika moest.
- (44) *Erinnerungen*, p. 135.
- (45) Dr E. Sander schrijft: 'Zonder twijfel had hij (Bakunin) een grooten invloed op Tzschirner en de andere heeren en bij zijn veelzijdige kennissen, zijn meeslepende welsprekendheid en zijn gloeienden ijver was dit niet anders te verwachten.'
- (46) *Leipziger Allgemeine Zeitung*, aangehaald in de *Prager Zeitung*, 14-5-1849.
- (47) *Dresdner Journal*, aangehaald ib. 18 Mei 1849.
- (48) *Presse* (Weenen), 31 Mei 1849, correspondentie uit Pruisen.
- (49) Biedermann, *1840-1870* (p. 443) schrijft daarentegen van Tzschirner als van eenen 'man van heftig temperament en gewelddadigen aard'.
- (50) *Enthüllungen über die Mai-Revolution*, een schimpschrift van H. Häpe, aangehaald in de *Ausburger Allgemeine Zeitung*, 6-3-1862.
- (51) *Der Kampf in Dresden*, p. 19.
- (52) In *Aftonbladet*, Stockholm; de fransche tekst in *La Cloche*, 15-9-1863.
- (53) Volgens verschillende bronnen, als de brochure van Meisel, pp. 31-32 en Krause, p. 61 (aangehaald bij Dinger); Montbé, pp. 234-5, 243, 261.
- (54) Mondelinge mededeeling, 9 Nov. 1893.
- (55) *La Révolte*, supplément littéraire, III, p. 146.
- (56) Herzen, *Sbornik posmertnych statei*, Genève 1871, p. 182; A. Reichel heeft het mij ook verteld.
- (57) *Sachsen's Erhebung*, pp. 154-5. Volgens vermoedelijke opgave van Roeckel in F. Praeger's Boek, *R. Wagner as I knew him*, pp. 175-6 zou Roeckel bij zijn aankomst een groote desorganisatie hebben gevonden; tot 5 Mei zou men niet ingezien hebben hoe ernstig de toestand was.
- (58) Vijf huizen volgens de *Deutsche Allgemeine Zeitung*, Dresden, 19 Mei.
De brief van Wagner aan Liszt van 9 Juli 1849 toont b.v. hoe geruchten ontstonden (als niet iets ergers, aanklachten en laster): 'Onlangs heeft men mij verweten de dresdener oude opera met nog een ander huis in brand gestoken te hebben!' (*Briefe zwischen Wagner und Liszt*. Leipzig 1887, B.I. p. 32) Wagner's deelneming aan de omwenteling werd in den laatsten tijd zorgvuldig onderzocht; z. 'Wagner Sketches,' 1849. *A Vindication* bij William Ashton Ellis. Londen 1892 (72 pp. 16°) en Dinger's Boek pp. 152-231.
Nevens den hofkapelmeester Wagner en den hofconcertmeester was ook de hofbouwmeester Gottfried Semper (29-11-1803 - 15-5-1879) in de beweging betrokken en vluchtte naar Zwitserland. Het bestuur van den barricadenbouw wordt hem toegeschreven. (Montbé, p. 35.) Daarover leest men in *Zeit und Menschen* von Fedor Wehl (Altona 1889): 'Gisteren (26-7-1870) verhaalde mij Ludmilla Assing, dat de dresdener bouwmeester Semper eigenlijk door het streng en trotsch bewustzijn zijner kunst in de dresdener Meiomwenteling gewikkeld werd. Hij zag barricaden oprichten en toen hij bemerkte dat men ze zonder bouwkundige inzicht samenstelde, kreeg hij een onoverwinbaren drang hun de daartoe passende en vakkundige inlichtingen te geven. Zoo werd hij gewikkeld in den opstand waaraan hij overigens wel zijn sympathie, maar nooit zijn werkdadige deelneming hadde verleend. Hij droeg overigens al de gevolgen van zijn noodlottige toetreding zonder te klagen en tegenwerpingen in te brengen. Hij heeft aan Ludmilla Assing zelf getoond op een herbergtafel in Zürich, hoe hij de opstandelingen leerde barricaden

te maken en deed het gansch zonder revolutionaire bedoelingen, maar vol van het gevoel van zijn bouwkundige meesterschap.' (Op 1 Sept. 1892 werd Semper's gedenkteeken in Dresden ingehuldigd.)

- (59) *Deutsche Allgemeine Zeitung*, Leipzig, 14 Mei 1849.
- (60) Ibidem, uit Dresden, 15 Mei.
- (61) Hij werd in Maart 1850 ter dood veroordeeld en begenadigd.
- (62) Stephan S. Born uit Lissa, Kreis Fraustadt, Pruisen, die bijzonder voor den dag was gekomen in de berlijnsche beweging en in de inrichting der duitsche arbeidersverenigingen.
- (63) Mondelinge mededeeling, 13 Juli 1893. In den avond van den laatsten dag (8 Mei) herinnert hij zich in het raadhuis nevens Bakunin op een matras gelegen te hebben, men bracht hem wijn, ook een taart en zij hadden een lang gesprek over allerlei mogelijke dingen.
- (64) In *Das Deutsche Museum*, 16 Juli 1863, p. 92, wordt een ongelukkiglijk niet afgedrukte verklaring van Bakunin's rol door H. Semmig aangehaald, als bewijs voor zijn meening van de beperkte werkzaamheid van Bakunin. Semmig was als aanvoerder van een leipziger vrijcorps naar Dresden gekomen.
- (65) *Sachsen's Erhebung*, pp. 133-4. Daar hij reeds een dag vroeger gevangen werd, kende hij echter de moeielijkheid van den toestand in den avond van 8 Mei niet uit eigen oogen.
- (66) Graaf van Beust (*Aus drei Viertel Jahrhunderten. Erinnerungen*, p. 72) schrijft: 'Reeds den vorigen dag was ik door een overlooper verwittigd dat de aanvoerders van plan waren op den loop te gaan en men had mij ook de richting gewezen die de vluchtelingen zouden inslaan, natuurlijk met het doel hun den weg te doen versperren. Ik heb daar geen gebruik van gemaakt.' (Wat aan den vos en de druiven herinnert.)
- (67) Dr E. Sander schrijft: 'Na het bericht dat de ammunitie verbruikt was, gaf Tzschirner geld aan de betrokkenen en raadde hen aan zich op de beste wijze te redden: wij (Dr Sander en de Polen) wachten eerst op Bakunin, als hij echter niet kwam, leidde ik de drie heeren door omwegen naar de Elbe en het tweede station van Dresden, waar wij nog op tijd (aankwamen), om den trein naar Leipzig te nemen en over Halle naar Köthen te reizen. Heltman en Krzyzanowski ontmoette ik later in Baden.'
- (68) H. Semmig's mededeelingen aan Dinger in zijn boek.
- (69) In Tharandt troffen zij Dr C. Munde aan die gekwetst was en deze ontmoeting in: *Meine Flucht aus Dresden nach New-York im Jahre 1849 Gartenlaube*, 1867, p. 152 en vgg.) verhaald heeft; hij zag Bakunin in 1861 te New-York weer.
- (70) Van Freiberg, waar de bevolking vijandig was aan de voortzetting van den strijd, begaven Bakunin en Heubner zich naar Chemnitz om er zich te vestigen, zij richtten alles op het beste in - naar zij meenden - en gingen doodvermoeid slapen; des nachts werden zij door burgers van Chemnitz aangehouden en des anderendaags aan de Pruisen overgeleverd; hier begint de opsluiting, in 1857 door Bakunin's verbanning naar Siberië gevolgd die hem van de beweging verwijdt tot zijn terugkeer in Londen den 27 December 1861.

Wrakken

I

Met verroesten kiel en beschadigden boeg was de *Waldemar* de haven binnengeloopen, en lag nu sedert drie dagen vastgemeerd in het Groote Dok om zijn lading te lossen. Terwijl manschappen hamerden en klopten op de voorplecht, en twee matrozen op een plank, die zij tegen de kiel aan boven het water gehangen hadden, den rossen ontverfden wand brandden en afkrabden, om er dan met meterlange borstels een nieuwe laag donker groen op te strijken - lag aan 't ander eind van het schip het groote luik open; als een groote geopende buik gaapte de donkere schipholte, waar koopwaren in gele met blik beslagen kisten ordelijk gerangschikt lagen.

De windassen raasden, een sissende dampstraal proestte de lucht in; een ketting bengelde kronkelend omhoog, verdween in het ruim en vischte er ijzeren staven op; struisch geschofte paarden, met breeden gekromden nek en goedige oogen, sjorden ze dan in heele bundels kletterend voort, terwijl twee dampstralen uit hun wijde neusgaten spoten. Krengen en scheppers vol balen en kisten, werden voortgestouwd, de koopwaren aangehaakt, opgelaten of neergehaald. Het schip lag daar als een willig beest, dat zich neerstrekt om zich te laten ontlasten; en, als uit de schouw nu en dan een lichte rook opsteeg, was 't of het beest zuchtte van verlichting.

De schemering was reeds gedaald en over de ploeg werklieden viel de roode gloedschijn der smokende wieklampen, waartegen de masten helgeel opflakkerden. De omliggende schepen, met hun talrijke masten en hun want als een spinnewebbe, begonnen in de violette avondlucht in vage schaduwen weg te kwijnen. In het water spiegelden de gaslantarens. Een voor één blonken in de masten de avondlampjes op. De stapelhuizen, groote massieve donkere brokken, die achter de schepen der overzijde machtig oprezen en het gezicht afsneden, deinsden in den donkere langs om meer weg.

Het rumoer verflauwde. Hier en daar in de verte hoorde men nog een ijzeren balk ratelen; een schipper op een verre schuit begon op zijn harmonica een aarzelend deuntje...

Een man verscheen aan dek van de *Waldemar*, op het donkere vaartuig een donkere schim. Hij bleef eenigen tijd tegen den boord geleund, tuurde naar de schepen, naar de lucht, en naar ginds, waar, in een gelen gaslichtschijn, de stad lag; daar, van waar dit verdoofde gerucht van rollende wagens en schreeuwende menschestemmen aan zijn ooren kwam uitsterven.

Hoog aan den hemel steeg de wazige schijf der maan op; 't was of zij door den hemel zeilde, op fijne wolkjes gezeten; op de gladde waterkom droppelden gele kringelende glanzen als vochtige goudblonde haren; dat rees en daalde, vloeide uiteen en vereenigde zich weer naar het spel van het water.

't Was nu zeer stil.

De matroos wilde den planken gang af die aan wal voerde, maar hij talmde nog een wijl, als iemand die onbesloten is, of niet weet waarheen. Hij bekeek nog eens het schip, waar hij den heelen dag wederom op een plank tusschen water en lucht gehangen had, en altijd maar borstelen, altijd borstelen. Zijn oogen zochten den weg in den donkere. Een tolbeambte wandeltde over en weer en bekeek hem verdacht. Hij strompelde over

een sleng, kroop onder het afdak waar zakken en kisten onder een zwart zeil lagen, moest over eenige harstonnen springen en bereikte eindelijk het gaanpad.

Het schelle licht van een gaslantaarn viel op hem. Het was een tamelijk hoog opgeschoten kerel van in de dertig, met zware heupen en sterke beenen. Zijn gelaat was plat en schier loodkleurig; het had iets van een Mongool; een kleine gedrukte neus, waaronder een klein dik smoezelig snorretje. Alles was vernepen en gedrukt op dat gezicht, met een kniezende en suffende uitdrukking. De groote ooren, die tegen zijn pet raakten en wijd van het hoofd stonden, voltooiden den indruk van dwaasheid die dadelijk aan hem opviel. Een groen sjerpje hing slordig aan zijn hals; een uitgeregend jasje en een te korte broek plekten tegen zijn lijf en beenen en gaven hem het voorkomen van een slungelachtigen jongen. Maar bovenal was vreemd de toonlooze uitdrukking zijner oogen, die moe en loom stonden als bij een ziek dier. Hij liep daar als een hond die verloren geloopen is, zwalkend langs de straten, met natte vacht, neerhangende ooren, den staart tusschen de beenen.

Hij stond vóór de brug. Een rij schepen werden van het eene dok naar het andere geloodst. Gelaten bleef hij wachten, tot de slagboom omhoog rees, en de werkers, onder luid gesnater, gevolgd door stootkarren, platte wagens, krengen, duivels, en bassende honden en fluitende straatbengels over de brug joelden...

Willoos had de matroos zich door den drom laten stuwen en was, zonder het recht te weten, vóór het afgebrande stapelhuis gekomen, waaruit nog steeds de schrapende geur van verbrand graan vunsde. Achter hem was de brug weder opengedraaid, een machtige driemaster kwam log en statig het dok binnen gedreven. Hij voelde zich eenigszins verbijsterd, en had moeite niet onder een wagen of een paard verplet of vertrapt te worden.

Dit was nu de derde avond dat hij, na den dagarbeid aan

boord, diezelfde brug overtrok om, zonder bepaald doel, in het havenkwartier der stad rond te dwalen. Hij kende niemand hier, was er voor de eerste maal, en voelde zich eenzaam. Tot nu toe had hij alle reizen meegemaakt, in alle zeeën en naar alle gewesten. Hij voelde zich als een stuk van dat schip, dat hem over den heelen aardbol had rondgeslingerd; altijd nieuwe gezichten en andere menschen had hij gezien, en nooit was hem de gedachte gekomen dat hij zich ergens aan land zou kunnen vastnestelen en iets anders zijn dan de zwerver, de trekvogel die hij tot heden geweest was. Maar toen hij hier den voet aan wal had gezet, was opeens als een diepe snijdende pijn in hem gekomen. 't Docht hem of heel dat gedachteloos geleefde leven een nutteloos slingeren was in een zelfden eentonigen cirkel. In zijn borst voelde hij een leegte, en het deed zeer overal, hij wist niet wat dat was... Soms kreeg hij zonderlinge invallen, als zou er iets gebeuren met hem, en wel juist hier, dat op hem slaan zou onvermoed, en met één keer zijn leven omwentelen... En hij bleef zoo maar rondloopen, altijd door dezelfde straten, zeurend vóór een winkelraam zonder de dingen eigenlijk te bekijken, in één vage soezeling. Hij kuierde lusteloos langs werven en dokken, door de enge stegen waar elk huis een taveerne is en waaruit het getokkel eener piano of schertsende danswijsjes op een harmonica klonken. Tobbend, met de handen in de zakken, slenterde hij door het scheepsvolk en die luidruchtige menschen allemaal...

Soms bleef hij staan, met de lust ergens binnen te trekken, maar hij kon zijn besluiteloosheid niet overwinnen, haalde de schouders op en ging verder. 'Waarom zou ik er binnen gaan? Wat zou ik daar gaan zoeken?'

Hij liep nu langzaam, dan opeens sneller voort, gestuwd door een onuitlegbare kwellig, een landerigheid als hij te voren nooit gekend had. Nochtans in zoovele havens was hij ánders

geweest, had zich bij de makkers aangesloten, had geluisterd naar de lonkende straatwijken die het scheepsvolk in haar donkere kamers lokten. En hij had gedanst en gezongen en gedronken, tot hij onder de tafel zeeg, of ergens ontwaakte in een vies bed naast een leelijk schepsel dat hem zwijmelend buiten zette... Neen, dát was 't niet wat hij wilde, hij had een behoefte naar een teederheid, naar een goed frisch gezicht dat hem vriendelijk zou bezien en hem zou genezen. 'Bah, ik zal nooit vinden' - kniesde hij en sleurde zijn lijf, dat hem meer en meer pijnde, door de kronkelende stegen. Soms slopen tegen de huizen, geruischloos op hun pantoffels, kleine groepjes Hindoes voorbij, het slanke lijf in bonte dunne jurkjes, huiverig en schuchter. Zij keken schuw rond met hun glimmende amandeloogen in de als geverniste of olijfkleurige gelaten, stil als geniepige vreemde beesten, het lange zwartglanzige sluike haar onder den opgehaalden halskraag weggestopt...

Wat verder wemelde het van meiden, dansend vóór een herberg waar een schetterend orgel draaide; haar wuivende rokken sloegen in de wilde vaart tegen zijn beenen. Hij spoedde voort langs de winkels, waar de stijve gele oliejakkers of blauwe truien, aan de deurstijlen vastgehecht, hem de wangen raakten. Hij ging een zeemans-home binnen, waar thee gedronken werd en de tafels vol tijdschriften met prentjes lagen. Maar hij had er spoedig genoeg van. Hij zwierf dan maar verder, zieker en zieker, als een vagebond op den dompel, door de donkerste straten.

Hij dacht aan huis. Hij had een moeder daar ginds, en hij zag haar in haar winkeltje en zijn zusterke die haar hielp... Neen, trek naar huis had hij ook niet. Hij wou iets anders, iets dat hij nog niet gekend had, nergens ontmoet... Wie zou hem wel aantrekken? Als een onttakeld schip dreef hij voort, waar de stroom hem stuwen wou.

't Was laat geworden en hij zou maar naar zijn kooi terug.

Nog zoo veertien dagen lang zou dat duren, tot de *Waldemar* gerepareerd was in het Droge Dok waar het heen moest als het geheel gelost was, daarna de lading, en dan weer de zee in, naar huis toe, dan weer naar andere kusten, en zoo altijd zich maar laten wiegen op dat water, tot hij eens ergens zijn einde zou vinden...

Hij voelde weer die pijn - maar waar? overal, zijn maag, zijn lever nepen hem vreeselijk, zijn hoofd duizelde, het knaagde in zijn lenden en zijn beenen sleepten. Hij wou de brug over, toen hij zich eensklaps omkeerde en regelrecht naar een roode lantaarn ging, die hing vóór een taveerne waar hij ook de vorige avonden voorgestaan zonder te kunnen besluiten er binnen te gaan. Hij kon het opschrift niet lezen, hij zag alleen dat roode licht, als de vlam van een baak, en hij dreef er heen.

Hij hoorde daarbinnen iemand op de piano kloppen, een engelsch deuntje dat hij kende. Hij duwde de glazen deur open, het gaslicht viel als een fletsche geut op hem; zijn loodbleek gezicht werd er door verklaard; hij zag dat er weinig volk was: twee meiden die een paar klanten bedienden, twee matrozen die bij de piano zaten, de waard achter den toog, een gemoedelijke dikbuikige Rijnduitscher, met rossen baard en een blauwen bril met groote ronde glazen op den vettigen stompen neus. De matroos liet zich op de bank zakken en bleef vóór zich staren, moe en lusteloos. Een der meisjes was bij hem gekomen en, haar zonder aandacht bekijkend, bestelde hij whisky. Hij dronk een teug, grijnsde onder een kramp, lei de hand tegen de maag en verbleekte. De kellnerin had het bemerkt en vroeg vriendelijk: 'zijt ge niet wél, kameraad?'

Hij verschoot en staarde haar aan, met een dwaas gezicht, of hij haar nu eerst bemerkte. Een vriendelijke stem, iemand die hem met lieve woorden aansprak... Hij was zoo verwonderd, dat hij haar met domme blikken bleef bezien, en niet antwoordde.

Een meisjesstem, die streelend vleide, van iemand die zijn ellende zag en hem aantrok. Hij voelde eensklaps een verandering in zich, als een zon die door een nevel breekt; het was of hij iets zag schemeren als een onverwacht heil, iets teers en goeds en dat voor hem was. Zij was glimlachend weggegaan, ziende dat hij bleef suffen, en stond nu aan de tafel waar de matrozen haar riepen die met de andere kellnerin aan 't drinken waren.

Een oude heer trad binnen, in den rouw gekleed, met gebogen rug, en in zijn voorkomen iets van een versleten militair; zijn grijze snor hing slap over zijn mond. Hij scheen een bekende van het huis, groette toch statig met den zijden hoogen hoed met rouwkep om, en ging zuchtend bij den dikken patroon die hem de hand reikte. Deze hielp hem den jas uittrekken en beiden gingen aan een tafel recht over den matroos zitten, die nog altijd met half toegenepen oogen droomend in 't ijle staarde.

Een der matrozen sprong op, tokkelde onbeheendig op de piano; de kellnerin danste met den andere een walsje.

Daarna werd het weer stil. Een vrouw kwam stil het hoofd door de deur steken, gleed voorbij de tafels, bood zwijgend een korf bloemen aan, en ging weer zachtjes buiten. De oude meneer bleef met den patroon en de kellnerin die den matroos bediend had kouten. Hij scheen te klagen; zijn tranerige stem klonk als het gebed van een ellendig kwezeltje.

'Nein!' riep hij opeens in gebroken Duitsch, met een zekere halsstarrigheid en bijna uitdagend, 'nein! ich bin nicht gelukkig! ich bin gár nicht gelukkig! ich bin een man der Liebe noodig hat... Liebe, viel Liebe!.. ich moet schöne en brave menschen rond mij haben. O sedert mijn selige Frau mij ontnommen is... nein! ich bin nicht gelukkig!...'

Mistroostig keek zijn onnoozel gezicht, met den haviksneus en de slordige grijze snor, en zijn mager verdrietig profiel deed

denken aan den deerlijken kop van een ouden half ontpluimden arend.

‘Aber Herr Classen... sehen Sie doch mal an...’ troostte de gemoedelijke waard, ijverig met zijn korte armkens werkend. ‘Na, oller Kerl, nur Courage! was?’

De oude grijnde voort en was niet te stillen; dikke tranen rolden langzaam over zijn jukbeenderen en droppelden langs zijnen neus af. De pret der matrozen werd er door gestaakt. Zij stonden op en verlieten schokschouderend het lokaal. Het werd hun daar te muf in dat kniezig kot, en hun beenen dansten aan hun lijf van gezondheid en levensvreugde.

De kellnerin die den matroos had bediend, naderde hem, toen zij zag dat hij met zekere belangstelling naar den ouden heer staarde, en zeide fluisterend:

‘Arme oude, en zoo gaat dat nu schier elken avond!’

Hij was hem reeds vergeten en was in haren aanblik verslonden. Hij richtte het lijf half op en verzocht haar met aarzelende stem neer te zitten en hem te vertellen over dien zonderlingen man. Terwijl zij sprak, bemerkte hij dat zij zeer schoon was. Fijngeteekende wenkbrauwen boogden boven haar zeegrijze oogen, die hem zwaarmoedig en innig toeschenen. Er was aan haar iets bijzonders, iets voornaams in haar manieren, alsof zij in dit wereldje misplaatst was, er niet tehuis hoorde. Haar donkerbruine haren boven het hooge blanke voorhoofd droeg zij in groote krullen tot in den hals; maar vooral haar mond had een vreemde bekoorlijkheid: boven de lange fikscke kin, golfdde haar roode frissche lippen; de bovenlip was lichtjes gekruld; er ademde uit dien heerlijken mond een gesluerde wellust, een betoovering die den matroos het bloed in het lijf opzweepte; - een diep brandend verlangen schrijnde hem door de ziel... een onuitsprekelijke begeerte om op dien mond zijn gulzige lippen te kleven, om zich te verliezen in den afgrond harer

oogen, oneindig en wisselend als de zee. Welke vreemde verschijning, en wat een leven mocht daar achter schuilen, wat een avontuur van ellende en passie mocht dit leven zijn... Opeens, in een enkel beslissend oogenblik, was het hem door de ziel gebliksemb: deze vrouw had hem in haar macht, zij had maar één woord te spreken, hij was haar slaaf, haar hond... En hij zag waarlijk tot haar op, met een jongensachtig verbazen, met een beteuterd dwaas gezicht en de goedmoedige trouw van een Newfoundlander.

Zij spraken een tijd lang, hij steeds in monosyllaben, zij met een stem van kameraadschappelijke genegenheid, als kende zij hem sinds lang. Diep in zijn gemoed ontstond een wensch, die heviger en heviger opblaakte; de zin harer woorden ontging hem, zijn eigen gepeins brandde in zijn hoofd, zijn lippen stamelden dingen die buiten het gesprek waren...

Zijne zware hand lag op tafel, vol weren en sporen van verf en van touwen door zijn dikke vingers. Boven den pols was een anker getatoeëerd, en daaronder de naam geprent van zijn eerste schip 'Ophelia'. Zij las dien naam, en vroeg hem dan waar hij vandaan was.

'Van Kopenhagen ben ik, mijn vader was van Hamburg...' Hij sprak het Duitsch met een deensch accent, en nu en dan moest hij naar een uitdrukking zoeken; soms zei hij het deensche woord eerst, en vertaalde het dan daarna.

- 'En hoe heet het schip waar ge nu op vaart?'
- 'De Waldemar.'

Hij verhaalde dat hij een paar weken hier zou blijven, en dan naar Kopenhagen terugkeeren, waar zijn moeder woonde, en dan naar Dantzig misschien, of Riga...

Zij onderbrak hem, verrast:

'Dantzig? Dat is mijn land... zóo, gij gaat naar Dantzig?'

Het verblijdde hem, alsof zij nu dichter tot hem genaderd

was. Zijn moeheid was bezweken, een korten tijd toch, hij dacht niet aan zijn pijn. En in korte gehakte zinnnetjes verhaalde hij van zijn reizen: hij was pas geleden van een grooten tocht weergekeerd: naar Batoem, en hij noemde Sebastopol, Odessa, Constantinopel, Smyrna... Hij zei dat alles met langzame woorden; zijn tong was belemmerd; hij was niet gewoon zoo lang te spreken.

Zij dacht na, alsof zij in den geest het schip vervolgde op zijn reis naar al de verre gewesten, waarvan zij er sommige zelfs niet bij name kende. Dan sprak zij stil:

‘O het moet een schoon leven zijn, zoo eeuwig varen op dat goede water, en altijd veranderen, nooit den tijd hebben zich ergens te vervelen...’

Hij staarde haar bewonderend aan.

‘En nergens vastgebonden zijn, altijd voort, altijd voort, en morgen honderd uren ver van gisteren!... Gij hebt een schoon stuk van de wereld gezien...’

- ‘Ja’, antwoordde hij, en werd weder somber. ‘Maar het is mij thans niet meer zoo te moede... ik zou toch nog iets anders willen...’

- ‘Gij hebt genoeg van zwerven?...’

- ‘Ja, ik wil... ik zou ergens mijn anker willen leggen... ik voel mij zoo eenzaam...’

Zij zweeg, en keek hem vorschend aan.

‘Uw moeder leeft nog, zegt gij, nietwaar?’

- ‘Zij woont in Kopenhagen, met mijn kleine zuster... ik ga haar bezoeken - en waarheen dan? misschien naar 't eind van de wereld! en voor wie? voor wat? - altijd dolen - en ik heb nergens een tehuis...’

Hij zweeg, als voelde hij dat hij reeds te veel gezegd had.

‘Ik ben moe’, herbegon hij daarna, ‘ik weet niet wat ik heb.’

- 'Ja, gij ziet er wat ongesteld uit.'
- 'Ik geloof dat dit land niet goed is voor mij...'
- 'Ach, voor mij ook niet' - antwoordde zij langzaam, met de gedachten naar binnen gekeerd. 'Men is toch niet beter dan in zijn vaderland...'
- Hij bezag haar vreemd.
- Hij werd levendig, zijn oogen vlamden op en bevend sprak hij de woorden: 'Zoudt gij met mij willen gaan?'
- Zij dacht dat hij schertste, en lachte luid op. Maar toen zij die eerlijke tronie als van een goeden hond bevend op haar gericht zag, kreeg zij eensklaps de bepaalde gewisheid dat het hem bloedige ernst was. Aarzelend bekeek zij hem en zei, zeer ernstig: 'Gij schertst zeker...'
- Opgewonden en met vlamme de begeerlijke oogen, als een hond wien men een stuk vleesch getoond heeft dat hij niet wil laten ontglippen, antwoordde hij met vaste stem: 'Ik meen het ernstig: ik vraag u of ge met mij zoudt willen naar Kopenhagen gaan...'
- Zij zweeg.
- 'Wat weerhoudt er u?' vroeg hij, maar bedacht opeens dat zij hem afschuwelijk, dom en beestig vinden moest.
- 'Neem niet kwalijk', zegde hij. 'Ik dacht er niet aan u eerst te vragen...'
- 'Wat?'
- 'Of gij... of gij vrij zijt?'
- Zij bedacht zich een oogenblik. Zij knikte ja.
- Hij bleef haar vragend bekijken.
- 'Het kan niet', sprak zij eindelijk...
- 'Ik zou met u trouwen natuurlijk', waagde hij te fluisteren.
- Zij bleef zwijgen; eindelijk, zeer stil, sprak zij: 'Ik heb een kind...'

- 'Ah!'

Zij keek hem aandachtig aan, en kleurde, terwijl een boosheid in haar keel opsteeg. Hij was plotseling weer bleek geworden, een vaalheid overtrok geheel zijn gezicht, dat weer zijn vroegere pijnlijke uitdrukking terugkreeg.

Hij bezag haar diep, en voelde iets als een triomf in zich: dát was het middel - ja, zij zou hem misschien niet afwijzen, indien hij dát deed - en een medelijden groeide in hem op, als hij dacht aan dit vreemde wezen dat in een taveerne moest gaan dienen, om haar leven en dat van haar kind te redden... En opeens meende hij in haar wat matte zwaarmoedige trekken een historie van opgekropt verdriet en gekwetste hoogheid te lezen. Maar dat kind..? Zeker was zij verlaten... Wie mocht de vader zijn?...

'Hoe oud?' vroeg hij eindelijk.

- 'Vier...'

- 'En de vader...'

- 'Is dood...'

Hij ging iets zeggen, maar hij stokte - neen hij zou zwijgen, van avond niet, nu nog niet...

'Hoe heet gij?' vroeg zij opeens.

- 'Breede... William Breede...' En hij zocht in zijn tesch... 'hier staat het op...' zei hij, en hij gaf haar een gedrukt blad, een oud afmonsteringsbewijs.

Zij wou het teruggeven.

'Behoud het - mijn adres staat er op... En... hoe is uw naam?'

- 'Elly.'

Hij greep haar hand en wilde iets zeggen. Maar hij stond op, en haar in de oogen starend:

'Morgen... tot morgen... ik zou u willen spreken...'

Toen verliet hij het huis. Zij had hem verstrooid hare hand laten nemen, als afwezig, zonder iets te zeggen.

Zij bemerkte dat het lokaal ledig was. De andere kellnerin zat, half ingedut, aan een tafel. Toen zij haar naderde, meesmuilde die haar toe, geeuwend:

‘Na, een verovering gemaakt?’

Zij schokschouderde en lachte pijnlijk.

Breede, buiten gekomen, voelde zich ellendig. Hij duizelde en zag den grond niet meer. Hij zwijmelde tot aan zijn schip. Alles was donker in het dok. Alleen de lampjes wiegelden in de masten. De hemel was bespikkeld met starren. Hij sleepte zijn moede lijf aan boord, bereikte de slaapkooi waar de kameraden reeds lang lagen te ronken, en liet zich gekleed op zijn matras vallen.

II

Alle weken, Donderdags namiddags, als de oudste dochter van Madame Koenen in hare school verlof had, kwam de vriendin der beide zusters op bezoek. Tegenover moeder, in haar breeden donkergroenen leunstoel weggezonden, en kalmpjes ijverig met allerlei klein naaiwerk op den schoot, zat Nestorine, de onderwijzeres; vóór haar op tafel lagen wel dertig of veertig te verbeteren cahiers, waarin zij, zenuwachtig pinkend achter haar glinsterend pince-nez, streepjes trok, of nu en dan, met kalligraphische bezorgdheid, in rooden inkt een opmerking schreef; de tafel zag wit van al die papieren; het leek er wel een leeskabinet. Naast de piano, op de sofa, zaten de twee andere meisjes, druk pratend onder het bladeren in modejournalen, bij poozen in luid gelach uitberstend - wat de onderwijzeres stoorde en verdrietig de wenkbrauwen deed optrekken; op den toon van gezag welken zij zich onwillekeurig aangewend had in het gedurig bevelen geven aan rustelooze kinderen, sprak zij half kluchtig, klagend als een verstooteling: 'Maar stil dan toch, kinderen!' Zij wierp de armen in de lucht en zuchtte: 'ik geef het op! het is onmogelijk hier te werken!' Dan volgde een lange litanie over de dwingelandij der oversten, de onbillijke beknibbelingen, de ongehoorzaamheid en driestheid der veertig wurmen in wier weerbarstige koppen zij de eerste beginselen áller wetenschappen pompen moest, dag-in dag-uit; en dan de examens, de bijeenkomsten van het personeel onder het bestuur van den schoolopziener, en vooral, o vooral - die verschrikking, die doodende, eeuwige zaag van... het conferentiewerk!

En met een begeerigen blik keek zij naar de beide meisjes die glimlachend den welbekenden stortvloed op haar jeugdige hoofden ontvingen, en eindelijk in lachen uitproestten: terwijl moeder Nestorine aanzette haar hoofd daarmede niet zóo te breken, zich zoo niet op te offeren - zij deed immers haar plicht, het was toch een geacht baantje, zij moest het troostend gevoel hebben een solied mensch te zijn die nooit van iemand zou afhangen... Ja, nooit afhangen van iemand! en Nestorine zuchtte, terwijl zij met een paar dier stadhuiswoorden welke men met de officiële schoollucht schijnt in te ademen, in volzinnen, aanvangend met een statig 'inderdaad...' of een degelijk 'inzooverre...', op het moederlijk idealisme trachtte af te dingen.

De vriendin, een slank meisje, met een zacht blond gezicht, met een fijnen glimlach, naderde tot de verbolgene oudste, vatte haar om den hals en kustte haar.

'Leg al die verdrietige leelijke schrifturen nu wat op zij, en kom wat muziek maken; dan zijt ge weer frisch strakjes en ziet ge weer alles in 't blauwe!'

De stroefheid was al van Nestorine's gelaat verzwonden, maar zij bleef donker kijken, den mond steeds dichtgeknepen.

'Kom, Nestje', vleide Hanna, 'vergeet nu een poos uw saaie 'opvoedingsleer' en zend de kalligraphie naar de maan!... weet ge wat? straks maken we uw conferentiewerk samen, onder ons drieën - hè? Goed? O Leonie heeft nieuwe gedachten over... ja waarover weer, Leonie?... ha, over den 'invloed van het huiswerk op de ontwikkeling der kinderen!'

Nestorine hield het niet uit: zij lachte met korte schokjes, een scherpen gillach van achter uit de keel, van iemand die maar zelden bij zoo 'n feest is.

Moeder staarde met haar goedige oogen buitengewoon vriendelijk naar het blonde meisje, met haar bescheiden fijn gelaat,

vol goedheid en vrolijke luim - die altijd de twee zusters, welke nog al eens hevig met elkaar overhoop lagen, wist te verzoenen en in stemming te brengen.

‘Muziek!’ riep Hanna bevelend. En zij sloeg de piano open. ‘Komt hier, belasten en beladenen, en ik zal Pestallozzi en Comenius in slaap wiegen!’

‘Wat moet ik spelen?’ riep Leonie, een zenuwachtige zwarte, met iets snijdends in haar stem. ‘Toch weer niet de officiële cantate, hè?’

En zij tikte moedwillig met één vinger een kinderachtig deuntje uit ‘de Zegepraal der Wetenschap’, een insipied gewrocht, dat nu in alle scholen aangeleerd werd en dat zij kenden door het de onderwijzeres te hooren neuren, die er als door een obsessie van bezeten was en het niet uit haar geheugen kon wisschen. ‘Gelukkig dat Richard niet thuis is... die loopt altijd weg als ge daar meê begint...’

- ‘Speel wat ge wilt’, klaagde Nestorine, zich vermoeid op de sofa uitstrekkend, ‘ik ben niet zoo delikaat, ik versta niets van muziek.’

De beide meisjes trommelden een dreunende quatre-mains, die de stille kamer met militaire marsmuziek doordonderde. Uit die fijne vingertjes scheen opeens een geheel regiment flinke soldaten te voorschijn te komen. Met een rommelend salvo eindigde het.

‘Dat is de parade! Nu de oorlog’ zei, met een ernstig gezicht, Hanna, en moeder vermaakte zich als zij haar zoo in haar weer zag. Maar de krijgsmarsch had den vrede hersteld, en Nestorine liet zich overhalen een romance te zingen: *C'est pour la paix que mon marteau travaille et ne forrrge du ferr que pour l'humanité!* De onderwijzeres meende, dat er toch geen schooner gedichten of romances bestonden, dan waarin van ‘het mensdchom’ gesproken werd, of welke een edel denkbeeld verdedigden,

als, bij voorbeeld, de afschaffing der slavernij, of de 'verstandelijke ontvoogding des volks' of zoo iets. Zij zong met een schrill mager stemmeke, maar vol pathos in het refrein, volkomen doordrongen van 'de gezonde strekking van dit lied'.

Dan kwam moeders lievelingsstuk. 'Daar is het weer!' zei ze gemoedelijk, toen ze de eerste klanken hoorde. 't Begon heel stil, heelemaal niets, nu en dan één toontje maar, als 't gedroppel van een stillen regen, of als bladeren die van de boomen ruizelend vallen, of het stille kletsen van 't water - het werd levendiger, het water begon te murmelen, te gonzen, te zingen, te bonzen, tot opeens: boem! dát was de waterval... en terwijl Leonie het zoetsappige salonstuk afhaspelde, hadden de twee andere er pret in twee dagbladen tegen elkaar te wrijven, om het geklikklak van den molen en het gezoef der golfslagen weer te geven... Moeders oogen glansden, het vervulde haar met een goede blijde stemming, alsof zij in een bosch zat te luisteren naar de beek - en nu had de onderwijzeres haar wrevelig gezicht geheel afgelegd, al vond zij het kinderachtig daar zoo dom met die papieren tegen elkaar te zitten schuifelen. Hanna keek naar al die gezichten, en zij vond het heerlijk dat haar middel zoo uitnemend gelukt was.

'De vreugd der families!' kondigde Leonie aan, met een haar eigen spotlach, en zij begon een zoete welbekende familieromance af te dreunen, waarbij zij een gezicht trok als een nufje uit de kostschool. *La prière d'une vierge!* Op zoete suikeren toontjes golfde de ziel van Hanna omhoog; het was haar zoo rein, zoo teer, zoo bevallig. Haar argelooze ziel gaf zich geheel aan het sentimenteele aria over. Zij kon niet begrijpen hoe Leonie daarmee spotten kon. Vage verliefde beelden spiraalden óp in haar ziel: het was 'het pure geluk'...

De deur ging open en een jongeling trad binnen, een vioolkas onder den arm. Leonie staakte opeens haar spel, het werd plotseling stil, en 't scheen of een koude wind binnengewaaide

kwam. Richard was een twee-en-twintigjarige aankomeling, met een tamelijk mooi lang gelaat, wat bleek, met denzelfden dichtgesloten mond die heel de familie onderscheidde. Hij zei niets, zag met opgetrokken wenkbrauw en koude oogen naar de piano, zette zijn vioolkas ergens neer, groette even naar Hanna, en wilde weer weggaan, toen hij den verwonderden, hem docht droeven blik van moeder op hem gewend zag.

Dat was nu haar trotsche flinke kerel, haar lieveling - en weder zoo ontevreden, zoo norsch, zoo ingetrokken. Wat was er toch met hem? Zoo stuur en achterhoudend was hij vroeger niet. Wel altijd nooit heel veel van zeggen, maar langzaam ontbolsterend en ontluikend in de warme huiskamer, onder moeders oogen en naïeve woorden. Toen toonde hij zich de blijde opene jongen die hij eertijds altijd geweest was, die zijn moeder aanbad, maar brusk zonder liflaffery, ruw soms.

Als hij toen tehuis keerde van zijn muzieklessen, gewoonlijk nog al afgemat en ontzenuwd, duurde het niet lang of hij klaarde op; hij was stil verheugd de oude gezichten en de bekende meubelen te zien, door het gewoontelevens zachtjes bekoord. Hij klopte dan bij het binnenkomen de oude eens op haar schouder, trok een kluchtig gezicht en, lijk een kind dat van de school komt, drensde hij: 'moê! honger!' en hij deed of hij schreide. Iedereen lachte en moeder schoof bedrijvig rond hem op haar pantoffels, en dan, als hij zijn koffie vóór zich had, zette zij zich, met haar goede oogen en haar breeden goeden mond die door eenige uitgevallen tanden inzakte, naast hem neer en vertelde hem het nieuws, maar zóo goddelijk naïef, zóo guitig en levendig, met zulk een gullen humor, dat als bij tooverslag alle bekommerning uit zijn hoofd vervloog, of het venster werd opengezet op een frisschen tuin... Dat kwam er zoo geestig uit, zoo verrukkelijk leuk, dat hij soms zijn boterham neerleggen moest om achterover in zijn stoel te gaan proesten... Om haar aangenaam te zijn,

speelde hij haar voor, terwijl zijn zuster begeleidde - en dán was het heerlijk, en hij koos altijd de vrolijke dingen voor haar uit, die zij kende en meevoozen kon... Als hij bijzonder opgewekt was, lei hij zijn instrument neer, greep het vrouwken onder de armen, en, hoe zij zich ook verweerde, zij móest meê, hij danste met haar de kamer rond, tot zij hijgde, in haar kortademigheid, smeevend dat hij zou ophouden, om de liefde Gods!.. Hij herinnerde zich hoe hij dikwijls bevend had staan luisteren in den gang, wanneer zij, van kindsbeen af met een hardnekkigen hoest geplaagd, de trap opsjouwde... en de pijn telkens, als hij het schorre geluid uit haar arme keel hoorde scheuren! Hij aanbad haar wordenden glimlach op het nog zoo schoone oude menschengelaat met de eerbiedwaardige grijze blessen, links en rechts van het hooge voorhoofd...

Nu, sedert eenige maanden, was hij geheel omgekeerd. Hij was nog altijd lief, maar zóo bitter soms en altijd in zich gekeerd, neerslachtig alsof een gewicht op hem drukte. Hij kon zoo versmadend over allerlei dingen spreken, als hij sprak. Hij maakte geen muziek meer met zijn zuster. Soms hoorde men hem van zijn kamer, op het tweede, waar hij zich alleen opsloot, en de viool scheen te klagen, 't was alles zoo somber, zoo pijnlijk... Eens was moeder bovengekomen en had hem uitgestrekt zien liggen in zijn stoel, met bleek gelaat, open oogen, droomend, ver weg. Hij had haar zelfs niet hooren komen. Daar zij geloofde dat hij niet wilde gestoord worden, was zij weer stil weggegaan. Hij was dan opgesprongen, had haar willen roepen, haar omhelzen, aan haar borst uitschreien, haar zijn ziel openleggen, met al zijn droefheid en zijn heimwee - maar hij bedacht zich en zweeg. 'Waarom haar bedroeven? het zou toch voorbij gaan - en dan zou alles weer zijn als van ouds - en, zou zij begrijpen? oude menschen kunnen geen jonge verstaan...'

Het was hem te eng geworden in zijn huis. Van zijn zusters,

vooral van die Leonie, met haar schamperen spotlach, kreeg hij een afkeer sedert zij hem eens in één woord had getoond dat zij wist wat met hem omging. Die schoolmeesteres, met haar onnoozele gedachten en haar uitspraak naar de letter, verwekte maar zijn misnoegen om haar kleinzieligheid en haar gedurig geklaag - maar die Leonie was liefdeloos, haar stem klonk hem vijandelijk en vervulde hem met wrevel. Haar vriendin... ach ja... een goed kind - een zeer braaf, ál te braaf kind - maar zoo pensionnaire-, zoo duf meisjesachtig... aan haar dacht hij zelfs niet.

Eens had zijn jongste zuster hem ontmoet op straat. Zij had hem star en verwijtend bekeken, en een verachtenden blik geworpen op de vrouw die bij hem was. Zij had zeker getracht er iets over te vernemen, en in een twist had zij eens een boosaardige zinspeling gemaakt. Dat was om nooit te vergeten en zijn leven lang zou de wrok in hem blijven steken als een doren.

Waar moeide zij zich meê? Mocht hij met zijn leven niet doen naar hij goeddacht? Hij was herhaaldelijk zeer laat tehuis gekomen, als de morgen reeds in de lucht was. Zij alleen wist het. Zou zij het aan moeder reeds gezegd hebben? Nu zelfs reeds tweemaal was hij in het geheel niet tehuis gekomen, en zij had hem de tweede maal met opzet gevraagd 'of het noodig was zijn bed op te maken?' Hij was bleek geworden en had de deur toegeslagen. Sedertdien spraken zij elkaar niet meer aan, en er ontstond een gruwelijke koude als zij samen waren in de huiskamer. Moeder had het bemerkt, haar leed was groot en zij scheen te verouderen, en te kuchen... O die familie! Richard voelde zich van dag tot dag meer vervreemden. Dat joeg hem weg. Dat liefdelooze leven, hij kon het niet langer uithouden. En waarom toch dat alles! Omdat hij hun burgersgedoe, hun kamer-plantenleven, niet langer kon meêleven? Zij dochten hem als geraniums die tegen een gordijn staan te verdorren. Zijn jonge

bloed bruiste, zijn drang sleepte hem mede naar bewogene gewesten, nooit geziene dingen, naar onmogelijke dingen! Die omstrengelende goedheid zijner moeder, die huishoudelijke praatjes van zijn zuster, die professioneele klachten, het werd hem eindelijk zoo knellend, zoo duf, zoo ingesloten, zoo kleinsteadsch. Driften waren wakker geworden, langverpleegde wenschen en droombeelden van een vrijer, ongedwongen leven waren losgekomen, hij moest hieruit. - En dat alles had hij vroeger slechts vaag vermoed, maar nu hij die vrouw kende - o die vrouw, die hem mensch gemaakt had, die hem, den jongen, ontgroend had, hem allerlei nieuwe gezichteinders geopend! En toch - ook bij haar, bij háár ook was hij niet gelukkig. Daar was het een andere kwelling; hij voelde zich onvrij; alles moest zoo verborgen, zoo gestolen toegaan; hij voelde die vijandschap van al de zijnen en van heel de wereld eerst scherp als hij bij haar was. Neen, dáár ook vond hij geen akkoord met zijn eigen, overal voelde hij zich vervolgd, vernepen, gedrukt! Een langzame wrok was in hem gekomen, hij had een lust met de geheele wereld af te breken, zich af te zonderen en zich te gaan herbouwen in de eenzaamheid...

‘Gaaf ge weeral weg, jongen?’ had moeder gevraagd, met een stem die lichtjes beefde.

Hij zag opeens de oogen van al die vrouwen op hem gericht; zij doorboorden hem met de stomme verwondering die hij er in las. Het maakte hem beschaamd, zoo opeens ontdekt te worden, zoo 't voorwerp te zijn van haar nieuwsgierigheid en haar onderzoek. Zouden die zoo altijd aan hem denken als hij weg was?

‘Ik heb geen honger’ morde hij, verveeld. ‘Ik heb beloofd ergens te gaan...’

Onwillekeurig keek hij naar den kant waar Leonie stond, en zag hoe zij aan de piano stond, zich opeens omdraaide, en de schouders ophaalde met een sarcastisch lachje en een zucht.

Wat hebt gij te zuchten en de schouders op te halen!! wou hij haar toeschreeuwen; hij ziedde van toorn en had wel iets naar haar hoofd kunnen werpen. Zijn lippen beefden... Hanna had het bemerkt en ging aan 't venster staan met den rug naar hem toe; zij was bleek als een lijk.

“t Is maar dat het al zoo lang geleden is, dat we weer eens 's avonds bijeen waren’, zei moeder, met een droef lachje.

Waarom moest zij hem altijd zoo droef bezien? En wat was dat voor een heerschappij dat al die vrouwkens hier op hem wilden uitoefenen!..

‘Moeder - ik kán niet - ik kán niet...’

En zonder haar antwoord af te wachten, sloeg hij de deur toe, wanhopig en terwijl hij tranen in zijn keel voelde opwellen. Hij sidderde over heel zijn lijf en liep als waanzinnig de straat op.

Het was eenige oogenblikken doodstil in de kamer. Er hing een vreeselijk geheim in die kamer, en allen voelden dat zij het voor elkaar moesten verbergen.

Leonie sloeg de piano met een harden ruk dicht, de onderwijzeres vatte met een zucht haar papieren weer op en herbegon lijntjes te trekken en handteekens te zetten, punten en komma's in rooden inkt links en rechts neerzaaiend.

Moeder had haar naaiwerk opgenomen; maar de naald bleef werkeloos in haar hand; besluiteloos keek zij op haar werk... Hanna naderde tot haar en vatte haar hand. Toen keek de oude vrouw op, en terwijl zij het blonde meisje dwaas bekeek, scheen zij te ontwaken en lachte haar stil toe, met een lach mistroostiger dan tranen.

III

Wat was het dan toch dat hem tot die vrouw lokte? Welke geheimzinnige betoovering hield hem omvangen? Wist hij het zelt? Dit alleen wist hij, dat zij geheel zijn leven opslurpte, al zijn droomen en denken, en dat hij niet langer redeneeren kon en zich overleveren moest aan dien wilden drang, dien blinden hartstocht die hem tot haar dreef. Het was over hem gekomen als een duizeling; bij de eerste ontmoeting had hij een noodlottige macht hem voelen vastgrijpen, en die had hem niet meer losgelaten. Zijn jeugd tot dan toe was één vaag idealisme geweest, een fladderend fantazeeren, ijl gemijmer en gescharrel langs verloren wegen. Dit was de eerste wezenlijkheid die hij geheel gevoeld had. 't Was in den beginne geweest als een zegepralende fanfare die zijn jong leven openblies; een dolle roes, een heerlijke gezonde gewaarwording al zijn levenskrachten in te spannen, zich geheel uit te laten... Was dát 'het onmogelijke' dat hij altijd in wazige horizonnen had zien beven, als een lokkend beeld! Geheel overgeleverd aan zijn driften, zonder toomen voorthollen, als een jong paard dat lang opgesloten was en eensklaps onder de blauwe lucht in de onafzienbare weide wordt losgelaten, hinnikend en brieschend naar de zon! En dan, al zijn gewoonten omgestort, uit het oude verband gerukt, ver van het getijlp der verdrietige huismusschen. Boven alle conventies, dronken van genot, waanzinnig van overmoed: een vrije jongeling die voor de eerste maal een lief heeft, geheel zijn bezit, zijn eigendom! Een vrouw, zooals hij er nooit een gezien had, van een vreemde bekoring, bijna duivelachtig schoon, en veel veel

sterker dan hij in wereldervaring, die uit een ver gewest hier aangeland was, met een ingewikkelden roman in haar verleden, een raadsel dat zijn verstand deed stil staan, van wie elk woord hem iets dieps, iets verborgens scheen uit te ademen. Met al het idealisme der twee en twintig jaren had hij zich aan haar vastgeklonken, steeds opnieuw omslinterend haar slanke leest, haar sirenenlijf, altijd opnieuw in haar oogen en aan haar mond de eerste weelde der jeugd drinkend!

Maar hij was ontwaakt uit die dronkenschap, en hij zag dat hij op een steile helling stond, en ging vallen... Nochtans, dat zoete lijf, die begeerte naar haar vleesch tegen het zijne aan, en, boven alles, dat geheime in haar dat hij niet ontraadselen kon! Want hij begreep haar maar altijd niet. Was het alleen zijn illusie die haar zoo kleepte in een romantische wade, aureoolde hij haar met zijn jongensgedroom - of was zij werkelijk de sphinx waarvoor hij haar hield?

Ach, één gebaar slechts, de ronding van haar heup, de opslag harer diepe glimmende zeegrijze oogen - haar plotselinge verschijning in de verte op de straat - de gedachte alleen eraan, stortte in zijn ziel een duizelige vervoering. Hoe zou hij dat ontleden? Zij was zijn eigen ziel, vol verre begeerten, vol heimwee naar verre landen, het oneindige van een jongelingsziel!

En toch, zij zouden niet samengaan - de droom moest eindigen - dat raadsel (was zij er een?) zou hem verslinden, moest hij het verder pogen uit te vorschen; gelukkig was hij niet - en reeds weken lang was een onafwendbare weemoed in hem gezonken, de voorbode van de onttoovering, van het barre oogenblik dat hun wegen zouden scheiden...

Haar ellende was het, die hem aantrok. Dat maakte haar heilig in zijn oogen, dat gewicht dat hij voelde op haar te drukken. Zij was verdacht in de oogen der burgers, de maatschappij stootte haar uit. Dat was de aantrekkingskracht, de geheime

affiniteit die hun zielen nader tot elkaar bracht. Maar in den eerbied en het medelijden dat hij voelde voor de vervolgte der hatelijke samenleving, mengde zich toch de vertwijfelde gewisheid, dat hij voor haar nooit zijn kon degene die het looden gewicht van hare schouders optillen zou en met haar gaan, voor altijd...

Zijn toekomst... al zijn gedroom van een zelfstandig, harmonisch bestaan, hecht opgebouwd naar zijn wil, geheel vervuld en als doordrongen van zijn muziek... En dan, de niet te dempen afgronden die hen scheidden, die later, als de drift eenmaal verkoelde, den gapenden muil gingen toonen! En zijn moeder... die droeve oogen... Neen, hij moest breken, alles delgen in zijn borst. Heden avond nog zou hij het haar zeggen. Hij kon zichzelf niet langer vergeten en neerzinken bij een gebroken leven, wanneer het zijne eerst aanving en dat gedroomde daarginds hem steeds met onvermijdbare blikken wenkte, streng, of weemoedig, met moeders oogen...

Want waar zou het eindigen, liet hij zich verder medeslepen? Er was een grens - wáár wist hij niet, maar er wás er een, een onoverkomelijke! Haar kind? Och neen, dát niet alleen, maar alles, alles aan haar. 'Elly - waarom zijt gij Elly!' zuchtte hij, als Julia over Romeo.

Tegenover zijn nuchterheid van onwetenden jongen, stond zijn levenswil, de diepere kracht die in hem stak, een ideaal dat gedurig wenkte. En nu ging hij, langs allerlei kronkelwegen, meer en meer dat éene uit het oog verliezen, zich uitputten in een hopelooze passie, doen als de schapen die hunne wol aan de struiken langs de baan laten hangen. Hij wist immers ook dat het een gewone alledaagsche gebeurtenis was, door zoovelen reeds ondervonden?

Als een vermaning klonk nog de stem in zijn ooren van een man, die hem eens zijn leven verteld had. Zes jaren lang had hij

een maîtresse gehad waarvan hij niet los kon. ‘*Ça dégrade...*’ zegde hij. Nu, na tien jaren, stonden hem nog de tranen in de oogen als hij 't leed herdacht van zijn roekeloos verguisde twintig jaren. En, als hadde hij in Richard zoo 'n sentimenteele vermoed als hij zelf geweest was, had hij niet zijn hand vastgenomen en hem met strenge blikken gezeid: ‘Kerel, wilt ge iemand zijn, scheur uw kleêren niet aan de doornen langs den weg.’ En met die bitterheid van den pessimist die door de geheime vijandelijke machten van het leven geknakt is geworden, had hij er niet met bitterheid bijgevoegd: ‘geloof me, het leven is als een stroom; wie er in duikt wordt meegesleept. De verstandige blijft aan wal, zijn notaboekje in de linkerhand en een potlood in de rechter. En hij bekijkt, zeer koelbloedig, de menschen die in den zonneshijn zwemmen en spektakel maken, en de domme kerels die *verder* willen gaan, *meer* willen weten en voelen, de domme kerels die neerduiken om te zien wat er daar beneden wel zou omgaan, en die weer naar boven komen, met de handen en den mond vol slijk.’

Stelselmatige phrasen van een geblaseerde, had Richard toen gedacht. Die man vergeet, dat alles zich gedurig herhaalt, dat er eeuwen lang menschen met driften geweest zijn en zich lieten gaan, maar dat *de sterken* ook dát overwonnen, omdat een nóg diepere kracht dan die drift hen stuwde: de levenswil, de hoogere drijfkracht naar het bewuste of onbewuste doel, de jaloersche zucht tot zelfbehoud, die luider schreeuwt dan elke uitputtende macht... dat diezelfde uit zulke stormen nog grooter weerbaarheid geput hadden - en ten slotte, dat zij die ondergingen, de onmachtigen, niets beters verdiend hadden...

En nu stond hij zelf in dien strijd, en nu ging hij gewaarworden welke folterende waarheid in de woorden van dien man besloten lag. Zijn eigen woorden deden hem thans aan als een kaakslag. ‘Zij, die ondergaan, verdienen het, de onmachtigen...’

‘Neen, ik ben geen onmachtige!’ riep hij, en heden nog - o heden... ja hij zou 't haar zeggen. Hij zou haar geen reden opgeven - zoo maar brutaal-weg afbreken - anders zou hij niet kunnen, weer terugvallen - maar hij zou stand houden - o niet zonder iets in zich te scheuren... maar 't moest. Het was beslist.

Hij stond vóór haar huis. Bevend greep hij de bel vast en deed ze rinkelen.

De dochter van Madame Matthijssen, een sprietmager meisje met een teringachtig gezicht, dwaze oogen en verfomfaaide kleeren, deed open. Zij hield een strijkijzer in de hand en met haar bestendig heesche neusstem zei ze goeden dag.

‘Wie is 't, lieveke?’ hoorde hij de zeemzoete stem van Madame Matthijssen uit de werkplaats roepen.

- ‘‘t Is meneer, mamake.’

- ‘Och God! Ja?’ En zij kwam in den gang gedrenteld, die vol emmers en tobben en manden met waschgoed stond. ‘Bonjour mesieu! Wat plezier u te zien... Wat is 't, Sylvieke? Ge weet dat ik met meneer sta te klappen; laat me nu een oogenblikke met rust, ma chère. Wel ja, zet de ijzers maar zoo lang op het vuur; zeg aan Molleke dat ze wat wacht, ik kom seffens, ik moet met Mesieu eenige woorden spreken...’

Zij babbelde in één adem door, zonder dat Richard aan 't woord kon komen.

‘Is Madame boven?’ kon hij eindelijk vragen.

- ‘*Non*... ik wil zeggen: *oui*, och ja! Madammeke zal blij zijn u te zien. Ze vroeg daarstraks drijmaal naar u. Ga er maar bij, mesieu Koenen... Mijn twee dochters hebben weer een valling. Zoo 'n kwispelturig weer, newaar? En ik moet maar altijd werken. Slaven, slaven voor het kostje! Wij hebben nooit gedaan! Wij hebben het moeilijker dan u, zij maar zeker! U ziet er altijd goed uit. Maar hoe zijn rijke menschen - die hebben het gemakkelijk! En uw familie...’

- 'Ja, wat is 't dáarmee?' onderbrak hij, moedwillig. (Wat wil zij daarvan, die verwenschte babbelkous?)

- 'O niets! Ze stelt het ook wèl? Ah, très bien! O, ik ken u allemaal zoo goed! Mijn twee dochters zijn op de school geweest bij... Newaar, juffra Koenen, de schoolmamezel, de stitutrice gelijk of wij zeggen, is toch uw zuster, newaar? Och, zij is zoo goed voor de kinderen; ik heb er van gehoord. Ja ja, mesieu, als ge veel met de menschen moet omgaan, dan kent ge zooal iederendeen... newaar Mesieu?

- 'Zeker, zeker' morde hij verveeld, 'Is Madame op haar kamer? Kan ik...'

- 'U is altijd even haastig, meneer Koenen' lachte zij. 'Val niet over dien emmer! Ja 't wordt al donker op de trap - we zitten hier in de groote kuisch... ga u maar boven - bonjour Mesieu!'

Een geur van zeeploog hing in het huis, uit de strijkkamer dreef een zwoelte van dampend linnen. Met een zucht ging Richard door de onverkwikkelijke lucht, besteeg de moeilijke trap en opende een deur op het eerste.

Op dit arme naakte kamerke, waar nauwelijks plaats was voor een bed, een tafel en een kas - te midden van dit bizarre volkje, leefde zij. Naar die hier leefde gingen dag en nacht al zijn gepeinzen.

IV

In het halfdonker der kamer zag hij haar staan, in haar keurs, met bloote armen, vóór een handspiegeltje aan den muur haar toilet makend. Zij stond met den rug naar hem toe, en keerde zich niet om. Zij had hem reeds gehoord. Hij murmelde een groet, en wachtte op haar antwoord. Maar zij bleef zwijgend heur haren opdoen. Richard was verdrietig. Alles was hier verdrietig. Het kindje, een verrukkelijk hoofdje, lag met zijn hoofd onder zijn beide armen op de tafel te slapen; het gezichtje was schier onzichtbaar onder de bruine welige lokken. Het lag daar vermoeid, in zijn nachtjaponnetje, als een moê bloempje. Hij stapte door 't kamertje, zoodat men alleen 't gerucht van zijn schoenen hoorde, die kraakten. Haar halsstarrig zwijgen ergerde hem. Met verkropte stem barstte hij eensklaps uit:

‘Dit is nu een half uur dat ik hier sta - als een lakei, die wacht tot mevrouw hem wel wil aanspreken - waarom zegt ge me zelfs geen goeden dag?’

Zij keerde zich half om en toonde een zorgelijk gelaat; haar voorhoofd was gerimpeld.

‘Ach... ik heb het zoo druk.’

- ‘Ben ik u dan niets meer?... is het te veel moeite?’

- ‘Maak toch asjeblief geen scène om zoo'n onzin... De kleine slaapt - en ik ben slecht gezind...’

- ‘Waarom? omdat ik kom?’

- ‘Als ge toch niet altijd zoo kinderachtig waart! Gij zijt vrij, hoeft aan niets te denken dan u te amuseeren... maar ik

moet weeral naar het gareel... een leven als een vigilantpaard... en wat vooruitzicht! Ik kan toch niet leven zonder iets te doen... Gij hebt het gemakkelijk...'

- 'Ach, hoû toch op, ik voel het dieper dan jij zelf - en jij herinnert mij altijd dat ik niets doen kan voor u... Maar, waarom maakt ge u zoo schoon? Dat is toch voor mij niet... Ge moet zeker aan iemand bevallen?...'

- 'En zoo dat eens ware?' Zij keerde zich tot hem, met spottend lachje.

- 'Na, des te beter! Dan kunt ge mij over boord werpen... Want, wat kan ik wel zijn voor u...'

- 'Ge zegt dat al honderd maal - maar ik wil u immers tot niets dwingen? Wilt gij niet komen, blijf weg.'

- 'Wie spreekt daarvan?'

Hij voelde dat het hoge woord moest gaan vallen, en hij werd bang dat het zoo spoedig gaan zou... eerst nog wat pijn... voor hem en voor haar... en dan.

Hij naderde haar, met een gezicht dat hij koud poogde te doen schijnen, maar inwendig voelde hij een stille zacht-smeltende pijn, die hem langzaam doorweekte. Hij raakte haren arm, en wilde haar hand grijpen.

'Elly... zeg eens...'

- 'Laat mij los.'

- 'Hè!.. wat is er?' stakte hij. 'Men zou zeggen dat ge een hekel aan me hebt?'

Zij haalde de schouders op en viel weer in haar zwijgen.

'O maar,' barstte hij eensklaps los, 'zulk leven kan ik niet langer volhouden. Overal zie ik booze donkere gezichten. Thuis niets dan wrok en triestige verwijtende oogen. En wanneer ik hier kom...'

- 'Verwijten? En dat alles om mij, niet waar? Hewel, loop naar uw pensionaat terug, gelijk gij 't zelf noemt. Ga klamp u

vast aan de rokken van uw mama, en speel piano met uw zuster... dan zullen ze u glimlachjes toesturen en dan zult ge tevreden zijn. Bah! gij zijt geen man! Op u is niet te bouwen...'

- 'Gij zoudt misschien verlangen dat ik met u zou vertrekken... viool gaan spelen in de koffiehuisen... la vie de bohème... en zingen of zoo iets...'

- 'Och, ik merk het al lang; eeuwig en altijd klaagt ge, ik hoor van u niets dan onaangename dingen - ge wilt er een eind aan maken, niet waar? Nu, goed - ik zal u niet terughouden...'

- 'Wat komt gij dáar altijd op weer? Heb ik zoo iets gezegd?'

- 'Maar *ik, ik* kan 't niet langer zoo uithouden, hoort ge? Ik moet u heelegaar hebben, of in 't geheel niet!... Zie eens aan, elken dag word ik ouder; word ik eenmaal dertig dan stuurt ge me weg, dan laat ge me lopen - maar ik zal 't u niet moeilijk maken - zeg gerust aan uw mama en aan uw liefthallig zusterke, dat *ik* er geen schuld aan heb indien gij hier komt... Ja, eigenlijk ben ik wel eens nieuwsgierig te weten wat ze bij u thuis wel van mij zouden zeggen - niet veel goeds - dat kan ik denken - ik verleid u, ik slorp u op, ik ben de schuld dat gij verloren gaat... toe, zeg het maar!'

- 'Zij kennen u niet, Elly. Denkt ge dat ik over u spreek?'

- 'Ja maar zij spreken over mij... hebt ge dan nog niets bemerkt?'

- 't Is toch natuurlijk van die menschen, die gewoon zijn aan enge gedachten, die van 't leven niets weten dan wat binnen de muren van hun kamer gebeurt, dat zij onze verhouding raar vinden...'

- 'Nu, raar... hoor eens, raar vind ik ze ook, hoor! - Och, heel die geschiedenis weegt me zwaar. En 't ware beter dat we elkaar nooit ontmoet hadden...'

- 'Hebt ge iemand in 't oog?' vroeg hij, nuchter.

- 'Misschien wel.'

Hij begon op en neer te wandelen. Onwillekeurig viel zijn oog op een fluweelen zakje dat in een rommel van allerlei voorwerpen op de kas lag; daartusschen lag een toegevouwen papier, hij nam het en zonder nadenken bekeek hij den inhoud. Maar zij sprong op hem toe, ontrukte het hem en verscheurde het. Hij had den naam gelezen: 'William...' Een certificaat van een matroos... Het schemerde hem voor de oogen. Het was dus geen gekheid? Zij spotte niet, 't was niet een dier gewone krakeeltjes zooals zij er honderd gehad hadden, welke telkens door een verzoening en een heviger wellust gevolgd werden? Een man tusschen hem en haar. Allerlei tegenstrijdige gedachten warrelden door zijn geest. De eerste was een schrijnend wee, om miskenning ontrouw, bedrog - zij had hem nooit bemind. Zou zij met hem reeds..? Neen, dat ware om te sterven. Moest hij zóó eindigen, zijn schoone liefdedroom, zijn eerste begoocheling, die over zijn jeugd beslist had, die over zijn heele jonge leven een donkere schaduw zou werpen? En dan weer, het was misschien goed - en welk recht had hij zich te verzetten tegen een van zelf gekomen scheuring... 't was misschien de redding die opdaagde in de verte... Zij zou wellicht iemand vinden die de vader van haar kind wilde worden, die geen fierheid had en geen ideaal te bereiken, geen jeugd weg te werpen, geen talent, geen toekomst... Dat alles had hij in één enkel moment doorvoeld; 't was of het noodlot zelf aan de deur klopte en hem wenkte zich nu maar voor altijd te verwijderen... zijn rol was uitgespeeld... hun levens waren voor eeuwig van elkaar gescheiden...

Hij zag haar aan en hij kwam weder tot het besef van den toestand. Een drang om méér te weten dreef hem, en zijn ontroering onder een gemaakt lachje verbergend, murmelde hij onverschillig:

‘William... William - de Veroveraar - wat beteekent dat?’

Zij ook lachte, als verborg zij iets.

‘Neen, dat is een verovering van mij’, antwoordde zij. ‘Een huwelijksaanvraag.’

- ‘Toe maar. Mag ik feliciteeren? En wanneer?’

- ‘Zoodra mogelijk. Ik vertrek...’

- ‘Gij vertrekt?... Elly, spot niet, bid ik u. Is er iets van heel die historie?’

- ‘Iets - en niets...’

Zij scheen zich te bedenken. Haar gezicht had een innige uitdrukking gekregen, en zij sprak met een vertrouwelijke stem, als iemand die om raad vraagt, terwijl zij naast hem kwam staan en haar armen op zijn schouder leunde:

‘Hoor eens, Richard... wat denkt gij? Kunt ge mij iets beloven?..’

- ‘Wat dan?’

- ‘Ge weet wel wat. Luister wel. Ik wil u niets opdringen. Zeg me alleen, eerlijk, uit den grond van uw hart, kunt gij geheel voor mij zijn...?’

- ‘Maar ge weet toch dat ik dit ben...’

- ‘Neen, anders - begrijp me toch. Het is zoo gek, dat ik u dat vragen moet.’

Haar stem vleide nu in zijn ooren, streelend en buigzaam, alsof zij hem kustte in zijn ziel.

‘Ach, ik ware toch zoo gaarne altijd altijd met u gebleven...’

- ‘En waarom zoudt ge niet?..’ fluisterde hij, overmand, terwijl een onbegrijpelijke zwakheid zijn hart vermurwde. Zijn schoon plan, zijn krachtdadig besluit voelde hij langzaam wegzinken. En hij bekeek haar met weeke minnende oogen, zij smijgde zich tegen hem aan en hun woorden werden fluisterin-

gen - haar warme adem likte zijn wangen; het werd hem zoo weldadig in de borst.

‘Ach’, zuchtte zij, ‘en zoo hangt men altijd tusschen hemel en aarde... en zoo weet men nooit wat men doen moet... Als ik u maar niet lief had...’

- ‘Elly’, smeekte hij, ‘blijf aan mij...’

- ‘Richard, mijn man... zijt gij mijn man, ja?... Zeg ja... zeg het...’

Zij kusten elkaar. Met langzame teugen dronk hij aan hare lippen en voor hem bestond geen werkelijkheid meer. Alles, alles deed zij hem vergeten... al dat nare, al dat vijandelijke, en... dat zij toch éénmaal van elkaar moesten... moesten...

Het was nu geheel donker geworden in de kamer.

‘Kom, ik moet gaan...’, sprak Elly opeens, rechtspringend, als ontwaakte zij.

- ‘Neen, blijf’, sprak hij koortsig; ‘Elly, mijn lief, mijn vrouw... blijf... ga niet heen van avond - blijf tehuis, zeg ik u...’

Zij keek hem met haar troeblante zeegrijze oogen aan, met een zweem van medelijden, vermengd met een droefheid als van een oudere zuster.

‘Och, als ge maar niet zoo'n jonge dweper waart... Ik zou wel op u wachten... o, ik weet dat ik altijd aan u zijn zou, als uw slavin... uw alles...’

Zij zuchtte diep. Hij zag haar troosteloos aan, voelend dat hij toch geen antwoord geven kon.

‘Eens zult ge een meisje ontmoeten’, sprak zij zacht, en in die donkere kamer klonk hem haar stem bijna prophetisch; ‘en die zult ge zóo beminnen dat gij álles zult kunnen offeren voor haar... Gij zijt nog zoo jong... En ik... ik word oud, ik voel het... gij begrijpt dat niet... Ach, gekheid! heel die geschiedenis is gekheid!’

- ‘Elly’, riep hij, als uitzinnig van weelde en verdriet,

‘spreek niet van een andere! Nooit, nooit iemand anders dan jij! Ik heb u zóoveel gegeven, dat er voor de anderen niets meer overblijft. Ik heb u dat al zoo menigmaal gezeid. Gij zijt mijn heela! buiten u is de wereld mij leêg - zonder u kan ik niet ademen!... Heks, die zijt!’

- ‘O als ge maar niet zoo'n dweper waart... Maar men moet u gelooven, omdat men u gaarne gelooft...’

Zij richtte zich op. Hij zag haar vertwijfeld aan.

‘Ik moet gaan...’

- ‘Blijf!’

- ‘Neen, ik moet...’

- ‘Blijf, voor één avond - blijf!’

Zij legde het kind te bed en kleepte zich spoedig aan. Hij vroeg niet meer. Samen daalden zij de trap af.

Beneden stond Madame Matthijssen. Elly verzocht haar naar 't kind te willen omzien, terwijl zij weg was.

‘Ha, madammeke, ge gaat uit met meneer - dat is goed - proffeteer er maar van terwijl ge jong zijt! *Wij* moeten nog tot twaalf uren werken. Altijd wasschen en plesschen. Maar ge zijt jong en gelukkig - gij hebt gelijk... Wat een aardig paar! Als ik er aan denk... toen meneer hier voor den eersten keer kwam... weet ge 't nog? en altijd zoo blij, zoo goed gezind - o ge zijt twee deugenietjes! - Het kleintje? ja madammeke, Silvieke zal er naar kijken - zij niet ongerust, madame!... Bonsoir, madame! bonsoir, mesieu! Wij moeten werken... voor het kostje, verstaat ge? Amuseert u wel, ge zijt maar éenen keer jong...’

‘Foei, wat is dat wijf smerig vriendelijk!’ zei Richard, toen zij haar ontvlucht waren en, arm aan arm, over de straat gingen.

- ‘Zwijg’, antwoordde Elly, ‘ik zal u vertellen, waarom. Zij heeft me dezen morgen laten hooren dat ze mijn kamer voor vijf francs meer kon verhuren - en nu zou ze willen opslaan...’

- 'Ha, daarom was ik van zoo 'n rijke goede familie!' zei Richard.

Zij gingen door de luidruchtige straat, in het schoone avondweder. Zij waren stil en aangedaan... als was het de laatste maal dat zij samen waren. Weldra nam Elly afscheid. Hij liet haar gaan, zonder nog het gesprek te herinneren waarin zij heel hun leven omgewoeld hadden.

Richard dwaalde nog eenigen tijd droomend langs de straten. Hij was moê. Tehuis sloot hij zich op zijn kamer. Hij had gezegd dat hij haar zou afhalen in den nacht in de nabijheid van de taveerne... Zou hij gaan? Waartoe noodig? Zijn twijfel en zijn verdriet om zijn eigen willoosheid waren weder teruggekeerd.

Hij wierp zich op zijn bed, greep het oorkussen vast en verborg er zijn gelaat in, als wilde hij zich voor zich zelf verbergen. O diep in hem - die brandende begeerte naar haar! En... het vaste besluit van daar straks... en al het gebeurde - een mogelijke redding... Die scheiding viel toch zoo zwaar... Nog éénmaal, nog éénmaal... en dan is de droom uitgedroomd...

Hij lag op zijn bed. Het venster stond open. De maan hing in de lucht als een weeke bleek gouden appel. In de verte floten de treinen... dat deed hem nog dieper zijn eenzaamheid, zijn verlatenheid voelen. Ach, alles zoo kalm, zoo helder daarbuiten... een liefdenacht...

De schepen loeiden ver op het water, als een vaarwel - zijn ziel ging meê, ver weg... Zich laten drijven, zich laten gaan lijdzaam met het glijdende water...

'Onmachtig!' fluisterde hij opeens. Neen, neen, hij ging niet - het moest uit zijn - hij ging niet meer...

V

Toen Elly het lokaal binnentrad zat daar reeds de oude Classen, die haar met gulzige blikken bekeek. De oude heer, die ergens boekhouder was op een handelskantoor in den omtrek, was sedert eenigen tijd een bestendige gast geworden; wat hem eigenlijk daarheen trok wist niemand. Hij had een buitengewone vriendschap gesloten met den duitschen patroon, dien hij duchtig trakteerde, en in wiens breeden boezem hij zijn gewone klachten, van zijn verlatenheid en zijn liefdeloos leven, kon uitstorten.

‘Gij moest een jong knap vrouwke nemen, Herr Classen, dat zou u wat opfleuren’, had de baas gemoedelijk gezeid tot den grijsaard, die altijd meesmuilend aan zijn snor zat te plukken en klaagde.

‘Ach - was!... op mijn ouderdom... ich bin ein man von jahren, weiste!... und doch! und doch!...’ fluisterde hij opeens, met schitterende oogen waarmede hij Elly angstig beloerde: ‘dáár, als Fräulein wou...’

De baas verwijderde zich lachend, terwijl hij zijn blauwe brilglazen poetste, en Elly was nu met den oude alleen. Classen had een hooge kleur en scheen vreeselijk opgewonden.

‘Fräulein, bitte bitte... wollen Se gefälligst...’

Zij naderde, bevreemd. En hij begon haar, nogmaals, als ware het iets geheel nieuws, heel het rampzalige avontuur van zijn leven te vertellen: de dood van zijn vrouw, en hij nu héel alleen... en zijn behoefte aan ‘Liebe... Liebe...’ - hij kon zóo niet langer leven - wat doen? hertrouwen? - met vertwijfelde gebaren en schouderophalingen beduidde hij haar dat hij dit

belachelijk, onmogelijk vond. 'Aber... aber...' - hoe geniepig klonk die 'aber'! - 'aber eine gute Freundin... ja... ja... gute Freundin, weiste' - dát ontbrak hem! En eer zij er zich aan verwachtte, greep hij plotseling haar twee handen vast, trok ze tegen zijn boezem en vroeg haastig: 'zoudt gij bij mij willen komen?... ich habe eine kamer... fein möblirt, was!'

Elly bekeek hem, als versteend. Zij antwoordde hem, beschaamd, dat zij hem niet begreep, en toen hij wou herbeginnen, opeens met waardigheid om hem verder aandringen te sparen, dat hij aan een vreemd adres was. Waarop de oude, met de armen in de lucht, meer dan ooit weeklaagde - ditmaal op een definitieven toon:

'Nein! ich bin nicht glücklich! noch lange nicht glücklich!'

Hij bleef daar nog een tijd zitten morren in zijn eigen, kuchend zag hij haar na, dan weer bekeek hij stumperig zijn glas, zuchtte eindelijk een zwaren zucht, groette diep en plechtig met den hoogen hoed met rouwkrep, en vertrok. Hij vertrok, als een gebroken man, die de laatste hoop laat varen, die zijn eeuwig heil verbeurd heeft...

Elly zette zich in een hoek en begon na te peinzen. Zij voelde zich diep terneergeslagen. Zij had eerst een verontwaardiging gevoeld om de brutale vraag van den ouden gek, maar nu moest zij er pijnlijk om glimlachen. De belediging voelde zij niet meer - zij had reeds zooveel moeten hooren in dit armzalig bedrijf! - maar levendig stelde zij zich het kranke gemoed van dien man voor. Wat was het leven toch een treurig ding: overal gebroken zielen, hunkerend naar wat geluk dat zij nooit vinden zouden - zij lieten zich drijven, willoos; - 't was als een zee waar ontredderde schepen, het worstelen moê, langzaam in de baren wegzinken of als wrakken aan het strand spoelen...

Hier een dwaze grijsaard, haast tot kindschheid vervallen, door grove wellustige hersenschimmen gekweld; - ginds een

jonge phantast, blind voor de barre wezenlijkheid, sentimenteel en besluiteloos, tot niets anders bekwaam dan tot wat fantaseeren, droomen en dwepen, een onrijpe geest die in de driften verwaterde en verslapt; - eindelijk een soort vagebond, een Vliegende Hollander, geplaagd met een ziekelijk heimwee, met een verlangen naar hij wist niet wat - allen zielen zonder stevigheid, menschen zonder daadkracht - en zij zelve, misschien de armste van allen, alleen, tegenover een vijandige samenleving die haar uitstootte, die haar het beetje rust en vrede misgunde waarop zij toch zooveel recht meende te hebben na al de stormen van haar jong leven.

Het lag daar vóór haar, dit leven, als een veelbewogen drama. Ouderloos op haar veertiende jaar, werd zij in de groote eenzaamheid van het gewoel geworpen - zij leefde bij een oudere zuster in Berlijn - op zekeren dag had een man haar bemerkt - die man, aan wien zij niet denken kon zonder wrok - hij de schuld van alles - en dien zij tóch lief had gehad, omdat hij de eerste was. Nóg een die niet kon - hij was getrouwd, wat zij eerst later vernam. Eenige jaren lang was de onmogelijke verhouding gerekt geworden - dank aan het kind - dan was zijn plotselinge dood gekomen, zijn zelfmoord, of hoe was 't gegaan? het was alles zoo duister geweest - en toen was zij gegaan met haar kind, ver weg uit dit land van verdriet, haar vaderland.

Daarna de kennismaking met den jongen man. Zij was reeds lang ontnuchterd, niet meer vatbaar voor jonge meisjesbegoochelingen. Maar de passies waren in haar niet uitgedoofd en hij had alle hoop in haar doen heropvlammen. O nog eens geheel beminnen, zich heelenal geven, aan een man die sterk genoeg zou wezen haar op te nemen en te koesteren en te doen herbloeien - een nieuw leven! Maar 't mocht niet zijn. Dat eerste gevoel was weg en kwam nooit weer terug; 't was haar of zij thans meer voelde als een moeder dan als een minnares, en in

haar hartstocht mengde zich een zeker verwonderd medelijden om dat onbesuisd zich offerende jonge leven. Zij had beproefd tot hem op te zien als tot een meerdere, maar het kon niet; hij was voor haar altijd min of meer een nuchtere jongen, die maar scheen te handelen in een onbewuste vlag, als moest het spoedig eindigen. Toch was hij haar lief, en, hadde hij slechts gewild, de tijd hadde hen wellicht nauwer verbonden, haar meer tot zijn vrouw gemaakt. Maar zij had van eerst af het onbepaalde, het tijdelijke van hun verhouding gevoeld...

Zij besepte dat zij geen eischen meer stellen mocht en zich alle hoop moest ontfeggen op een wezenlijk geluk. Mocht zij zich niet nog verheugen misschien dat die vreemde kerel zich tot haar neerboog, die matroos met zijn dwaas gezicht, zijn vluchtende oogen als van een zwervenden hond - o was het dan zoo ver gekomen, dat alléén nog zóo een geheel vertwijfelde en vereenzaamde, een ziel op den dompel, met haar wou samengaan! moest zij zich eindelijk vergenoegen met een dier havelooze twijfelachtige kerels zooals zij er zoo dikwijls met afgrijzen had zien voorbij strompelen wanneer zij van het lokaal naar huis keerde langs de donkere nachtstraten?

Zij herinnerde zich plotseling zijn smeekend oog, dat als bad om deernis, toen zij hem den vorigen avond dat mededeelde van het kind... Zijn afkeer was duidelijk geweest, maar daarna zijn zonderlinge oogen die haar opeens medelijdend aanstaarden, en heel zijn doen als iemand die iets inslikt, die over iets heenstapt... Hij had dus ook bezwaren! Dat kind was ook voor hem een hinderpaal. Zoo zou het altijd zijn: dat zichtbare teeken van haar verleden sleepte zij steeds achterna. Dat revolteerde, kwetste haar, en in haar vage hoop mengde zich een wrok om de pijn van dat oogenblik, om den twijfel die maar éen enkele seconde in zijn oog was te lezen geweest. Maar zij had al zooveel ontmoet; zij moest gedwee zijn, buigen...

Zou hij zelf, hij, de zwerver, zich te hoog achten voor haar, omdat...? Het wilde niet uit haar gedachte weg, en zij besloot nu hem zeer hooghartig te ontvangen. Hij zou mogen bedelen om haar, die zelf een eindeloos offer bracht; hij zou haar slaaf, haar hond moeten zijn - anders wilde zij hem niet.

Maar zou hij nog wel komen? Zij had hem zoo weinig hoop gegeven. Opeens werd zij er blijde om, en dan weer droef. Hoe ging het toch afloopen? Ongeduldig begon zij heen en weer te loopen in de zaal, nu en dan een blik werpend in den spiegel. Zij bezag zichzelf met een droef lachje, en dacht: 'ik verwacht mijn bruidegom! God, God, is het mogelijk!' En zij streek haar lokken achter haar ooren en plooide haar borststrik netjes recht. Haar oogen blonken vurig en zij voelde haar hart onstuimig kloppen.

VI

De deur ging open. Zij verbleekte en 't was of haar bloed plotseling stil hield. Een verdoofde kreet ontsnapte haar. Zij had gemeend Richard te herkennen, maar een verre gelijkenis had haar bedrogen. Het had haar een zenuwachtigen schok gegeven en zij beefde als zij tot den heer trad en hem het gevraagde glas bier bestelde. Het was een onbekende dien zij hier voor de eerste maal zag; aandachtig keek hij haar aan achter zijn nijpbril en begon een spoedig afgebroken gesprek. De mogelijkheid dat Richard ook komen kon, hij die nooit een voet in dit huis gezet had, vervulde haar met angst. Zij herinnerde zich hun afspraak en het was een nieuwe kwelling. Hoe zou de nacht toch afloopen?

Zij keek zijdelings den heer aan die in een notaboekje schreef en vroeg zich af waarom hij dit deed. Zij martelde haar geest met allerlei veronderstellingen, en wilde hem schertsend vragen of hij een schrijver was die hier studies kwam maken - toen de deur openging en Breede binnentrad. Zij gebaarde of zij hem niet zag en ging eerst achter het buffet staan. Opeens geschiedde er iets vreemds in haar: zij voelde zich verbazend kalm; 't was of haar spanning een hoogtepunt had bereikt, waar deze zich bevredigd kon oplossen.

Eindelijk ging zij tot hem. Zij groette hem koud beleefd en bleef vóór de tafel rechtstaan. Zijn gelaat was thans met een gele kleur overtogen en ziek stonden zijn oogen. Hij had zich anders schoon gemaakt: hij stak in zijn blauw zondagsch pak, dat hem het voorkomen gaf van een al te grooten schooljongen die uit zijn kleederen groeit; zijn broek was veel te kort, zijn zeer kort jasje

spande om zijn lijf; aan zijn hals hing een splinternieuw schitterend groen sjerpie; een vilten zwarte hoed met zeer breede randen veranderde zijn trekken; hij zag er nu nog zeldzamer en linkscher uit.

Hij durfde haar niet aanspreken, en zij had hem reeds verscheidene vragen gesteld, over het weer, en hoe het nu met zijn gezondheid was, wat hem toch ontbrak, en zij was uitgepraat. Liefst hadde zij hem daar laten zitten; maar, als overwon hij zijn schuchterheid, wenkte hij haar en vroeg, met een oogopslag die haar vreemd dreigend toescheen:

‘Wel, Elly, hebt gij nagedacht?’

Zij werd bloedrood; haar naam in zijn mond deed haar aan ils een lichamelijke aanraking, die haar schier huiveren deed; zij zag een anderen kant uit, en ging zitten over hem, met den rug naar den vreemden heer. Zijn oogen verslonden haar.

‘Ja’, antwoordde zij zacht.

Hij durfde niet verder gaan en begon over wat anders.

‘Ge ziet zeker aan me dat ik ziek ben. Ze hebben me gezegd dat ik naar 't gasthuis moet om me te laten verplegen.’

Zij herademde en, om iets te zeggen, vroeg zij, of die whisky hem geen kwaad deed.

‘Ik weet niet’, zeide hij, terwijl een kramp hem deed grijnzen. ‘t Is het geel; het is niet erg; 't kan wel twee of drie weken duren. Maar intusschen is mijn schip vertrokken...’

- ‘En wat gaat ge dan doen?’

- ‘Dat hangt af van... wat gij mij antwoorden zult... Ik heb geld om eenigen tijd te leven. Ik kan een ander schip vinden... Maar, kunt gij mij iets zeggen?... Ik heb zooveel aan u gedacht, Elly. Gij zoudt mij gelukkig kunnen maken... Waarom wilt ge niet?’

- ‘Ik zeg niet dat ik niet wil. Maar we kennen elkander nog zoo weinig...’

- 'Ik zal voor u werken - ge zult weg zijn uit dit leven - binnen drie of vier maanden kom ik u halen - gij woont bij mijn moeder in Kopenhagen - wilt ge?'

- 'Daar ben ik juist bang voor. Wat zal uw moeder zeggen? Is het haar wel, dat ik een kind heb?...

- 'O ja, dat kind...'

Hij keek donker; wederom glom in zijn oog de verdrietige uitdrukking, nu zelfs met een hatenden en jaloerschen glans. Dat was hij zeker vergeten. Op dit oogenblik voelde zij een oneindig misprijzen voor hem; maar zij bedwong zich, hem afwachtend.

'En de vader?' herhaalde hij wederom.

- 'Zei ik u dat niet reeds?' gaf zij nijdig ten antwoord.

- 'Ja... ja... ik vergat...'

Zij deed als wilde zij opstaan.

'Nu, uw kind kan immers heel goed bij u blijven...'

Zij glimlachte verachtelijk.

'Ge begrijpt toch één ding, niet waar, - als ik met u trouw, dan wordt *mijn* kind... uw kind - gij moet het aannemen...'

Hij keek haar wantrouwig aan. En als instinctmatig:

'Neen, neen, dat niet... Na... en waarom dan?'

Zij werd rood tot in den hals. Zij stond op, de woede was haar tot in de keel gestegen.

'Hoe durft ge vragen?' siste zij, met bliksemende oogen. 'Hoor eens, ik neem niet aan.'

Hij dronk met één teug zijn glas leêg. Zij was niet weggegaan, maar keerde zich af.

'Wees niet verstoord', stamelde hij. 'Gij begrijpt dat niet... maar ik heb nooit bemind... gij zijt de eerste vrouw die ik begeer...'

Versmadend vielen haar blikken op hem. Alsof het een groote eer was door hem uitverkoren te worden!

‘Ik kan de gedachte niet verdragen dat gij ook met een anderen...’

- ‘Maar hij is dood!’ riep zij. ‘t Is goed... als gij zoo jaloersch zijt, is het beter niet te beginnen. Gij zult het kind aannemen, of ik weiger.’

- ‘Ik zal het doen’, antwoordde hij, gedwee.

Zij naderde weer zacht tot hem; de versmadende plooi was weg, maar inwendig woelde nog een wrok in haar, omdat zij hem dat had moeten afdwingen. Had zij hem gevraagd?

‘Moeder zal toestemmen - ik zal haar doen begrijpen... en, gaat het niet, dan maar alleen wonen... ‘t zal zich wel schikken...’

Breede zag het oog van den vreemden heer met den nijpbril op zich gericht, en hij vroeg plotseling, met dezelfde wantrouwige uitdrukking:

‘Wie is dat?’

- ‘Ik ken hem niet.’

Hij wierp een uitdagenden blik naar den heer, die steeds door zijn bril naar hen getuurd had; kort daarop dronk deze zijn glas leeg en vertrok, schuw groetend.

Andere lieden waren binnengekomen. Zij moest ze bedienen. De oogen van den matroos verlieten haar geen oogenblik. Wat was zij toch een heerlijke vrouw! Als zij over hem zat voelde hij zich als een beer, een woest dier, dat zij temde. In het voorbijgaan wierp zij hem een blik toe, die hem deed sidderen van genot. O die slanke leden omvatten, haar altijd aan hem weten, hij zou nu weten waarvoor hij leefde, geen heimwee meer kennen - zij zou hem een begeerlijk tehuis geven, hij zou haar aanbidden, vereeren als een heilige... Maar zou zij van hem houden? Terwijl hij op zee zwalpte, zou zij niet ontrouw zijn? Daaraan wou hij niet denken - zijn eigen gevoel overweldigde hem zoo geheel dat het hem schier onverschillig werd, of zij van hem hield of niet. Hij had wel een vaag vermoeden, dat indien zij hem nemen

wilde, het was omdat hij iets door de vingers zag... dat kind, en wie weet welk verleden... maar neen - wat ging hem haar verleden aan? - en hij zelf dan? Hij beminde haar, en dat was voldoende...

Elly zette zich weder bij hem en zag zijn eeltige handen die op de tafel lagen. Hij was grof en sterk gebouwd en dadelijk boezemde hij haar 't besef in van een fysieke overmacht die haar beheerschen kon. Maar zijn gezicht, het slappe, zonder wil noch veerkracht, dat zegde haar ook dat zij hem door haar verstand bemeesterde, en dat zij die zware lompe handen en dat groote lijf besturen zou en er zich niet door laten onderjucken.

Zij had nochtans een zekere vrees voor hem. Zijn oogen vluchtten altijd weg, er was soms iets zoo pijnlijk gegeneerd in al zijn doen, dat 't was of iets hem op het geweten drukte. Wie weet of hij geen misdadiger was? Maar zijn naïef gezicht sloot die verdenking uit. Neen, die lompe handen hadden nooit gedaan dan touwen gezeuld en zware gewichten getorst; die handen gingen nu werken voor haar en haar kind. Haar kind! Zij verbeelde zich opeens dat het hem nu 'vader' ging noemen en dat leek haar zoo vreemd, zoo nieuw, zoo gek, en toch klonk het schoon door hare ziel; het was de herleving, de herstelling in haar verhouding tot de menschen. Zij zou nu vrijer 't hoofd opheffen, eindelijk tot die rust en dien vrede komen waar ze zoo lang om gesnakt had...

Het werd laat. Zij herdacht dat Richard haar thans wellicht reeds buiten wachtte. Zij trachtte den matroos nu te doen weggaan.

'Ik moest u nog iets zeggen... maar dat gaat hier zoo moeilijk', sprak hij, verlegen.

- 'Wat is het?' vroeg zij, angstig.
- 'Kan ik met u niet gaan, naar uw huis?...'
- 'Wat zegt ge daar?'

- 'Ik meen', verbeterde hij snel, 'u tot aan uw woning geleiden - ik zou u onderweg nog iets moeten zeggen en afscheid van u nemen vóór ik naar het gasthuis ga, morgen...'

- 'Kan dat hier niet?...'

- 'Neen, ik heb u iets bijzonders te zeggen...'

Haar nieuwsgierigheid werd geprikkeld; haastig overlegde zij. Hij zou haar ergens kunnen wachten, zij zouden kunnen naar huis keeren langs een weg waar Richard hen niet zou ontmoeten...

'Wacht mij aan de brug van het dok', fluisterde zij.

Hij drukte haar hand als om ze te pletten en zag haar dankbaar aan, als bewees zij hem een weldaad. Hij kon geen woord spreken. Zij beefde van angst. Hij bemerkte niets en voelde alleen dat hij gelukkig was.

Toen hij weg was liep zij in huis, kwam weer terug en wist niet hoe zij 't had. Zou het dan toch waar zijn, dat alles ging omgeworpen worden in haar leven? Zij ging ver weg gaan, ver van alles wat zij beleefd had, ver van Richard, in de wijde raadselachtige oneindigheid...

Een weemoed zonk in haar bij het herdenken van heel dat verleden. Zij bezag het uurwerk; het was nog geen twee uur. Zij kleepte zich aan en verliet het café. De maan was gelukkig achter wolken verscholen. Aan gindschen boulevard, met zijn spichtige armzalige boompjes die in den donkere nog donkerder vlekken wierpen, moest nu Richard staan. Steels sloop zij langs de gevels der huizen naar het dok toe. Zij had niemand gezien. Eenmaal aan de puinen van het afgebrande stapelhuis gekomen, ademde zij vrijer; hier was het zeer donker en men zou haar niet herkennen. Rechts lagen de schepen, grootscher nog in het duister, met de hemelhooge masten, alles stil, stil... Op de brug stond een man. Zij aarzelde voort te gaan. Hij kwam op haar af. Zij herkende hem. 't Was de matroos.

Zij begroetten elkaar met een handdruk. Een uur lang had

hij hier gestaan, vergaand van ongeduld. Zij keek nog eenige malen om, maar ze ontwaarde niemand...

‘Snel’, fluisterde zij, ‘laat ons snel voortgaan...’

Zonder zich af te vragen waarom, gehoorzaamde hij. En alsof de nacht hen dwong stil te spreken, was hun gesprek één gefluister. Hij leidde haar langs zijn schip en toonde haar langswaar men tot zijn slaapkooi ging en vertelde wat hij geheele dagen gedaan had, geschilderd en getimmerd, en zij liepen immer door, tot zij aan het einde van het boulevard kwamen aan het goederenstation waar een doodsche stilte heerschte. Onder de boomen zagen zij hier en daar op een bank een man zitten slapen en zeer zeer ver floot nog een late trein.

‘Morgen zal ik in het gasthuis zijn... wij zien elkaar niet vóór een paar weken... langer misschien...’, zei Breede.

- ‘Ge moet u genezen en ge moogt vooral niet meer zoo drinken’, sprak zij, als iemand die voelt dat hij bevelen mag.

- ‘Ik zal het laten’, antwoordde hij gedwee.... ‘Kan ik bij u aan huis komen?’ vroeg hij.

- ‘Neen, neen, dat moogt ge nooit meer vragen. Dat gaat niet. Ge moogt ook nooit voorbijkomen en zelfs niet schrijven.’

- ‘Maar waarom toch?...’

- ‘’t Is beter zóo. De vrouw waar ik woon heeft zoo'n argwaan - men zou er over praten...’

Hij drong niet aan. Zijn stem klonk altijd onderdanig als van een gehoorzamen jongen.

‘Als ik uit het gasthuis kom zal ik het u laten weten... Waar moet ik den brief zenden?’

- ‘Zend hem maar naar het café. Of poste-restante...’

Zij liepen langs allerlei zijstraten, langs de donkere huizen, waar men op de bovenverdiepen achter de gordijnen licht zag schemeren.

‘Nu moet jij gaan. Ginds woon ik, maar volg me niet. Gij hadt mij iets te zeggen?’

- ‘Ja...’ en hij tastte in zijn zak en haalde een doosje te voorschijn. ‘Ik heb heden in de stad rondgelopen en iets voor u gekocht.’

Hij toonde haar een ring.

‘Mijn naamletters staan erin geprint - wilt gij hem aannemen - en als een verlovingsring aanzien?’

Zij was ontroerd, en nam hem spoedig aan, vreezend dat hij nog meer ging zeggen.

‘Goed, ik neem hem aan - maar ga nu, ga nu...’

- ‘Elly, zoudt ge mij kunnen beminnen?’ sprak hij hijgend, met kort afgebroken driftige woorden, haar star beziende.

Zij kon zijn naam niet noemen. Lachend poogde zij hem te verwijderen; hij had haren arm gegrepen en zijn lippen naderden de hare. Zij ging het uitschreeuwen, maar plotseling had hij haar omvangen en zij voelde zijn heeten adem op haar mond. De reuk van alcohol en die natte knevels deden haar huiveren.

‘O ik bemin u, ik bemin u!’ stamelde hij. Zij kon zich niet losrukken, het was of hij haar geweld aandeed, het werd haar benauwd en zij zakte schier ineen. Zij deed een opperste poging om los te komen.

‘Elly, adieu! blijf mij trouw...’ riep hij, en liet haar gaan.

- ‘Adieu’, zuchtte zij, en veegde met haar zakdoek haar mond af.

Aan den hoek der straat keerde zij zich om. In de verte zag zij hem voortzwijmelen. Was hij dronken? of wat ging er met hem om? Zij griezeld van viesheid en wilde weglopen. Maar hij had zich omgekeerd en kwam haar weder na. Toen vluchtte zij in huis, luisterde aan de deur of zij zijn stap in de straat hoorde. Weldra kwam het zware geluid van twee vernagelde schoenen opklinken op het gaanpad, het verstierf langzamerhand. Toen

steeg zij de trap op, sloot de deur harer kamer en zag haar kind, met open mond, de armen onder het lokkige hoofd, warmrood in het bed liggen... Zij opende het doosje en bezag den ring. Zij haalde hem er uit en stak hem aan den vinger. Zij schudde het hoofd en haalde de schouders op. Spoedig deed zij hem af en sloot hem weg. Zij kleetde zich uit en legde zich te bed. Zij kon niet slapen. Zij stond weer op en opende de lade. Wederom haalde zij het juweel te voorschijn.

‘Vreemd toch’, sprak zij tot zich zelf, ‘denken dat ik verloofd ben... verloofd met...’

Toen dacht zij opeens aan Richard - o die had misschien op haar gewacht - en zij voelde dat zij hem tóch nog beminde - ja nu eerst wist zij het goed...

‘Arme menschen, arme menschen!’ zuchtte zij, en haar kind in de armen pressend kustte zij het, dat het wakker schoot en bang hilde.

‘t Is niets, *ik* ben het...’ suste zij.

Zoo zonk zij langzaam in slaap.

VII

Na een dierlijken slaap, zwaar als lood, in één trek door, werd William wakker. Hij voelde een ontzaglijke vermoeienis, en scherp kreeg hij de gewaarwording dat hij eigenlijk nu eerst voor goed ziek was. Hij was te lui en te lusteloos om uit het bed te springen en met een dof gekreun draaide hij zich op de andere zijde. Zijn oogen deden hem pijn telkens hij naar links of rechts keek, lam hingen zijn armen, al zijn gewrichten schenen als losgerukt.

't Was hem of hij een gewichtige zaak te regelen had gehad die al zijn zenuwen had opgezweept en hem rechtgehouden, hem oogenblikkelijk zijn pijn doen vergeten. Als hij herdacht wat daar nu, als een niet te herdoene onherroepelijke gebeurtenis achter hem lag, verwonderde hij zich over de mogelijkheid ervan en twijfelde of hij zelf dat gedaan had. Zijn driftige omhelzing, en zoo lang en heftig spreken, dat was hem nog nooit overkomen. Maar nu had hij een zekerheid, hij bezat haar woord, zij had zijn ring aanvaard - nu was het tijd om aan zijn lijf te denken. 't Werd hem eindelijk te benauwd in het onderdek; hij rekte geeuwend zijn armen uit, tastte naar zijn weeë lenden en stond op. Werktuigelijk viel zijn oog op een spiegeltje, niet grooter dan een speelkaart, dat hij niet vijfmaal in het jaar bezag. Hij schrikte als hij zijn doodsche waskleurige trekken gadesloeg. De menschen moesten hem schuwen als een melaatsche. Het wit van zijn oogen was met een vreemd geel getint. Hij zou haar nu niet meer onder de oogen durven komen eer hij gezond was.

Dat hij genezen zou, daarvan was hij zeker. Zonder al te

groote pijn dacht hij aan de lange dagen dat hij alleen zou gaan liggen in het gasthuis in een zaal vol zieke menschen. Dit zware lichaam dat nu zoo plat en ontzenuwd was zou daar weer opfrisschen. Een blijde lichtende streep aan zijn gezichteinder: door al zijn mismoedigheid heen zag hij iets glimmen, een hoop op een schoon gelukkig leven, en zij met hem...

Hij besteeg langzaam het steile laddertje dat naar den achtersteven leidde, en zag daar zijn kameraden die in hun zondagskleeren stonden en hem lachend bezagen. Zij wisten dat hij vertrok en hij maakte het afscheid kort. Een enkel woord, en zij gingen voort met kouten en rooken alsof hij voor hen nooit bestaan had.

Met een klein pakje onder den arm, waarin zijn goed stak, strompelde hij naar de stad toe. In het dok was alles rustig, hier en daar wapperde een wimpel aan een mast. Hij keek om: ginds lag de Waldemar die zonder hem naar huis zou trekken; hij had een boodschap meegegeven voor zijn moeder opdat zij niet ongerust zou zijn. Van zijn geheim had hij geen woord verteld.

Op den boulevard bemerkte hij allerlei scheepslieden die in een klein rood baksteenen gebouw gingen. Het was de skandinaafsche kerk. Hij las boven de poort het opschrift: 'Herren velsigne din Indgang og din Udgang', het was als een woord van bemoediging persoonlijk tot hem zelf gericht. Hij trad binnen, want hij was altijd vroom geweest, al was het ook lang leden dat hij een voet in de kerk gezet had. Het was er zoo gemoedelijk eenvoudig als in een groote zuivere schuur. De pastor was op den kansel geklommen; een slanke schoone man in een zwarte toog, met bezielde oogen in een bleek gezicht, dat deftig strak boven den geplooiden witten halskraag uitlichtte. Breede zag al dat volk neergezeten vóór hem, al die ruwe blonde zeemanskoppen, het blonde zijig zachte haar glad gestreken, met de uitstekende ooren naar links en rechts, struische nekken geplooid in rimpels lijk

bersten, gebronsd van zon - en al die zware hoofden waren deemoedig neergebogen terwijl de predikant op plechtigen ingetogen toon, stijf rechtop, de oogen steil vóór zich, met lange poozen tusschen elken volzin, het Vader-Ons voorbad. William keek peinzend rond: boven zijn hoofd de houten balken aan de zoldering; ginds het lage altaar waarboven een glasraam dat in schrille kleuren de Aanbidding der Wijzen voorstelde; een overgroote star zond gele stralen boven het groepje.

Een ander raam, links daarvan, verbeeldde een heilige dien hij herkende, den heiligen Olaf, met dat vreemde beest aan zijn voet, een poedel met een menschekop, of wat was het ook weer?..

De pastor daalde van den stoel. Het orgel speelde een zachte melodie, een psalm. Het maakte hem soezerig en het herinnerde hem heel zijn jeugd. Uit de kelen der zeelieden begonnen aarzelend klanken op te stijgen; eenige kinderen voegden er hun wankelende galmpjes tusschen; vrouwestemmen zacht als fluweel dreven nu en dan boven; de psalm gonsde door het tempeltje als een groot rustig water. Elke noot werd eerst door het orgel aangegeven, en in de kelen haperend en slepend schuchter nageprobeerd.

De koster, een oud man met een hoofd als een apostel, sprak eenige afscheidswaarden, en zonder gerucht, vol eerbied voor het huis, stond het volk op. Breede was een oogenblik zichzelf vergeten. Dwaas keek hij den stroom na, nam zijn pakje op en vertrok.

Buiten gekomen weigerden zijn beenen hem nog te dragen. Hij zou toch zoo ver niet te voet geraken. Aan een plein stonden rijtuiggen, hij liet zich in een wagen vallen en reed naar het gasthuis, in een staat van verdooving, die een sluier trok tusschen heel de wereld en hem. Het kwam hem alleen voor of hij een pak wolken was, zonder herinnering noch gedachte.

Hij moest gaan liggen in een ruime ronde zaal, met langsheen

den muur niets dan een rij bedden, waarop door groote vensters een helder licht viel. Den eersten dag bleef hij bewusteloos liggen, zonder de kracht te hebben om waar te nemen wat om hem gebeurde. Hij lag daar nu op den rug uitgestrekt, het hoofd bleekgeel tegen het blanke oorkussen.

Den volgenden morgen keek hij rond. Naast hem links lag een man, mager als een geraamte, die gedurig benauwdheden had en hem met zijn verglaasde oogen altijd starlings aanstaarde. Aan de andere zijde, heel stil, een knaap met een doodsbleek gezichtje, die nooit een zucht noch een geluid gaf, als door het lijden bedwelmd, versuft. Verder in de zaal hoorde hij soms lachen en gedempte gesprekken. Er lag daar ook een neger, en de zieken uit de omliggende bedden vonden er genoeg in hem de eenige vlaamsche woorden die hij kende te doen praten, als een papegaai. Aan een tafeltje naast een bed zaten eenige oude rhumatische kereltjes met de kaarten te spelen.

Nu en dan kwamen er lieden binnen om een bloedverwant te bezoeken. Dan was het een gebabbel en een gefluister aan de sponde van den zieke, en al die moede oogen in de bedden waren met gretigheid op die gezonde vreemde gezichten gericht. De zieken keken ze nijdig aan, wrevelig, als om hun die brutale gezondheid te verwijten, ofwel met spot omdat die bezoekers er zoo bedremmeld en onhandig uitzagen. Soms was 't een vrouw met hare kinderen, die schuchter in de zaal traden, zich vastklampend aan moeders voorschoot; of een zware man, die met dreunende stappen voorbij de bedden ging, en terloops een medelijdenden blik op de zieken wierp. Die stoet van bezoekers was een verzet in de eentonigheid, maar na korten tijd werd het een vermoeinis en de meeste zieken vielen in slaap.

Zoo waren reeds eenige dagen voorbijgegaan. William lag steeds op den rug uitgestrekt, en, uit den staat van verdooving ontwaakt, druide hij en zag onbepaald door het venster naar de

oneindige blauwe lucht en dacht wat alles daarbuiten gebeuren mocht. Dan viel zijn oog weer op den kleine naast hem, immer roerloos, doodsbleek en zonder een klacht - en op die lange rij witte bedden met die pijnlijke lichamen erin, en die ruizelende stilte van den namiddag nu...

Hij bedacht hoe hij hier in dit vreemde land, ver van alle bekenden, lag, en zoo kortgeleden nog midden in zee! Hoe lang zou 't wel duren? Hij dacht plotseling aan Elly. Wat mocht zij nu doen? Hij wist niets, hij zou van haar niets hooren, hij moest geduld hebben. En hoe zou het tehuis zijn? Als moeder hem niet zag afkomen, wat zou zij zich verbeelden? Hij wou er maar niet aan denken.

Tegen den avond werden de zieken onrustig; als aan één kant der zaal gehoest werd, voelde er een aan het andere eind een gekrevel in de keel opkomen; het was zoo het pijnlijke half uur der schemering; dan krochten en kniesden zij, nu en dan steeg een diepe zucht of een verveelde geeuw omhoog van een die niet slapen kon.

De dokter deed zijn laatste ronde; een jonge man met een rood blij gezicht, altijd luimig te midden dier ellende waaraan men zich zoo spoedig went; hij tikte vertrouwelijk de zieken op den schouder, noemde hen bij hun voornamen, deed ze soms lachen, en ging dan, altijd even welgezind, weer weg.

Dagen en dagen ging dat zoo. Soms des avonds, bij somber weder, klonk het verre gebrom van een schip, of, als een noodkreet, het gegil der sirene. William hoorde dat veel scherper dan al de anderen en hij stelde zich levendig dat alles voor - de mist op het water, en die seinen welke hij verstond - hoor, dit was 't vaarwel van een schip dat vertrok - of een signaal van aankomst, of om baan te ruimen.

Half ingesluimerd wilde hij soms opstaan, en in het want klimmen, de touwen losmaken - zij waren in volle zee - het

schip waggelde en deinde met de baren, hij moest scheef geheld staan om in evenwicht te blijven - een groote baar sloeg over dek en veegde alles zuiver - aan de pompen! - opgelet, de commando's klonken kort en streng - en daar bewoog met groote rijzing en daling die eindelooze plas, met op de kammen der baren de smaragden phosphoorglanzen - en nu en dan wipten zonderlinge groote visschen boven de oppervlakte... zij gingen aankomen - ginds aan wal stond zijn moeder, dat kleine vernepen grijs vrouwke - en zijn zusterke - en zij ook, Elly, en haar kind, zijn kind!

Hij werd wakker en bleef dommelig peinzen. Altijd de zee en altijd ook zij in zijn droomen!

De Waldemar moest nu zeker al vertrokken zijn, - zonder hem. En opeens dacht hij dat nu een andere in zijn kooi zou liggen...

Allerlei havens spookten in zijn geest weder op en hij kwam er steeds in voor, onrustig en dolende, als een die, door geheime machten gestuwd, altijd zoekt, zoekt en nooit vindt...

Zoo bevolkte hij met zijn droomen de eenzaamheid dier lange bange nachten.

Allengs voelde hij beterschap. De pijn in de lenden verminderde, zijn lusteloosheid week bij poozen. Soms kon hij met oneindige wellust denken aan het water en aan het heerlijke van daar te drijven en gedurig nieuwe dingen te zien.

Daags ging hij somwijlen in den tuin wat wandelen tusschen de andere herstellenden, die in groepjes op en af gingen, hun hoofd met een witte muts bedekt.

Het werd hem blijde te moede als hij dacht aan de heerlijke dingen die hem weldra te wachten stonden - met wellust begon hij reeds te droomen van het uur dat hij zijn lief terug zou zien.

VIII

Na hun laatste gesprek had Richard zich eenige dagen niet laten zien. Elly kende reeds bij hem die donkere stemming welke regelmatig op zulk een onderhoud volgde en verontrustte er zich gewoonlijk niet te zeer over. Al die korte scheidingen, die mislukte pogingen om zich los te rukken, waren nochtans bitterder dan een beslissende scheuring, want telkens bleef er toch, diep in de ziel, een verdriet of een wrok hangen die hun leven vergalde. Zou het ditmaal de laatste keer zijn? vroegen zij zich iedermaal, en konden het geen van beiden gelooven. Den eersten dag, wanneer het besluit nog stevig in hem rechtstond, verbeet Richard de wanhoop en duwde stug elke gedachte aan haar weg. Maar des avonds, terwijl hij alleen door de straten liep, want tehuis hield hij het niet uit, herdacht hij tot de geringste bijzonderheid van het samen doorleefde. Hier hadden zij gewandeld, vóór dezen winkel gestaan, op deze plaats had hij haar afgewacht, aan gindschen hoek was zij hem eens onverwachts te gemoet gekomen. En telkens was dat een nieuwe weelde, een sprakeloos geluk geweest in die oogen te zien en die hand te omvatten. Gedurig meende hij haar fijne gestalte te ontwaren in de verte, en onweerstaanbaar aangetrokken, snelde hij er heen, gelukkig en verdrietig tegelijk daarna omdat zij 't niet was.

Na twee of drie dagen begon zijn wegblijven Elly te kwellen. Zij wilde toch weten of hij haar dien nacht bespied had, of hij waarlijk iets wist van 't gebeurde, en hoe het ook was, zóo toch mochten zij niet van elkaar gaan. Madame Matthijssen begon haar met verwondering te vragen hoe 't kwam dat 'meneer'

zoo lang wegbleef, of hij soms ziek was; het verveelde haar en zij had met een uitvlucht geantwoord. Zij voelde zich plichtig en was bang hem onder de oogen te komen. Maar van uur tot uur werd haar verlangen en haar nieuwsgierigheid heviger, en den derden avond hield zij 't niet langer uit. Zij ging naar de straat waar hij woonde en zond een kind met een briefje naar zijn huis. Zij bleef kijken aan den hoek der straat en haar hart klopte van angstige verwachting. Om te beletten dat zijn familie iets merkte had zij doen zeggen dat een zijner vrienden hem wenschte te spreken. Dat dit argwaan wekken kon en zeker vreemd zou schijnen, kon haar niet schelen. Men mocht al vermoeden wat men wilde, als hij maar kwam, als hij maar kwam. Welke macht ter wereld vermocht iets tegen hun liefde? Zij had het kind kunnen omhelzen dat terugkeerde met het antwoord dat hij dadelijk ging komen, en schier dansend van geluk liep zij naar huis. Zij ontstak licht, de lamp met het lichtgroene scherm waarvan hij zoo hield, zette Samowar op en schikte alles netjes. Een korte zenuwachtige snok aan de bel rinkelde door het huis; zij hadde zijn manier onder duizende herkend; zij sprong op, rukte de deur open en wachtte hem reikhalzend, met blinkende oogen, af. Hij hing reeds aan haren hals. Zij spraken geen woord. Hij zoende haar in een knellende omhelzing, de oogen toe, met een pijnlijke uitdrukking op 't gelaat, van te groote schielijke vreugde. In de weeldepijn van dit weerzien was weder alles, alles vergeten... En nu mocht alles opnieuw beginnen - zooals 't altijd geweest was...

Van den matroos werd niet gesproken. Richard vroeg naar niets en hem scheen het of die nooit bestaan had. 't Was misschien maar scherts geweest van haar. Zij herinnerde zich zelfs zijn gezicht niet meer. Hij was gekomen als een bange droom die nu verwolkt was, uit haar geheugen weggewischt. Zij wilde er niet meer aan denken, blij dat zij Richard weder bezat. 't Was of hun liefde nu eerst begon. Zij genoten dezen tijd met een kinderlijke gulzigheid,

als hadden zij angst dat het spoedig mocht eindigen. Want de overmaat van geluk maakte hen soms nadenkend en zij klampten elkaar vast en bezagen elkaar diep en lang in de oogen met een wilden gloed als om er vergetelheid van den tijd en van heel de wereld uit te putten. Van 's morgens heel vroeg verstaken zij zich ergens buiten, liepen de bosschen in; hij klauterde op de boomen en wierp haar mastetoppen toe; zij zong en hij floot; zij plukte braambeziën, die zij hem onverwachts in den mond smokkelde; en heerlijk vermoeid vlijden zij zich ergens op het mos en hij lei zijn hoofd in haren schoot, terwijl zij met haar handen door zijn haren woelde. Zij zag steeds matbleek en hij bemerkte met onrust hoe de buitenlucht haar ontstelde. Zij werd nog schooner en vreemder in zijn oogen telkens hij haar aanzag. Zonder iets te zeggen nam zij soms zijn hoofd vast en kustte hem lang op de lippen. Dan keken zij elkaar zwijgend en ernstig in de oogen, als waren hun zielen in aanbidding voor elkaar weggezonden. Op een duin, zijde aan zijde uitgestrekt, droomden zij vóór de zinkende zon die heel de heide verpurperde. De armen vol erica's keerden zij huiswaarts en haar kamer werd getooid met de herinnering aan dien heerlijken dag. Richard begreep niets meer en zocht niet te begrijpen; maar hij voelde dat er iets geheimzinnigs met hen gebeurde; het was alsof zij het zenith van het genot bereikt hadden, dat na zulk een moment er geen volgen kon dat hen hooger opvoeren zou tot het zelfvergeten in geluk. Neen, nooit was hun leven zoo zonder somberheid geweest. Hun oogen vergoudden alles wat zij zagen, hulden de dingen buiten hen in wazige sluierdampen, die hen schier aan een betoovering deden denken.

Soms toch, als een vage schemering, gleed de gedachte aan den matroos weer door haar herinnering; maar met een zucht joeg zij de vernevelende schim verre weg van haar. Richard bleef de gewisheid der eenmaal te komene, onafwendbare scheiding bewaren, diep in zich, maar hij voelde zich een volmaakt egoïst

worden, hij genoot deze oogenblikken zonder kommer van gisteren noch morgen. Verga de wereld, gebeure wat wil na deze stonden! Hij was lustig, voelde zich weer leven; geen toekomst-bedenksels zouden hem dit éenige uur ontrooven.

Tehuis was hij welgezind; hij floot en lachte en was gespraakzaam. Men begreep er niets van. Moeder was tevreden omdat hij er zoo goed uitzag, maar de meisjes die hem nauwkeuriger gadesloegen, werden bevreesd bij die onverwachte buitensporigheid van geluk. Zij wisten dat hij meer dan ooit naar 'die vrouw' liep, en zij vroegen zich af of 't niet beter ware dat hij stroef en norsch was als vroeger. Want zij gruwden als zij zich verbeeldden dat die geschiedenis eens moest gaan blijven duren.

Eéne vooral leed onder de vroolijkheid van Richard. Hanna werd van dag tot dag zwaarmoediger en bleeker. Zij vertrok gewoonlijk als hij, goedgegluimd met blijven groet in de kamer trad. Eerst had hij het niet opgemerkt, maar toen hij het gewaar werd haalde hij de schouders op. Hij schreef het toe aan een nuffig misprijzen en had medelijden met haar Backfisch-vooroor-deelen. Had zij maar één ding, buiten haar dwaze onnoozelheid die zij voor puurheid aanziet, waarin zij zich met Elly mocht vergelijken! dacht hij, eenigszins gekwetst. Alleen moeder bespeurde iets in Hanna wat niemand zag, het vervulde haar met verdriet en meelijden voor het brave meisje. Want Richard zou haar nooit beminnen, dit voelde zij zelf wel. Moeder hield oneindig van haar. Haar goedheid ging rechtstreeks tot die lijden uit liefde, en zij wist dat daar iets gebroken werd, dat daar een jonge vrouw was vol kiesch gevoel en vrouwelijke teerheid, dat voor altijd gewond werd. Zij wist dat dit meisje een trouwhartig, eenvoudig binnend zieltje was, dat eenmaal, hadde het lot het gewild, een uitgelezen geschenk voor haar jongen ware geweest. Maar het zou niet zijn. Zij kende hem. Al dit zwevend-zoete, braat-beminnelijke boeide hem niet... andere dingen, die zijn

moeder niet begreep maar voelde dat zij bestonden, trokken hem onweerstaanbaar elders... Nochtans, indien hij eens beter leerde zien, indien hij dat kleinood niet met versmadende blindheid terzijde liet liggen, maar eens scherp bekeek, indien hij eens inniger tot haar naderde, wie weet, wie weet hoe sterk en veel meer bestendig dan door avontuurlijkheid of eigenaardigheid hij zich tot haar aangetrokken zou voelen? en het arme vrouwke stelde zich vast voor hem daarover een dezer dagen eens aan te pakken.

Intusschen was Richard uren ver van huwelijksgedachten. Hij begreep het huwelijk niet en vond het gevaarlijk zich voor altijd te verbinden. Menigmaal had hij schertsend en afwijkend zijn theorie daarover aan Elly opgedreund, die niet meer beproefde hem daarmede te kwellen. Nu begon hij zelf wel eens te zeggen: 'hoe heerlijk, konden we zoo altijd samen blijven!...' Het deed een diep verlangen in Elly ontwaken, maar zij wilde het hem niet laten merken...

En toen dacht zij opeens weder, met groeienden angst, aan den vergetene, aan hem die daar ergens in een ziekenzaal lag, steeds denkend aan haar, wiens ring zij aanvaard had, den man aan wien *zij* zich moest verbinden voor altijd! Verloofd met dien vreemden onheilspellenden man, die haar schrik aanjoeg als hij in haar gedachte verscheen... Zij was hem geheel vergeten. Zou hij niet gaan komen? Hoe mocht hij er nog wel uitzien?

IX

Slechts éene zorg bekommerde Richard in deze dagen: hij wilde volstrekt dat zij uit de atmosfeer van de taveerne bleef. Als hij den heelen dag met haar buiten was geweest, en zij, met de frissche lucht der bosschen en der velden aan hun lichaam, in de zwoele stad terugkeerden, woei hem, met den eersten stap uit den spoortrein, de bezoedelende herinnering aan haar kellnerin-leven in dat half-dubbelzinnige huis als een wufte bedorven lucht door de ziel. Hij moest haar daaraan onttrekken, het kostte wat het wilde. En hij had haar gesmeekt niet meer te gaan; hij zeide het haar met zenuwachtige sidderende woorden, waaruit zij al zijn angst en zijn liefde las. En zij gaf hem gelijk, het was geen leven voor haar en voor hem, zij voelde het zelf dat zij daar verloren ging, dat zij uit dien poel moest. Maar waarvan zou zij dan leven? Beschaamd en somber keek hij vóór zich, en zwijgend gingen zij arm aan arm van het station naar huis, terwijl het kindje, dat meegegaan was, half insluimerend zich aan haar hand liet voortzeulen. Een gevoel van machteloosheid overviel hem bij die steeds hernieuwde herinnering aan zijn geldgebrek. Opeens bleef hij staan en verklaarde haar dat hij geld zou hebben tegen morgen. En denzelfden avond nam hij zijn moeder bij den arm en verzocht haar in zijn kamer te komen. Het oude vrouwtje volgde hem, angstig om wat zij hooren ging. Hij vroeg haar geld, honderd francs. Daarop volgde een tooneel dat hem door het hart sneed.

‘Ik heb niets, mijn jongen!’ - Zij vroeg hem niet eens waarvoor die verschrikkelijke som dienen moest. ‘Niets? niets? maar ik mòet het hebben - moederke, help me toch!’ En zij

verbleekte, zij geloofde dat er iets vreeselijks moest gebeurd zijn, omdat hij haar nog nooit zoo iets gevraagd had. Maar indien het was voor die vrouw, zou zij hem niet nog aanmoedigen in zijn gedrag? Zij beschouwde hem met haar teedere oogen en haar hart neep samen als zij zijn schaamte zag. Toen verliet zij de kamer, ging naar haar slaapvertrek, opende de lade eener commode en vond een zorgvuldig toegelakt pakje, waarin tien goudstukken blonken; die lagen daar sinds jaren, sedert haar kwijnende gezondheid haar heimelijk bekommerde; dit geld had zij uitgespaard op het huishouden, het lag daar te wachten tot ééns... Toen kreeg zij een inval: 'ik zal maar een zinking nemen desnoods', dacht zij, - en met een ernstig gezicht reikte zij hem vijf muntstukken, die blonken in haar knokigen handpalm. 'Mijn begrafenisgeld', dacht zij, terwijl zij voorzichtig met bevende handen de stukken één voor één in zijn hand telde. En zij glimlachte, terwijl ze zeide: 'Jongen, het kan er slecht op af - leef er toch wat zuinig mee.' - 'Ge krijgt alles terug, moederke!' dankte hij - en keerde zich spoedig om; hij dorst haar niet in de oogen zien.

Sedert dien dag bleef Elly tehuis, en Richard vergat spoedig het leed van dien oogenblik. Hij verbaasde er zich zelf over hoe gemakkelijk hij zich thans over alle gewetensbezwaren heen kon zetten; maar hij had een goed hulpmiddel om de stem daarbinnen te verstikken: telkens hij met de moraal overhoop lag ontstak hij een pijp en hulde zich in een rookwolk, als meende hij zich daardoor voor zich zelf te kunnen verbergen.

Elly bleef reeds acht dagen tehuis en den avond brachten zij geregeld op haar kamer door. Zij bereidde hem de Samowar en zat met naaiwerk op den schoot, terwijl hij gemoedelijk met haar praatte of het kleine meisje prenten toonde. Het was zoo kalm, zoo stil huishoudelijk innig, als ging dat alles zoo blijven.

Na eenige dagen van dit geheel nieuwe leven, meende Richard

in haar een onbepaald gevoel van ergernis en ontevredenheid te bemerken. Hij kon niet beseffen wat haar kwelde, maar bedacht dat zij, die aan dit binnenleven nooit gewend was, zich wellicht verveelde. En toen het kind eens was beginnen te praten van den cirk Lejour die thans op het Stadsplein stond en elken avond duizende toeschouwers trok, geloofde hij in Elly's oogen een begeerte te lezen die zij niet wilde uitspreken.

‘Hebt gij soms lust?’ vroeg hij spottend, met het gekke gevoel van iemand die zich gaat branden aan het vuur en er niettemin de handen naar uitsteekt.

- ‘Het kost weeral zooveel geld’, zuchtte zij.

- ‘Zóóveel geld! het zal zoo erg niet zijn...’ zei hij stil, bang dat zij ‘ja’ zou zeggen, maar met een geheime wellust in het napluizen van haar onmerkbaarste zielsbewegingen.

- ‘Ik houd er voor mij zoo erg niet aan...’ aarzelde zij; zij poogde zeer onverschillig te schijnen, maar terwijl zij hem in de oogen keek voelde zij dat hij haar al lang doorvorsch had. Zij lachte: ‘och kijk toch zoo raar niet... ’t is maar voor Minna... dat kind ziet nooit iets...’

- ‘Wel, we gaan...’ zeide hij, vastberaden, en lachte ook, maar zenuwachtig.

Zij stond recht en ontroerd:

‘Neen, mannetje, neen, nietwaar? ge doet het niet gaarne!’

Hij had lust haar te slaan en haar te omhelzen. Hij dacht aan zijn moeder, aan dat tooneel van het geld, en toch, hoe onschuldig en hoe weinig buitensporig was haar lust!

‘Ik zal kaarten krijgen, voor niet!’ loog hij.

- ‘O, dát is goed...’ En eensklaps bedrijvig: ‘Maar... ik ben niet gekleed, ik kan zóó niet onder de menschen komen... Ik moet toch de naaister hebben.’

Het geld smolt al meer en meer en Richard dacht met wan-

hoop aan het oogenblik dat hij wederom zou moeten leenen - ofwel, haar laten weerkeeren...

Hij nam een sigaar, en rookte zijn pijn en het bezwaar weg.

's Anderendaags in den namiddag belde hij aan haar huis, liep spoedig Madame Matthijssen voorbij, die met kakelende stem en opgestroopte armen tusschen emmers en tobben stond, een reuk van zeeploog en warm linnen verspreidend, besteeg de trap en opende de deur harer kamer.

Elly stond gekleed, op 't punt met het kind uit te gaan.

'Hè... gij? op dit uur?' zeide zij, onthutst.

Hij toonde haar de kaarten voor den cirk, die hij gekocht had.

'Ach - ik kan vandaag niet!' antwoordde zij, 'waarom me niet verwittigd!... ik kan niet...'

Hij was stom van verbazing; hij had daarvoor eenige oude muziekboeken bij een antiquaar verkocht.

'Maar zijt ge zot!' berstte hij uit.

- 'Ik ben niet gekleed - ik kan zóo niet gaan... ik wil naar de naaister...'

- 'Maar ga naar die domme naaister en zorg dat ge straks te zeven uur klaar bent, of... of ik bega domme dingen!'

- 'Ik zal mijn best doen, maar laat me dan nu gaan, ik heb schier geen tijd meer...'

- 'Ge hebt nog drie uren! Wat zijt ge toch raar vandaag.'

- 'Ik moet weg, mannetje! kom, keer straks terug.'

Hij bekeek haar aandachtig en vond haar zonderling opgewonden en met gefronste wenkbrauwen.

'Is er iets gebeurd?' vroeg hij.

- 'Iets gebeurd?' antwoordde zij haastig, hem vluchtig in de oogen ziende.' Wat zou er gebeurd zijn?'

- 'Ik dacht maar zoo... - Nu, ik laat u dan - maar wees nu niet grillig!'

Het meisje dat anders altijd naar hem toegelopen kwam en hem 'nonkel' noemde... scheen ook al zoo vreemd, maar hij dacht: 'ik ben toch altijd geneigd in alles iets geheimzinnigs te zoeken', en het kind op de wang streelend, zei hij: 'zijt ge niet blij, Minna, dat we naar de cirk gaan?'

- 'Ja, o ja, nonkeltje; er zijn zes olifanten en wilde leeuwen...'

'Als die naaister maar klaar komt...' sprak Elly.

- 'Maar spoed u dan, en blijf hier niet treuzelen... kom, ik ga een eindje meê.'

Zij had een ongeduldig gebaar, dat hem niet ontsnapte.

'Na, als ik stoor, mevrouwtje, ben ik weg. Salut!' En hij keerde zich om, om weg te loopen.

- 'Riche... Riche... zóo niet!' riep zij hem na op de trap.

Hij keerde terug, zoende haar gek op den mond, kustte ook het kind en vroeg dan:

'Waar woont die fameuze naaister?'

Zij noemde hem de straat, en hij dacht: 'na, ik wil haar toch eens nakijken.'

Hij ging weg, en kort daarop verliet zij het huis, schier loopend. Richard zag haar in de verte na, maar in het gewoel der straat verloor hij haar uit het gezicht. Hij moest nog een les gaan geven, dan soepeeren tehuis; daarna zou hij haar afhalen.

X

Elly liep tot aan het station. Zooals altijd was het er zeer druk en zij baande zich met moeite een weg door de reizigers, de dagbladventers en boodschappers. Opeens ontsnapte haar een kreet. Dáár, aan de ingangpoort, de blinkende oogen op haar gericht, vond hij: de matroos. Zij had 's middags een briefje ontvangen, door een diender afgegeven, waarin hij haar verzocht te vier uur aan het station te komen. Zij was gegaan, vreezend dat hij anders in haar huis zou durven komen, en nu moest zij die geschiedenis spoedig afdoen. Zij was verschrokken toen zij hem herkend had. Ja, hij was het wel, met zijn sulachtig voorkomen, wat magerder, maar nu zoo helder opgeknapt en geheel nuchter. Hij maakte op haar dadelijk een gunstigen indruk, ten minste wanneer zij dezen met dien van den laatsten avond, vóór hij naar 't gasthuis ging, vergeleek.

Hij bemerkte dat zij hem ontwaard had en wilde met uitgestoken hand en lachenden mond op haar toetreden. Maar zij kwam hem voor en sprak haastig:

‘Ga spoedig in de wachtzaal - ik kom dadelijk!’

Eenigszins verbluft, draaide hij op zijn hielen en gehoorzaamde zonder nadenken.

Zij sleurde haar kind door de menigte en ging hijgend te midden der straat uitkijken of Richard haar soms opgevolgd was... Zij zag hem niet; zij liep nog eens de straat in om zich te vergewissen en begaf zich eindelijk in de wachtzaal.

Hij zat vlak naast den ingang op de bank waar veel reizigers wachtten. Zij wenkte hem toe en stapte altijd haastig naar den

donkersten hoek der zaal, achter een groote kachel, waar de binnenkomenden haar moeilijk konden bemerken.

Zij hief het kindje op de bank, zette er zich neven, en staarde William in het gelaat.

Het was haar of ze droomde. Was hij dan waarlijk nog levend, liet hij niet af van haar, en was het een teeken dat zij hem volgen moest? Want zij was zeer bijgeloovig, en elke toevallige gebeurtenis had voor haar een geheime beteekenis.

Breede bezag haar steeds glimlachend, steeds gehinderd door haar schoonheid, en met het gevoel van een knecht vóór zijn meesteres. Hij bleef staan, als wachtte hij op haar bevel om te gaan zitten. Zij was ook zoo fijn gekleed en hij voelde half dat hij naast haar niet paste.

‘Zit toch neer, meneer... Breede’ zeide zij, in haar zelf glimlachend over den vreemden klank dier geheel nieuwe woorden.

Die ‘meneer’ stelde hem dadelijk op een onmeetbaren afstand; zij voelden het beiden. Hij geraakte echter meer op zijn gemak toen zij vroeg, met die stem welke zij zoo buigzaam en vriendelijk kon maken als zij wilde:

‘k Zie met genoegen dat gij genezen zijt. Sedert wanneer zijt gij uit het gasthuis?’

- ‘Sedert dezen morgen.’

Zijn eerste beweging was voor haar geweest!

- ‘En gij hebt mij niet vergeten, zie ik.’

- ‘Hebt gij mijn brief ontvangen?’ vroeg hij, niet overwegend dat zij anders niet daar had kunnen zijn.

- ‘Ja, een man heeft hem gebracht.’

- ‘Zóo!’

Hij is toch héél dom, dacht zij. Maar hij was geheel in zijn schik, en gansch onbelemmerd zooals hij te voren nooit gesproken had, vertelde hij dat hij geen oogenblik geleefd had zonder

de gedachte aan haar; van al die dagen te midden dier zieke mensen, en de lange nachten...

Hij sprak zoo goed, zag er zoo redelijk uit, dat zij toch een zekere sympathie niet kon verbergen.

‘Ik ook heb aan u gedacht.’ Zij bloosde lichtkens bij die leugen.

Zijn oogen glansden op en het was of zijn eenvoudig stumperig gezicht erdoor verlicht werd.

‘Ik ben blij dat we toch een dag bij elkaar zullen zijn... Ik meende u anders van avond ginds te komen opzoeken.’

- ‘Waar?’ vroeg zij met plotselingen angst.

- ‘In het café.’

- ‘Nooit tehuis, niet waar? nooit tehuis.’

- ‘Vermits gij het verboden hebt. - Maar laat ons hier niet blijven zitten, laat ons wat gaan eten?’

Zij kon niets verzinnen om zijn voorstel af te slaan, en dan zij wilde hem uithooren. Zij ging hem voor; op de straat liep zij altijd eenige stappen vooruit, opdat de mensen niet zouden gelooven dat zij bij elkaar hoorden. Hij volgde haar, eenigszins onthutst door haar zenuwachtigheid. Zij bereikte een restauratie waar schier geen mensch kwam, die zij kende wijl zij er eenmaal met Richard was geweest.

‘Hier kunnen wij veilig praten’, sprak zij, toen zij, gezeten waren.

Breede voelde zich goed geluimd. Hij had haar teruggevonden en schooner en meer verleidend nog dan hij haar in de lange dagen zijner ziekte gedroomd had.

Hij verzocht haar uit de spijskaart eenige gerechten te kiezen, wijl hij daar geen verstand van had, en weldra bracht de kellner - een jong teringachtig semietje - eenige dampende schotels met vleesch.

Het kind zat tusschen beiden.

‘Zóo, is dat het kindje?’ vroeg William.

Zij bespiedde hem uitvorschend terwijl hij die vraag stelde. En zij keek na hoe hij vriendelijk tegen het meisje sprak, haar blond kopke streelde met zijn eeltige hand; hij scheen haar heel goedhartig.

‘Straks koopen we iets in den bazar voor u, hoor kleintje!’ lachte hij.

Het kind bekeek hem met verwonderde oogen, niets begrijpend aan dien vreemden man, en zag dan vragend op naar mama, die bezig was haar het vleesch in stukjes voor te snijden.

‘Bedank meneer, liefke, ge krijgt speelgoed van meneer’, zei ze. Toen begon het meisje te lachen, alsof zij op de toestemming van haar moeder gewacht had.

De matroos bestelde wijn. Hij scheen uiterst royaal, en had, als al de zeelieden aan land, niet het geringste begrip van geld. Zij moest het voor hem natellen, om te beletten dat de kellner hem bedroog.

Hij at met veel appetijt, als een uitgehongerde; hij scheen oprecht gelukkig en dat hinderde volstrekt zijn eetlust niet. Hij stak het vleesch met groote brokken in zijn mond en at met zulke gulzigheid dat hij eenige malen moest slikken vooraleer te kunnen antwoorden.

Zij ging zijn handelingen na en vermoedde dat hij een grove goede natuur was, en alleen te vreezen wanneer hij gedronken had. Daarom zag zij met ontrusting dat hij volstrekt een nieuwe flesch wijn wilde bestellen.

‘Voor mij niet, voor mij niet! Waarom zooveel geld verspillen?’ Innerlijk moest zij glimlachen bij een dwaze gedachte die door haar hoofd wipte: een nieuwe eigenschap die in haar aan 't licht kwam: de huishoudster!

- ‘Och, ik heb geen verstand van geld... En juist daarom zou ik u iets willen vragen...’

Hij haalde een handvol vijf frankstukken te voorschijn en lei ze vóór haar op tafel.

‘Bewaar dat voor mij - of liever, aanvaard het als een geschenk - doe er meê wat ge wilt.’

Hij vond geen beter middel om zijn genegenheid uit te drukken. Zij kleurde, stootte het geld weg en zei, dat ze dat niet wilde... zij kon geen geld aannemen...

Hij bleef aandringen en weigerde halstarrig het weder op te nemen.

‘Ik wil niet’, bevestigde zij.

- ‘Ik ook niet - het is voor u.’

Hij dronk zijn glas uit, en zweeg.

De kellner in de verte, met een gezicht als een roofvogel, tuurde schamper glimlachend op het spelletje. Elly bemerkte het, zij werd boos, raapte het geld bijeen en stak het hem in den zak.

De flesch wijn werd besteld en Breede werd meer en meer gemeenzaam. Hij voelde dat zij nu dichterbij tot elkaar stonden dan ooit tevoren.

‘Nu’, zei hij eindelijk, den roemer omhoog heffend, ‘drink ik op ons geluk, Elly.’

Zij moest klinken, en ook het kind moest eens proeven.

‘Morgen avond te zes uur vertrek ik naar Kopenhagen - mijn schip is tegen verwachting nog niet vertrokken - en als gij mij niet belogen hebt...’

Zij hoorde in zijn woorden een geheimzinnige bedreiging die haar met schrik vervulde.

‘Als ge me trouw wilt blijven’, ging hij voort, nadruk leggend op de woorden, ‘dan kom ik u binnen drie maanden halen - en we zullen ginds trouwen...’

Zij bekeek hem aandachtig. Hij meende het ernstig. Het was een beslissend oogenblik in haar leven. Hij was goed en zou alles

doen wat zij wilde. Al dat andere moest toch eenmaal eindigen... Waarom zou zij hem afstooten? En indien zij nu neen zegde, zij was reeds zoover gegaan met hem... die zeelieden zijn niet te vertrouwen wanneer zij in woede geraken...

Hij reikte haar zijn glas wijn en zij moest weer klinken.

‘Glück auf!’ riep hij.

- ‘Prosit!’ antwoordde zij stillekens.

Hij ontstak een sigaar, snoof breed op, als triomfeerend, en drukte de lust uit wat te wandelen. Zij gaf voor dat zij naar huis moest, maar hij wilde haar niet loslaten. Zij gingen voorbij den cirk waar reeds volk begon binnen te gaan.

Het kindje drensde:

‘Mama, gaan we nu niet naar den cirk?’

- ‘t Is waar’, viel hij in, ‘dát konden we doen... kom, ik haal kaarten... ik zie dat spel zoo gaarne...’

Zij was geheel verloren, haar hoofd duizelde. Wat doen? Zij zou hem niet kwijt geraken, en, ging zij naar huis, zij zou op Richard kunnen lopen. Opeens keerde zij zich om - in de verte ontwaarde zij hem! Met haastige stappen zag zij hem gaan, in de richting harer straat.

‘Spoedig, spoedig!’ riep zij bevend.

Zij trok het kind bij den arm, zij ging den cirk binnen - en, in een soezerig gevoel van verlorenheid, wachtte zij de gebeurtenissen af die komen wilden.

XI

Een vaag vermoeden van een onherstelbare ramp schoot Richard door den geest, toen hij vóór de deur harer kamer stond, klopte en geen antwoord kreeg. Hij luisterde wantrouwig aan het sleutelgat of hij daarbinnen geen verdacht geruisch vernam, maar hij hoorde niets; - alleen de snebberende stemmen der strijksters beneden, waarboven die van Madame Matthijssen met een femelend fausset schril uitklonk, sneden door het huis. Hij daalde eindelijk de trap af en klopte, hoewel de deur der zwoele werkkamer openstond, tegen den deurstijl. Het werk werd plotseling gestaakt.

‘Madame is niet boven?’ vroeg hij kort.

Madame Matthijssen naderde met haar fleemig lachje. Zij hield een strijkijzer dicht tegen de kaak om de warmte te voelen, en zei:

‘Bonsoir Mesieu! Neeë, meneer, ik geloof... neeë... Molleke, is madammeke niet boven, schapeke! Meneer Koenen zou gaarne weten...’

Een slepende stem kwam van achter de lange strijktafel; die van Molleke, met twee pioenroode wangen:

‘Neeë, mamake - madame is niet meer teruggekomen.’

- ‘Madame is niet meer terug gekomen’, herhaalde de moeder, alsof hij ‘t antwoord niet gehoord had.

- ‘Dat is toch raar; zij had gezegd om zeven uur thuis te zijn. Zijt ge wel zeker dat ze niet thuis is?’

- ‘Mais mesieu!... zoo zeker als ik hier sta... ik lieg nooit, ik zwijg veel, maar ik zeg altijd de waarheid...’

Meer dan ooit kreeg hij zijn gewonen indruk dat zij loog. Nu was hij bijzonder gestemd om dat te gelooven.

Hij zei kortweg:

‘Ge moet me geen farce wijsmaken...’

Zij begreep niet waarom hij zoo wantrouwig was en ijverde schrikkelijk. Voor de eerste maal dat zij niet loog misschien, werd zij toch verdacht.

‘Gij zijt een aardige meneer, zoek mijn huis af... dat is nu nog beter...’

Er ontstond onder de wijven een gekakel als in een kippenhok. Richard begreep hoe belachelijk zijn toestand was, maar een idee fixe vervolgde hem en hij klom weer de trap op. Hij klopte op de deur der kamer naast die van Elly. Daar woonde een chanteuze, die hij nooit aangesproken en nauwelijks gezien had.

Een verfoeilijk naar odeur riekend wezen, een vrouw van omtrent de dertig jaar, met geschilderde wenkbrauwen en lippen, met oogen die gitglansig zonder de minste uitdrukking in het gepoeierde gezicht blikkerden, en een kapsel à la Botticelli, stond vóór hem, in haar keurslijf.

Hij verontschuldigde zich en vroeg of soms Elly bij haar niet was. Het was een fransche, uit het zuiden.

‘Ah l'amant de l'Allemande... entrez donc, cher Monsieur, entrez!’

Hij trad in het vieze kamertje, waarvan alle wanden met zoogezegd japansche waaiers en zonneschermen behangen waren, een oogverscheurend hoekje uit een dubbeltjesbazar. Maar hij bemerkte dat alles in één oogwenk, hij dacht er niet aan zich rekenschap te geven van de dingen die hij zag, hij leed als een gepijnigde onder zijn twijfel en met een somber gezicht herhaalde hij zijn vraag.

Het wijfje koketteerde wat met hem. Hij blikte haar mistrou-

wig aan. Hij had wel de kleederkast willen openen of achter de sofa gaan snuffelen.

Zij lachte met een perelenden lach:

‘Monsieur est jaloux à ce que je vois! J'aime ça!’ - Het was een bewijs dat hij zijn meisje gaarne zag. O, de mannen waren veel te goed voor de vrouwen, al zegde zij het zelf. Hij was ‘veel te gentleman’ om bedrogen te worden.

Hij sprong op.

‘Wat bedoelt ge? Weet ge wat op haar te zeggen?’

- ‘O neen, volstrekt niets, mijn beste meneer! We zijn intieme vriendinnen - ik zou nooit iets van haar zeggen, en zij van mij evenmin - ik weet d'ailleurs dat zij dol verliefd op u is. Ook, toen ze dezen middag dien brief ontving, dreigde ik haar met den vinger en zei: Sapristi...’

Hij verbleekte en weerstond den lust het snappende schepsel op den mond te slaan. Zij had zich verpraat - met inzicht?

‘Wat voor een brief? van wie?’

- ‘Een brief? ai-je dit...? ah je me trompe... attendez... ’t was gisteren, neen zij was het niet...’

Hij wou niet verder hooren, groette haar zelfs niet, en viel op Madame Matthijssen, die aan de trap luisterde, met de vraag, schijnbaar kalm:

‘Om welk uur heeft men een brief gebracht voor madame?’

Madame Matthijssen riep haar dochter. Ditmaal was het Sylvieke, met haar wezelachtig gezicht en haar neusstem, steeds hardnekkig hoestend, die stotterde dat zij niets gezien had, maar zich daarna herinnerde dat er een boodschapper was geweest - meneer moest niet boos worden - ‘ik dacht dat het van u was, ik wist niet dat...’

Niemand durfde hem bezien. Hij vroeg of Sylvieke eens naar de naaister wou gaan zien of Elly daar nog was? Het verbluffte meisje sloeg een doek om het verhitte hoofd en liep hoestend weg.

‘Kom zo lang binnen, mesieu - ge kunt daar niet altijd in den gang blijven.’

Hij weigerde.

Intusschen babbelde Madame Matthijssen van uit de kamer al de straatnieuwsjes, gedurig terecht gewezen door de andere wijven, die nu en dan van haar linnen opkeken en zijn gezicht zochten. Het werd onuitstaanbaar. Na eindeloos wachten kwam Sylvieke hijgend binnengeloopen.

‘Madame is bij de naaister niet geweest vandaag.’

- ‘Goed. Zeg haar, wanneer ze komt, dat ik hier ben geweest.’

- ‘Och meneerke, wacht nog wat, ze kan alle oogenblikkens gaan komen. Enfin... c'est triste! Ik zal niet mankeeren, meneer. Bonsoir, mesieu!’

Hij ontsnapte eindelijk aan de foltering en koelde een weinig zijn slapen in de avondlucht. Waarom was hij toch zoo opgewonden? O, er was iets gaande. Men bedroog hem in dat kot. De leugen sijpelde daar uit de muren! Verfoeilijk ras der koppelaarsters!

Wie mocht haar wel geschreven hebben? Er was een verband tusschen haar wegblijven en dien brief. En haar onrust, haar ontevredenheid van daar straks. Opeens sloeg hij zich tegen het voorhoofd en riep in volle straat: ‘de matroos!’ Hij keerde zich om, om te zien of niemand het gehoord had en herhaalde werktuigelijk voor zichzelf: ‘de matroos is terug!’

En hij liep nu door de stad, alleman in 't gelaat bekijkend, met vorschende blikken brutaal monsterend als een politieagent.

Hij liep voorbij den cirk, die reeds meer dan een uur aan gang was. Hij hoorde de muziek daarbinnen een luchtige ritornelle spelen, het was of hij de akrobaten zag buitelen en de paarden huppelend walsen op de maat, en dan rommelde een donder van toejuichingen.

Hij bemerkte opeens dat hij erbinnen was gegaan en op een der bovengaanderijen stond te midden duizende zwarte hoofden in de onmeetbare zaal. Hij zag niet naar de arena. Zijn eerste blik was naar de gaanderijen. Hij kon niet verwachten haar hier te zien, en toch... Hij bemerkte haar niet.

Op dit oogenblik ging er een reusachtige schaterlach in het publiek op. Een olifant zat op een omgekeerde kuip op zijn huppen; het beest had een witten voorschoot aan en at met de tromp van een teloor, daarna schelde het en August kwam met nieuwe telloren aandraven, die de olifant hem daarna regelmatig naar de ooren wierp. Richard keek toe, ondanks zichzelf, met een misprijzend lachje. Daarna bracht men een orgel en de olifant musiceerde. En het bekende sentimenteele deuntje klonk:

‘Behüt’ dich Gott, es wär’ zu schön gewesen!’

Hij moest glimlachen toen hij die romance op het aamechtige orgel door een olifant hoorde kuchen, en met schampere ironie dacht hij er aan, dat hij dit lied eens door Elly had hooren zingen buiten!

Hoe dom! lachte hij.

Plotseling viel zijn oog op een leurder die appelcienen verkocht, honderd meters van hem, eenige banken lager. Daar zat zij. Haar kind ernaast. Naast het kind een groote kerel, die de appelcienen betaalde.

Hij had den lach nog op de lippen en voelde zeer nauwkeurig hoe die krampachtig in een grijns vertrok. 't Was een pijn, als had hij een slag op het hoofd gekregen.

Maar er gebeurde niets. De aarde zonk niet weg onder zijn voeten en hij verwonderde zich hoe kalm hij bleef.

Hij keek er niet naar. Zijn blik dwaalde door de zaal, maar telkens keerde hij weer naar haar plaats, als een mot naar het licht. Dát was dus die kerel! En hij voelde niets tegen hem. Hij had zelfs een zekere sympathie, omdat hij in hem ook een bedro-

gene zag. Maar dan keerde zijn woede zich geheel tegen haar. Wat een cynisme, wat een smerige verdoemelijke hoerestreek! Hij dacht het woord, en het bloed kleurde zijn gelaat. Daar zat zij, en zij zocht hem zelfs niet met de oogen. Zij kon daar zitten als een dier duizende vrouwkes en zich vermaken met die laffe dwaasheden, terwijl zij wist dat hij gruwelijke pijnen leed! Hij volgde al haar bewegingen. Hij wou bemerken of zij toejuichte. Neen, zij hield zich stil. Zij sprak niet met hem. Zonderling. Zou zij voelen dat hij daar is? De vent geeft uitleggingen aan het kind, en de arme duts schijnt heel blij met het kind te mogen spelen. Zou zij hem niet zien? O het canaille! kon hij haar nu naderen, hij zou haar slaan, haar slaan dat ze daar bleef liggen...

Wat is dat? Is het uit? Neen, de entr' acte. Hij houdt het niet langer vol. En toch blijft hij aan zijn plaats genageld... tot zij hem ziet... hij wil dat zij wete... dat zij de pijn hebbe als hij... en dan straks, of morgen...

Zij ziet hem. En hem vergaat het bewustzijn. Zij heeft hem bemerkt, hem smeekend gezien. Weg, weg! Hij heeft haar vlammend toegeblikt en is weggestort...

Elly was opgestaan, maar hij had haar blik niet meer beantwoord. Hij was buiten gelopen en gevlucht. Hij was bang voor zichzelf. Nu niet - en hij liep de straten af; opeens stond hij vóór haar huis; dan keerde hij tot den cirk terug, het spel was weer bezig... zou zij daar nu weer teruggekeerd zijn?

Hij ging, met een gevoel van zelfmeewarigheid, zitten aan een der tafels van een bierhuis aan de deur. Vandaar kon hij bij den uitgang de voorbijgangers zien. Men bracht hem een glas bier hetwelk hij niet aanroerde. Werktuigelijk hoorde hij de gesprekken na van de lieden die zaten te rooken aan de andere tafels. Men sprak van wedrennen, sport en paarden. Hij luisterde en herhaalde bij zichzelf de woorden die hij hoorde. Daartusschen mengde zich de gedachte aan wat hij doen zou: het is

af... eindelijk af... maar eerst spreken... paarden, cirk Lejour... écuyère... eerst spreken... Hoe lang duurde die cirk toch - en ach, eindigde het liever nooit!

Het was uit. Een donkere stroom volk vloede onder het elektrische licht uit de wijdgeopende deuren. De muziek speelde het nationaal lied. Hij zou hen afwachten hier, hen bespieden op hun weg...

Maar hij zag haar niet. Hij betaalde snel, wachtte niet naar het geld dat de kellner terug moest brengen, en liep weg. Recht naar haar huis. Zij zou niet lang uitblijven, zij zou niet durven... Zou zij hem misschien wel meenemen? Waar mochten zij gevlucht zijn? Een zijweg genomen...

Hij sprong terzijde, een rijwiel had hem haast omgeworpen. Hij hoorde onbepaald eenige vloeken die de man hem achterna zond. Met een dwaas gezicht liep hij door de massa en bevond zich eindelijk in de stille lange straat.

Onder het poortgewelf eener school, buiten het licht der lantaarn, verschool hij zich. Er waren geen voorbijgangers. Alleen een nachtwaker, wiens zware stap reeds ver gehoord werd. Zijn hond kwam hem besnuffelen, hij ging hem een stamp geven, toen de man riep: 'Fox! hier!' en, Richard onder de wenkbrauwen beloerend, voorbijging.

Opeens kreeg hij zeer duidelijk het besef van zijn handeling. 't Was of hij zich ontdebde. Hij zag zich daar staan als een spion, een verrader uit een melodrama, die op een gegeven oogenblik van achter de schermen komt gesprongen met een dolk! 'Belachelijke komedie!' grijnsde hij. Waarom maakte hij toch zooveel zaaks van dat gewone gevalletje? 'Hier sta ik op het punt een fait divers te plegen', spotte hij. 'Indien ik haar nu aan haar lot overliet? De kans is gunstig om heel die droeve historie te eindigen. Waarlijk, het is het best dat ik ga...'

Maar neen, hij wou haar nog zien, hij wou opheldering, hij

wou haar het gruwelijke harer smerige handeling in het aangezicht smijten. De laatste maal!

Hij tuurde met scherpe blikken naar het einde der straat. Ginds zag hij iets bewegen. Was dat iets? Een man, neen... ja, dit waren zij... de man gaat weg... zij geeft hem de hand... verdoemd! zij loopt, ja zij loopt met het kind naar haar huis...

Hij schoot onder de poort uit en op minder dan een minuut was hij haar nabij. Zijn hart klopte als een hamer. Nu hij haar in 't gelaat ging zien was zijn woede en zijn jaloezie tot het uiterste gestegen: hij was plotseling alles vergeten... Zij zag hem, als versteend bleef zij staan, zij bewoog zich niet. Hij naderde haar, wou spreken, maar vooraleer hij eenig geluid uitgebracht had, klonk een felle kaakslag. Zij sloeg de beide handen vóór de oogen. Zij zweeg. Het kind begon te huilen. Hij sleurde haar mede tot aan haar deur. Grijnend volgde 't kind, dat met woede aan zijn jas trok. De nachtwaker in de verte kwam aangelopen, de hond baste.

‘Open de deur!’ beval hij, kort.

Zij vond den sleutel. Toen zij binnen waren - in de stilte van het huis, en zij steeds zonder één woord, zonder een klacht, viel zijn woede. En hij voelde zich schuldig.

Zij bezag hem niet, nam het kind bij de hand en ging vastberaden de trap op. Wankelend als een dronken man volgde hij haar.

Zij gingen met hun drieën de kamer binnen. Zij nam het kind op, kleedde het uit. Het meisje bezag Richard met groote oogen, bereid om opnieuw te huilen, maar de algemeene stilte vervulde het met schrik. Elly legde het in haar bed. Dan deed zij haren hoed af en toen zij klaar was bleef zij met het hoofd in de hand, den elleboog op de commode gesteund, rechtstaan.

Hij zat neer en beschouwde haar. Wat was zij droevig schoon, en wat zou hij gegeven hebben om dien kaakslag, dien eeuwigen

kaakslag, uit te wisschen! Had zij maar een enkel woord gezegd, zijn woede ware weder ontbrand en hij hadde haar verweten, maar haar zwijgen was voor hem de pijnlijkste der verwijtingen. Er was geen berouw op haar gelaat te lezen, haar oogen stonden koud, hard, en er lag misprijzen in haar houding. Het scheen hem of zij zich nu om niets meer ter wereld bekommerde, alles alles was haar onverschillig...

Daartegen vermocht hij niets.

Zij scheen te wachten tot hij zou spreken.

Eindelijk begon hij, kort en koel - veel koeler dan hij zelf voelde:

'Tusschen ons is alles uit.'

- 'Goed', antwoordde zij, met verkropte stem.

- 'Ik wou u dit maar zeggen.'

Zij gaf geen antwoord. Hij werd nijdig:

'Maar ik geloof het recht te hebben een woord uitleg te hooren: wat was dat voor een kerel?'

Zij zweeg. Hij herhaalde het, en stond op.

'Gaaf het u aan?' sprak zij, plotseling vuurrood wordend. 'Ik ben vrij. Ik wil vrij zijn...' En opeens uitbarstend snikte zij: 'ja, hij is het... de matroos... hij wil mij trouwen... daar gij niet wilt, niet kunt... ik moet... ik moet hem volgen... nu weet ge alles.'

Zij zag op hem neer, als zegevierend. Hij voelde zich vernietigd. En werkelijk zonk hij op den grond neer en kroop tot haar knieën:

'Vergiffenis, Elly... dat ik u sloeg... ik ga weg, ik ga weg!'

En hij stond op om te gaan.

'Ik wil gaan - ik laat u vrij - en zeg u nu voor altijd vaarwel... toen ik u sloeg wist ik niet wat ik deed... maar ik deed het omdat ik te veel leed...'

Hij voelde dat hij schreien ging en zweeg.

- 'Ja, ga, het is 't best... Richard...'

Zijn naam in haar mond werkte op hem als een liefkozing en nu borst hij in tranen uit.

‘Ik kán niet... maar ik zál.’

Hij wilde gaan. Hij opende de deur. Zij bleef zitten. Hij rekende er op dat zij hem terug zou roepen. Maar zij zeide geen woord.

‘Vaarwel!’ zei hij.

- ‘Vaarwel!’

- ... ‘Zoo maar?..’

Zij bezag hem vragend. De woede steeg hem naar het hoofd, hij sloeg de deur met een ruk dicht, liep de trap af en was buiten. Hij snelde weg, maar eer hij aan den hoek was, hoorde hij op de straat zijn naam roepen. Hij keerde dadelijk terug.

‘Ach, Richard... blijf hier dezen nacht... blijf hier... of ik dood mij...’

Hij sprong met een kreet op haar toe en drukte haar aan zijn hart, en terwijl hij haar gelaat met kussen bedekte zuchtte hij:

‘Miserabele schepsels dat we zijn!..’

Zij wilden vergeten... nog een enkele maal vergeten... zij stamelden onsamenhangende woorden - zij lachten onder hun snikken...

‘Ach, man, waarom bemint gij mij zoo?’

Hij lachte en kuste haar de woorden uit den mond.

‘Nooit... nooit...’ stamelde hij.

- ‘Wat, nooit, lieve?’ vroeg zij.

- ‘Wij kunnen nooit van elkaar’, *lachte* hij.

- ‘Nee, nooit... nooit!...’ zuchtte zij, en haar lippen klemden zich tegen de zijne, als wilden zij die nooit weer loslaten.

XII

De eerste klaarte scheen door de ruiten, de schaduw minderde en gleed weg in de hoeken der kamer. Richard ontwaakte. Hij raapte zijn kleederen op en kleetde zich ijlings aan. Sluimerig zag zij hem doen, zij voelde zijn kus op haar mond en hoorde hoe hij op de teenen de trap afdaalde en met een zachten snok de straatdeur dichttrok.

Buitengekomen haalde Richard diep adem. De frischheid van den uchtend woei hem streelend in 't gelaat. De hemel was van een teeder blauw, als van porselein. In de bleeke lucht schemerde de bleeke schim der halve maan, wegsmeltend in het rozige licht. Hoe doodstil de straten! Alle huizen dicht, de gordijnen en jaloezieën neergelaten - en daarachter nog al die menschen, neergestrekt in hun bedden, onbewust. Hij verdoofde zijn stappen, als vreesde hij de slapenden te wekken. Nu en dan kraaide in de verte klaroenend een haan. Die slapende straten, die nu zoo breed schenen, vervulden hem met ontzag, in zijn weeke stemming, nog geheel onder de betoovering van dien onvergetelijken liefdenacht. Het was haar lijf dat nog zijn lijf omdonsde, hij voelde nog, meer werkelijk misschien dan daar straks, de malsche glooiing harer armen om zijn hals, hij rook den geur harer lokken, op zijn lippen stonden nog de kussen geprent die zij er in gebeten had. Heerlijke uchtend, en dankbare weelde van wellust!

Hij ging over het Stadsplein - daar stond de afschuwelijke ark, waar hij - was het wel gisteren, of hoe lang weer geleden? - dat alles beleefd had - en dan de boulevard, de eindelooze boulevard, met zijn lange rij boomen. De kruinen hingen nog vol

duister, maar het licht sijpelde door de stammen. Hier en daar bemerkte hij een dronkaard, ineengezonken op een rustbank, zijn roes uitsnorkend.

De hemel was zoo rein en helder: nooit had hij hem zoo schoon, zoo hoopvol gezien; de dag ging heerlijk open, ja het leven was toch schoon en goed... Hij bleef staan en luisterde: opeens brak, uit de donkere twijgen, een concert van wel duizend musschen, die tijlpten en twetterden als om strijd. Die morgenmuzikanten krakeelden daarboven onzichtbaar. Hij glimlachte, nooit had hij vogels op de stadsboulevards gehoord. Het was hem alles nieuw.

De morgenklaarte zifte door zijn druilerig hoofd. Hij voelde zich heerlijk moê, moê van wellust. Ach, nu slapen gaan... weer vergeten, in plaats van in die klaterende zon, die ginds zilverig oprees, zijn hoofd te laten ontvolken en zijn enge borst te verruimen.

Maar hij moest naar huis. Moeder mocht zijn kamer niet ledig vinden, als zij hem kwam wekken. Zij mocht niets merken, de arme...

Voorzichtig draaide hij de deur open. Hij kende de trappen die kraakten en vermeed ze zorgvuldig. Met drie treden tegelijk wipte hij naar boven. Een gerucht... Stil! Hij hield den adem in. Hij stond vóór haar kamer. De deur stond op een kier. Hij beet op de tanden en fronste het voorhoofd. O God, zij lag nog wakker...

‘Richard, zijt gij het?’

Hij stond als verpletterd. Zijn keel weigerde alle geluid. Bijna onhoorbaar fluisterde hij:

‘Ja... is er iets...?’

Hij luisterde gespannen.

‘Neen’, klonk een stille stem, lief en zonder verwijt, ‘slaapwel!’

Hij zuchtte, murmelde een antwoord en bereikte zijn slaapkamer. Een vloek kwam over zijn lippen, hij had zichzelf kunnen in 't gezicht slaan.

Maar hij was te moê om na te denken. Hij wierp zijn kleederen waar zij vliegen wilden, een op den grond, een ander op een stoel...

Weldra lag hij in een vasten slaap.

Met pijnlijk vermoeid gezicht lag hij uitgestrekt - zijn voorhoofd was gerimpeld, zijn haar in de war. Hij scheen te droomen; zijn gelaat stond wrevelig, onrustig... Hoeveel uren lag hij daar? Opeens, als *voelde* hij een aanwezigheid, deed hij plotseling de oogen open. Het was hel lichte dag. Vóór hem stond zijn moeder. Hoe lang reeds? Zij bezag hem meewarig, met haar goede oogen van oud vrouwke, welke hem tot in 't diepst der ziel ontroerden.

‘Hoe is 't, jongen?’

- ‘Wel goed, mensch!’

Hij glimlachte droef, en geeuwde:

‘Ik heb nog vaak... Hoe laat... is 't al?’

- ‘Al tien uur...’

Hij scheen niet te hooren.

‘Blijf nog wat liggen...’

- ‘Neen’, vezelde hij, als in een droom, ‘neen... ik sta op...’

Hij poogde zich op te rechten, maar voelde zijn ruggegraat als gebroken. Hij roerde niet meer en sloot de oogen. Maar hij voelde instinctmatig dat zij vóór hem bleef staan en hem met haar goede liefdeoogen bescheen... Hij keerde zich op zijn zijde en ronkte zacht. Moeder bleef hem beschouwen, hij werd nog gewaar hoe zorgelijk zij zijn voeten toedekte die bloot lagen.

Zij zuchtte en, terwijl zij zijn kleederen schikte, murmelde zij:

‘O die wijven!...’

Richard hoorde haar op haar pantoffels wegschuiven... haar stap van oud mensch op de trap... het gerucht stierf meer en meer weg; hij luisterde werktuigelijk; hij hoorde haar hoesten... Hij schudde het hoofd, en sliep in...

Het was bijna middag toen hij opstond. Hij ontbeet; gelukkig waren zijn zusters niet tehuis. Daarna ging hij de straat op, een les geven; in den namiddag was hij vrij. Maar hij kon niet tehuis blijven. Hij moest de eenzaamheid hebben, en hij ging een uur lang in den lommer op een bank zitten in het Park, soezerig starend naar de wandelaars en naar de zwanen in den vijver.

Tegen den avond werd het nog warmer. Hij kuierde naar de Schelde om wat koelte om zijn slapen te voelen. De schepen vaarden in blij gewemel door het lavende briesje. Hij stond aan het werf, aan de sasbrug, waarlangs de schepen uit het dok geloodst werden om te vertrekken. Een groot schip werd door een sleeper voortgezeuld. Hij naderde de ijzeren leuning en volgde de werkzaamheden met belangstelling. Hij las den naam van het schip.

‘Waldemar... een deensch schip’, dacht hij, en - schielijk kreeg hij een vermoeden. Hij staarde rond, er was als altijd nog al volk aan den oever om de afvaart bij te wonen. Neen, hij bedroog zich niet... ginds, geheel afgezonderd, tegen dien houten paal aan het water... de baren onder haar voet... stond zij! Hij liep er niet heen, hij wou blijven waar hij was, haar bespieden...

Hij zag naar het schip - en dan naar haar... Daar stond een man aan den achterstevan, die met een sjerpje waaide: hij was 't... William!... Wat deed zij? Geen gebaar... niets...

Het schip gaat weg. Te midden van den stroom, terwijl de schemering reeds de toppen der masten wegdoezelt, broemt de bazuinende afscheidsgroet - de sleeper geeft stoom - langzaam glijdt het machtige vaartuig door de gladde baren... Het is aan

den omdraai, - daar zwaait het schip rond den elleboog van Oosterweel...

Elly stond daar onbeweeglijk met wat gezonken hoofd het schip na te staren.

Richard voelde een diep verdriet bij dit zicht. Zou zij hem beminnen? Was het niet haar redder - en o, ook de zijne! - die daar wegvaarde, den nacht te gemoet, om wellicht nooit weder te keeren - de eenige hoop op een noodzakelijke ontknooping - hij, die alles kon goedmaken, als zij zelve het maar wilden! En de gedachte, dat die sukkel daarginds op het schip nu naar zijn land keerde met den waan dat hij het geluk gevonden had - en hoe hij toch reeds bedrogen was geworden - door haar en door hem, door hem... hij voelde medelijden, medelijden met allen: met dien armen zwerver, met dat arme uitgestootene wezen daar, en met zichzelf, zoo willoos, zoo zwak.

O wat is het hard, het leven! - dacht hij.

De zon ging onder. De horizon laaide in schelle purperen en karmijnen vlammen. Nog was het schip zichtbaar: het ging recht naar dien zonnegloed, geheel verloren in dien gouden luister. Het gleed langs den horizon en scheen den polder te doorklieven - de masten alleen staken nog uit...

Elly had zich niet verroerd. Richard bemerkte dat zij thans beiden alleen waren op het wijde werf. Alles was zoo stil. Men hoorde het frissche klotsen van het water tegen den oever. Hij wou tot haar gaan. Maar hij zag haar een beweging maken. Hij stond stil. Zij zocht in haar tasch. Zij haalde een doosje te voorschijn - met een hevig gebaar wierp zij een voorwerp wijd de Schelde in...

Toen keerde zij zich langzaam om.

En zij stond vóór hem.

'Gij hier?' sprak hij.

Zij begreep zijn aanwezigheid niet: was het een wonder?

‘Elly, ik heb alles gezien...’

Zij zag hem diep en treurig in de oogen.

Hij vatte haar hand. Beiden staarden naar den horizon. Wat ging er in hen om? Zocht hun ziel de plaats waar hij was, hij die voortaan en voor altijd tusschen hen beiden geplaatst was, den onvergetelijke die hen redden kon?

Het schip was weg. De zon gleed ineens weg in het water, achter den polder. Alles was nu één purperen gloed...

‘Wat wierpt gij daar in het water?’ vroeg hij, fluisterend, als voor zich zelf.

En met dezelfde gelatene stem, antwoordde zij, stil stil:

‘Den ring, dien hij mij gaf.’

- ‘Een ring?’

- ‘Mijn verlovingsring!’

Zij had een droef glimlachje.

Hij antwoordde niets.

Zwijgend, of zij beiden een zware schuld op hun ziel voelden wegen, gingen zij. Hun gedachten waren dezelfde: thans zou de matroos hen niet meer verlaten - zijn beeld zou waren in hun gepeinzen - steeds zou de herinnering aan dien man opdagen in hun innigste oogenblikken, als zij samen zouden zijn met hun liefde, overal, overal!

Zij gingen langzaam heen, elkaar omknellend. Zij hadden het eindelooze weemoedige gevoel, dat het leven hun te sterk was, dat alles in dit leven onvermijdelijk is, en dat zij moesten medegaan, zich laten drijven als hulpelooze wrakken...

EMMANUEL DE BOM.

Een Zomerdaysdroom (Verrewinkelsche Fantazie)

DE tengere halmpjes van het gras rilden even in de heldere en stille lucht, en op de punten der grassprietten spiegelglinsterden heel kleine kerfdiertjes in de zon. Het licht speelde in de lokken der meisjes, de stralen die gleden door het trillend gebladerte, verschoven en liepen van heur voorhoofd op heur wangen, van den hals tot de lippen, ze soms even verblindend. Zij loken de oogen en lachten, terwijl de jongelingen, uitzinnig van liefde, nastaarden hoe zij zich achterover wierpen en glimlachten. Allen stoeiden op de bloeiende weide, zomerdrongen en bedwelmd van hun eigen zijn. Nina stelde zich strijdzuchtig aan, en daagde den kloekste van den hoop ten kampe uit. Lisa zwierf neuriënd op de zachtglooiende zoden, zij zwierf met onbeslist tred licht als een danspraeludium. Bia, de oogappels vol onbepaalde zachtheid, bleef zwijgend nevens haren minnaar. Hij gekscheerde als een shakespeare'sche clown, uit vreeze al te zeer in haar verzonken te schijnen. De jonge Clelia, in het gras lang uitgestrekt, beknabbelde een grasstengel met hare witte tandjes, en glimlachend soms keerde zij het hoofd naar den jongeling die nevens haar lag en haar met zoowat noodlottigen blik aanschouwde, de oogen verwijld door een verlangen dat hij niet uitspreken durfde. In 't midden der groep pronkte genoeglijk de zotste en de wijste onder hen, de oudste en de jongste, hij dien iedereen, jongens en meisjes, gemoedelijk 'menonkel' noemden, hij die allen die vreugd

had ingeboezemd welke door hen jubelde. Dik en vet als een pater, maar gezonder, breeder, fleuriger, scheen hij zijn vertrouwen en zijn geluk te hebben doen deelen aan al die jeugd thans meêgevoerd op den maatgang van zijn wezen. Hij lachte goedig en gul zijn neven en nichten toe, hij lachte hen toe met zijn wijdopen mond, met zijne heldere oneindig doorschijnende oogen, hij lachte hen toe met den frisschen lach van een kind.

Terwijl hij met Lily eene guerilla voerde, waarbij fijne dorre takjes en kleine pijnappels tot moordwerptuigen dienden, liet hij nu en dan op zijn uitverkoren familie een omvattenden blik vallen, die met ongeruste zorg vertoefde op het weerspanning-omlokte hoofd van Clelia, de jongste, de bekoorlijkste zijner nichten. Zij zweeg, half ernstig, terwijl haar sombere vrijer met een bundeltje gras heuren hals kittelde; de lippen halfopen, de neusvleugels verwijd, geniepig, onbeweeglijk en oplettend, bespiedde zij het gunstig oogenblik om onverwachts de prikkelende bloemen te grijpen; hij volgde hare onmerkelykste bewegingen; beiden gevoelden bijna den wellust van onmiddellijke liefkozingen.

Maar schielijk bewoog een golving van dartele vroolijkheid heel de groep, en de verliefden vielen voor een oogenblik uit hunne rol. Schaterlachen sprongen van alle zijden los, schertsen doorkruisten elkaar, de stemmen vermengden zich, men verstond elkander niet meer. Er was een stond van onbeschrijfelijke verwarring, geroep, geraas, geschok. Het gewoel dan bedaarde allengs: op dien storm van vreugde volgde eene stilte. Nina stond op, rekte zich uit, en merkende hoe heur haar in de war lag, ging zij in 't nabije hakhout een waterplas zoeken, die haar tot spiegel dienen kon. De verliefden verzonken in hun droomerij, en bleven nadenkend, meer dan zij wilden laten blijken.

Toen, om het stilzwijgen te breken dat hun zwaar begon te vallen, zong een hunner, terwijl hij zich op een heel kleine gitaar, echt kinderspeelgoed, begeleidde, dit ironisch liedje:

Tijdblauw vogelken, voortgesneld,
 - De rozen ontluiken, ze blozen, de rozen -
 Tijdblauw vogelken, voortgesneld,
 Nu lokt de geliefden naar 't veld.

En de een over de ander zacht gebogen
 - Het luchtje speelt met de blozende rozen -
 En de een over de ander zacht gebogen
 Lachen zij, de oogen in de oogen.

Doch uit hun oogen schielijk een lust
 - De wind heeft gekreukt de blozende rozen -
 Doch uit hun oogen schielijk een lust
 Breekt door hun lach onbewust.

Onder den boom waar tortels klagen
 - In de avond verbleeken de blozende rozen -
 Onder den boom waar tortels klagen
 De geliefden malkander in de armen lagen.

En naar het bosch gaan nimmermeer
 - Liefde kneust en lippen en rozen -
 En naar het bosch gaan nimmermeer
 De wijze maagden van weleer.

Men glimlachte rondom, want de zanger had zich smachtend aangesteld, gebogen houdingen genomen, en liet behaagziek zijn stem trillen. Doch geen uitbarsting meer van luidruchtige vreugde. In aller zielen ruischte eenzelfde, nog onbepaalde en verre melodie, en zorgeloos uitgestrekt hoorden zij die in hun binnenst opwellen. Handen plukten onachtzaam bloemen, die zij half verflenst in het gras lieten neervallen. Clelia was heel ernstig geworden: zoo ging eene nieuwe bekoring van haar uit, de geheimzinnige bekoring der dingen die worden.

De avond steeg op tusschen de boomen van het bosch; de laatste zonnestralen schoten hevig oranjekeurige vlekken op de bemoste sparrestammen. Tusschen het gebladerte door scheen het hemelsblauw, zoo helder reeds en zoo diep, nog zuiverder te worden. Muggen, bij duizenden, dansten in de onbewegelijke lucht dooreen. Een kever, op de spits van een grashalm, breidde zijne vleugels uit en vloog weg. Gedurende eenige oogenblikken stoorde niets meer de rust der avondschemering. Dan, de eene na de andere, op eene zachte en hartstochtelijke wijze, verhieven zich de stemmen der vrouwen; eerst beefden zij onzeker en schuchter, welhaast echter elkander vervoerend namen zij hare vlucht, en vast en trillend welden zij ten hemel op in een enkelen zang van liefde.

JAC. MESNIL.

Letterkundige Kroniek

Starkadd

IS 't geen belofte voor onze letteren, dat sinds eenigen tijd de dramatische kunst zooveel vlaamsche dichters aanlokt? De jongeren betreden het tooneel, verlaten zelfbespiegeling voor daad, voor buiten hen beschouwde beelding, op ruimeren achtergrond, van menigvuldiger leven. De hollandsche poëzie ontwikkelde zich op gansch andere baan, en bleef bijna uitsluitend lyrisch. Wij, willen we groote namen noemen, dan is 't Rodenbach, die *Gudrun* schiep, en Hegenscheidt, wiens *Starkadd* zich ineens onder ons heeft opgerichtforsch, levensvol, - het duurzaamste, volledigste misschien wat we bezitten.

Het goede dat hieruit voor het *vlaamsche volk* kan spruiten, wat het door zijn tooneeldichters aan gemeenschappelijk bewustzijn kan winnen, is thans niet te berekenen. Wat er van zij, *Starkadd* brengt ons geen woorden enkel voor 'artiesten' gezongen, dit is niet meer de kunst van een afgezonderden geest, ook niet eene die vooral de 'zuivere schoonheid' zoekt... Er is nog wat anders in den mensch dan de zoekers van 'zuivere schoonheid' vermoeden! In deze kunst is er vleesch én ziel, hier loopt warm het bloed om van werkelijk beminnen, haten, lijden en strijden; deze kunst heeft niets van haar eigen natuur verworpen, zij heeft het geheele leven aanvaard, vol vertrouwen in haar eigen evenwicht. En zie! in haar groeide langzaam, maar vanzelf, natuurlijk, organisch, - een geheim voor dengene zelf die ze maakte - de

hoogere en onuitsprekelijke schoonheid van al wat volledig en zelfstandig leeft.

Gelukkig dat ik van het stuk van Hegenscheidt zonder schroomvalligheid veel goeds mag zeggen. Ik heb zeker de gewoonte niet, de medewerkers van dit tijdschrift op te hemelen; toch zou mijn lof verdacht wezen, had *Starkadd* niet onmiddellijk algemeene bewondering opgewekt, tallenkante, zoowel bij tegenstrevers als bij vrienden van wat men de 'jongeren' wil noemen. Ik kan nu over dat gewrocht gerust spreken, als over iets dat door iedereen aangenomen wordt.

Opgewonden artikels, rechts en links verschenen, bewijzen dat de buitengewone kracht, die de eenheid van dit drama uitmaakt, wel gevoeld, en toch veel in het drama niet begrepen werd. Men vergeve mij dus eenige woorden van toelichting.

Ongelukkig, dat menige lezer in *Starkadd* een symbool gaat zoeken! Men heeft er al heel zonderlinge bediedenissen in ontdekt... Dat velen er iets van hun eigen gevoels- en gedachtenleven in vonden, dat er plaats in is voor menige persoonlijke uitlegging, stelt alleen vast dat het stuk klassiek is. Elkeen mag er nu uithalen wat hij wil, en met zijn uitlegging tevreden zijn; maar dat men dit wel begrijpe: er is in *Starkadd* niets, volstrekt niets, dat 'symbolisch' bedoeld is. Alles is er leven, *leven*, - niets meer, niets minder.

Beteekent nu een groot *kunstwerk* dit of dat, redeneert het zus of zoo? Het ontstaat niet in het rijk der rede, het is het verstand niet dat zijne vormen bepaalt. Nooit was het iets anders dan de voorwerpelijke verwezenlijking van de *innerlijkste ziel* des dichters. In die innerlijkste ziel - ik kan me niet anders uitdrukken - in de onmiddellijke aanschouwing, in die tweede wereld, die 't verstand zelfs niet beschrijven kan, maar wier natuurlijke

taal de muziek is, daar alleen wordt het kunstwerk geboren. En wat daar gebeurt is echter dan alle letterkundig symbolisme.

De kern van het groot drama is dus eigenlijk niet een 'handeling' verzonnen door de verbeelding, een 'intrigue' door den geest naar goeddunken uitgeweven: de kern is in die tweede wereld te zoeken, in den innerlijken mensch.

Dáár, onder werking en tegenwerking van al de tegenstrijdigheden van uiterlijk toeval en eigen noodlot, van al het tijdelijke en 't eeuwige dat rond den dichter en in hem brandt en wentelt, kiemt een wonder gevoel, waarin alles wat zijn drama zal worden reeds besloten ligt, - en hij begrijpt zelf dat gevoel niet, maar het groeit altijd voort, het wordt voller en duidelijker, het ontwikkelt zich tot warme rijpheid. Uit dat gevoel van zijn drama zal de 'handeling' zelf geboren worden, en de handelende karakters, en al de beelden en rythmeeringen van zang of gesprek. Het is als de onzichtbare dampkring waarin het drama leeft, het geheele dat zijn echte eenheid uitmaakt, het midden waarin elk woord zijn juisten klank geeft, elk gebaar de passende beweging. De dichter volgt geen andere wet, hij luistert naar geen andere stem: het is, wanneer hij eindelijk 'zijn droomen in volle zon ziet heenstappen', de maat van al wat hij neerschrijft. Is het dat gevoel niet dat op u toetreedt in *Macbeth*, eer ge iets van 't gebeurende beseft, is 't dat gevoel niet, bijna alleen, dat rond u zingt in *As You Like It*? Twee voorbeelden uit den hoop gegrepen. En laat hem, Shakespeare, eens dat hij in de *atmosfeer* van zijn drama is, laat hem maar gaan, hij gaat zichzelf niet te buiten. Laat de luchtigste gekheid maar fantazeeren waar ze wil, of zichzelf verterende drift razend heenstormen, onweerhoudbaar heenrollen, - overal toch is het schoon, het leven-in-schoonheid spat er uit, want: de maat is er, de onbepaalbare maar eenig noodzakelijke *maat*. Binnen het midden dat door het grondgevoel van den dichter geschapen werd geniet hij volkomen vrijheid,

nooit zal de hogere eenheid ontbreken, de allesbeheerschende harmonie.

Wat ik daar de atmosfeer noemde is het, wat ons de wreedste scheuringen verdragelijk maakt, het prosaïsche verheerlijkt, de illusie tot waarheid omschept: alles ademt in 't bovenzinnelijk licht der echtste en diepste menschheid. Het doodeenvoudige en het ruwe worden kunst, zoodra er dat ruime *perspectief* rond is. Welke droom is daar geen werkelijk iets, en welke werkelijkheid is er geen schoonheid?

Het grondgevoel, in het tooneelspel van Hegenscheidt, is wat er omgaat in de ziel van den skald Starkadd. De kern is dus geenszins de moord van koning Froth, noch de strijd van Starkadd tegen de moordenaars; maar wel: de innerlijke ontwikkeling van Starkadd, - die ons niet lyrisch, maar enkel door de handeling geopenbaard wordt. Wat Starkadd voelt, ziedaar de lucht waarin wij ademen: held en zanger, die de wereld door een licht waas van vertrouwen ziet, en in zijn jeugdigen overmoed nog niets weet van het diepe geheim dat in zijn ziele wordt. Die ziele zal nog door veel smart gelouterd moeten; de hooghartige goedheid en de illusie van liefde waaraan zij zich vasthield ontvallen haar, en nu staat zij alleen, naakt voor zichzelf; wanneer zwakheid en koudberekenende heerschzucht het schoonste wat Starkadd kende gedood hebben, wanneer hij erkent dat zijne wijdgolvende liefde die van Helga overstroomt als eene zee, en in hem alleen nog het verheerlijkte beeld van zijn vriendschap en zijn liefde overblijft, dan richt hij zich op, bemeestert, overmant zich, en zijn daden zijn nu beheerscht door een rijpen bepaalden wil, door een vast en juist inzicht. Als een man heeft hij zijn noodlot in de oogen gekeken, en wanneer hij de kroon verbrijzelt, dan is 't als de vernietiging van heel die ontoereikende wereld van schijn. Maar het groote leven roept hem daar

buiten, in de oneindigheid der stormende zee, en, achter zich de te enge liefde van Helga latend, vlucht hij naar de eeuwige beminde, wier stem door het geheele werk bruischt en zingt:

Gij roept, o zee,
Mijn bruid, ik kom! O stormig hart der zee,
Uw liefde waait mij schier den adem uit!
Ik kom, ik kom, mijn lief!

Op die machtige wording van een mannelijk gemoed, die 't geheele stuk vervult, werken andere gemoederen: het wijze koninklijke hart, door sterke goedheid geheiligd, van den ouden Froth, wiens mildheid nog na zijn dood over het tooneel blijft zweven; het frissche onbewuste, de kinderlijke vrouwelijkheid van Helga; Hilde is een wezen met Starkadd verwant, maar eene vrouw, op het tweede plan verschoven, en wier edele en stille inborst, geheel in halve tinten - met dien zwijgenden vrouwenmoed der verzegelde liefderijke zielen - afsteekt bij de lafheid van Ingel en den kouden wil van Saemund. Kon ik die karakters - bij elke nieuwe lezing zult gij ze echter en fijner uitgewerkt vinden - maar vervolgen in al hun schakeeringen, die als de onvatbare rhythmten zijn van 't ontzaglijke zieledrama.... Maar er is nog meer rond Starkadd: de lucht, de zee, het volk, - alles door de handeling gegeven, in de handeling vergroeid - den gezichteinder verbreedend, meer ruimte verleenend aan alle daden en woorden. En al die stemmen van liefde en drift, hier hoog, daar laag, traag of snel, afwisselend als het leven, worden tot ééne symphonie, die vóór onze oogen en in ons hart zingt, als een oneindige zee van aandoeningen.

Dit drama is muzikaal. Niet omdat de verzen 'welluidend' zijn: neen, ik bedoel dat het geheele ontstond uit eene eenheid, uit een brandpunt dat zich in den innerlijken mensch ontwikkelde, in die 'tweede wereld' der liefde dat het natuurlijke midden der muziek is. Uit die eenheid werden logisch - dit is, met de eigen,

spontane logiek van 't kunstwerk - alle onderdeelen afgeleid. Van daar dat gelijke gedragen zijn van het geheel, die mildheid, die kuische macht die er door vloeit overal; van daar die verhevene harmonie, die volledigheid, die organische kracht: alles hier ongedwongen, breed, op zich zelf levend, maar met vaste betrekking tot een middenpunt van leven: alles ineengrijpend, 't een uit 't ander groeiend, zonder één woord dat er buiten valt, niets te veel of niets te weinig; nog eens: zuiver klassiek, en toch bevend en zingend van forschen adem, ademend van dadelijkheid... Stijgend tot den heldendood van Froth, om dan in 't derde bedrijf wat stiller neer te deinen, en weer zwellend, onweerstaanbaar, overstromend van leven, een oogenblik nog plechtig zwevend in 't tooneel der kroon,... en dan naar het duizelig einde! - voelt ge niet hoe het gansche drama vanzelf glijdt en golft: gij hoeft u maar te laten gaan, het draagt u meê, het voert u op en weer zacht neer, het brengt u ineens tot over die afronden der menschelijke ziel waar geen menschelijke woorden meer te hooren zijn, om u daarna op te torschen tot een hoogte van waar men het geheele leven overschouwt als had men het nooit gezien.

Vergelijkt *Starkadd* bij een treurspel, waarin dat bijzonder muzikale ontbreekt, die innerlijke grondtoon, een treurspel dat slechts eene op het tooneel gebrachte 'intrigue' is: *Koning Hagen*, van H. Melis (een stuk dat overigens, nevens al ons gewone vlaamsch geknoei, als een ernstig trachten moet erkend worden): men vindt er die golving niet in, die natuurlijkheid van 't gesprek; er zijn te veel hoeken, de handeling wankelt met schokjes vooruit. Waarom komt die persoon binnen, en treedt die andere uit? Waarom eindigt een bedrijf hier en niet vroeger of later? Waarom volgt dit tooneel juist op dat andere? Die gesprekken in zenuwlooze verzen zouden nog langer mogen uitgerokken worden, niets belet het: want de eenige, de noodige *maat* is er niet, maar willekeur en vormloosheid. Vermoedt men

niet gedurig den schrijver, die achter de schermen de draden houdt van al te eenvoudig omtrokken, niet uitgediepte karakters? Daarom ook is er in *Koning Hagen* nog veel zoogezegd 'dichterlijke taal' overgebleven, die valsch is; daarom moest H. Melis zijn toevlucht nemen tot zeer uiterlijke middeltjes van 'locale kleur', wat Hegenscheidt gansch mocht versmaden. Er heerscht in dat treurspel niet ééne groote *noodwendigheid* die alles schiep. Er is vlijt in, in *Starkadd* is er nog heel wat anders.

De noodwendigheid, die van uit de ziel des dichters alle vormen van het drama bepaalt, heerscht in *Starkadd* zoo volkomen, dat de willekeur er bijna geheel uit geband is, en, wij ons verheven voelen in eene wereld, met al de bestanddeelen van 't werkelijk leven gebouwd, doch waar ééne algemeene kracht, drijfveer van elke handeling, al zijn onbegrepen tegenstrijdigheden oplost: verheerlijkende zending der kunst, die ons bevrijden komt uit een omgeving van dingen wier verband wij gewoonlijk niet zien, ons uit eene wereld van *toeval* herrijzen laat in de wereld der noodzakelijkheid, waar wij onszelf weer gehéél en onverdeeld voelen in de aanschouwing van een allesomvattend noodlot.

In *Starkadd* worden wij door eene zeldzame tragiek aangegrepen, omdat wij beseffen dat hogere krachten hier strijden dan de wil van eenige menschen. Dat is weer iets van dat bijzonder *perspectief*, want dáárvan alleen is er tot nog toe sprake. De handelende personen worden gedreven door iets dat groter is dan wat hun woorden uitdrukken kunnen: zij volgen het onbekende noodlot dat zich *in* hen ontspint. Het is juist omdat Starkadd en Helga zijn wat ze zijn, dat zij van elkander gescheurd worden: niet door een toevallige gebeurtenis, niet door een samentreffen van omstandigheden wier oorzaak buiten de innerlijke natuur der karakters ligt. Om het tragische onder zijn zuiversten vorm op ons te laten werken, deed Hegenscheidt niets

anders dan zijne helden te laten handelen zooals zij, naar hun innerlijken aard, handelen *moesten*; geen enkel oogenblik komt willekeur of toeval hun daden richten; en zoo bereikte hij heel natuurlijk het sublieme, waar Starkadd om zoo te zeggen van aangezicht tot aangezicht tegenover zijn stormig noodlot zelf staat, aangeropen door de van bliksems lichte zee, en waar de kreet van liefde van dien *mensch*, verloren in 't oneindige bruischende leven waar hij naartoe vlucht, de goden zelf tot den kamp schijnt uit te dagen.

De tragiek van een treurspel als *Koning Hagen*, afgezien van de kortademigheid des schrijvers, is hiernevens toch van zeer lagere orde: een verhaal, een verwikkeling van omstandigheden is de substantie zelf van dat stuk, en de dichter behoeft dan, om 't belang der toeschouwers te wekken, ergens een wonderbaar toeval er bij te halen: of is 't geen melodramatisch middel, dat Hadubrand precies de zoon van Hagen blijkt te zijn ('Aan mijn hart, mijn zoon!')?

Bij Hegenscheidt is het wezen, dat in den strijd meedoogenloos en verachtelijk gebroken wordt, schoon het over ongemeene wilskracht beschikte, juist Saemund, de miskenner van 't noodlot. Die Saemund wijkt gelukkig af van den conventioneelen 'verrader' onzer treurspelen: is hij door en door 'slecht', handelt hij uit den boeze? neen: zijn schuld is, een soort 'rationalist' te zijn, die uitsluitend steunt op zijn verstand, die de menschen als benummerde poppen gebruikt, en, eene rechte lijn door het ondoorgrondelijke leven trekkend, door eigen wil de onbekende krachten waant te vervangen:

En mijn gedachte zal uw noodlot zijn.

Het is Starkadd, de man die zich alleen op de diepste stroomingen zijner ziel laat dragen, die Saemund's droomen vernietigt, en hemzelf neervelt: en daar schijnt de groote noodwendigheid,

het onomkoombare schiksel zelf, zijne gerechtigheid te voltrekken.

Merkwaardig genoeg: juist het tooneelspel waar de substantie die 't al vormde een innerlijk gevoel is, kon beter geobjectiveerd worden dan *Koning Hagen*, en boeit door meer handeling. Alles, in *Starkadd*, tot de geringste aanduiding van een zieletoestand, wordt door de handeling weergegeven, door de handeling alleen. Geen lyrische ontboezemingen: neen, aanschouwelijke daden. Vaak stelt ons een enkel woord voor de onmiddellijke werkelijkheid, en gedurig *zien* wij wat er gebeurt. Geen vers is neergeschreven of 't is met het oog op den tooneelindruk, elk gebaar past in het tooneelperspectief. Ik ken weinige stukken wier techniek, volgens mij, zoo volkomen beantwoordt aan al de eigen voorwaarden der dramatische kunst; nu kan ons hieromtrent eerst een goede vertooning volstreekte zekerheid geven.

Welk een buitengewoon vermogen van objectivatie, welke zelfbeheersching en 'Gestaltungskraft' er noodig was om die wereld van gevoel in verpersoonlijkte wezens tot vleesch en bloed te maken, moet voor den dichter zelf een geheim blijven. Zich stellende tegenover de beeldenmassa die hij in zijn binnenst voelt worden, tracht hij ze te begrijpen, laat ze buiten hem zelfstandig gaan, zich vaneen zonderen en voortgroeien, toetst ze aan al wat hij van 't leven weet. De karakters die hij schiep en bezielde en door zijn menschenkennis afrondde, laat hij nu op zichzelf bewegen, naar hun eigen geaardheid. Zoo komt er een oogenblik, waar de geest des dichters die karakters niet meer meester is: zij dwingen hem in hun richting, hij moet volgen; zij spreken, hij schrijft neer wat zij zeggen. Het is of 't algemeene leven zelf nu aan 't werk was, om de schepping aan zijne wetten geheel te onderwerpen, totdat elkeen die schepping voelen en begrijpen kan, zonder iets van den schepper zelf te weten. Ik kan niet zeggen hoe die dubbele werking geschiedt - van den scheppenden kun-

stenaar en van 't zichzelf voortontwikkeland geschapene - waardoor de handelende personen een wonder weefsel van eigenaardigheid en algemeenheid worden. De zes rollen die in *Starkadd* het tooneel vullen zijn zeer bijzondere wezens, tot in hun geringste zieletoestanden fijn uitgewerkt, maar wij volgen ze met spanning, omdat er iets van ons eigen wezen, en ook iets algemeen-menschelijks in steekt en ons voelbaar gemaakt wordt. Bijzonder van ons is dat meerderjarig worden der individualiteit, die zegt: ik, die zich tegenover het leven opricht, zichzelf overmeesteren wil om zich hooger in stormige eeuwen op te werpen; maar tevens zijn de karakters van *Starkadd* van alle tijden, van de menschheid.

Steunt nu de dichter op een onwankelbare eerlijkheid, dit is, laat hij de gevoelens zich zoo natuurlijk, zoo echt mogelijk ontwikkelen, wacht hij tot het oogenblik waar zijn werk volledig, bijna vanzelf ontstaat, en wil hij dan niets anders dan zoo trouw mogelijk af te schrijven wat hem ingegeven wordt, dan is de uitdrukking - als hij zijn taal volkomen meester is - maar een formaliteit. Daarom is in *Starkadd*, waar we de menschen zien handelen als kenden wij ze persoonlijk, geen enkel woord dat valsch klinkt, geen enkel beeld dat misplaatst is. Rhythme, beeld en woord ziet men er gedurig *worden*, uit den gang zelf van 't gevoel. Elk vers is wat het moest zijn, het kon niet anders, het heeft de *stem* die het moest hebben; vol, levendig: men ziet er den blik der oogen in, de beweging van het lichaam. *Lichamelijk* voelt men die verzen, zij deinen en trillen naar den polsslag van het bloed dat er onder vloeit.

Heb ik nu gezegd wat *Starkadd* is? Er blijft nog oneindig veel over te zeggen; elk tooneel zou moeten ontleed worden. Wat ik vooral wenschte te doen uitkomen, is dat allesbezielend gevoel, vol plastisch vermogen, ontstaan in een gemoed dat zedelijk

evenwicht en levenskennis rijpte. Dát, gepaard met de sterke objectiveerkracht, naar de eigen eischen der tooneelkunst, en de uitdrukking van 't geheele in een schoone, onmiddellijke, ademende taal, - ziedaar een buitengewoon verschijnsel in de literatuur der europeesche 'jongere richting'. Dit is geen luxuskunst meer, geen dilettantisme, geen spelen met gevoelens om het decoratieve dat zij opleveren; dit is geen mosaïekwerk, geen woordengetoover en effect-overlading; eindelijk zijn we verlost van die gewilde 'oorspronkelijkheid', die thans het ziekelijk voorrecht van alle twintigjarige Muzenzonen blijkt te zijn; hier niets dat uit zijn verband gerukt is, geen hypertrophie van den vorm meer, geen overheersching van middelen die met het doel verward zijn. Maar eene trouwe en volbloedige, eene eerlijke en gezonde schepping, waardoor alleen de stem luidt der noodwendigheid, de drang zelf van het leven stuwt. Die eenvoudige reine volmaaktheid, die elementaire kracht, wat overrompelt ze het kraampje van menig hollandschen Byzantijn!

Die kunst werkt als een daad. Hegenscheidt is van 't zelfde ras als zijn held, wiens harp desnoods een wapen wordt. Dóór zijn gewrocht spreekt een geheele opvatting van 't leven, zoo hecht en breed is het in dat leven gegrondvest. Het is volledig genoeg om, in den hoogsten zin, een ethisch uitstralingsvermogen op ons volk uit te oefenen.

Heb ik nu gezegd wat *Starkadd* is? Neen, wat ik vooral wenschte te doen vermoeden blijft ongezegd; dat wat ons daar aangrijpt eer we bewust weten wat er gaande is, die onderaardsche kracht... Men wordt er een zeldzame diepte gewaar, die ik in dit artikel vaak nabij kwam, waar ik vaak langs gegaan ben, en toch...

Er is eene onuitsprekelijke schoonheid overal rond ons verspreid, die in ons het voorgevoel van eene andere wereld wekt, waarvan alle bestanddeelen in de stilzwijgendste afgronden van

ons zelf reeds opgesloten liggen, eene wereld die we door onze liefde trachten te bezitten, en harmonischer is dan die onze oogen zien. Wij bemerken niet altijd die teekens die ons tot een vollediger en lichter leven oproepen. Maar als er een die schoonheid in het brandpunt zijner frissche, oorsprongreine ziel tot één groote klaarheid smelt, dan valt al de schijn van dit bestaan weg, en dan weten wij dat ons voorgevoel eener hoogere harmonie der menschelijkheid wezenlijker dan leven of dood is. *Starkadd* brengt ons nog eens die vreugd en dat heimwee.

7 Maart '98.

A. VERMEYLEN.

Avondrust

ZEEN was dood en begraven. De dochters waren weer naar den dienst of naar huis ver in Frankrijk; de zoon was vertrokken naar stad bij de soldaten en Zalia bleef alleen met haar kat en haar geit.

Het huizeke was net gekuischt, van binnen tot buiten wit gekalkt, gemollegrauwd en gegroend, en 't zag er zoo nieuw, zoo blij uit als voor een jongen huishoud. Her koorn zat droog in 't schuurken, 't loof was gezaaid, het winterwerk begon en, één dag 't eenegader, gerocht Zalia haar eenig leven gewend. Zeen was verre van vergeten maar op t einde werd hij als een oude, oude kennis, sinds lang vertrokken, en waaraan zij dacht 's avonds na het werk of bij slapelooze nachten als zij te glariën lag naar de zwarte zolderribben. Hij bleef overal zijne plaats houden; zijn aangezicht, dat welgekend verrimpeld hoofd onder die hoge muts op dien krommen rug met roste vest, wandelde voort over 't hof, overal rond waar zij de oogen wendde. Zij hoorde, den dag door, zijn korten heeschen knor, zijn hoesten en, als zij dan in eens verschrikte van dat vroeger samenzijn, dat nu uit was, en ze met moete stil stond om eens aan haren Zeen te denken, dan kwam al dat droevige: die avond na den oogst, dat leelijk ziek liggen in bed, die reutel en die narige dood en heel die arme begraving vóór haren geest en zij verzuchtte en 't deed haar nieuwe deernis om haren goeden man.

Het werk en de dagelijksche dingen kwamen dat alles weer wegvagen en Zalia ging voort haren gang: bestelde de beesten, braakte heur land, woef op 't getouw en zij leefde eenig alsof 't nooit anders geweest was.

Heur huizeke stond daar in 't eindelijk blauw en tusschen allerhande loof, ver van alle menschelijk gedoen, met zijn lage daking, zijn schuurken en geitenhok in vermolmd strooi, gedoken en lijk weggesteken onder de beschermende takken van den grooten vlierboom. Buiten, van t'dorpwaart, kwam soms klokkengeluid, ging er vreugdegetier, blaften de honden en dokkerden karren en wagens, maar 't kwam alles van zoo ver dat 't een onduidelijk soezelen werd hier in die stille, reine lucht. Onder de takken flodderden en tjiplten de musschen en de merelaars zongen zacht. De vliegskes en de muggen gonsden in en uit den stal, de vlinders beetten op de bloemen en Zalia liep met haar hoofd gebogen naar heur werk, trappelde met haar kloefen weg en weer op de steenen en deed de inzen van de ijzeren potten rinkelen. Langs de diepgeholde zandstraat, nevens haar gevel, kwam nooit een menschenziel voorbij, buiten late, een zoetaard ievers met zijn zoete lief die gearmd en al droomend kwamen aangewandeld en wegdommelden in den avondsmoor. Nacht en dagen schoven even stil voorbij en 't dagelijksch werk verdeelde den langen tijd in korte stonden.

's Morgens na heur kruisteeken en haar denken aan Zeen in den Hemel, bestelde zij de geit, vertelde die verstandige Bette een woord of twee uit haren droom, iets over 't weer of 't voeder of het drinken, haalde het panneke om de melk, gaf een leeksken aan de kat, die met een welgezinden rul, uit haren slaappolk kwam gesprongen om Zalia's been te dreelen; - dan miek zij koffie en ging wroeten op het hoekje land dat zij nog bedrichtte. 's Noens was 't weer eten maken, melken, rondsleuren voor de geit en heel den achtermiddag zat zij aan 't getouw en snokte er

vliftig en deed de spoelen klakken tot het donkerde. Na 't avondeten en 't laatste melken legde zij haar uitgestrekt te rusten tot 't weerom klaarde.

Zoo draaiden de dagen in een ronde zonder einde of uitkomen en 't wijf en voelde noch en wist dat zij zoo oud, zoo moe, zoo stram was en zoo eenig, triestig leefde op de wereld. Onbewust ging zij mede met de dingen rond haar, zonder denken, lijk de oude lindetjok die daar aan 't hofgat, half verdroogd, elken zomer zijn nieuwe blâren schoot om ze zoo seffens weer, vergeluwde en vergaan af te schudden en verre weg te laten varen met den wind. In haar oud, versleten sufachtig hoofd stonden de vaste, nooit beroerde, nooit bedachte beelden van haar lang, eentonig bestaan; - heel haar jongde, de korte speeltijd, het eerste, zotte leven als werkmeisje op de hoeve; - Zeen, en zij dan, te midden van een bende blozende kleintjes, als gezond, mollig vrouwmensch met bolle kaken en vette, ronde borsten vol melk, te werken, te wroeten om den kost, honger lijdend als 't slecht ging en vol gulle vreugde in den goeden tijd als de knechten groot en de meiden geld thuis brachten. Dan, stilaan die verbrokkeling, het weggaan en trouwen, haar eenig leven met Zeen herbeginneend en weerom zonder jongens rond hen, lijk voortijds zorgend voor hun eigen onderhoud.

Nu, met die dood waren zij allen naar huis gekeerd om vaders deel en zoo seffens weer vertrokken met al wat ze maar konden meêslepen voor hun eigen huis, moeder aan haar zelf overlatend.

Zalia lag welgezind te denken aan den schoonen borstdoek die Romenie haar medebracht, op de nieuwe sliffers die ze gekregen had van Kerdule en de snuifdoos van Miel. Z'en voelde niet dat zij van dag tot dag met meer moeite haar werk deed, dat ze de geit niet meer hoorde bleeten bijkans en z'en wist niet dat ze zoo ellendig beefde bij stonden.

Heur kleêren waren versleten en z'en dacht niet dat er nog nieuwe aan haar lijf moesten komen.

Binnen eenige maanden zou de pachtijd vallen en z'en durfde, met al die onkosten van dat sterven, naar heur spaarpot niet gaan tellen.

Alle dagen schong de zon en schuifelden de vogels; bij elk getij was er eten en de geit, die een dikken balg kreeg, zou haast lammeren, - dat aanstaande voorval nam heel haar denkvermogen in aanspraak.

Zij streelde het beest over den rug, betastte den balg en molk ze niet meer af. Zij bezorgde ze nu nog beter en wist altijd nieuwe woorden te vinden om haar te vleien.

- Betje gaat lammeren, troostte zij, Betje, Betje! twee, drie schoone, blijde, springende, jonge lammekes!

Het was een gezapige, verstandige geit met bruin en blauw geringelde, dofgouden glanzende oogen in den goêloozen kop en een gekruld baardeken onder den kin. Heur knokkig lijf was met een zwartglimmende langharige vacht behangen, en, tusschen de schuinsuitspringende achterpooten, hong de zware, rood opgespannen uier met twee dikke, puntige spenen die bijna tot aan den grond kwamen. Zij stond daar halve dagen in haar donker hok, luttelend heur keten door den ring, of kijkend, met den kop over de halve deur, zoo verstandig, denkend, als stelde zij belang in àl wat er op 't hof roerde en gebeurde.

Zalia stond dat toen te bewonderen, ze nam dien kop in haar handen en ze streelde hem met voldane goedheid.

- Betje, 'k worde oud, ik zal doodgaan en dan blijft ge hier alleen; vreemde menschen zullen u melken, en g'en zult ze niet laten komen uw melk, en de jonge geitjes zal men u stelen en wegsleuren en ge zult deerlijk bleeten.

Dan dacht zij aan den tijd dat de lammekes zotspringend in de witte zon over 't hof zouden loopen en Bette, die nu met

't geluk in de oogen vóór haar staarde, moest daar nu ook aan denken, en heur wel gevoelen hier, zoo goed gedaan in heur warm kot, met malsche klaver zooveel ze lustte.

Zalia trok djoezelend in huis, stak het lampke aan, zette heuren grooten rondglazen bril op en stopte kousen. Daarna nam zij den bruin blinkenden paternoster en bad. De afgesleten beiers leekten geteld tusschen de knieën; - 't waren allemaal weesgegroeten, één voor Romenie en haar kleintjes, één voor Kerdule, voor Miel en voor Zeen, voor Vader en Moeder zaliger, voor de goede dood, voor Allerheiligen, voor de geit en den goeden uitval in 't lammeren. Heur vereelte, kromme vingers grepen altijd naar nieuwe beiers die weer weggleden naar beneden, om, veel later, den paternoster rond, weer op en boven en belezen te worden.

Haar magere droge lippen prevelden en smakten en haar oogen hield ze in 't wijde, waar 't alsaan duister en eindelijk stille, stille avond werd.

Als 't weder goed was en de zon den dauw van 't gras had opgedroogd, ontbond Zalia de geit en leidde ze over 't hof langs het wegeling bij 't malsche groen dat op de delling groeide. Bette keek eerst blijde in 't ronde, haalde breed adem door de neusgaten, zocht gezapig rond, keerde, snoffelde en lekte met de fijne lippen de beste graspijlekes weg.

Zalia stond dat gemoedelijk af te zien en ging altijd mede, het eindje keten in de hand, waar de geit naartoe wilde. Zoo trakelden zij voort het wegelken neêr tot diepe tusschen twee oevers die mannenhoogde met groen bezet stonden. Daar in de schaduw werd het Zalia goed en zij liet zich welgevallig neerzinken op de knieën, nam haren sikkels en veurde er heele handsvollen gras af die zij samen raapte en toepropte in eenen baalzak.

De geit trok, altijd trekken, aan de keten en Zalia liet haar meêtweefelen en zij kwamen langs den klimmenden weg, hooge

nu, in 't bloote veld. Daar lag de blindende zonnesching op het wijde land open vóór haar en zij bezag in één vlucht die veie vruchten en ver, achter het pinkelgroene notelaarken, in 't reine blauw: het kerkje met zijn bruingeblaarde linden er rond op den beschaduwden doodenakker achter het witkleisterend muurken. 't Was daar, onder die linden dat ze Zeen in gedoken hadden. Dat hoekje scheen haar, van zoo verre gezien, zoo rustig, zoo lommerfrisch nevens dat stille kerkje en rondom gedraaid in al dat wit en groen en 't roode van de leege en scherpe huizekes.

Zeen lag daar diep in rust, geen vliegske dat hem storen kwam, geen zonne die hem beet. En zij, ze stond hier gansch alleen, bij haar geit te wachten, te wachten... en 't verwonderde haar dat ze nu, zoo oud reeds en versleten, nog altijd leefde - waarom en wist zij niet.

Bette lag nu, verzadigd, de pooten onder den dikken balg, met haar neus in de lucht, te kijken door 't oneindige.

In 't ijle, warme blauw kwam het lichte klokgebingel, fijn en zacht trippelend lijk zingend zilver. Dunne krinkeltes witte rook kropen uit de kaven over 't dorp, zij draaiden rond omhoog, in uitgerokken rechte schreven smolten zij weg. 't Was noengetij.

- Kom, Betje, kom naar huis. Zalia nam de zak met gers op, trok aan de keten, de geit sprong recht, schudde heur steertje en kwam voorzichtig achter gepikkeld. Zalia las den Angelus en langs dezelfde wegelkes gerocht zij thuis.

Na 't eten en het noenwerk kroop Zalia in de koele weefkamer op 't getouwe en tegen avond ging zij weer met Bette bij den gerskant. Daar liet zij haar beest grazen en sneed een nieuwen zak vol eten. En zoo alle dagen. De geite haar balg werd al dikker en de uier groeide bij der ooge zoodanig dat z'er heel aardig en ongemakkelijk bij wierd. Z'n at bijkans niet meer, trappelde ongeduldig of stootte met den harden kop tegen den

muur. Soms stond zij uren lang zonder roeren en als de staldeur openging kon zij ineens zoo lodderlijk triestig ommezien en, den hals uitgerokken, staan bleeten zonder redens als vroeg ze zacht verwijtend aan de menschen: wat gebeurt er aan mij of wat hebt gij aan me uitgericht?

Dan kreeg Zalia den krijtsch in 't gemoed, zij liet de geit den moeden kop in haren schoot leggen, lamoesda en streeelde en vleide.

- Kom, Betje, 't zal haast gedaan zijn en beteren, o, mijn Betje, mijn beestje! Ze wist zoo wel, bij haar zelf, dat 't voor menschen en dieren een eendlijk ding is iets ter wereld brengen! Bette werd ziekachtig en ze treurde; Zalia bezorgde haar lijk een kind, zij gaf ze warm drinken, strooide den stal met versch riekende, lang stroo en koutte en pruttelde heele dagen. De geit legde verkept haar tong op de onderste lip en bleette, altijd bleeten.

Gister had Zalia dubbel voeder gereed gemaakt en alles geschrobd en gekuischt om met den Zondag rust te hebben. Na de vroegmis kwam zij haastig naar huis en heel den dag, terwijl, verre, de klokken luidden en de menschen leutig wandelen gingen, zat zij voor haar venster te kijken over 't hof. 's Zondags vooral was het hier eenig en stil, de tijd schoof trager en de dingen zagen er blijer glimmender uit. De geit werd al verdrietiger en ze wist niet of ze nog eten wilde. Tegen avond zette Zalia haar kloefen af, trok de beste sliffers aan, schudde een nieuwe voorschoot uit de vouwen, draaide 't slot toe van de deur en ging om raad bij Mele. Zij wandelde droomend, de handen in de schortezakken en knikkend met haar oud hoofd, het eene wegeling neer het andere op, door de velden kronkelend tot bij een laag huizeken dat alleen en verlaten stond en rondom bezet was met groote en kleine geitenhokken. De reuk der beesten woei haar van ver tegen en zij zag Mele in haar wekedaagsche kleêren: eene blauwe

gepijpte trekmutts op haar grauw gerimpeld hoofd, en heur baaldoeken voorschoot - het eene geitenhok in-, het andere uitdjoezelen. Als zij Zalia zag afkomen keek zij zijlings op en haar wezen klaarde blijde.

- Dag, Zalia! ge doet een Zondagsch wandelingske?

- Mele, mijn wijf, Bette is ziek, ze moet lammeren en 'k ben er ongerust in; ge zoudt moeten meekomen.

- Ja, knikte Mele, met jonste, maar der en is geen haaste bij? eerst kunt ge mijn beestjes bezien. Kijk, hierin staat mijn jaarling, een koninginneke, Zalia!

Beiden staken het hoofd in 't laag stalleken waar, een voet hoog op 't stroo, een jonge geit den kop naar de wijven gekeerd, gerust stond te kauwen.

- Nievers, in veertien dorpen in 't ronde zulk een geit! bezie mij dien rug en die pooten! en dan dien kop en dien uier... dat heeft nu verleden week gelammerd en geeft geregeld zijn zes pinten melk, alle dagen.

- 't Is een wonder, zei Zalia en ze legde de handen te gader, trok bewonderend de oogen op en knikte bevestigend.

- En hier nu. - Dieper in 't kot, achter een houten gelent stonden drie geitejongen op hun zotte pooten te springen.

- Dat is haar kweek, Zalia, zie maar, in wat een gezond vel ze zitten! en alle drie 'geitjes'!

De beestjes zagen dom op naar Zalia, bleetten kluchtig en mieken pertige zijsprongen in hun warm hok. Mele's grijze oogen blonken van voldoening en zij trok de lippen tot een lach open.

- Hier nu zitten Mite en Bette en Sterre die ge kent; zij gingen voorbij drie gesloten deuren, torden over greppen waar er geitenmest doorstroelde en kwamen tenden bij 't laatste hok.

- Hier woont Karel! en Mele zegde dat ingehouden met stillen hoogmoed. Zij ontgrendelde de stevige deur en daar stond de ernstige, statige bok, met zijn groote omgekrulde hoorns en

zijn langen baard, te glariën lijk een zwarte aartsvader. Hij hield den kop omhoog, snokte heftig aan de keten en zijn geil glanzende oogen vroegen of hij moest uitkomen.

- Da's een beest! Da's een beest, zei Zalia.

Mele loech van voldoening; zij naderde als bij een goede kennis, streelde hem den kop, krabde met haar kromme vingers zijne kruin tusschen de hoorns en gaf hem twee, drie fletskes op den snuit.

- Karel, Karel, ha! mijne Karele, vleide zij en Karel wreef den hals tegen Mele's been.

- Hier, hier, Zalia, voor 't laatst ga ik u heel mijn rijkdom toogen: een geit lijk gij van uw leven... 'k ga ze verkoopen omdat ik nu geld noodig heb, - anders!... maar onder de vijftig - en zij wreef den duim over de vingers - komt zij uit den stal niet. Da's de rechte 'schaapgeit', Zalia, -: gehaard lijk een peerd, glimmende kort perelgrijs, en die rug! zie eens hoe breed en effen plat lijk een schaap, streelt er maar eens over! en een uitgezette kop, hoe schoon! zonder een spierken hoorns, en die oogen! ze staan op 'nen berg, hoog en verstandig, dat kijkt u aan lijk 'ne mensch, Zalia! en die pooten, en die uier, tast maar die spenen hoe zacht en hoe vet! dat geeft, na 't lammeren, acht pinten daags.

Lang als de deur reeds toegegrendeld was en zij beiden op weg waren naar Bette, was het nog altijd een bewonderen en beboffen van die merkwaardige schaaapgeit.

Zoo sukkelden zij voort door den zoelen avond, het dorp neêr, bezagen de vruchten en vertelden elkaar het nieuws, de dingen van haar doening en knikten overhand op mate van haren tastenden stap. Zij kwamen bij Zalia op het verlaten hof, dweerschten de messing, voorbij de huisvensters waar, op de vensterbank, de kat, ineengekrompen, zat te pinkoogen.

- Breng de geit buiten, Zalia, 't is daar te donker.

Het beest werd ontbonden en op 't hof gebracht.

Mele bezag ze goed in de oogen, betastte den balg en de heupen en ghumde ernstig.

- 't Is binnen drie dagen heur tijd, bemerkte Zalia, die met aandacht Mele's doening en aanzicht naging.

- Ze zal één of twee jongskes hebben, de geit is goed, en 't zal nog een paar dagen duren, en Mele stak de handen in de zakken van haren voorschoot en bezag de geit niet meer.

- Als 't slecht gaat komt ge mij halen, merkte zij nog.

- 'k Zal komen, Mele, nu zullen we koffie drinken.

De wijven gingen in huis. Zalia ontstak vuur en hing de zwarte theeketel aan 't schakelijzer van den heerd.

Beiden zaten zij, op de lage stoelkes bij de witgeschrobde tafel te kouten en te proeven aan hun dampend tasje. Dat duurde heel den avond door.

Mele kende al de geiten van vijf uren in den omtrek en kon uren lang heur aardige gevaarten vertellen, en zij smakte erbij van genoeg als zij al de klanten kon opnoemen die met hun geitjes naar heuren Karel kwamen.

De witte kommen op tafel schemerden weg in 't duister en door het venster staken de waterlijnde zonnestralen lijk gouden spietsen die pinkelden op 't geblonken koperwerk dat aan den overkant van den muur hong.

De wijven stonden eindelijk op en wandelden door de frissche avondkoelte, het hof af naar 't dorp toe. Zalia ging nevens Mele, beiden zoo gemoedelijk welgezind en voldaan, de handen op het gekromd achterlijf, met 't gonzend mierelen van de muggen dansend in de lucht boven hare hoofden en versmoord in de goede reuken van 't jonge koorn overal. Mele ging naar huis en Zalia keerde weer op haar stappen; zij grendelde het hekken, bestelde de geit, las haar paternoster en legde haar toen uitgestrekt op 't bed te droomen.

De dagen waren nu lang en bijkans zonder einde. De geit kwam van stal niet meer en Zalia liep gelijk verloren, van hier naar ginder. Zij telde en hertelde de witte kalkschreven binnen op de staldeur en zag: dat 't lammeken nu komen moest. Zij nam al het gras en de klaver wes uit het sliet, zette een ketel gruiswater te koken en ging haastig met het nieuws naar Mele.

Het wijf was aanstonds vaardig; zij nam twee fleschjes van de bank achter 't kaafkleed en volgde Zalia. Zij vertelden luide, zwierden driftig met de armen en gingen recht naar den stal. Mele tastte over de halve deur en stak het hoofd in 't donker kot.

- 't Is nog tijd, Zalia, we kunnen nog wat in huis gaan. Zij trokken binnen, Zalia nam de groene potflesch met twee glazekes uit de spinde en schonk.

- 't Zijn kruiden en alsem en drieblad op genever, Mele; voor de gezondheid.

Zij ledigden twee, drie maal den groenen, drubbelen drank en Mele smakte en vond dat het goed was en deugd deed.

- 't Zal nu tijd worden dat we gaan zien, - dank u Zalia, en zij hield de hand boven haar glazeke ten teeken dat 't genoeg was. Zij sloofde hoog de mouwen op en nam de fleschjes uit den zak. Zalia nam den brandenden lantaarn en zij gingen. Haastig en met nieuwsgierigheid staken zij het hoofd binnen en... de geit stond daar nog alleen, tot aan den balg in 't stroo, lijk een zwart glimmende koolbrok, den kop gedraaid naar 't licht.

Mele naderde, maar Bette sprong verschuwd op zij.

- Hier, Mele, doe mijnen voorschoot aan, - de geit is wat eenhandig en dan riekt ze dat ik 't ben.

Zij wisselden haren voorschoot en Mele kon er nu vrij aangeraken.

- Z'is over, Zalia, maar 't zou nog een tijd kunnen duren.

De lantaarn werd aan den haak gehangen en de wijven zetten haar neder in 't stroo.

Zij en spraken geen woord en bezagen lijevijk de geit die niet en roerde. Op 't einde schemerden Zalia de oogen en zij zag nu zoo aardig, die zwarte achterpooten en dien overgekrulden steert; haar hoofd begon te knikken en haar zinnen voeren weg.

Mele zat lijk een houten beeld, den kin op de knieën en met d'handen gevouwen op haar voeten, te staroogen. Buiten hong de wijde, zwarte nacht en de eendlijke zware stilte.

Mele hoorde de geit klagen en op 't einde zag zij traag, entwat komen: - twee pootjes eerst met een kop en iets als een lijf en twee lange, lamme achterpooten. Zij stond voorzichtig op; met een neep van haar vingers wrong zij het buiksnoer af en hong twee, drie dekens op het jaagbalgend beest. Zij droeg het lammeken buiten op het messingstroo en kwam Zalia wakker stooten.

- Zalia! 't is gedaan! en 't is een geitje!

Zij schoot haastig op, wreef de oogen en zag Bette die warm stond togedekt.

Mele was reeds in huis en bezig aan de flesch met kruiddrank - dan vroeg zij haar voorschoot terug en nam een greep zout die zij in 't lammeken zijnen mond stak en 't beestje spoog zijn rekkend slijm uit en 't ademde. - Dan ging zij naar huis.

Zalia was danig blijde; zij gaf het warm gruiswater aan Bette te drinken, bracht het lammeken in huis bij 't licht, op 't warm stroo, bezag zijn kleur en maaksel en zag dat het een geitje was. Zij sliep heel den nacht gelukkig.

Nu kwam een gouden tijd; - Bette werd weer het gezond, gezapig beest en gaf melk lijk een koe. Zesmaal daags ging Zalia dien vetten uier ledig trekken en 't bleef altijd nieuwe weelde. Zij en het lammeken konden er niet genoeg drinken, het overschot werd te dikken gezet en geklutst en gestampt tot er boter op kwam.

Het nieuw geitje heette Mietje, het had een gespeeld velleken met zwarte en grijze vlekken en een groote lap die, lijk

een zwarte klater, het linker oog en de helft van den kop bedekte en 't geitje een zoo dom onnoozel voorkomen gaf. Het stond klibberig te springen, schuins weg, vooruit en op zijds met zijn slonke, houterige klutterpooten, dat Zalia het ineens uitschaterde van 't lachen. Nu weer stond het plots stil, als vastgebonden, gerrebeenend en overhoekte geschoord en dan hupte het met gesnokte sprongen naar Bette toe die in haar moederweerde ernstig uitstaarde. Over heel 't hof was er nieuw leven en beweging gekomen, aanhoudend gebleet en dartel gedraaf en Zalia voelde haar zoo wel aan 't beklijven, zonder zorg en uiterst gelukkig.

De zomer ging af en de dagen kortten. De twee geiten gingen samen uit grazen en Zalia woef, altijd weven, om haar stuk af.

't Was t' halven den achtermiddag dat ze den snoktap liet zwinkelen om een draad vast te knopen en even eens uitkeek door 't weefkamervenster en op den wegeling een zwarten heer zat komen aangewandeld. Als hij nader was zag zij dat zijn kleeren om het lijf spanden, dat hij eenen bril droeg en naar 't huis opkeek. - Hij stak het hekken open en kwam naar de voordeur. Zalia scherrelde over hare bank en ging hem half verlegen te gemoet. Hij groette, haalde een boekje uit den binnenzak en zocht erin.

- Vrouwke, 'k kome nu zien hoe 't staat met 't geld van de pacht; den vervalldag hebt ge vergeten, of komt ge van huis niet meer? - vroeg hij zonder opkijken.

Zalia haar armen vielen lam langs het lijf, zij trok de oogen wijdopen en voelde iets in de beenen dat zij geen stap verzetten kon. Haar mond ging open om iets te zeggen, maar daar kwam geen letter uit. De heer herhaalde wat luider zijne vraag. Zalia hikkelde eene verschooning en sukkelde de trappen af, in de weefkamer en zocht naar een kistje achter den bedstijl. Zij vond er een beurzeken en schudde er twee groote zilverstukken en

wat kopermunt uit, die rinkelend op het beddedeksel vielen. Zij stond dat aan te zien zonder tellen of oprapen. De menheer verschoof een stoel en stapte nader. Dan bracht zij het geld boven en legde het vóór hem op tafel.

- Hier zie, menheer, da's 't geld van mijn voorlaatste weefstuk... 't ander zal binnen een maand áf zijn... ik ben nu alleen om te werken, en Zeen, en die begraving...

Maar de heer werd kwaad, begon driftig te vloeken, tierde van: buitenzetten, verkoopen, oudevrouwenhuis, schold haar zoon en dochters voor slecht volk... en Zalia voelde haar 't angstzweet uitbarsten, zij trok heuren borstdoek effen, heur bevende handen streken de binders van haren voorschoot en ze bezag dien kwaden vent die rondkeek naar de meubels en naar de geiten die vóór 't venster liepen.

Hij nam de twee vijffrankstukken van tafel en:

- Ge kunt zien dat binnen acht dagen de huur betaald is of de boel wordt hier gekuischt! Hij deed zijn woorden ronken en die 'boel' daverde door zijne keel; hij stampte met den hiel op den vloer en vertrok.

Zalia was heel verlegen, dat bezoek was lijk een kwade wind die al den zonneshijn had weggeveegd. Zij weende tot laat in den nacht en 's anderendaags was het eerste gedacht aan het pachtgeld, en verhuizen en 't oudevrouwenhuis. Z'en had noch oogen noch geest meer voor niets: zij leefde en liep zonder opkijken met dat eenig gedacht, zonder rust of slaap te vinden -: die twintig zilverstukken bijeenkrijgen, gelijk hoe, of... hier alles verkoopen en gaan naar dat gruwelijk ziekenhuis. Zij voelde zich vreemd in haar eigen doening. Zij kwelde haren geest om iets te vinden waarvan zij geld kost maken; het weefstuk kon onmogelijk áf zijn, koorn of aardappels had zij niet te koop, meubelen waren er niet, Mietje was geen geld waard, en de eenige uitkomst was vreezelijk, zij duwde het gedacht elken keer weg als 't in haar

hoofd kwam: Bette moest weg! Dat voornemen werd om- en hergekeerd en gewend, maar die heer stond daar in al zijn gramschap met zijn vreezelijke dreigingen en 't moest, het moest.

's Morgens na 't melken, sloot zij Mietje achter 't beschot in den stal, ontbond Bette, streek de haren effen van 't beest zijnen rug en trok ze voort, het hof af, zonder omzien, zonder een woord te spreken, met verkropte keel en de daverende koorts in de beenen. Zij ging, altijd gaan, en Bette volgde gewillig.

Achter het dorp kwam zij bij Mele's huis en draaide er de deur open. Het wijf stond verwonderd te kijken, eerst naar Zalia, en dan naar Bette.

- Dat moet ik u verkoopen, Mele... hoeveel kunt ge mij geven? 't is een goê geite; maar mijn huisbaas moet morgen geld hebben!..

Mele's oogen waren op Bette.

- Hoeveel pinten daags melkt ge nu wel, Zalia?

- Melken? - lijk een koe, Mele, 't is een zegen zulk een beest!

Mele keek en tastte, ging rond en:

- 'k Geef veertig frank voor uw geit, Zalia, 't is de volle prijs.

- Z'is het weerd... en geluk ermee, maar kon het helpen met droog brood te eten, z'en ware niet verkocht.

Mele was reeds weg met Bette en bracht Zalia den band terug. In huis, op tafel werden de veertig witte franks geteld, Zalia stak ze in den schortezak en vertrok naar 't dorp.

Zij klonk aan een groot huis en vond er denzelfden mijnheer die haar een briefken schreef en dan stond te kijken op haar trage, bevende handen die één voor één de franks vooruitkneukelden. Zij stak het papierken in haar geldbeurs en de mijn-heer leidde haar buiten.

Met de handen in de ledige schortezakken keerde zij heel ontlast huizewaarts; voorbij Mele's geitenstallen meende zij Bette

te hooren bleeten en werd verdrietig, maar seffens weer dacht zij aan de betaalde huispacht en besloot:

- Nu aan Bette niet meer denken! en ging haastig voort. 't Was lijk van een begraving dat zij thuis kwam; Mietje bleette aanhoudend en in den stal was er een groote ijle plaats.

Zalia werd aan alle dingen onverschillig, zij dronk haar koffie zonder melk en voelde van langs om meer den ouden-dag. Heel de lange wintermaanden zat zij 's avonds in 't donker, de kloefen in de asschen van den heerd, met haar kat op den schoot te druilen. Z'en kwam nooit meer buiten, tenzij met eten voor Mietje, dat nu altijd op stal bleef - en dan kroop zij haastig weer binnen en leefde er verlaten, lijk ingesneeuwd.

Z'en wist niet hoelang het nog zou winteren, of ze nog ooit de zonnewarmte in haar verdroogde leden zou voelen. De note-laar en de linde en vlierboom en doornhaag bleven zwart; de wind en de regen voeren door de vuile grijze lucht.

De dagen vielen achtereen in den tragen gang van donkeren en klaren, werken en slapen, en tegen alle verwachting, na den afloop van dit lange levenseind, kwamen de vogels weer en stak de zon haar stekkers door 't weetkamervenster en kwam spelen op haar verrunselde handen. Buiten groenden de boomen en kwam er kleur op het veld. Nu kon ze het alm nemen en heur hoeksken land bewerken en zij asemde met meer vreugde nu de versche lucht en nieuw leven in.

Mietje was een schoone bonte geit geworden, die geweldig sprong en dul was, den eersten keer dat zij vrij over 't hof huppelde. Overal waar Zalia ging kwam zij achter gewikkeld en keesde, lijk een bedorven heerenkind, de nieuwe blaadjes van de vlier en de hoogste topjes van den graskant. Zalia vleide het, doch was altijd op haar weerhouden, om zijn zotte perten.

Met den tijd kwam de warme wind overgewaaid en de zon nam voorgoed den hemel in, - 't werd volop zomer. De boomen

bloeiden. de vruchten stonden vei en overal was er werk en beweging. Zalia was in volle beslommering, zij akkerde en keerde en rakelde haar land en stond gansche dagen met 't hoofd naar d'eerde gebogen.

Elken keer zij Mietjen eten gaf, schartte en wreef zij op 't geitje zijnen rug en stond vol verwachting te kijken. En 't gelukte eens dat het zijn pooten openscharrelde en wikkelde met zijn steertjen. Te noenewaart bond zij het een lange koord om den hals en trok het uit den stal. Mietje wrong en snokte, heerselde, trok het lijf achteruit, schudde den kop, sprong wijds en zijds, maar Zalia's handen haakten de koord en sleepten het ongewillig beestje mede. Zij ging het wegelken af, recht naar Mele's. Nu eens moest zij trekken en slepen en dan weêr de voeten schoren, achteruit geleund, al naarmate Mietje met geweld vooruit of achterblijven wilde. Als ze reeds lang getrokken en gesnokt had, vond zij haren weg nog maar weinig ingekort. En 't duurde een heelen achtermiddag eer zij bij Mele aankwam.

- Nog nooit van al uw leven zulk een zotte beest gezien, 'k ben heel in zweet en afgebeuld. 'k Zou 't willen laten dienen, Mele.

- 't Is een schoon geitje, Zalia, en 't zal nog veel verbeteren; na den zomer hebt ge een nieuwe Bette op stal; - ge zijt in 't ras gebleven. Zij kon niet ophouden het te bezien en zij ging, altijd omkijkend, het deurken opendoen waar Karel gebonden stond.

- Leg uw koorde vast, daar aan den boom, Zalia. Zij ontbond den grooten, zwarten bok die bultend met den kop en in groote wippen, vooruit kwam gesprongen. Mele hield dat haar handen kraakten, maar Karel sprong altijd duller in 't ronde, tot Mele kwaad werd en geweldig snokte aan zijn keten.

- Toe dommerik, doe voort, moet hier al die zotte spron-

gen niet maken! en Karel die het geitje gewaar werd, wipte erop en diende Mietje, dat daar aan den boom gebonden, den kop gebogen stil stond zonder ommezien. De wijven waren dat staan afkijken en zoohaast het gedaan was, werd Karel weggesloten, Zalia betaalde en vertrok met Mietje.

Nu hong de zon in lichtzilveren luister over de stille korens die, op hun lange, rechte stalen, hun bloeibellekes te wikkelen stonden. 't Eenig geroep van den koekoek galmde over de velden. In 't begin ging het goed met Mietje, het volgde gewillig en kwam soms snuisteren tusschen Zalia's beenen. Zij ging door het eenzaam dorp, voorbij de kerk en het wit muurken rond het kerkhot, dat volgestrooid lag en bezet met rechte en omgevallen kruisen en kruiskes. Nu ging het weging op dat naar huis leidde. Hier stoorde het goed tusschen die twee bloeiende doornhagen. Dan ging het nerewaart in zachte helling, lijk langs een loopend lint, boven die oevers naar omleege in de vlakte die vol met blinkende huizekes stond. Aan den overkant kwam een klein hondje toegeschoten, dat bastte en beet naar Mietjes pooten. Het geitje wipte omhoog, snokte bezijds, sprong overkant, en Zalia hield dat ze kon, draaide het koordeind rond de hand om beter te houden en schopte met haar groote kloefen naar 't hondje. Maar Mietje die vervaard in 't ronde heerselde, wond de koord om Zalia's been en, in éenen snok rolden zij beiden de delling af, diep tusschen de elzenstronken.

't Duurde lang eer Zalia wist waar ze was en wat er gebeurde. Zij had geweldig wee aan het hoofd, wilde tasten maar voelde heur hand met de koord aan de beenen gebonden en kon ze onmogelijk loslaten. Van Mietje noch van den hond en wist zij niets meer. Het werd haar zoo warm in de hersens, daar neep en duwde iets in de keel en heel haar lijf was als vermorzeld. Zij wilde roepen, 't ging niet en zij zuchtte jammerlijk. Vóór haar hong de oude gulden zon te gloeien in 't versleten blauw

van het eendlijk geluchte dat gedurig doorschoot van draaiende, witte schichten. Zij lag daar zoo diep, lijk vermoord in de eindloosheid, een schamel mierken gelijk met al de dingen zoo ontzaglijk groot rond haar. Dan ging haar lijf aan 't groeien en werd een hooge berg die groot uitstak boven de bloote wereld; boomen, huizen en menschen waren weg en zij lag hier alleen, lijk opgeslikt en doodgenepen, in die onafzienbare wijdde. Zij wist dat 't gedaan was en er nu iets grootsch moest gebeuren; zij wilde weesgegroeten lezen, maar met al de moeite van de wereld en vond zij de eerste woorden niet en heur paternoster was een lange, ratelende reke wagens die vreezelijk snel vooruit raasden.

Zij voelde zich voortgesleurd bij de beenen en de hand loswinden; zij deed een uiterste poging om haar naaktheid te dekken, maar die hand en die arm en behoorden haar niet meer en zij bleef lam op den grond liggen.

In al uren nood riep zij om haren man en de jongens die nu, dood of de wereld door, verzaaid liepen en niet helpen wilden.

- Zeen, Zeen! kermde zij. Zeen, hij stond daar, lijk een kerkbeeld, tegen den hemel, frisch lijk in zijn jongde en in een wit kleed gewonden; hij bezag haar starling, maar gaf geen teeken van leven.

De lucht duisterde, zij kreeg koud en ze voelde haar laatste leven uitruttelen en afloopen, brobbelend lijk het water uit eene ton. De adem verflauwde en zij trok met moeite de laatste zwalpen op. Al de dingen draaiden door malkaer en vernestelden lijk een kluwen weefgaren. Dan voelde zij dat het uit was.

- Och Heere! God! Maria, Vrouwe! nu is 't de dood, dat is de dood - Zeen, Zeen.

Groote zwarte vogels zwaaiden hun zware slagers door de lucht, zij daalden in groote kringen en deden het overal donkeren.

Een koude wind voer over haar huiverend lijf en dan voelde

noch en hoorde zij niets meer. Zij neigde het hoofd, gaf twee, drie geeuwkes; het snoer dat heel haar leven thoopte hield viel slak, lijk afgesneden, armen en beenen strekten wijduit en bleven liggen.

Haar doode oogen staarden in een grijsgroene oneindigheid, dweers door al de dingen, zonder spot of vlek, overal eentonig en levenloos.

Mietje snokte zijne koord los en danste in blijde sprongen den oever op en af; het graasde en snuffelde in 't gers en de schaapsulker en als het lang geduurd had en 't zich daar alleen zag bij Zalia die niet roerde, begon het deerlijk te bleeten.

De groote zon bleef boven steken en lichtte gouden schijn over de heerlijke velden, zoo wijd, zoo groot in den avond die komen moest.

STIJN STREUVELS.

Stijgend langsheen Sint-Goedelekerk

O zwart gevaarte boven 't hoofd
zwaar hangend in de donkre lucht,
wat heb ik in uw diepten al
gesmacht, gebeden en verzucht!

O levend steenen wezen! Hier,
door angst gejaagd, door hoop gestaald,
ben ik naar 's harten wondergang,
wild ópgedraafd of kalm gedaald.

Geen enkle boezemtrilling, die -
- géén wentling mijner ziele, die
niet weêrluidde in uw torenklank,
vol zoete of sombre poëzie.

En van mijn eerste groote smart
tot aan mijn laatste zielsgeween,
't is alles in uw bouw vergroeid
en 't spreekt mij toe uit elken steen.

Krank is nu 't lichaam, krank het hart,
dat in onpeilbre smart verviel,
maar, worstlend tegen God en lot,
jaagt stormend óp de ontembre ziel.

Brussel, 23 November 1897.

PROSPER VAN LANGENDONCK.

Vlaamsche geneeskundige Literatuur vòòr de XIXe eeuw

IN de middeleeuwen, alhoewel het Latijn de algemeene wetenschappelijke taal was en de nog vormelooze volkstalen de vakwoorden niet bezaten, welke het Latijn en het Grieksch zoo overvloedig aanboden, werden natuur- en geneeskundige werken ook in de landstaal geschreven. Zich uitdrukken in de spraak die de menschen verbond waarmede zij dagelijks verkeerden, was voor de geneesheeren toch natuurlijker dan woorden te gebruiken waardoor de wetenschap zich afzonderde van de samenleving die toen opgroeide. Waar de onbewuste drang naar die natuurlijker uiting niet sterk genoeg was, deed zich de noodwendigheid gelden om nuttig te zijn voor de onmiddellijke omgeving. Zoo werd de nog gebrekkige volkstaal tusschenbeide boven de geleerde wereldtaal verkozen. Wanneer dit voor het eerst geschiedde, is niet mogelijk vast te stellen daar van de oudste handschriften betrekkelijk zoo weinig tot ons is gekomen. Een vlaamsch handschrift^(*) uit het midden der XIVe eeuw wijst reeds op zulk een uitgebreide medische literatuur, dat het geen bloot vermoeden is, wanneer men beweert dat Vlaanderen in dit opzicht de overige landen wellicht vooruit was. Hippokrates, Aristoteles, Nicolaus van Alexandrië, Theophilus, Avicenna, Ysaak, Aegidius Salernitanus waren reeds in het Middelnederlandsch overgezet. Dat zelfde handschrift bevat ook oorspronkelijke west-vlaamsche handboeken over heel- en genees-

kunde: de *Cirurgie* en het *Medecine bouc*^(**). De schrijver, meester Jan Yperman, was een jongere tijdgenoot van Jakob van Maerlant, die door *Der Naturen Bloeme* de eerste beginselen der natuurkunde onder het volk verspreidde.

Yperman studeerde aan de parijische hoogeschool bij Lanfranc van Milaan; hij was de voornaamste vlaamsche heelmeeester van zijnen tijd. Zijn werken getuigen niet alleen van een groote belesenheid, maar leveren ook een doorslaand bewijs dat de geneeskunde toen verder gevorderd was, dan men vroeger vermoedde. Hij bezat. eene anatomische kennis die men vóór Vesalius onmogelijk achtte en beschreef kunstbewerkingen die eerst later in zwang geraakten. Vóór Ambroise Paré onderstak en bond hij de doorgesneden slagaders en beval zelfs het verdraaien der arteriën aan om het bloed te stelpen. In nadere bijzonderheden treden over zijn werken ligt buiten ons bestek, alleen zij aangemerkt dat hij een zelfzoeker was, die zijn heldere en eenvoudige taal wist vrij te houden van al die schoolgeleerde spitsvondigheden, welke de lezing der geneeskundige schriften van dien tijd zoo onverkwikkelijk maken.

Zijn *Cirurgie* schreef hij in 'vlaemschen talen om dat hi begeerde dat sijn soen profiteerde dair mede ende hem bleve van synre leringe die men zeer prisende is.' Bij gebrek aan oorkonden is het niet mogelijk den invloed na te gaan dien Yperman noodzakelijk op den stand der geneeskunde in de Nederlanden moet uitgeoefend hebben. De eenige behouden gebleven afschriften van zijn werken bewijzen dat deze invloed niet onbeduidend moet geweest zijn. Maar de tijd dat men zich van het wetenschappelijk dogmatisme zou losscheuren, was nog niet aangebroken en Yperman had geen opvolgers die de stellingen der Grieken en der Arabiërs aan de werkelijkheid van hun eigen waarnemingen durfden toetsen.

In de XVIe eeuw werden de eerste geneeskundige schriften in het Nederlandsch gedrukt: volksboeken, die reeds in handschrift bestonden⁽⁸⁾⁽³⁷⁾⁽⁴⁹⁾ of dan uit andere talen overgezet werden⁽¹⁰⁾⁽¹¹⁾⁽²⁸⁾, werken over kruidkunde en geneesmiddelleer⁽¹⁾⁽²⁾⁽⁷⁾⁽¹²⁾, vertalingen van boeken die de algemeene belangstelling opwekten⁽⁴⁾⁽¹⁵⁾, strijdschriften tegen astrologen en kwakzalvers⁽⁹⁾, tractaten over de besmettelijke ziekten die toen de bevolking van Europa verdunden. Vooral de laatste waren talrijk en kwamen de waarschuwingen en instructiën aanvullen, die het magistraat in de voornaamste steden bij raad der geneesheeren uitvaardigde om den voortgang dier ziekten tegen te gaan. Het was of de nood de medici tot het gebruik der landstaal dwong om de voorbehoedmiddelen en de therapie der zweetziekte⁽³⁾, der pest⁽¹⁶⁾⁽¹⁷⁾⁽¹⁹⁾⁽²³⁾⁽²⁴⁾, der syphilis (12) nader bekend te maken onder het volk en onder de vakgenooten die in 't Latijn minder bedreven waren. Welhaast zouden nieuwe drijfveeren zich doen voelen.

De invloed der italiaansche Wedergeboorte, gesteund door de uitvinding der boekdrukkunst, die naar onze gewesten de menigvuldige grieksche en latijnsche uitgaven bracht welke in het Zuiden tot stand kwamen, wekte de weetgierigheid en den geest van onderzoek op en deed weldra naar echtere uitingsmiddelen zoeken dan de uitgeleefde vormen der scholastiek. Om oorspronkelijke gedachten te vertolken behoefde men geen vreemde woorden en vermits men Aristoteles en Galenus verbrandde, kon men ook de taal verstooten waarin dezen eeuwen door nagepraat en misvormd waren geworden. Het zelfbewustzijn groeide bij de europeesche volkeren te natuurlijk op, dan dat zij in de volkstaal niet den sterksten hefboom der opstijgende hervormingskracht zouden erkend hebben.

Vesalius, Dodoens, van Helmont, Palfijn zijn de vier namen die in Zuid-Nederland boven alle andere uitblinken op het gebied

der medische wetenschappen. Onder hen was Vesalius⁽²²⁾ de eenige die altijd het Latijn in zijn schriften bezigde. Door zijn herhaaldelijk en langdurig verblijven in het buitenland, zijn gestadig verkeer met geleerden uit alle landen, zijn doceeren in Padua, heeft hij minder den invloed zijner eerste omgeving ondergaan en voelde hij zich genoopt Latijn te schrijven, waardoor hij in onmiddellijke betrekking stond met zijn leerlingen en zijn bestrijders. Waar hij zich ook ophield, bleef hij naar Italië verlangen, naar het land waar hij de ontleedkunde van den mensch schiep, zijn uitstekendste leerlingen vormde en waar hij lijken zou vinden om zijn studiën voort te zetten.

Eerst na zijnen dood werd zijn *Epitome* in het Nederlandsch door Jan Wouters van Vieringen overgezet. Plantijn had in 1568 de door hem aangekondigde vlaamsche uitgave van *Vivae imagines partium corporis humani* van Vesalius en Valverde in het licht kunnen geven en bewijzen dat voor de ontleedkunde het Nederlandsch de gepaste vakwoorden kon vormen.

David van Mauden⁽²⁷⁾ was de eerste Vlaming die een oorspronkelijk wetenschappelijk werk over de ontleedkunde naar de leer van Vesalius, Fallopius, Arantius, enz. in zijn eigen taal schreef. Hij voegde daarbij wat zijn ervaring hem geleerd had en verbeterde o.a. grootendeels het boek der spieren. Als prolector in de heelkunde te Antwerpen wilde hij zijnen leerlingen nuttig zijn: 'Tot desen arbeyt t'ondergaen, hebben wij oock grootelick verweckt de Nederduytsche Anatomie boecken, die onse neerstighe, ende gheenen cost aenziende, Christoffel Plantijn ghedruckt hadde, met de figueren ende hen characteren. Waer deur my goet ghedocht heeft, dese onderrichtinghe om t'anatomizeren, ook in Nederduytsch te maecken, op dat onse diligente Chirurghijnen d'Anatomie eens mochten perfect in hun ghemeyne tael hebben: ende hun also niet en ghebraeke om perfecte Chirurghynen te worden.'

De nederlandsche taal in de XVIe eeuw is rijker aan werken

over kruidkunde en geneesmiddelleer dan over ontleed- en heilkunde (19)⁽²⁰⁾⁽²¹⁾. De eerste *Herbarii* (1, 7) waren algemeene geneeskundige boeken voor 'personen / die op dorpen en de casteelen wonen verre van die Meesters /' op last van de uitgevers 'gecopuleert wt veel eerweerdighe meesters in medecynen als Salige Avicenna/Serapis/Diascorides / Pa...ca /Plateario/ en wt meer ander.' De eerbied voor de oude schrijvers overheerscht er dan ook alles en zoo treft men op iedere bladzijde, den gewonen tekst afbrekend, majestatisch groote letters aan: DIASCORIDES SEYT, PLINIUS SPREEKT, enz. Latere uitgaven werden in een wetenschappelijker zin opgevat en zoowel voor genees- en heelmeesters als voor leeken vervaardigd. De geneesmiddelleer onderging weldra den herscheppenden invloed der Wedergeboorte; de kruidkunde werd als een afzonderlijke wetenschap behandeld. *De historia stirpium* van Leonhard Fuchs⁽⁶⁾ werd in 1543 in het Nederlandsch te Bazel gedrukt en kwam de belangstelling opwekken voor een nauwkeuriger beschrijving van de gedaante der planten. Het ontstaan der nieuwere kruidkunde had den zelfden oorsprong als de grondlegging der ontleedkunde, doch de strijd was minder hevig en de tegenstand lichter te overwinnen. Ook zijn Dodoens en de Lobel meer gematigd in hun taal, onpartijdiger in hun oordeel vellingen dan de stichters der anatomie. Voornamelijk voor Dodoens⁽¹³⁾ geldt deze opmerking. Hij hield zijne voorgangers in eere en kloeg zelfs dat het lezen van hun boeken verwaarloosd werd, maar wist tevens op al wat hij beschreef den stempel van zijn eigen opvatting te drukken en het bekende door zijn eigen navorschingen te vermeerderen. Niet minder oorspronkelijk was hij in zijn geneeskundige verhandelingen te werk gegaan; met recht heeft Calmeil er op gewezen dat, in een tijd van bijgeloof en inkwisitie, toen men overal kwade handen, tooverijen en bezetenen zag, hij de eerste is geweest, die de epilepsia als een ziekte behandelde en ze physiologisch trachtte te

verklaren, zonder het zelfs noodig te achten de heerschende vooroordeelen te bekampen. De reden dat hij zijn *Cruyde Boeck* in het Nederlandsch schreef, legt hij aldus uit: 'Om welck te doene ons oock boven die andere redenen/ghemoveert ende beweecht heeft/die vierighe liefde ende sonderlinghe affectie/die no ter tijt veel eerlicke treffelicke ende rijcke personen tot deser scientie ende speculatie draghende sijn/alzoo dat wy daer om oock desen onsen Cruydeboeck niet in Latijn/maer in ghemeyne Neerduytsche tale hebben willen scrijven ende wtgheven/op dat hy alle cruytliefhebbers/ende alzoo wel den leecken van der Latynscher sprake ignorant/als den gheleerden dienstelick ende oorboorlick soude moghen wesen/...'

Matthias de Lobel, van Rijsel,⁽²⁶⁾ was door hetzelfde gevoel gedreven toen hij aan het *Kruydtboeck*, zijn hoofdwerk, werkte: 'Ende beweghen wesende duer de liefde die ick altyt ghehad hebbe, omme naer myn vermoghen den ghemeynen oirboir te voorderen, en hebbe ick niet connen onderlaten eenige voorgaende iaeren daer toe te arbeyden, dat eene bequaeme ende volmaecte beschrijvinghe der cruyden in dese spraecke int licht ghebracht mocht worden.' Van het *Dispensatorium van Valerius Cordus* door Peter Coudenberg⁽²⁵⁾, het meest verspreide handboek over artseneijbereidkunde, gaf hij een nieuwe bewerking die vijftig jaren later nog herdrukt werd in Amsterdam.

Het brandpunt der nederlandsche beschaving verplaatste zich langzamerhand naar het Noorden; de leidsche hoogeschool dankte grootendeels haren luister aan Vlamingen en Brabanders welke door de geloofsvervolging uit het Zuiden werden gedreven. Dodoens stierf te Leiden waar hij het hoogleeraarsambt aanvaard had, de Lobel verliet Antwerpen en vestigde zich eerst in Middelburg.

Ook andere geleerden dan geneeskundigen, die naar het

Noorden uitgeweken waren, verkozen de volkstaal. Zoo doceerde Simon Stevin te Leiden de vestingbouwkunde in 't Nederlandsch, werd hoofdinspecteur van den waterstaat en kwartiermeester-generaal bij het leger der Unie; hij is de grondlegger der nederlandsche wiskundige taal. Hardnekkiger voorstander van het gebruik der landstaal in het hooger onderwijs dan Stevin zal er wel nooit geweest zijn. Hem is het niet louter te doen om door zijn omgeving beter begrepen te worden, de wetenschap moet in levende betrekking staan met de ontwikkeling van gansch het volk en de voertaal van het onderwijs moet goed geschikt zijn tot het aanleeren der 'consten'. Stevin - en Hugo de Groot volgde ook hierin zijn denkbeelden - vermoedde het bestaan van een voorhistorischen *VVysentijt*, een wetenschappelijke Gulden Eeuw, en de vernieuwing van dien tijd wilde hij voorbereiden. In het *Eertclootschrift*^(*) zette hij uiteen hoe men de zaak moest aanleggen 'om allencx weerom te gheraken an sulcke groote wetenschappen alsser inden VVysentijt gevveest sijn.

'Ten eersten ghebreken ons seer veel dadelicke ervaringen daermen de consten een vasten gront op gheeft. Om tot sulcke ervaringhen te gheraken, soo souden hun seer veel menschen t' samen daer toe moeten begheven.

'Om te gheraken tot soo grooten menichte van menschen als hier toe noodich sijn, soo souden de voorschreven ervaringhen en oeffeningen der consten ghehandelt moeten worden by een geslacht in sijn eyghen angeboren tael, welcke om wat besonders daer in uyt te rechten, besonderlick goet soude moeten wesen, t' welck ick sedert den Wysentijt niet en merck gheschiet te sijn, uytghenomen byde Griecken, maer dat alleenlick int stick der Meetconst, want de rest en treft niet.

'Na dien goede talen noodich sijn, men soude om na goede talen te connen trachten, voor al moeten weten waer in talens goetheyt bestaet, want die rechte kennis nu by soo weynich

menschen is, datse met d'ander wetenschappen des Wysentijts verloren schijnt.'

Een gemeente moet de wetenschap in hare eigen taal aanleeren, voegt hij verder bij: 'want hoe wel ettelicke ouders hun kinders t' Latijn doen leeren, waer in men de vrye consten nu meest handelt, de selve sijn weynich int ansien van de gemeente'.

Het derde lid van zijn bewijsvoering had hij reeds in de *Uytspraeck vande Weerdicheyt der duytsche tael* behandeld:

'T' einde der spraken is, onder anderen, te verclaren t' inhoudt des ghedachts, ende ghelijck dat cort is, also begheert die verclaring ook cortheyt, de selue can bequamelicxt gheschien, duer ynckel saken met ynckel geluyden te beteekenen; Oock soodanighe, dat se oueral de T'saemvoughing bequamelick lijden; Datse de Consten grontlick leeren; Ende den Hoorders heftelick beweghen tot des sprekers voornemen.'^(****)

Die vier eigenschappen treft hij bij de 'duytsche spraek' in hooge mate aan. Zelfs het hooggeschatte Grieksch moet voor 't Nederlandsch onderdoen.

'Het Griecx dan sulcx wesende dattet de wisconsten leeren can, is voor een goe tael te houden. Maer waer in bestaet dese goetheyt, wat verschil heeftse van d'ander, deur t' welck sy vermach dat d'ander niet connen? Voornamelick de t' saemvoughing, daerse rijck af is, want daer me goe constwoorden ghemaect worden, deur t' welck het uytsprecken der evenredenheden cort en verstaenlick valt, en alle ontmoetende swaricheden licht. Maer sijnder gheen ander goe talen dan Griecx? Jaet noch een die veel beter is, namelic het *Duytsch*, om dattet de t' saemvoughing corten en ghewisser heeft.'^(***)

Stevin weet geen taal te noemen even rijk aan korte grondvormen, even natuurlijk in haar samenstellingen, even helder en geschikt om de wetenschappen aan te leeren. Geene bezit de 'beweechlicheyt der duytsche woorden', noch haar zeggens-

kracht. Het is 'de weerdicheyt deses taels bouen al d'ander' die hem zoo voor 't Nederlandsch inneemt. In meest al zijn boeken komt hij op die voortreffelijkheid terug en vaart uit tegen de arme latijnsche taal en de hulpbehoevende romaansche spraken: 'Want dit moet ghy weten dat de sprakens goetheyt niet alleen voordelick en is om de Consten bequaemlick daer duer te leeren, maer ook den Vinders in haer soucking.' (****)

In heel zijn bewijsvoering geen vaderlandsche sentimentaliteit, alleen wetenschappelijke gronden. Overal hoort men de stem van een sterkwillenden en zelfbewusten mensch, die zijn waarde en de waardigheid van zijn taal kende. Hij voelde dat het Nederlandsch geene grens zou wezen voor zijn schriften en dat zijn invloed nog dieper zou zijn wanneer hij de volksspraak gebruikte. Zijn kloeke geest, zijn helder inzicht in de dingen spreekt ook uit zijne leus 'Wonder en is gheen wonder'.

Men hoort hem nog waar Hugo de Groot in zijn *Parallelon Rerumpublicarum* zegt: 'Wij intusschen, aan welken de Natuur, of, 't geen meer met de waarheid overeenstemt, het doorzicht onzer Voorouders eene taal gegeven heeft, die in rijkheid en in 't gebruik dat men 'er van maaken kan, zonder weergaa is, zoeken ons zelven, waarlijk als ondankbaare en verachtende bedillers van zulk een voorrecht, wijs te maaken, dat al wat wij in 't Hollandsch te boek zetten, verlooren gaat; en terwijl wij vreezen van slechts door weinigen geleezen te zullen worden, verliezen wij de schoonste gelegenheid van onze spraak uit te breiden. Het was evenwel aan 't Vaderland niet onverschillig, dat het getal der geenen, die door cierlijke Werken wierden uitgelokt om onze taal zich eigen te maaken, zoo veel mogelijk aanwies: in welk opzicht men den vlijt der Franschen niet anders dan zeer kan goedkeuren. Ook schaam ik mij met rede over deeze onze nalaatigheid. Zoodanig heeft die verdwaazing zich van alle gemoederen

meester gemaakt, dat zij het vreemde bewonderen, terwijl zij het geen hunzelven toebehoort, verwaarloozen.'....

'Indien wij nu allen het voorneemen hadden om liever in enne allernuttigste, en, 't geen ons ten prikkel moest strekken, in onze eigene taal zaaken van algemeen belang te boek te stellen, dan, door het vernis van vreemde welspreekendheid, ik weet niet wat voor een' schijn van geleerdheid na te jaagen: zoo zouden wij onze eeuw, de geletterdste, die er bij mogelijkheid kan uitgedacht worden, ook tevens voor de wijsste kunnen verklaren. Want alle kundigheden hebben dan de grootste vorderingen gemaakt, wanneer ze in de dagelijksche Landstaal voor allen zijn bloot gelegd. Dit heeft den Grieken, dit den Romeinen behaagd, en ter zelve tijd dat wij ons van hunne taal bedienen, verachten wij evenwel hunnen grondregel.'....

'Vreezen wij misschien, dat de Weetenschappen te gemeen worden, en zoeken wij de geringeren onder onze Landsgenooten, door dit afweeringsmiddel, van den toegang tot dezelve terug te houden? doch dit zou zijn een weldaad waar ieder recht op heeft, aan verscheidenen misgunnen: daar men liever den weg, en wel een koninklijken, baanen moest, om alle verstanden hunne offerhanden te doen samenbrengen, ten einde de algemeene som van wijsheid te vermeerderen.'^(*****)

Is het niet kenmerkend voor de hechtheid van het streven naar een volkomen opleiding van het volk bij middel van zijn eigen taal dat de denkbeelden van den Latijnschrijvenden Grotius en die van den Latijnhater Stevin van elkander onafscheidbaar zijn? Hunne namen duiden ook aan hoe kunstmatig alle afzonderlijke behandeling der beschavingsgeschiedenis in Noord- en Zuid-Nederland moet wezen. Voegen wij hier van Helmont bij, dan zien wij hoe in alle vakken der wetenschap, de uitstekendste geesten de kloof trachtten te dempen welke tusschen de officieele

geleerdheid en de landstaal tot in onze eeuw bleef bestaan en dan slechts in het Noorden verdween.

In het tijdperk van rust en heropbeuring, dat op de verdelgende godsdienstige burgeroorlogen volgde, staat J.B. van Helmont⁽³⁰⁾ vooraan, als de machtigste onder de vlaamsche geneeskundige schrijvers. Doordrongen van wat hij zijn zending noemde, schreef hij zijn *Dageraet* in die kernachtige taal, welke dat boek boven zijn latijnsche werken verheft.

‘Ick schrijve dit in mijn vaderlandtsche tael, op dat mijnen naesten in 't gemeyn daer af geniete, verstaende dat de waerheyt nergens naeckter en verschijnt, dan daer sy van alle cieraet ontbloot is. Andersins schrijvende alleen voor de Geleerden, staet te beduchten, dat naedemael de letter opblaest, mijnen arbeydt mocht gedyen als in menige andere, alwaer de strijdt-reden alles verstroyt. Andere der Geleerde niet goet vindende, 't welck by haeren toedoen niet en is ter werelt gekomen, veroorsaecken dat groote verborgentheden, hooge nootsaeckelijckheden, en veel wetentheden vereyscht, ten welstandt en welvaert, blijven ten onderen verdruckt. Maer dewijl dese sieckten voor den meesten bandt der gemeynte eygen zijn, soo heeft het my goet gedacht te schrijven in een spraecke, waer in de gemeynte my ten besten verstonde.’

Zijn inleidingswoorden ‘Aan de oeffenaers der Geneeskunst’ zouden in hun geheel hier moeten overgeschreven worden om aan te toonen hoe onafhankelijk en eigenaardig zijn standpunt was. ‘De kennis der natueren wordt alleen genomen uit 't gene dat in der daet is, en niet uyt verdichte beschouwingen.’ Zijn innigste overtuiging lag in die woorden en hij trachtte alle voorgaande systemen te vermijden en te vergeten, om tot een eigen oordeel te komen. Uit het aangehaalde, evenals uit elke bladzijde van zijn werk, blijkt duidelijk dat hij alle schoolvaste geleerden ontweek

en zich tot de primitieve onbevooroordeelde geesten richtte, die hij uit het volk zag opstijgen en die hij in hun eigen taal aansprak. Groot was zijn invloed, niettegenstaande de verloochening der officieele wetenschap en de vervolging der Kerk. De Wedergeboorte had den strijd aangegaan tegen het geloof aan de verstijfde stelsels van Aristoteles en Galenus. De ontleding der werkelijkheid verdreef wat de verbeelding uit de lucht had gegrepen en de redeneerkunst met grooten omhaal van woorden samenhiel. Vesalius en zijn opvolgers hadden door het aanschouwelijk onderwijs der ontleedkunde den stevigsten grondslag gelegd voor eene verdere ontwikkeling der wetenschap. Alle ontdekkingen der XVIe eeuw rusten op een morphologischen grond. Het was vooral te doen om de gedaante der dingen te bepalen. Eerst nadien men ervaren had, dat het anatomisch onderzoek niet toereikend was om alles uit te leggen, kon een dynamische opvatting ontstaan en een nieuwe synthesis opgericht worden. Van Helmont bezielde de vormen door Vesalius aan het licht gebracht.

Nevens hem rees de nog duistere gestalte op van zijnen zoon Franciscus Mercurius, die een nieuwen druk van den *Dageraad* bezorgde; uit de nagelaten schriften bearbeidde hij de latijnsche uitgave onder den titel *Ortus medecinae*, en vertaalde die in het Hoogduitsch. F.M. van Helmont, die sterk neigde tot wijsgeerige bespiegeling en door Leibniz niet onder den vader geschat werd, was de eerste die het mechanisme der spraak volledig uiteenzette en een wetenschappelijke opleiding der stomdooven trachtte in te voeren⁽⁴⁶⁾.

Buiten aantekeningen op Hippokrates⁽²⁹⁾, algemeene tractaten over ziekenverpleging⁽³⁹⁾, verhandelingen over therapeutische strijdpunten⁽³⁸⁾⁽⁴⁵⁾ kwamen ook omvangrijke werken over artsenijbereidkunde uit⁽⁴¹⁾⁽⁴⁴⁾. Onder den invloed van Cartesius schreef R. Maes een *Tractaet vande voortkomste des*

mensh (45). De tusschenkomst der wethouders ten gunste der volkstaal liet zich weleens bemerken wanneer de besmettelijke ziekten het hevigst woedden⁽³¹⁾. Menigvuldig waren de instructiën en inlichtingen van stadswege, toen de pest in de XVIIe eeuw weder uitbrak. Over deze ‘haastige ziekte’ verscheen een uitgebreide vlaamsche literatuur⁽³²⁾⁽³³⁾⁽³⁴⁾⁽⁵⁵⁾⁽³⁶⁾⁽⁴⁰⁾. Ook het brusselsche magistraat drong bij Overdatz aan dat hij zijn *Kort verhael van de peste* niet in het Latijn, maar in het Nederlandsch zou laten drukken⁽⁴²⁾.

Het feit moet hier weder aangestipt worden dat de meeste schrijvers noodig oordeelden te verklaren waarom zij geen Latijn gebruikten. De redenen die zij inbrachten klinken dikwijls als een verontschuldiging. In de *Medecina pharmaceutica* was het de zorg naar een betere bereiding der geneesmiddelen die den schrijver het Nederlandsch deed aannemen, alhoewel hij beweerde dat hij zich veel gemakkelijker in het Latijn kon uitdrukken. Uit zijn voorrede blijkt duidelijk dat het vooroordeel tegen de volkstaal ook bleef bestaan uit vreeze dat de wetenschappelijke werken dan door iedereen zouden kunnen gelezen worden. Alleen de sterkere vernuften, die door de eischen van het akademisch onderwijs niet gebonden waren, achtten deze bezwaren gering en voerden andere dan nuttigheidsredenen ten voordeele van het Nederlandsch aan.

Zoo voltrok zich het schitterendste tijdvak der vlaamsche geneeskundige literatuur. Door de drie uitgaven van den *Dageraad*, de acht uitgaven van den *Ortus*, de fransche, engelsche, duitsche overzettingen werden de denkbeelden van J.B. van Helmont over heel Europa verspreid. Zijn krachtdadig optreden was de dood van het Galenisme en zijn onafhankelijke houding een spoorslag voor velen tot het opbouwen van stelsels, als de Chemiatrie van Sylvius Deleboe⁽⁵⁾, het latro-mechanisme van Borelli, het Animisme

van Stahl, die alle ten deele uit zijn opvatting sproten. Den grootsten opgang maakte Stahl met zijn Animisme, waarin de meer orthodoxe anima in de plaats trad van den verdachten archeus. Het opdagen van zoo vele tegenstrijdige systemen verwekte mistrouwen. In het vervolg bepaalden de vlaamsche geneesen heelmeeesters zich meer bij het opnemen van de feiten welke zig dagelijks ontmoetten; zij mengden zich niet meer in de eindelooze theoretische twisten, welke die verwarring van begrippen, door het eenzijdige beschouwen der levens- en ziekteverschijnselen, te weeg brachten.

In de plaats van den invloed dien Vlaanderen op de naburige landen uitgeoefend had, liet zich voortaan een tegenovergestelde werking bespeuren. Alhoewel Bacon's gedachten eerst later door Baglivi op de geneeskunde toegepast werden, drong zijne methode reeds vroeger in Nederland met de werken van Harvey, Willis Sydenham, Locke en Newton. Dan kwam de Leidsche School, en vooral Boerhaave die door zijn klinisch waarnemingsvermogen de waarde der dadelijke opmerking in het volle licht stelde.

Het was de richting van Vesalius en Dodoens, toen door Engelschen en Hollanders hernomen, welke dan gevolgd werd.

Petrus Lanbiot bevestigde door eigen proefnemingen Harvey's ontdekking van den bloedsomloop, bijzonder bij den foetus, en G. Aselli en Pecquet's beschrijvingen van de melkvaten en van den loop van den chijl⁽⁴³⁾.

De werking van het buitenland kan men 't best nagaan in de *Anatomia C.H.* van Ph. Verheyen, een der beste handboeken uit dien tijd en rijk aan oorspronkelijke navorschingen⁽⁵¹⁾. De aandacht was toen op de bloedvaten gevestigd en, als Ruysch, beschreef Verheyen tot hun fijnste vertakkingen; voor het zenuwstelsel ontleende hij veel aan Willis en aan Leeuwenhoek, en van Newton's *Optice* gaf hij een overzicht in de volgende uitgave van

zijn *Anatomia*. Hij stierf een jaar vóór het verschijnen der nederlandsche bewerking van zijn boek door A.D. Sassenus, zijn ambtgenoot te Leuven. De brieven waarin hij aan zijn vriend Palfijn over heilkunde schreef, werden in 't Fransch overgezet en te Parijs gedrukt.

Deze, een der uitstekendste heelmeesters van zijnen tijd, schreef zijn werken in zijn eigen taal. Dit feit is van des te grooter gewicht, daar Palfijn zich niet in zijn geboortestreek opsloot, maar menigmaal de naburige landen bezocht. Alhoewel hij en zijn gezin soms gebrek leden en zijn geldtoestand altijd bekrompen bleef, kon de zorg om zijn huishoudelijke aangelegenheden te verbeteren, hem van zijn reizen niet terughouden, wanneer hij dit nuttig achtte voor zijn wetenschappelijke vorming. Te Parijs verkeerde hij vriendschappelijk met J. Devaux, Duverney, J. Méry e.a.; in Holland met Albinus, Boerhaave, Leeuwenhoek, Ruysch; hij was in betrekking met Woolhouse, met Haller en Heister welke hij te Leiden had leeren kennen.

Ofschoon in 't Nederlandsch geschreven maakten zijn werken niet minder opgang. Zijn *Waere, en zeer nauwkeurige beschrijving der beenderen* beleefde vier uitgaven, werd tweemaal in het Duitsch vertaald en hij zelf bewerkte eene fransche overzetting die eerst na zijnen dood verscheen. Van andere ontleedkundige werken zag ook eene fransche bewerking het licht. De *Verhandeling van de voornaamste werken der heelkonst* werd tweemaal gedrukt en tweemaal in het Duitsch overgezet. De *besondere heel- en geneeskonst der oog-siekten* van Maître-Jean, door Palfijn vermeerderd, was het volledigste handboek over oogziekten. Zijn *Heelkonstige ontleding* werd zoo gunstig onthaald, dat het ook tweemaal in het Hoogduitsch en in het Italiaansch uitkwam en driemaal in het Fransch. De laatste italiaansche vertaling dagteekent van 1792, 62 jaar na den dood van den vlaamschen heelmeester!⁽⁴⁸⁾

Het is niet mogelijk in bijzonderheden te treden over al de

werken na Palfijn geschreven. De talrijke drukken van zijne boeken, de vertaling van het hoofdwerk van Verheyen, de twee uitgaven van het *Tooneel der chirurgie* van Martinus van Hille⁽⁵⁰⁾, die 'leer-meester' aan de heilkundige school van Antwerpen was, de latere bewerkingen uit het Latijn, het Fransch, het Duitsch duiden genoegzaam aan dat men belang stelde in dergelijke uitgaven⁽⁵⁷⁾⁽⁶³⁾⁽⁶⁶⁾⁽⁷⁰⁾. Niet minder dan over heel- en ontleedkunde werd er over vroedkunde geschreven⁽⁴⁷⁾⁽⁵⁹⁾⁽⁶⁵⁾⁽⁶⁸⁾. De zoo werkzame J.B. Jacobs, hoogleeraar in de heilkunde te Leuven, leverde een *Vroedkundige oeffenschool*, die onder de meest uitgebreide handboeken kon gerekend worden en ook in het Fransch en in het Duitsch uitgegeven werd (63).

De *Verhandeling over de heilkundige berigten* van C.J. Huart (59) verdient ook eene bijzondere melding. Het was het volledigste werk over gerechtelijke geneeskunde (55)⁽⁶¹⁾⁽⁸²⁾, dat toen in België bestond. Buiten de vertalingen van werken over vroedkunde⁽⁶²⁾ (63)⁽⁷²⁾⁽⁷⁸⁾⁽⁷⁹⁾ over venerische⁽⁸¹⁾⁽⁸⁴⁾⁽⁹⁰⁾ en inwendige ziekten (66)⁽⁷⁴⁾⁽⁸⁷⁾ gezondheidsleer⁽⁵⁴⁾⁽⁵⁸⁾, verschenen oorspronkelijke schriften over die vakken⁽⁵³⁾⁽⁵⁶⁾⁽⁷³⁾⁽⁷⁵⁾ (81), over geneesmiddelleer⁽⁵²⁾⁽⁶⁴⁾⁽⁷⁶⁾⁽⁸⁶⁾, over beroepsaangelegenheden⁽⁸³⁾⁽⁸⁵⁾ en andere vraagstukken (61)⁽⁶⁷⁾⁽⁸⁰⁾⁽⁸⁹⁾; maar de zuivere theoretische stellingen werden nog in het Latijn behandeld. Van de werken van H.J. Rega, den vermaarden leuvenschen hoogleeraar, werd enkel *De urinis tractatus duo* vertaald⁽⁷¹⁾. De voorbehoedmiddelen der besmettelijke ziekten, die onder het volk besproken werden, als de pokinenting⁽⁶⁰⁾⁽⁶⁹⁾, de therapie van den rooden loop en de rotkoorts (65)⁽⁷⁷⁾⁽⁸⁸⁾, de vraagstukken, welke de geneesheeren in onmiddellijke betrekking met de wethouders brachten, werden meestal in de landstaal behandeld. In de *Verhandeling over de koorts in 't algemeen* uitte zich P.J. van Baveghem voor het onderwijs der geneeskunde in die taal.

Tot op het einde der XVIIIe eeuw stond de geneeskunde onder

den invloed der Leidsche School. De censuur weerde minder onverbiddelijk de medische schriften dan de overige boeken die in de Vereenigde Gewesten gedrukt werden. Deze invloed deed zich ook op de geschreven taal gevoelen; het gebeurde zelfs dat de vlaamsche medici de hollandsche spelling overnamen. Zij beantwoordden somwijlen de prijsvragen door noord-nederlandsche genootschappen gesteld of werkten aan hollandsche tijdschriften mede (64, 73, 85). Het eerste belgisch tijdschrift over geneeskunde was een vertaling van het *Geneeskundig Journael van Londen* dat in 1786 te Brugge uitkwam (81).

De merkwaardigste geneeskundige gebeurtenis, die tevens de XVIIIe eeuw sloot, was in 1797 de oprichting te Antwerpen van het *Genootschap ter bevoordering van Genees- en Heel-kunde*, het eerste dat Verhandelingen uitgaf⁽⁹¹⁾. Die jaarboeken, welke van 1798 tot 1800 verschenen, zijn belangrijk voor de geschiedenis der geneeskunde in Zuid-Nederland. Het *Genootschap* ging weldra uiteen onder een regeering die de veroverde gewesten alle zelfstandigheid ontnam. Dat de geest, welke deze vereeniging tot stand bracht, weinig strookte met dien welken het fransch bestuur zou invoeren, is gemakkelijk op te maken uit de Voor-rede aan 't hoofd van het eerste deel der *Verhandelingen*:

‘Onze Verhandelingen zullen dus in de Nederduitsche Taal het licht zien. Waarom zullen misschien andere vragen, niet in het Fransch, het welk thans gemeener dan ooit is. Hier tegen zeggen wy, dat onze Taal door geene Wet vernietigt is: dus dat zy moet als alle andere in stand blyven; zy is immers even ryk in haar zamenstel en heeft de bevallykste uitdrukkingen, die men in een ander Taal kan aantreffen: wat reden van die te verwerpen? De beroemde Haarlemsche Maatschappye, het berugt Bataafs-Genootschap der Proef-ondervindelyke Wysbegeerte tot Rotterdam, het keurig Zeeuwsche te Vlissingen, het nyverig Provinciaale te Utrecht, de uitgebreide Correspondentie-Societeyt in

den Haag, het schrander Amsterdams enz., zyn immers van het zelve gevoelen geweest, en zyn het nog heden: dus schaamt nooit uwe eige Taal, ten waar gy die gebrekkig kende, beschaaft ze veel liever, want wy gelooven, dat niemand een vreemde Taal volmaaktelyk bezit als hy de zyne niet grondig kent.'

F. SANO EN G. SCHAMELHOUT.

(14)

(18)

(35)

Eindnoten:

- (*) Aloude belgische natuerkunde van den mensch, in de dertiende en viertiende eeuw, door J.F. Willems, in *Catal. Bibl. Hulthemianae*, VI, 45-50. - Handschrift, *Brussel, Kon. Bibl.*
- (**) La Chirurgie de Maître Jean Ypermans, le père de la chirurgie flamande (1295-1351) mise au jour et annotée par M. le Dr J. Carolus. Gand, 1854, in-8°. Ook in *Ann. de la Soc. de Méd. de Gand*, XXXII, 19-158.
- La Chirurgie de Maître Jehan Yperman, chirurgien belge (XIIIe-XIVe siècle) publiée pour la première fois d'après la copie flamande de Cambridge, par M.C. Broeckx. Anvers, J.E. Buschmann, 1863, in-8°. Ook in *Ann. de l'Ac. d'Archéol. de Belg.*, XX. - Deuxième édition. Anvers, 1866, in 8°.
- Traité de Médecine pratique de Maître Jehan Yperman, médecin belge (XIIIe-XIVe siècle) publié d'après la copie flamande de la Bibl. R. de Brux. par M.C. Broeckx. Anvers, J.-E. Buschmann, 1867, in-8°. Ook in *Ann. de la Soc. de Méd. d'Anvers*, XXVIII.
- (8) DAT profyt der vrouwen... Hantwerpen, Jan van Ghelen, 1550, in-16°. - *Broeckx*.
- (37) HEYM. JACOBI, Den kleynen herbarius.. van nieus oversien. Antwerpen, G. Verhulst, 1640, in-12°. - *Antw., M. Pl.*
- Den nieuwen kleynen herbarius... Gend, J. Gimblet, in-8°. - *Antw. S.B.* - Nog veel vroegere en latere drukken.
- Van den schat der arme... Antwerpen, G. Verhulst, 1641, in-12°. - *Antw., S.B.* - Nog veel vroegere en latere drukken.
- (49) WILLEM SIMONS, Den troost der arme... Den XLI druk. Gend en Antwerpen, 1702, in-12°. - *Broeckx*.
- (10) FRANC. HENRICI, Den troost der crancker menschen... Yper, Joos Destree, 1552, in-8°. - Eerst gedrukt te Campen, S. Joessen, 1551, in-8°; uit het duitsch door Simon Andreoe. - *B.B.H.* 212 en 213.
- (11) JOH. SCHOOVER EN L. BURRES, Medicinael bouc... Yper, Joos Destree, 1553, in-8°. - Ook gedrukt te Campen, S. Joessen, 1551 en P. Warnerssoen, 1566, in-8°; uit het duitsch door S. Andreoe, die nog andere werken overzette welke door Joos Destree moesten uitgegeven worden: 1° LANFRANC, Remedie curatiue van vvonden; 2° J. CARETHANUS, Corte instructie... vanden aderen; 3° JAN VAN PARISIIS, Een nieu wondt boeck; enz. - *B.B.S.* 119-121.
- (28) JACOB RUFFEN, T' boeck van de vroet-wyfs... overgheset uytten hoochduytsche... door Martyn Everaert B. Amsterdam, Corn. Claesz, 1604, in-4°. Nog vroegere drukken. - *De Meyer*.
- Een uitgave: Amsterdam, 1668, in-4°. - *Broeckx*.
- (1) DEN groten herbarius met al sijn figueren, die Ortus sanitatis ghenaeamt is... Antwerpen, Claes de Graue, 1514, in-4°. - *Antw., Mus. Plantijn; Brussel, Kon. Bibl.*
- (b) Dr C. Broeckx (1807-1869), Essai sur l'histoire de la médecine belge. Gand, 1837, in-8°.

- Documents pour servir à l'histoire de la bibliographie médicale belge avant le XIXe siècle. Anvers, 1847, in-8° in *Ann. de l'Acad. d'Archéol. de Belg.*, IV, 125-185.
- Premier supplément. Anvers, 1858, in-8°. - Ibidem, XV, 141-160.
- Zie de volledige lijst der werken van Dr C. Broeckx, waaronder veel levensbeschrijvingen, in *Ann. de la Soc. de Méd. d'Anvers*. Anvers, 1870, XXXI, 509-516.
- (7) DEN groten herbarius... metter anothomie der menscheliker ghebeenten... Antwerpen, Simon Cock, 1547, in-4°. - *Antw.*, *Stadsbibl.* en *M. Pl.*
- (12) PHILIPPUS HERMANNI, Een constich distileer boeck... Hantwerpen, G. van Parijs, (1552), in-12°. *Antw.*, *M. Pl.*
- Een excellent tractaet... der pocken... ende bynae alle siecten... (Naar Paracelsus). Hantwerpen, J. Roelants, 1557, in-4°. - *B.B.H.* 215.
- (4) JAN THIBAUT, Den tresoor van den preseruatyue remedien ende cure... vande peste... enz. Antwerpen, M. de Keyser, 1531, in-4°. (Uit het fransch vertaald.) - *Catalog.*, *M. Nijhoff*, 1893.
- (15) PH. A. TH. PARACELUS (1493-1541), Die groote chirurgie... ghetranslateert... duer M. Pieter Volck Holst. (Antwerpen, Gillis van Diesth), 1556, in-fol. - *Gent, Hoogeschool*.
- Labyrinthus ofte Doolhof vande dwalende medecijs... ouerghesedt door M.E.B. Hantwerpen, Jan van Waesberghe, 1558, in-8°. - *B.B.P.* 49.
- Tgasthuys boec... ouergheset duer M.E.B. Hantwerpen, Hans de Laet, 1567, in-8°. - *B.B.P.* 50.
- De cleyne chirurgie ende Tgasthuys boeck... ouergheset duer M. Euerart B. Hantwerpen, W^e Hans de Laet, 1568, in-8°. - *B.B.P.* 51.
- (c) Dr de Meyer, Analectes médicaux. Bruges, 1851, in-8°. - Suite aux Analectes médicaux, (zonder jaartal), in-8°.
- Notice biographique sur François Rapaert et ses descendants. Bruges, 1844, in-8°.
- (3) REGIMENTE der ghenen dye... in der... plaghe der sweetender siecten beuallen... Antwerpen, (A. van Bergen), 1529, in-8°. - *B.B.R.* 96.
- (16) GHEERAERT VAN KUCK, Een cleyne tractaetken van die epidimia ofte van die pestilentie... Hantwerpen, W^e Jacob van Liesveldt, (1558), in-8°. - *Antw.*, *B.S.B.*
- (17) JACOBUS GHEERIS (Gherinus), Een excellent boecxken vander pesten... Hantwerpen, Jan van Ghelen, (1559), in-8°. - *B.B.G.* 70.
- Een seer excellent tractaetken teghen dese contagieuse sieckte der pestilentie... Antwerpen, H. vander Loe, 1571, in-8°. - *B.B.G.* 72.
- Een fransche uitgave. Anvers. Ch. Plantin, 1567, in-8°. - *B.B.G.* 71.
- Excellent tractaet... Antwerpen, Peeter van Tongeren, 1597, in-8°. (Herdruk met een anderen titel der uitgave van 1571.) - *B.B.G.* 73.
- (19) JAN PELSERS (gest. 1581), Examen chirurgorum inhoudende claer ondervviis... Brugghe, Hubrecht Goltz, 1565, in-8°. - *De Meyer*.
- Herdruk. Dordrecht, N. Vincenten, 1612, in-8°. - *De Meyer*.
- Van de peste... Brugghe, Pieter Declerck, 1569, in-8°. - *De Meyer*.
- (23) JACOB GODEVAERTS (J. Godefridi van Hakendover), Een boecxken van die furieuse ende quade contagieuse sieckte der pestilentie... Hantwerpen, Jan van Ghelen, 1571, in-8°. - *Antw.*, *S.B.*
- (24) GILISSEN GOETHALS (1500-70), Der siecken schat... Brugghe, 1573, in-12°. - *Broeckx*.
- Remedien teghen pestilentie siecten... Brugghe, 1574, in-12°. - *Broeckx*.
- Nog twee naamloze werken, over remediën voor arme zieken en over rotkoorts, te Antwerpen gedrukt en die wij niet hebben teruggevonden. - *Broeckx*.
- (22) ANDREAS VESALIUS (1514-1564) en JAN DE VALVERDE, Anatomie, oft levende beelden des menschelicken lichaems: met de verclaringhe van dien, inde neder-duytsche spraecke. Antwerpen, Ch. Plantijn, 1568, in-4°, (Vertaling van *Vivae imagines partium corporis humani*. Antw., 1566.) - *B.B.V.* 103.
- A. Vesalii en Valuerda Anatomie, ofte af-beeldinghe... Amstelredam. Corn. Danckertz, 1647, in-fol. (Herdruk der uitgave van 1568.) - *B.B.V.* 104.
- Dat epitome ofte cort begriip der anatomien, Andr. Vesalii... ouerghestelt door M. Jan Wouters. Brvgghe, Pieter de Clerck, 1569, in-4° (Vertaling van A.V.B. *Suorum de humani corporis fabrica librorum epitome*. Basileoe, 1543.) - *B.B.V.* 184.
- (27) DAVID VAN MAUDEN, Bedieninghe der anatomien... Antwerpen, Ch. Plantijn, 1583, in-4°. - *Antw.*, *M. Pl.*; *Brussel*, *K.B.*

- Herdruk. Amsterdam, Corn. Danckerts, 1647, in-fol. - *B.B.*, V. 104.
- (20) HIPPOCRATES, Van die vonden int hooft... overgheset door M. Peeter Hassardus. Antwerpen, W. Silvius, 1565, in-8°. - *B.B.H.* 74.
- Derde druk met bijvoegsels. Rotterdam, Jan van Waesberge, 1629, in-8°. - *B.B.H.* 75.
- (21) EEN wonderlic, vreemt, ende warachtigh monster, van twee meyskens aen een gheboren. (Ghendt, Ghileyn Manilius, 1566), in-8°. - *B.B.M.* 236.
- (6) LEONHAERT FUCHS, Den nieuwen herbarius, dat is dboeck van den cruyden... Basel, M. Isingrin, 1543, in-4°. - *Brussel, K. B.*
- (13) REMBERT DODOENS (1518-1585), Cruijde Boeck... (Antwerpen, J. vander Loe, 1554), in-fol. - *B.B.D.* 107 en *Antw., M. Pl.*
- Almanack ende prognosticatie... 1558. Antwerpen, J. van Loe, in-16°. - *B.B.D.* 102.
- Cruijde Boeck.. van nieuws ouersien. (Hantwerpen, J. van der Loe, 1563), in-fol. - *B.B.D.* 109 en *Antw., M. Pl.*
- Een fransche vertaling door C. Clusius. Anvers, J. Loë, 1557, in-fol. - *B.B.D.* 109.
- Vijf engelsche uitgaven. London, G. Dewes, 1578, in-fol. - 1586, 1595, 1600 en 1619. - *B.B.D.* 110.
- Cruydt-Boeck..., volgens sijne laetste verbeteringe... Leyden, Fr. van Ravelingen, 1608, in-fol. - *B.B.D.* 118 en *Antw., M. Pl.*
- Cruydt-Boeck... Ib., 1618, in-fol. - *B.B.D.* 120 en *Antw., M. Pl.*
- Cruydt-Boeck... Antwerpen, B. Moretus, 1644, in-fol. - *B.B.D.* 121 en *Antw., Stadsbibl. en M. Pl.*
- Ars medica, ofte ghenees-kunst... (Met annotatien van Sebastiaen Egbertsz en door Nic. à Wassenaer vertaald uit *Praxis medica*. Amst., 1616). Amsterdam. H. Walschart, 1624, in-4°. - *B.B.D.* 126.
- (26) MATTHIAS DE LOBEL (1538-1616), Kruidtboek... Antwerpen, Ch. Plantijn, 1581, in-fol. - *B.B.L.* 119, ook *Antw. S.B.*, en *M. Pl.*
- Den leysman ende onderwijser der medicijnen... Amsterdam, H. Laurensz, 1614, in-8°. (Nieuwe bewerking van *Disp. van Val. Cordus* van petrus Coudenberg.) - *B.B.C.* 301.
- Nog drie andere uitgaven door P.T. Med. Doct.: 1° Amsterdam, H. Laurensz, 1632, in-8°; 2° Rotterdam, Pieter van Waesberge, 1656, in-8°; Amstelredam, Joh. van Ravesteyn, 1662, in-8°. - *B.B.C.* 302-3-4.
- (25) PETRUS COUDENBERG (1528-94), Dispensatorium van Valerius Cordus... overgheset duer Marten Everaert B. Amsterdam, Corn. Claesz, 1592, in-8°. (Naar de latijnsche uitgave van 1590, Lugd. Bat., apud Pr. Raphelengium.) - *B.B.C.* 300.
- (a) Bibliotheca Belgica. Bibliographie. générale des Pays-Bas, par le bibliothécaire en chef et les conservateurs de la bibliothèque de l'Université de Gand. Gand et La Haye, 1880 et sq.
- Buiten een gansch nauwkeurige bibliographische opgave, duidt F. van der Haeghen voor elk boek de plaatsen aan - openbare bibliotheken enz. - waar het zich thans bevindt. Hier en daar hebben wij bij de vermelde verzamelingen er andere kunnen voegen. De werken die wij niet hebben teruggevonden en die in de *Bibl. Belg* nog niet behandeld werden, hebben wij volgens Dr C. Broeckx of Dr de Meyer opgegeven.
- (****) Simon Stevin, *De beghinselen des waterwichts*... Leyden, Fr. van Raphelenghen, 1586, in-4°, 5 en 9. - *Bibl. Belg.* S. 131.
- (*****) Hugonis Grotii Batavi (1583-1645) *De lingua in Parallelon rerumpublicarum*, L. III, Cap. XXV, 55-56, 69-70. Vertaling van Mr Johan Meerman, Haarlem, A. Loosjes Pz., 1802, in-8°, III, 83-84, 104-105.
- (30) J.B. VAN HELMONT (1577-1644), Dageraet oft nieuwe opkomst der geneeskunst in verborgen grontregelen der nature. Leyde, 1615, in-4°. - Dageraad oft nieuwe opkomst der geneeskunst... Amsterdam, J.J. Schipper, 1659, in-4°. - *London, Brit. Mus.* - *Broeckx.*
- Dageraad ofte nieuwe opkomst der geneeskunst... Noit in 't licht gesien, en van den auteur zelve in 't nederduits beschreven. Rotterdam, Joannes Naeranus, 1660, in-4°. - *Brussel, K.B.; Gent, H.S.*
- Acht latijnsche uitgaven door Fr. M. van Helmont: 1° Amstel., ap. Lud. Elzevirium, 1648, in-4°; 2° Venet., ap. Juntas et J.J. Herts, 1651, in-fol.; 3° Amstel., ap. Lud. Elzevirium, 1652, in-4°; 4° Lugduni, J.B. Devenet, 1655, in-fol.; 5° Lugd. J. Anthenius Huguetan, 1667, in-fol.; 6° Leyde, 1667, in-fol.; 7° Francof., ap. J.J. Erythropilum, 1682, in-4°; Hafniae, ap. H. Ch. Paulli, 1707, in-4°. - *Broeckx.*
- In het engelsch vertaald. London, 1662, in-4°. - *Broeckx.*
- In het fransch vertaald. Lyon, 1671, in-4°. - *Broeckx.*

- In het duitsch vertaald door F.M. v. Helmont. Sultzbach, 1863, in-fol. - *Antiquar. Katalog No. 39. Fr. Deuticke in Wien.*
- (46) FRANCISCUS-MERCURIUS VAN HELMONT (1614-99), Een zeer korte afbeelding van het ware natuurlyke hebreuwsche A.B.C... Amsterdam, P. Rotterdam, 1697, in-12°. - *Antw., S.B.*
Ook in het latijn, het duitsch en het engelsch uitgegeven. - *Broeckx.*
Aanmerkingen over den mens en desselfs ziekten; alles op gewisse en onfeilbare gronden so van de natuurlyke reden als ervarentheid gevestigd. Amsterdam, P. Rotterdam, 1692, 2 deelen in-12°. - *Broeckx.*
Latijnsche vertaling door J.C. Amman. Amsterdam, J. Wolters, 1692, 2 d. in-12°. - *Broeckx.*
In 't Engelsch vertaald. London. 1694, in-12°. - *Brit. Mus.*
- (29) DAVID THEODOOR PLASEER, Translatie, ende explicatie der eersten boucx aphorismorum hippocratis... Antwerpen, Jacob Mesens, 1604, in-4°. - *Broeckx.*
- (39) MICHIEL BOUDEWIJNS (1591-1681), Dienstich ende ghenuchelyck tytverdrijf voor siecken... Antwerpen, Pr. Fickaert, 1654, in-8°. - *Antw.; S.B.*
Strydt tusschen de genees-konste ende sieckte... (Een gedicht). Antwerpen, M. Parijs, 1659, in-4°. - *Antw., S.B.*
- (38) WILLEM MARQUIS (1604-77), Van d'ophoudinghe der urine... ende sommige remedien tegen het graveel... enz. Antwerpen, M. Binnart, 1646, in-8°. - *Broeckx.*
- (45) ROBERTUS B. MAES (gest. 1700), Tractaet van de voortkomste ende generatie des mensch... Brussel, Jan de Grieck, (1689), in-8°. - *De Meyer.*
Dispuyt tusschen de oude ende nieuwe schryvers over het ghebruyck van het ader-laeten... Brugghe, Joos van der Meulen, 1695, in-8°. - *De Meyer.*
- (41) PHARMACIA galenica et chymica,... enz. Antwerpen, R. Sleghers, 1667, in-8°. (Geschreven door Jan Bisschop; zie *Medicina Pharmaceutica*, Voor-reden). - *Antw., M. Pl.*
- (44) MEDICINA pharmaceutica, oft drôgh-bereydende ghenees-konste.... Brussel, Fr. Foppens, 1682, in-fol. - *Antw., S.B.*
- (31) ALPHONS VAN DER PLANCKE, Over de pokskens, spotten en mazelen. Brugge, 1616, in-8°. - *De Meyer.*
- (32) LAZARUS MARQUIS (1571-1647), Cort advys der doctoren van Antwerpen teghen de peste. Antwerpen, G. Verdussen, 1624, in-12°. - Idem. (Vermeerderd door Regnier Bruitsma). Mechelen, 1625, in-12°. - In 't fransch vertaald door Sasbaert de Varech, van Rijsel. Lille, 1625, in-8°. - *Broeckx.*
Cort advys... (Herziene en vermeerderde herdruk). Antwerpen, G. Verdussen, 1634, in-8°. - *Broeckx.*
Volkomen tractaet van de peste... Antwerpen, C.J. Trogniesius, 1636, in-8°. - *Brussel, K.B.; Antw., S.B.*
- (33) JAN DE RAET, Cort verhael oft tractaet van de haestige sieckte... Antwerpen, G. Verdussen, 1625, in-8°. - *Broeckx.*
- (34) REMEDIEN tegen de peste... Brugghe, Nic. Breyghel, 1632, in-8°. - *De Meyer.*
- (55) J.L. VAN DE WALLE (1696-1770), Queritur ofte het geraedsaem is... de dooden voor den derden daege te begraeven?... Brugghe, 1749. - *De Meyer.*
- (36) JAN VANDER LINDEN (gest. 1638), Cort verhael oft tractaet vande... peste. Antwerpen, Godtgaf Verhulst, 1634, in-8°. - *Brussel, K.B.*
- (40) J.B. VAN MULEM, Den kleynen pestverdriyver. Brugge, P. Van Pee, 1666, in-8°. - *De Meyer.*
- (42) LOWIES OVERDATZ (1617-82), Kort verhael van de peste, met hare geneesmiddelen. Brussel, Jan Mommaert, 1668, in-8°. - *Brussel K.B.*
- (5) PETRUS SYLVIUS, Tfundament der medecinen ende chirurgien... (Antwerpen, W. Vorsterman, 1540), in-fol. - *B.B.S. 23.*
- (43) PETER LANBIOT (1649-1730), Kort verhael van den loop soo vanden chyl als van 't bloet... enz. Brugghe, Pieter Van Pee, 1688, in-12°. - *Gent, H.S.*
Een tweede uitgave: Brugghe, Verhulst, (zonder jaartal). - *De Meyer.*
- (51) PHILIPPUS VERHEYEN (1648-1710), Anatomie oft ontleed-kundige beschryvinge van het menschen lichaem... uyt het latyn vertaelt door A.D. Sassenus. Brussel, T'Serstevens, 1711, in-8°. - *Gent, H.S.*
- (48) JAN PALFIJN (1650-1730), Nieuwe osteologie, ofte waere, en zeer nauwkeurige beschryving der beenderen van 't menschen lichaem... Ghendt, Jan Danckaert, 1701, in-8°. - *B.B.P. 64.*
Tweede druk. Leiden, Joh. du Vivie, 1702, in-8°. - *B.B.P. 65.*

- Derde druk. Leyde, Jan Vander Deyster, 1727, in-8°. - *B.B.P.* 66. en *Antw.*, S.B.
- Vierde druk. Amsterdam, Jan Morterre, 1758, in-8°. - *B.B.P.* 67
- Twee duitsche vertalingen. Bresslau, Michael Hubert, 1730, in-8°; ib., 1740, in-8°. - *B.B.P.* 68-69.
- Een fransche vertaling. Paris, G. Cavelier, 1731, in-12°. - *B.B.P.* 70.
- Anatomycke of ontleedkundige beschryving... van... kinderen... monstreuselijck... geboren... enz. Ghendt, Max. Graet, 1703, in-8°. - *B.B.P.* 71.
- Tweede druk. Leiden, Joh. du Vivie, 1714, in-8°. - *B.B.P.* 72.
- Fransche uitgave. Leide, Ve B. Schouten, 1708, 3 d. in-4°. - *B.B.P.* 73.
- Ontleed-kundige beschryving, van de vrouwelyke deelen, die ter voortteeling dienen. Leyden, Joh. du Vivie, 1724, in-4°. - *B.B.P.* 74.
- Fransche uitgave. Leide, Ve B. Schouten, 1708, 3 d. in-4°. - *B.B.P.* 73.
- Nauwkeurige verhandeling van de voornaemste handwerken der heelkonst... Leyden, Chr. Vermey, 1710, 2 deelen in-4°. - *B.B.P.* 75.
- Tweede druk. Leyden, J. en H. Vander Deyster, 1734, 2 deelen in-4°. - *B.B.P.* 76.
- Twee duitsche vertalingen. Nürnberg, J. Albrecht, 1717, 2 deelen in-4° en Franckfurt u. Leipzig, J.J. Wolrab, 1717, 2 deelen in-4°. - *B.B.P.* 77-78.
- Heelkonstige ontleeding van 's menschen lighaam... Leyden, Jan vander Deyster, 1718, in-8°. - *B.B.P.* 79.
- Tweede druk. Leyden, J. en H. vander Deyster, 1733, 2 deelen in-8°. - *B.B.P.* 80.
- Drie fransche uitgaven. Paris, G. Cavelier, 1726, 2 deelen in-8°. - Ib., 1734, 2 deelen in-8°. - Paris, Ve Cavelier et fils, 1753, 2 deelen in-8°. - *B.B.P.* 81-2-3.
- Twee duitsche vertalingen. Nürnberg, Joh. M. Seligmann, 1760, 2 deelen in-4°. - Frankfurt u. Leipzig, 1760, 2 deelen in-4°. - *B.B.P.* 84-5.
- Twee italiaansche vertalingen. Venezia, N.S. Remondini, 1758, 3 deelen in-4°. - Ib., 1792, 3 deelen in-4°. - *B.B.P.* 86-7.
- De besondere heel- en genees-konst der oog-siekten... door Mr. Antoine. (Vertaald en vermeerderd door J. Palfijn). Leiden, Chr. Vermey, 1714, 2 deelen in-4°. - *B.B.M.* 219
- In het duitsch vertaald. Bremen, Erben Saurmann, 1731, in-8°. - *B.B.M.* 220.
- (50) MARTINUS VAN HILLE (1633-1706), Tooneel der chirurgie... Antwerpen, 1706, in-8°. - *Broeckx*.
- Tweede druk. Antwerpen, M. Verdussen, 1726, in-8°. - *Gent, H.S.*
- (57) KORTE voorstelling van verscheyde aenmerckingen aengaende de voornaemste hoofwonden... voor het grootste deel getrocken uyt de vermaerde Kon. Acad. der Chirurgie van Parys... Loven, W^e Vanderhaert, 1760, in-8°. - *Broeckx*.
- (63) J.B. JACOBS (gest. 1791), M. Raulin, Kort-bondig onderwijs aengaende de vroed-kunde... uyt het fransch door J.B. Jacobs. Gendt, J. Begyn, 1771, in-12°. - *Gent, H.S.*
- M. Lassus, Nieuwe wyse om de beenbreuken ende ontleding te behandelen... uyt het fransch door J.B. Jacobs. Gendt, J. Begyn, 1772, in-12°. - *Broeckx*.
- J.J. Gardane, Berigt aen het volk, aengaende de asphyxia... in het vlaemsch vertaelt door J.B. Jacobs. Gendt, J. Begyn, in-12°. - *Brussel, K.B.*
- Kort onderwys hoe dat men de breuken ofte scheursels alsmede den voorval der lyfmoeder ende arsdarm kan voorkomen en genezen. Gend, Jan Meyer, in-12°. - *Gent, H.S.*
- Vroedvrouwen handboekskén... Gendt, J. Begyn, 1777, in-12°. - *Broeckx*.
- D.A.G. Richters Heelkundig boekzaal... uit het hoogduitsch vertaald, met aanmerkingen van J.B. Jacobs. Gend, J.P. Vander Schueren, 1780, in-8°. - *Broeckx*.
- Vroedkundige oeffenschool... Gend, J.P. Vander Schueren, 1784, in-4°. - *Gent, H.S.*
- Een fransche uitgave. Gand, J.P.V.d. Schueren, 1785, in-8°. - *Gent, H.S.*
- Een duitsche vertaling. Marburg, 1787, in-8°. - *Broeckx*.
- H. Callisen, Onderwyzinge der hedendagsche oeffende heelkunde... uyt het latyn door J.B. Jacobs (en P.E. Wauters). Brussel, A. De Bel, 1790-92, 2 d. in-8°. - *Gent, H.S.*
- (66) IN- en uitlandsche genees-en heelkundige boekzaal...Antwerpen, 1774 in-8° - *Broeckx*.

- (70) COMPENDIUM anatomicum... getrokken uyt de geleerde schriften van J.D. Schlichting en J.B. Winslow. Antwerpen, J.B. Cartstiaenssens, 1777, in-8°. - *Gent, H.S.*
- (47) CORNELIS KELDERMAN (1632-1711), Onderwys voor alle vroed-vrouwen raekende hun ampt ende plicht... Brugghe, Ign. Van Pee, 1697, in-12°. - Nog twee drukken: Brugghe, Jac. Beernaerts en Brugghe, J. Van Praet. - *De Meyer.*
- (59) C.J. HUART (1750-1826), Enchiridion artis obstetricandi of kort begryp der vroed-kunde... Mechelen, J.P. van der Elst, 1770, in-8°. - *Gent, H.S.*
Korte verhandeling over de heilkundige berigten... Mechelen, J.P. van der Elst, 1774, in-8°. - *Broeckx.*
Tweede druk. Gend, E.J. t'Servrancx, 1794, in-8°. - *Gent, H.S.*
Supplement op de heilkundige berigten... Mechelen, J.P. van der Elst, 1777, in-8°. - *Broeckx.*
Tweede druk. Gend, E.J. t' Servrancx, 1794, in-8°. - *Gent, H.S.*
- (65) PIETER JOZEF VAN BAVEGHEM (1745-1805), Tractaet... over de beruchte keyser-snedes... Dendermonde, J. du Caju, 1773, in-12°. - *Brussel, K.B.*
Verhandeling over de koorts in 't algemeen, dog bijzonder over de rotkoorts en roodeloop... Dendermonde, W^e du Caju, 1788-89-90, 3 d. in-8°. - *Brussel, K.B.*
- (68) FRANC. DON. VAN DAELE (1737-1818), Onderwys voor de leerlingen in de vroed-kunde... Yper, J.F. Moerman, 1775, in-8°. - *De Meyer.*
- (61) J.H. MATTHEY (1742-96), De behulpzaeme hand aen de verdronken toegebracht... Antwerpen, J.J.G. De Marcour, 1771, in-8°. - *Brussel, K.B.*
- (82) GEDENKWEERDIGE consultatie... of een kind, het gene geboren word in de elfste of twaelfste maend naer de dood van zynen vader, voor wettig kan verklaerd worden?... Brugge, F. Van Eeck, 1786, in-8°. - *De Meyer.*
- (62) RAULIN, Kort-bondige onderwyzingen op de kinderbaeringen... Brugge, J. Van Praet, 1771, in-8°. (Vertaald door de Burck.) - *De Meyer.*
- (72) N.P.J. ELOY (1714-1788), Grond-beginzelen der vroed-konst... van het fransch... vertaelt door Ch. Bradechal. Brugge, J. Van Praet, 1778, in-8°. - *De Meyer.*
- (78) A.J. RECHBERGER, Bekendmaeking van eenen bezonderen hefboom, en des zelfs aanlegging, gebruyk ende nut in baerens nood... uyt het hoog-duytsch vertaeld door J.A. Roselt. Gend, Gebr. Gimblet, (circa 1785), in-12°. - *Brussel, K.B.*
- (79) B.B. COPPENS (1756-1801), M. Lauverjat, Toets eener werkje v.d. H. Sigault... (over) schaambeens-doorsnyding... uit het fransch door B. Coppens. Gend, J.P. Vander Schueren, in-8°. - *Gent, H.S.*
Redenvoering over de voordeelen van de doorsnyding der schaambeens-vereeniging in de moeylyke baeringen... uit het fransch met aenteekeningen van B. Coppens. Gend, J.P. Van der Schueren, in-8°. - *Broeckx.*
- (81) FR. A. VAN ZANDYCKE, Het Geneeskundig Journael van Londen, door Samuel Foart Simmons, uyt het engelsch vertaeld door F.A.v.Z. Brugge, J. Bogaert, (1786), in-8°. - *De Meyer.*
Waarnemingen op het genezen van de gonorrhoea... de tweede uytgave door S. Foart Simmons, overgesteld en met aenmerkingen door F.A.v.Z. Brugge, J. Van Praet, in-8°. - *De Meyer.*
Korte beschryving en geneeswys der venus-ziekten... Brugge, J. Bogaert, in-8°. - *De Meyer.*
Dictionaire der gezondheid... Brugge, J. Bogaert, 1786, in-8°. - *De Meyer.*
- (84) P.J. VAN THENTE (gest. 1824), Korte onderrigting op de behandeling der venus-ziekte... uyt het frans (van De Lassone et Horne) met aenteekeningen. Gend, L. Le Maire, (1788), in-8°. - *Gent, H.S.*
Herdruckt achter: Verhandeling over de venus-ziekten, door den heer Plenck... Rotterdam, 1792, in-8°. - *De Meyer.*
- (90) BENJ. BELL, Verhandeling over den druiper en pokziekte, uit het engelsch vertaald voor J.P. Kluyskens... Gend, A. Colier, 1797, 2 d. in-8°. - *Brussel, K.B.*
- (74) DE FRENNE, Vereenvoudigde geneeskunde ofte handboek van huyslyke genees- en heilkunde. Brussel, 1785, in-8°. (Uit het fransch vertaald.) - *Broeckx.*
- (87) JOSEPHUS QUARIN, Nieuwe, zekere en gemakkelijke genees-wyze der koortzen... na de latynsche uytgave van 1790. Oostende, Scheldewaert, 1793, in-8°. - *De Meyer.*
Nieuwe... genees-wyze der ontstekingsziekten... na de latynsche uytgave van 1790. Oostende, Scheldewaert, 1793, in-8°. - *De Meyer.*

- (54) COPIE van het ghevoelen... van eenen doctoer nopende eene sieckte de welcke... regneert in de stadt Ryssel... Brugghe, A. Wydts, (1740), in-4°. - *De Meyer*.
- (58) TISSOT (uit het fransch vertaald, met aantekeningen van L. Bicker), Raedgevinge voor de gezondheid van den gemeenen man... Brugge, J. Van Praet, 1765, in-8°. - *Antw., S.B.*
Tweede druk. Ib., 1783, 2 d. in-8°. - *Brussel, K.B.*
Tractaet der inenting van de kinderpokjes en mazelen. Brugge, J. Van Praet, 1782, in-8°. - *De Meyer*.
- (53) ENCHIRIDION medicum oft medecyn boecxken... Antwerpen, J.F. Lucas, 1723, in-8°. - *Antw., M. Pl.*
Idem. Vander Hey, 1757, in-8°. - *Broeckx*. - Nog andere drukken.
- (56) HENDRIK VLEYS (1701-1759), Reglement der gezondheid raekende de spyse en drank om gezond te leven. Brugge, 1754, in-4°. - *De Meyer*.
- (73) PETRUS WALCKIERS, Antwoord op de vraag: In hoe verre kan eene longteering geneeslyk zyn... Amsterdam, Conradi, 1780, in-8°. - *Broeckx*.
- (75) J.A. ROSELT, Natuur- genees- heel- en geboortskundige waarnemingen en mengelschriften ten diensten van het landvolk. Gend, J.P. Vander Schueren, 1781 en 1783, 2 d. in-8°. - *Broeckx*.
- (52) CLARIUS et majus lumen pharmacopoeorum, dat is claerder en meerder licht der apothekers... Antwerpen, J.F. Lucas, 1723, in-8°. - *Antw., M. Pl.*
Idem. W^e J.F. Lucas, 1725, in-8°. - *Antw., M. Pl.*
Idem. Vander Hey, 1750, in-8°. - *Broeckx*. - Nog andere uitgaven.
- (64) J.B. DE BEUNIE, Antwoord op de vraege: welk zyn de profytelykste planten van dit land, ende welk is hun gebruyk, zoo in de medicynen als in andere konsten. Brussel, A. D'ours, 1772, in-4°. - *Mém. cour. de l'Ac. de Br.*
Wonderbaar geval nopens eene subite genezinge van een vallende ziekte door koudwater. Vlissingen, 1778, in-8°. - *Verh. v.h. Zeeuwsch Gen. der Wet. te Vl.*, deel VI.
- (76) PROSPER FLORISOONE, Nieuwen geneesmiddel... Brugge, J. De Busscher 1781, in-12°. - Tweede druk. Ib., 1783. - *De Meyer*.
- (86) P.E. WAUTERS (1745-1840), Gekroonde verhandeling, tot antwoord op de vraag: aente toonen de inlandsche gewassen, bekwaem om olien te maeken... Brux., Typis Regiae Acad., 1788, in-4°. - In *Mém. cour. de l'Ac.*
Huys en reys apotheek van... Rosen van Rosentein, uyt het hoogduytsch vertaald... Gend, B. Poelman, 1790, in-8°. - *Broeckx*.
- (83) HENDRIK VANDER STADT, Eenigen middel voor den medecyn om de geneeskunde met eer en gemak te oeffenen. Gend, 1787, in-8°. - *Broeckx*.
- (85) J.B. VAN MONS, Schets van eigenschappen, de welke in een waar apotheker vereischt worden. Amsterdam, 1788, in-4°. - In het *Nieuw Geneeskundig Tijdschrift*.
- (67) HULPMIDDELEN om de versmoorde en de verdrinken personen tot het leven te verwecken. Brussel, Fr. t' Serstevens, 1774, in-8°. - *Broeckx*.
- (80) J. DEBUCK, Verhandeling over het misbruik der loonvoedsters. Gend, 1786 in-8°. - *Broeckx*.
- (89) JOANNES VAN HERCK, Derde uitgevinge der beschryvinge.. van de waters van de fontyne kort bij de stad van Tongeren... Maastricht, G.B. van Gulpen, 1796, in-4°. - *Broeckx*.
- (71) H.J. REGA (1690-1754), Redenvoering waerin... ondersogt word of iemand... soude konnen alleenelyk door besigtinge des pis den aert der siekten onderscheyden... uyt het latyn door P.J. Delava. Brugge, M. de Slovere, 1777, in-8°. - *De Meyer*.
- (60) FERD. HENDRIK CREMERS, Ontleding der ware kinderpokjes... S'Bosch, 1771, in-8°. - *Broeckx*.
- (69) P.C. DE BRABANT (1740-1790), Antwoorde... op het gerucht van wedergekomene pokskens naer de inenting. Gend, J. Begyn, 1777, in-8°. - *Brussel, K.B.*
- (77) PETRUS VAN ELSACKER, Verklaring ende raedgeving over de dysenteria ofte loopziekte... enz. Antwerpen, P.J. Parys, (1784), in-12°. - *Antw., S.B.*
- (88) J.P. VAN DORPE(?), Algemeene raedgevingen... tot den rooden loop. Aelst, 1794, in-12°. - *Broeckx*.
- (91) VERHANDELINGEN van het Genootschap ter bevoordering van Geneesen Heel-kunde opgeregt tot Antwerpen, onder de zin-spreuk Occidit, qui non servat. Antwerpen, J.S. Schoesetters, (1798, 1799 en 1800), 3 deelen in-8°. *Antw. S.B.; Gent, H.S.*
- (14) VAN dwonderlijk nyeu water dwelcke alderhande siecten ende ghebreken gheneest. Hantwerpen, Jan Van Ghelen, 1556, in-8°. - *B.B.W.* 73.

- (18) WARACHTIGE historie ghebeurt in onsen tijde... Brugge, Hubrecht Goltz, 1565, in-12°. - *De Meyer*.
- (35) WOUTER VANDEN PERRE (1574-1652), Pest-boeck... Antwerpen, H. Aertsens, 1633, in-8°. - *Brussel, K.B.*

Weemoed

Een zucht van diepen weemoed komt gestegen
Uit al wat is en was en worden moet.
In 't diepste van mijn ziel is hij gezegen
En werkt verdervend op mijn sterk gemoed.

Daar weemoed brengt die moedeloosheid te wege
Die zwachtelt allen kloeken wil en moed,
En toorn en haat en liefde en al bewegen
In een volzaalge kalmte ontaarden doet.

En tóch... blijf immer om mij henen zweven
O weemoed, weelde in liefde- en vreugdezang
O bron van vrede en wonderlijke droomen!

Want wat ook ware, zonder u, het leven?...
Een wilde strijd vol haat en weegejank,
Waarover nooit het zachte stil komt doomen.

De Heide

Nu voel ik dat ik u sinds lang verbeidde,
O heide! met uw zoelen meien-nacht...
Daar uw volzaalge rust weer kalmde, o heide!
Mijn gloeiend hoofd en rusteloos gedacht;

En daar uw eenzaamheid mijn hart verblijdde,
O heide! dat naar eenzaamheid zóó tracht,
En uw oneindigheid mijn ziel verbreidde,
Mijn eeuwge ziel, die naar 't oneindge smacht...

Ik wist het niet... Ik werd door u verwacht,
En haakte naar uw stil en innig leven; -
Ik heb, vóór ik u kende, u diep bemind!

En nu ge in mij de rust hebt weergebracht,
En het oneindige in mijn ziel geschreven,
Ben ik uw eeuwge minnaar en uw kind!

FERNAND TOUSSAINT.

Dageraad

In mijn ziele wandlen schemeringen
En zware stiltten wegen langs hun baan:
En 't is een nacht waar geene winden zingen,
Waar geene sterren in den hemel staan...

Mijn liefde wou daarin wat liedren hooren,
Wat bibbrend licht zien door dat roerloos zwart,
Iets met wat leven in die stilte storen
En driftig blij zijn als een lievend hart.

En zie! daar rijst gij nu in mijn gedachten
Als 't zuiver beeld van wat ik 't zoetste noem,
Als 't uchtend-woorden na heel lange nachten.

En zie! daar staat gij nu - een zonnige bloem
Vol licht, vol liefde en lente en jeugdige krachten
En - op uw mond, het lied van uwen zoen!...

Sonnet voor Vader

Toen Grootmoederken stierf.

Ik hoor in mijn zielken, zoo zwaar en zoo hel,
Een klokke, die luidt over stervende zielen
En 't is of ik menschen ontwaar die er knielen...
De dooden... de dooden... die vliegen zoo snel!

Ik hoor in mijn zielken een daverend spel
Van orgels en weenende maagdekenszangen
'lijk stemmen die daavrend langs kerkbogen hangen
De dooden... de dooden... die vliegen zoo snel!

Ik wil niets meer zien en wil niets meer hooren;
Ik wil dat er vreê zij en stilte - als te voren;
Ik wil maar *mijn* denken, *mijn* stem en *mijn* woord,

Mijn harte bedriegen, en liegen, en liegen!
Die klokke en die orgels gaan schaterend voort:
De dooden... de dooden... die vliegen - die vliegen...

Madrigal

Soms zijn er hemels wijd en hooge;
Zij hebben einde noch begin,
Maar eindeloozen vrede... Als in
Zoo'n hemels, kijk ik in uw oogen.

Soms zijn er andre wild-bewogen,
Waar wolken warrelen in den wind,
Waar woelend winden waaïen, blind
Van woede en toorn... Als in uwe oogen,

Zoo kijk ik langs die hemels heen...
En valt de nacht alomme neêre,
Dan zijn er nog eens andre weêre;

Maar - blinkt een sterre of blinkt er geen,
Ik zie er in uw oogen een,
En 'k zie dat sterreken toch zoo geren...

HERMANN TEIRLINCK.

Letterkundige Kroniek

DE jury van den driejaarlijkschen prijskamp voor tooneelletterkunde is na lang dralen en konkelfoezelen uit haar hok gekomen: met drie stemmen tegen twee besluit zij dat de prijs ditmaal *niet* zal worden toegekend. Doch verwaardigt zich de minister, op voorstel dier jury, *Starkadd* in de eerste plaats en *Koning Hagen* in de tweede met eene 'letterkundige aanmoediging' (sic) te vereeren⁽¹⁾.

Vreemd! vreemd! Voor de éérste maal sinds die prijskamp bestaat, (d.i. sinds meer dan veertig jaren) is er geen enkel tooneelstuk te vinden dat den prijs verdient! Die censors met een struisvogelsmaag - die, volgens de fabel, hoefijzers verteert -; die muggenzifters van heden, die vroeger zooveel tweebultige kemels en oubollig-gehoorde draken inslikten, tot dien ongehoord onnoozelen *Boudewijn Hapken* toe, dien zij, 't is maar drie jaar geleden, belauwerden⁽²⁾: zij spelen thans de viezen wanneer zich vóór hen opricht *Starkadd*, een werk dat algemeen onder 't beste gerekend wordt wat onze literatuur ooit voortgebracht heeft.

'Aan dit besluit' zegt in zijn keurige taal het verslag, 'ligt in geenen deele ten gronde de gedachte als zou deze prijskamp bij de vorige achterstaan: de jury wenscht integendeel te getuigen, dat er vooruitgang is waar te nemen.' Maar waarom dan die plotselinge strengheid? Is 't niet alleen omdat *Starkadd* u in den weg staat? Wie niet alle logiek verzaakt denkt noodzakelijk: daar ons tooneel goed wordt, is 't oogenblik gekomen om den prijs uit te

(1) De jury had voor elk 700 fr. voorgesteld. De minister, zuinige Maecenas, schonk 500 fr. aan *Starkadd* en 300 fr. aan *Koning Hagen*.

(2) Zij *durfd*en echter het verslag, door den heer Sermon opgesteld, tegen alle gebruik in *niet* *uitgeven*.

reiken, - en zal wel een reukje van jezuïeterij om de kunstige redeneeringen van den heer de Vreese bespeuren. Vreemd! vreemd! dat juist sedert er betere stukken ingezonden worden, die jury ze niet meer bekronen wil, en met de meening voor den dag komt dat 'de stand onzer tooneelletterkunde gunstig genoeg is, ja dringend gebiedt, om den driejaarlijkschen prijskamp als iets hooger te gaan beschouwen; met andere woorden, dat de eischen waaraan een stuk moet voldoen om bekroond te kunnen worden, van nu af hooger dienen gesteld te worden.' Waarom juist 'van nu af'? Wat is er dan in de drie laatste jaren opgedoken, welke omwenteling is er opgedonderd, dat ge, o zaligmakers der middelmatigen, in uw ouden dag zoo onverwacht uw leven omwerpt? Luisteren we naar 't verslag: de prijs, door 'de hoogere Regeering' uitgeschreven, moet iets hooger worden, sinds de vlaamsche tooneelschrijvers op 'andere aanmoedigingen' mogen rekenen. Welke zijn die aanmoedigingen? Het verslag meldt eerst den prijskamp door de stad Antwerpen ingesteld. Maar die bestaat al lange lange jaren! Hebt ge hem nu eerst waargenomen! Reeds *Gudrun* werd in dien prijskamp bekroond, nog een stuk dat niet genoeg 'hooge vereischten vereenigde' om door de hoogere Jury der hoogere Regeering hooggeschat te worden! Neen, beste jongen, ge moet wat anders vinden. Ziehier: 'Op hare beurt heeft de stad Gent een wedstrijd uitgeschreven voor eene comédie, waarmede de nieuwe Nederlandsche Schouwburg, aldaar in opbouw, zou kunnen geopend worden, en het is *waarschijnlijk*, of althans MOGELIJK, dat ook deze prijskamp periodiek zal worden.' En dat is al?... Mijnheer de Vreese, ik vraag u verschooning, maar dit is te dom om iemand om den tuin te leiden; ge schijnt het zelf wel te voelen, want ge laat nog een algemeene beschouwing bijrukken: het is noodig, zegt ge, 'in het welbegrepen belang onzer letterkunde en harer beoefenaars zelve, hoogere eischen te stellen. Onafgebroken vooruitgang is

slechts dan mogelijk, wanneer men het peil, dat dient bereikt te worden, steeds hoger stelt. En waar is de waarborg dat er steeds (sic) naar volmaaktheid zal gestreefd worden, wanneer de prijs aldoor toegekend wordt aan het verdienstelijkste onder de ingezonden stukken....' Neen, maar wat pretentie! Zou die handvol officieele lui⁽¹⁾, die een potsierlijke schoolmeesterstaal schrijven, niet altoos vrij van 'vergrijpen tegen ons Nederlandsch taaleigen'; die niet de minste practische tooneelkennis bezitten; die sinds lang niet meer meêrekenen in de levende literatuur, of nooit tot die literatuur behoord hebben, of zelfs geheel onbekend zijn buiten het kringetje der Academie, - zou die dan toch gelooven dat ze invloed op onze letteren uitoefent! Moest zij weer verdwijnen in het Niet, haar echt vaderland, dan zou er in Vlaanderen niet meer 'naar volmaaktheid gestreefd worden'? En daarom stelt zij 'het peil, dat dient bereikt te worden', enz? We zien al de vlaamsche dichters, den nek uitgerekt, happen naar eenige bankbriefjes, die de jury telkens hooger en hooger houdt!

Maar kom! genoeg gestotterd, genoeg geploeterd en geplapperd! Die mom van uw gezicht, en kijk ons in de oogen, kerel! De waarheid is, en die weet eenieder: dat de jury, die *Starkadd* het beste der haar voorgelegde stukken noemt, alleen *Starkadd* kón bekroonen, maar liever op den prijs bleef zitten dan hem toe te kennen aan een medewerker van dit tijdschrift; en, daar, dit gerucht veel verergering wekte in de vlaamsche wereld, haar besluit verzachtte door het voorstel dier 'letterkundige aanmoediging'. Dat heet een oneerlijkheid en een lafheid.

Die jury had zeer zeker het recht, *Starkadd* niet te bekronen. Wie een tooneelspel liggen heeft en het op goed geluk inzendt, omdat hém ook, wie weet? de staatsprijs van 1500 à 3000 fr. als manna misschien eens toevalt, acht het daarom geen *eer*, door

(1) Zij heeten W. de Vreese, P. Alberdingk Thijm, Th. Coopman, D. Claes en G. Segers.

die pedante onmachtigen goedgekeurd te worden, en hecht niet de geringste beteekenis aan hun oordeel, - maar door de inzending zelf van zijn werk, erkent hij toch hun recht dat werk zoo eerlijk als 't kan te be- of veroordeelen. Hadden zij Hegenscheidt 's drama geheel verzwegen, hij kon zich niet gekrenkt voelen. Maar 1° zij ontfutselden hem op de gemeenste wijze den prijs die hem toekwam, en 2° zij gingen stellig hun recht te buiten, wanneer zij zich aanmatigden een 'letterkundige aanmoediging' voor hem aan te vragen. Zij worden betaald om over den uitslag van een staatsprijskamp te beslissen, - verder mogen zij zich op een afstandje van onzen persoon houden. Wat heeft Hegenscheidt het noodig, door dat academisch rapalje 'aangemoedigd' te worden? Aan geen minister erkent hij het recht, hem van staatswege een aalmoes uit te reiken, die hij nooit vroeg en die hij niet wenscht. Wat Hegenscheidt dan ook per omgaande aan den minister schreef, met verzoek die toelage te willen intrekken.

Trots zijnen brief hebben die dappere mannen toch hun 'aanmoediging' in het Staatsblad gemeld, - maar omtrent de weigering geen woord.

Hun verslag willen wij niet verder bespreken⁽¹⁾: de echte

(1) Ik wil alleen de aandacht vestigen op ééne kritiek, omdat ik die ook in verscheidene bladen en tijdschriften aantrof: nl., dat de handeling van *Starkadd* in het 3e en 4e bedrijf geheel stil zou liggen. Dit berust op een volkomen misverstand van het stuk. In mijn vorige *Kroniek* schreef ik (en men mocht wel veronderstellen dat ik de opvatting van Hegenscheidt zelf weergaf) dat het onderwerp is: wat er omgaat in de ziel van Starkadd. Dus geenszins, zei ik, de moord van Froth, noch de strijd van Starkadd tegen de moordenaars, maar wel: de innerlijke ontwikkeling van Starkadd. In die ontwikkeling speelt de overheersing zijner liefde eene essentiele rol. Het derde bedrijf is een stiller overgang na den grooten schok van 't tweede, en het vierde is wellicht het voornaamste der geheele handeling, de spil waarop de handeling zich naar een nieuwe richting omwendt. Dat Starkadd niet onmiddellijk de waarheid aangaande Froth 's moord vermoedt, is juist te verklaren door den slag die hem in 't 3^e en 4^e bedrijf treft.

redens van hun besluit zijn er niet in te vinden. Hun lage achterbaksche streek is eigenlijk niet gericht tegen Hegenscheidt, die stil in zijn hoekje werkt, elkeen in vrede laat leven en nooit iemand aanviel, maar wel tegen de groep die 'Van Nu en Straks' opstelt, - en de geheele Akademie, welke het besluit der jury bekrachtigde, deelt in de verantwoordelijkheid dier lafheid.

Het ware te onderzoeken of de wrok van Coopman, die zeker niet spoedig vergeet hoe wij Gezelle en onszelf tegen hem eens *verdedigden*, in deze zaak geene rol speelt. Maar *het bestaan zelf* van onze groep moeten die kerels als een persoonlijke belediging aanzien, - al hebben wij ons nooit om hen bekreund, al bestonden zij zelfs niet in de wereld onzer voorstelling. Dat er, in de vlaamsche literaire wereld, zoo rot van onmachtige waanwijsheid, rastaquouerisme, intrigue en nijd, een bende jongens gekomen is die om al het officieel geknoei even eens glimlachen, hun werk zoo eerlijk en ernstig mogelijk volbrengen, zonder zich te laten afleiden door uitzicht op bijval, belooningen of roem, en rond zich een goede frissche lucht van vrij denken en vrij voelen verspreiden: dát ontrust, dát verbitttert, dát kwetst de stommen van 't academisch serail. Wij hebben in Vlaanderen al veel invloed gehad, en zij weten 't: dát zullen zij ons niet vergeven. Het ras der officieelerij waardoor Rodenbach miskend, Verriest en Gezelle vervolgd werden, wij ook vinden het thans op onzen weg; ons ook brengt het thans den troost van zijn hoestend geblafje; ons ook komt het thans bewijzen dat het ons *vreest*, dus, dat ons werk wel een waarde heeft. Nu, die kerels kunnen ons alleen hun palmen weigeren: dat is al hunne macht, en die zal dan nog met hen verdwijnen. Het is gelukkig, zegt Maudsley in zijn *Physiology of Mind*, dat de dood der grijsaards den vooruitgang der beschaving verzekert.

20 Juli '98.

AUG. VERMEYLEN.

De kommunistische Beweging in Holland en haar tegenwoordige Krisis.

HET ontwikkelingsproces, dat gedurende de laatste jaren in de socialistische beweging van Holland zich voltrok: het uiteenvallen der organisatie van den *Socialistenbond* op het kongres te Rotterdam (25 en 26 Dec. 1897) en het uiteengaan der afdeelingen van dezen bond na het bovengenoemde kongres, is een feit, ook van beteekenis voor andere landen, als zijnde de geschiedenis eener massabeweging.

De socialistische beweging in Holland droeg van den beginne af een sterk kommunistisch en tegelijkertijd revolutionnair karakter. Ik bedoel hiermede, dat de aspiraties, beoogende de omkeering der bestaande maatschappij in hare grondslagen en de grondvesting eener samenleving op het gemeenschappelijk eigendom van alle middelen van voortbrenging en verbruik, steeds beslist de overhand hebben gehad en nog hebben in de arbeidersbeweging van Holland, boven het streven naar hervormingen, aan te brengen langs den weg der wetgeving.

Wél heeft de hervormingsgezinde strooming der Middel-Europeesche landen, meer bepaald de invloed der Duitsche sociaal-demokratie, zich steeds in de Nederlandsche arbeidersbeweging doen gelden, maar hare leer bleef toch altijd 'geïmporteerd'.

Haar streven kon belang inboezemen aan de middenklassen, aan de kleine burgerij, aan de kleine boeren, aan zulke elementen onder de werklieden, welke in gunstiger levensverhoudingen

waren gekomen, aan degenen b.v. welke zich door de koöperatie naar boven hadden gewerkt, ze kon ook de geloovige werklieden aantrekken, sedert de kerk zich in de sociale kwestie ging mengen. Maar, wat overigens in het algemeen het hart gewonnen heeft van onze industriele werklieden, zoowel als van onze veldarbeiders, overal waar er *in de arbeidersklasse zelve* kracht en energie school, dat was het schoone beeld van het Kommunisme, van eene maatschappij, in welke de menschen met en voor elkander zouden arbeiden en samen genieten, als broeders en zusters van één groot menschenhuisgezin.

Het is dit ideaal, dat den zwoegers in Holland, eenmaal opgewekt, voor oogen staat, voor zoover zij niet tot eenige godsdienstige richting bleven behooren. Overigens heeft men in Holland, in het algemeen gesproken, geen liberale werklieden; wel vindt men er een groote massa van onverschilligen, verdierlijkt door het harde levenslot.

Steunende nu op mijne ervaringen, aarzel ik niet te verklaren dat, naar mijne meening, onze kommunistische arbeiders in dagen van troebelen, eerder nog zullen samengaan met de kalvinisten, voor zoover dezen ook inderdaad arbeiders zijn, met de nakomelingen dier godsdienstige mannen, welke den bevrijdingsoorlog tegen Spanje voerden, dan dat zij alsdan zullen staan naast de hervormingsgezinde elementen uit de middenklassen, naast radikalen of sociaal-demokraten, hoe ze zich ook noemen mogen.

Een tweede karaktertrek der socialistische beweging in Holland, waarop ik in den aanvang dezer studie heb te wijzen, ligt in het opmerkelijk feit, dat deze beweging vooral onder de plattelandsbevolking hier en daar diep is doorgedrongen.

Er zijn in Holland geheele streken ten plattenlande, waar het socialisme met een groot gedeelte der bevolking als het ware is samengegroeid. Dit is in het bijzonder het geval in de Noordelijke provinciën: Groningen en Friesland (vooral in het Noord-Westen

en Westen en in het Zuid-Oosten dezer laatste provincie) alsmede aan de ijvere Zaanstreek, in Noord-Holland (Zaandam en de dorpen: Koog, Zaandijk, Westzaan e.a.).

Het is insgelijks opmerkelijk, dat dit verschijnsel zich vooral in zulke streken des lands voordoet, waar vóór twintig en meer jaren reeds de moderne predikanten der Nederlandsch-Hervormde Kerk en der 'Doopsgezinde Gemeente' hebben gepredikt. Dezen hebben het terrein ontgonnen voor het socialisme. Toen de armen den hemel hiernamaals verloren, zijn ze gaan werken voor een hemel op aarde.

Nog eenmaal, ik bedoel hier niet met socialisme of kommunisme - welke woorden overigens voor de arbeidersbeweging van Holland synoniem zijn - de leer, die in de verkiezingsdagen aldaar, zoowel als in België, Duitschland, Frankrijk en andere landen, aan de kleine boeren als socialisme wordt voorgepredikt en die ten slotte neerkomt op hervormingsmaatregelen ten gunste van het kleine grondeigendom. Zulke maatregelen zijn in hun wezen *anti*-socialistisch en onder de eigenlijke landarbeiders in Holland (ik spreek niet van de kleine boeren) hebben ze nimmer aanklank gevonden.

Integendeel, naast Amsterdam, waar de arbeidersbeweging steeds een sterk geavanceerd en revolutionnair karakter droeg, naast steden als Dordrecht, Haarlem, Groningen, Enschedé, waar een oude, goed ontwikkelde kern onder de industriele arbeiders bestond en waar jarenlang veel gelezen en vergaderd is onder de werklieden, was het in het bijzonder, wat wij noemden 'de oude garde' van de Zaanstreek, van enkele dorpen in Groningen (Finsterwolde, Sappemeer) en van het platte land van Friesland (streken als 't Bildt, Schoterland, Westdongeradeel) waar de kommunistische gezinde arbeiders het scherpst zich keerden tegen de hervormingsgezinde strooming.

Even duidelijk, als het den helderstzienden onder de Nederlandsche kommunisten in de laatste jaren was geworden, dat het

‘parlementarisme’ ten slotte een scheuring zou teweegbrengen in de socialistische arbeidersbeweging van het land, even vast stond het voor hen, dat de ‘oude garde’ aan den kant van het revolutionnaire kommunisme zou blijven staan.

De naam ‘parlementair’ is zelfs onder hen geworden als een belediging, een woord dat men toeroept aan iemand, die scheuring verwekt onder socialisten en wien het in de eerste plaats te doen is om eigen eer, om het verkrijgen van een zetel in de Kamer of ten minste in een gemeenteraad.

Men moet den ernst hebben gezien, waarmede de arbeiders in onze landbouwstreken, bij voorbeeld in de Noordelijke provinciën: Friesland en Groningen - waarlijk arbeiders zwoegende van den morgen tot den avond op het land of in de venen - hun banieren met zich voerend en door hunne zangvereeningen begeleid, optrokken naar de meetings in de open lucht; men moet in een landbouwende streek als 't Bildt (Sint-Anna-Parochie, Sint-Jacobi-Parochie) of te Appelscha in de veenstreken van Zuid-Oostelijk Friesland, om twee verschillende streken des lands te noemen, de arbeiders met hunne vrouwen hebben zien aankomen, één, twee uur en meer zelfs te voet afleggend, om ergens in een schuur of herberg een socialistisch spreker te gaan hooren, hun revolutionnaire liederen zingende onderweg, zooals ze vroeger, den bijbel in de hand, ter kerke gingen; men moet de oogen hebben zien schitteren der armsten, wanneer ze den socialisten redenaar na zijn toespraak en bij zijn vertrek de hand kwamen drukken - om te erkennen dat het hier gold het geloof aan een nieuwe samenleving welke eindelijk recht zou doen aan het menschengeslacht, maar dat het hier niet liep over enkele hervormingen, door een of andere regeering in te voeren. Het kommunisme was in zulke streken als het ware een nieuwe godsdienst geworden.

Van de regeering hebben overigens onze plattelandsbewoners eigenlijk geen andere vertegenwoordigers leeren kennen, dan den

burgemeester, den kantonrechter en den veldwachter - gedurende de laatste jaren ook de marechaussees. En het dogma, door de democratische hervormers verkondigd, dat de maatschappelijke misstanden moeten bestreden worden, door de liberale en klerikale afgevaardigden in de kamer door democraten te vervangen, het heeft nimmer den weg tot de harten dezer plattelandsbewoners gevonden, ook al werd dit parlementaire dogma door zich noemende sociaal-demokraten ondersteund.

Daarentegen droeg op het platteland van Holland de samenleving der bevolking toch steeds van oudsher menigen kommunistischen karaktertrek. Wie de verslagen raadpleegt der land-bouwenquête, welke vòòr eenige jaren van regeeringswege in Holland is ondernomen en waarbij in de verschillende streken des lands telkens een bepaalde gemeente als 'type-gemeente' werd aangenomen, hij zal aldaar op verschillende kommunistische gewoonten stuiten, onder de bevolking reeds bestaande, op verscheidene voorbeelden van wederkerige hulp, welke, ten plattenlande, arbeiders en boeren elkander bieden. De gemeenschappelijke aankoop van zaden en meststoffen, het wederkeerig verleen van hulp, bij het binnenhalen van den oogst, door de verstrekking van paarden of van menschelijke arbeidskracht, tot zelf de kollekten, welke langs de deuren der ingezetenen worden gehouden voor den arme, welke zijn koe of varken verliest, het wijst alles op een aangeboren kommunisme, hetwelk ook op de geheele socialistische beweging van Holland zijn stempel heeft gedrukt.

Wanneer bij den aanvang der internationale 1 Meibeweging onze redenaars onder de socialistischgezinde plattelandsbevolking kwamen spreken van een maximalen, bij de wet voor te schrijven, achturigen arbeidsdag, dan hoorden onze veldarbeiders zwijgend toe; vervolgens (ik geef hier mijne ervaringen van een openbare vergadering) begonnen ze nà de redevoering onder elkander over het gesprokene te diskuteeren om ten slotte aan den redenaar

hunne bezwaren te komen inbrengen. Zelfs de toegeving 'maximaal' kon hen niet bevredigen. Ze merkten op, dat ten plattenlande de arbeidsdag afhangt van het seizoen, het weder, dat ze ten slotte den arbeidsdag zelf wel zouden regelen en dat ze daartoe in elk geval geen voorschriften noodig hadden van menschen, die van landbouw niets afweten.

In het algemeen verhielden zich onze kommunisten ten platten lande ten opzichte van de hervormingsmaatregelen, door het parlement in te voeren, zooals een waakhond zich verhoudt tot den kater van den buurman.

Zij gevoelden instinktmatig, dat er een gevaar school in dat opkomende streven tot betere reglementeering van de oude maatschappelijke verhoudingen, dat streven, hetwelk uit Duitschland overwaaiend, zulk een sterken invloed ging uitoefenen ook in Holland en dat zich onder radikalen en sociaal-demokraten uit de bourgeoisie al meer en meer inburgerde.

Zij begrepen, dat het voor hen gold een kwestie van *eigendom*, van *inbezitneming* en niet van *reglementeering*.

Wat hen aantrok, was de gedachte aan een eindelijke algeheele opheffing uit hun lijden. Het was de leer, welke ze hadden hooren verkondigen, dat de grond, de voorraadschuren, de machines en landbouwwerktuigen tot algemeen eigendom behoorden te worden gemaakt en dat daarna in elke gemeente de boeren en boerenarbeiders, voortaan aan elkander gelijk geworden, in volksvergadering bijeen zouden komen, gelijk de voorvaderen het hadden gedaan te midden der bosschen, in de jaren toen de Romeinsche 'beschaving' nog niet over de eiken-en beukenwouden van Germanië was gekomen. Zij geloofden, dat alsdan in die toekomst, welke vóór ons ligt, de volksvergaderingen zouden beslissen, hoe de landerijen der gemeenten zouden worden bebouwd. Ze namen aan, dat elke gemeente in het groote natuur-huishouden slechts de eigen voorraadschuren te vullen had, die open zouden staan ook

voor de bevolking der naburige stad, zooals de voorraadschuren der stad zouden openstaan voor de dorpsbewoners.

En ook al begrepen onze kommunistische arbeiders, dat er eeuwen zouden moeten voorbijgaan, alvorens zulk een broederschap der menschheid verkregen konde worden, dan wilden ze toch voor *die* toekomst werken. Haar wilden ze vieren in hunne revolutionnaire gezangen, welke zoo ernstig en zoo langzaam van uit de kleine huizen in Friesland klonken, als eertijds de psalmen der Hervormde Kerk. Ze wilden werken, vooral ook, voor een maatschappij met zoo weinig mogelijk regeling van bovenaf, een maatschappij, waarin zij hun eigen zaken zouden kunnen regelen, daarbij onder elkander zich verbroederend en liefst zonder kennismaking met de vertegenwoordigers eener regeering. Voorshands juichten zij elken maatregel toe, die de macht der regeering, het militarisme, het koningschap zou kunnen ondermijnen.

Het is te begrijpen, dat van uit deze plattelandskringen tot hiertoe het scherpste verzet zich openbaarde tegen het staatssocialisme der Duitsche sociaal-demokratie, hetwelk met steeds sterker aandrang binnenkwam.

Wat daarbij in het bizonder invloed uitoefende, was het sterke streven naar autonomie binnen eigen kring, dat der Hollandsche bevolking in het algemeen eigen is en dat zich ook afspiegelt in de groote mate van autonomie, welke in Nederland de gemeenten steeds hebben gehad in de huishouding van den staat ten opzichte van de provincie en het rijk.

Maar het is niet alleen onder de landarbeiders, dat het kommunisme in de Hollandsche arbeidersbeweging zoo sterk op den voorgrond treedt; ook onder de industriele werklieden is het diep ingeworteld.

De Hollandsche vakvereenigingen beschouwen zich in het algemeen als strijdlichamen tegen de ondernemers, welke werken tot verbetering der levensverhoudingen, ook door het doorvoeren

van kleine maatregelen ter verbetering, een en ander echter om het hoofd boven water te houden en om - hunne eischen steeds hooger stellende - te komen tot voortdurend grooter invloed op den gang der zaken in de fabrieken en ateliers.

Het onvermoeide werken van de kommunisten in de vakvereenigingen, voor zulk een groot gedeelte door hen opgericht, heeft bewerkt, dat ook in deze kringen de aspiraties leven naar een maatschappelijke orde, waarbij de georganiseerde arbeiders de productiemiddelen - alsdan algemeen eigendom geworden - zullen beheeren en de voortbrenging en verdeeling der goederen zullen leiden onder kontrôle der politieke opinie, daarbij in de eigen organisaties dat federatieve karakter handhavend, hetwelk hun zoo dierbaar is.

Het staatssocialisme vindt dan ook tot hertoe onder de industriele arbeiders in Holland minder sympathie dan misschien ergens elders. Enkele Hollandsche vakvereenigingen hebben zich laten vinden tot een betooging ten gunste van *staatspensioneering*, maar later zakte weder deze agitatie en reeds besloten invloedrijke vakvereenigingen weer in hare vergaderingen, om uit deze, tot het staatsocialisme nadervoerende beweging zich terug te trekken.

Wat in het algemeen de industriele arbeiders van Holland aantrekt als de weg, waarlangs de arbeidersklasse moet geraken tot het algeheele beheer van fabrieken en werkplaatsen, is de *werkstaking*, en de *algemeene werkstaking* in twee, drie of vier takken van industrie tegelijk; de werkstaking, gelijk men haar ziet groeien in Engeland en Frankrijk, zal op den duur meer de Hollandsche industriele arbeiders blijven begeistereu, dan eenige fabriekswetgeving, welke ze zullen blijven haten, ook al aanvaarden ze haar.

Hoe moeilij k een werkstaking onder de landarbeiders ook is door te voeren, vergeleken met een staking in eenig fabriek of

atelier, zoo hebben toch de plattelandsbewoners in Holland reeds jaren geleden de mogelijkheid ervan bewezen.

In de Friesche streek, onder den naam van 't Bildt bekend, brak in den zomer van 1890 en voor de tweede maal in het voorjaar van 1891, een werkstaking onder de veldarbeiders uit, welke zich over geheel deze streek verbreidde. De landarbeiders hebben er gestaan tegenover de gewapende macht, zooals hun lotgenooten in Hongarije in den aanvang van dit jaar. Zij verkregen ten minste zòoveel, dat ook thans nog de loonen in de dorpen van 't *Bildt* hooger zijn, dan in eenige andere streek van Friesland.

Ik breng dit hier in herinnering, omdat het in een der dorpen dezer zelfde streek is, (te Sint-Jacobi-Parochie) dat het hoofdbestuur gevestigd werd van de organisatie der veldarbeiders, die vóór enkele maanden onder den naam van *Nederlandschen Bond van Landarbeiders* werd opgericht. Overigens teekent deze kleine uitweiding eenigszins het karakter der Hollandsche arbeidersbeweging ten platten lande.

Indien echter de strooming ten gunste van de hervormingen, welke de wetgeving vermag aan te brengen, de 'parlementaire' strooming, zich niet van de Hollandsche arbeidersbeweging heeft kunnen meester maken, ze is niettemin gekomen en ze heeft, gelijk wij zullen zien, diepe voren in de organisaties getrokken. Ze heeft aan het onderlinge vertrouwen, aan den samenhang tusschen arbeider en arbeider, harde slagen gebracht.

Op het oogenblik heerscht er in de kringen der Hollandsche kommunisten een diepe moedeloosheid. Het is niet de strijd tegen de ondernemers, of tegen de regeering welke ze heeft verwekt, het zijn de theoretische kwesties. In dit kleine land hebben de sociale theoriën op elkaar gebotst, welke uit de drie groote omringende nationaliteiten binnenkwamen. Elk dezer theoriën heeft haar verdedigers gevonden: het staatssocialisme der Duitsche sociaal-demokratie, de anarchie van Frankrijk en de praktische

strijd tegen de ondernemers der vakvereenigingen van Engeland Men behoort hierbij in aanmerking te nemen, dat er, vooral onder de landbevolking in Holland, veel wordt gelezen.

Wat echter den invloed betreft van den strijd tegen de regeering, was er ter nauwernood een opgewekter politieke leven denkbaar, dan er in de socialistische beweging van Holland heerschte in de jaren 1893 en 1894, toen de regeering een algemeene vervolging tegen de propagandisten van het socialisme had op het getouw gezet, zoodat er zelfs in de maand Maart van het jaar 1893 niet minder dan 54 socialistische arbeiders, kolporteurs, redacteurs *tegelijkertijd* in de gevangenis zaten. Het was na het kongres van Zwolle (25 Dec. 1892) waar de partij beslist verklaard had, op revolutionair standpunt te staan en in een motie - later door de burgerpers scherp aangevallen - had uitgesproken, dat in hunnen klassenstrijd de werklieden zullen moeten strijden 'met alle hun ten dienste staande, wettelijke en onwettelijke, vredelievende en gewelddadige middelen', dat de regeering een vervolging tegen den 'Centralen Raad' der partij begon.

Toen was het echter de vervolging zelve, welke tot strijd opwekte, totdat ten slotte zelfs een deel der burgerpers - radikale en kalvinistische bladen - in Maart 1893 aanvingen een ondersteuningskas te vormen voor de slachtoffers der klassenjustitie. Eindelijk zond de minister van justitie een opmerkelijke en strenge cirkulaire aan de parketten, wijzende op de toename der gerechtelijke vervolgingen, vooral in die streken des lands, waar in den laatsten tijd het korps der politie was uitgebreid.

De gerechtelijke vervolging der partij in haar geheel ving opnieuw aan na het kongres van Groningen (25 Dec. 1893) en leidde alstoen tot de veroordeeling van den Bond eerst door de rechtbank te Groningen, vervolgens door het gerechtshof te Leeuwarden, als zijnde de partij, gelijk de uitspraak luidde, een 'verbodene

vereeniging' ten doel hebbende, *de omverwerping der bestaande maatschappelijke orde*.

Toen stak nog eenmaal de oude energie op en werd er ondanks het verbod der regeering op 25 en 26 December 1894 een kongres gehouden te 's Gravenhage, waar de oude organisatie opnieuw werd gesticht, thans onder den naam van *Socialistenbond*.

Maar de verdeeldheid was reeds in de eigen rijen en in den loop van het jaar 1894 hadden de eerste elementen der reformeerende richting zich bereids afgescheiden.

En ziedaar de ontmoediging gekomen!

Het gaat met de beweging van een volk, dat voor zijn vrijheid en zijn welvaart strijdt, als met den levensloop van een mensch, hoog aangelegd van karakter, in zijn levensbaan als schrijver of kunstenaar. In den aanvang slechts een hoopvol streven met geen ander lijden, dat den hoofdtoon voert, dan het lijden der liefde, tot plotseling een ruwe, doordringende toon de wisseling van den toestand aankondigt en de zachte harmonie verstoort. Het is *het motief van het noodlot* hetwelk men hoort, als in de heerlijke 'symphonie pathétique' het meesterstuk van den komponist *Tschaikowsky*. Het geluk is verstoord, en dan vangt de strijd aan, de woeste strijd van de hartstochten en van de teleurstelling over vervlogen idealen.

Ik herinner mij nog die algemeene geestdrift, waarmede de propagandisten van het socialisme in Holland werkten in de maanden, welke onmiddellijk aan het kongres van Groningen voorafgingen - een geestdrift, alleen overtroffen in de groote steden misschien, door de agitatie, welke er heerschte in de eerste jaren der propaganda voor het kommunisme in Holland, thans vijftien of twintig jaren geleden.

Er zat een heilig vuur en er zat energie bij de kommunisten van Holland, toen in het midden van het jaar 1893 de 'Centrale Raad' aan het internationale kongres van Zürich kon boodschap-

pen: 'Inderdaad, indien de Bond 56 afdeelingen telde - in 56 gemeenten des lands (op het tijdstip van het kongres van Brussel 1891) thans bestaat hij uit **118** afdeelingen. En dagelijks vormen zich nog nieuwe afdeelingen in eenigen hoek van het land.'

De sterkte der partij bedroeg op dat tijdstip 5000 aangesloten leden, wier kontributie geregeld inkwam, maar de invloed, dien de Bond uitoefende, overtrof nog verre zijn numerieke macht. Het was een keurkorps, dat elke volksbeweging kon doen slagen, waaraan zijn afdeelingen steun verleenden.

De teleurstelling, welke op dit alles volgde, was echter even begrijpelijk als de snelle wasdom der agitatie en kon mede als een uitvloeisel der menschelijke natuur worden beschouwd. Wij allen vergeten zoo licht, dat het menschelijk geslacht in massa trager vooruitgaat, dan de individuen en dat de volken voor hunne ontwikkeling in eenige richting, eeuwen noodig hebben, teneinde veranderingen te verwezenlijken in hunne leefwijze, welke de meestverlichten in ons midden binnen een tiental jaren hebben doorleefd en zouden wenschen door te voeren in de werkelijkheid.

Aan den anderen kant houdt men in de dagen van levendige agitatie te weinig rekening met de zwakheid der menschen, met het gemis aan karaktervastheid, hetwelk even onvermijdelijk tot teleurstelling leiden moet in elke beweging der menschheid.

Wanneer de socialistische arbeiders tot ondersteuning der propaganda hunner ideeën eene koöperatieve bakkerij stichtten, dan zagen zij later, nadat de eerste vreugde over het welslagen hunner onderneming was bekoeld, hoe personen welke vroeger vooraan hadden gestaan in de beweging, voortaan opgingen in het 'zaken doen' en voor de beweging zelve verloren waren - zoo ze zelfs niet belemmerend voor het kommunistische streven werkten. Nog enkele jaren - en de schoone droomen, dat de koöperatieve vereeniging iets voor de bevrijding der arbeidersklasse zoude kunnen doen, waren vervlogen.

De arbeiders zagen uit hun eigen midden bepaalde figuren naar boven komen, sterke, doordrijvende karakters, die door hun makkers werden vooruitgeschoven, maar die straks, wanneer ze in hunne partij, en dikwijls *op kosten* hunner partij, zoowát geleerd hadden, het woord te voeren in openbare vergaderingen en te schrijven in de dagbladen, een goed heenkomen zochten en - zooals men het in de kringen der Hollandsche kommunisten noemt - 'parlementair' begonnen te worden. Het halve weten werkte bij dit alles krachtig mede, dat halve weten, hetwelk een der zwakke zijden uitmaakt van de democratie - want ook de democratie heeft, als alles, haar zwakke zijden!

Een diamantarbeider te Amsterdam geeft een lezing over de filosofie van Karl Marx, vergeleken met die van Kant, Fichte en Hegel, zonder van de roekeloosheid van zijn onderneming, ook blijkbaar maar eenig besef te hebben en zonder, gelijk uit de verslagen der pers valt op te maken, met de werken dier schrijvers bekend te zijn.

Hij behandelt Kant als zijn kameraad op de fabriek; hij praat na en heeft hoogstwaarschijnlijk niet eenmaal een enkelen regel gelezen van dezen duisteren filosoof, daargelaten of hij eenig vermoeden heeft, wat de studie der vergelijkende wijsbegeerte beteekent.

Een letterzetter van opleiding, schrijft artikels over het *bimetalisme* en houdt insgelijks konferenties over dit onderwerp. Zoude hij weten, dat er in zijn land hoogstens vijf of tien personen gevonden worden, die kompetent kunnen worden geacht, om over zulk een speciaal onderwerp te oordeelen?

Later, wanneer zulke personen aan hunne beweging den 'ezelstrap' hebben gegeven, wreekt dit alles zich te midden der arbeiders, in den vorm van het verlies van idealen.

Ook in de vakvereenigingen zagen de kommunistische arbeiders-

ders hier en daar de voorloopers van gisteren worden de meesters van heden, wellicht de tirannen van morgen.

Zij zagen, hoe - in het groot en in het algemeen genomen - de arbeidersbeweging een stroom volks gelijk was, die daar voortschoof, maar waarin de eene uitstekende figuur na de andere onder het voorbijtrekken een veilige schuilplaats zocht, waar hij zich in zekerheid en in betere maatschappelijke positie waande.

Van den anderen kant was in Holland als elders de massa der bevolking laf, zwak, ontzenuwd door den ruwen arbeid en liet ze te veel alle moeiten der agitatie en alle lasten der organisatie over aan kleine groepen, dikwijls aan enkele individuen, welke dan bedorven werden door de hun toebedeelde macht.

Onder de kommunistische arbeiders van Holland kon dit alles niet onopgemerkt blijven. Ze hebben het begrepen en het heeft onder hen een somber gevoel opgewekt, een gevoel echter - het moet er onmiddellijk aan worden toegevoegd - dat wij terugvinden in elke historische periode, voorafgaande aan een algeheele omwenteling der maatschappij.

In dit gevoel van ontgoocheling, richtte zich de ontevredenheid onmiddellijk tegen de scheurmakers, van af het eerste oogenblik hunner propaganda.

Tot een eerste botsing van de denkbeelden en van de belangen kwam het op het kongres van Groningen in 1893. Van de afdeelingen in 126 gemeenten des lands, waren er afgevaardigden uit 86 gemeenten opgekomen (enkele gemeenten als Amsterdam brachten meer dan ééne stem uit).

Slechts uit drie gemeenten waren werkelijk parlementair socialistischgezinde afgevaardigden verschenen, maar dezen oefenden een zekere macht uit door den aanklang dien ze vonden onder verschillende in hun opinie wankelende afgevaardigden - tot de meerderheid van het kongres, ten slotte het hangende geschil willende beslissen, een resolutie doordreef, die voor het minst

voorbarig viel te noemen en die zelfs door een aanmerkelijk deel der kommunisten in haar draagwijdte niet begrepen werd. Het was de navolgende resolutie, aangenomen met 47 tegen 40 stemmen en 14 onthoudingen.

Het kongres besluit: onder geene voorwaarden hoegenaamd, ook niet als agitatiemiddel, meê te doen aan verkiezingen.

Met dit besluit was de verdeeldheid in gang! Wie zou er aan de verkiezingen geen deel nemen? De partij in haar geheel, de Bond? Of insgelijks de afdeelingen? Maar was dit laatste dan niet een schending van de autonomie der afdeelingen? Ja, was nu niet tegelijk de vrijheid der individuen bedreigd? Van twee kanten stak de storm op, rechts van den kant der parlementairgezinde hervormers, links van de anarchisten. De afdeeling St-Anna-Parochie, waarin de anarchisten in de meerderheid waren, scheidde zich aanstonds na het kongres, af, omdat de vrijheid van het individu was aangetast. Aan den anderen kant wachtten de hervormingsgezinde elementen niet tot een nieuw kongres uitspraak zou doen en tot, gelijk in 1894 op het Haagsche kongres besloten werd, aangenomen was, dat de leden individueel vrijheid van handelen zouden behouden. Een twaalfstal parlementairgezinde socialistische propagandisten riepen tegen het midden des jaars te Zwolle een kongres samen voor de oprichting eener *nieuwe sociaal-demokratische partij*. De nieuwe groep plaatste zich aanstonds op het standpunt der Duitsche sociaal-demokratie en werd zedelijk en finantiëel van uit Duitschland gesteund.

In de socialistische kringen van Holland werden de twaalf personen, stichters der *Sociaal-Demokratische Arbeiderspartij* spottend aangeduid met den naam: 'de twaalf apostelen'.

Men wilde ermede te kennen geven, dat, zoo er scheuring in de kommunistische beweging van Nederland noodig ware, de afdeelingen daarover zelven wel zouden beslissen en dat

daartoe dan geen apostelen, geen gezondenen, het partikulier initiatief behoeften te nemen. Van den kant der oprichters der nieuwe groep was het voorzeker, gelet op het karakter der Hollandsche arbeidersbeweging, een fout te noemen. Zelfs werd te midden onzer beweging geloofd, dat reeds door deze wijze van handelen, de twaalf van den beginne af hun spel hadden verloren.

Men heeft zich bedrogen! In de eerstvolgende verkiezings-kampagne heeft dit korps van propagandisten, onder wien overigens enkele goede redenaars zich bevonden, meer stemmen gewonnen, dan iemand had gedacht, meer waarschijnlijk, dan zer ook zelve hadden vermoed.

Toen is er een nieuwe scheuring gevolgd in de kommunistische beweging van Holland, ditmaal op het kongres zelf van den Bond te Rotterdam (25 en 26 Dec. 1897). En thans waren het de afdeelingen, welke uitéénvielen, de eerste scheuring was daartoe slechts het voorspel geweest.

Het waren dan de verkiezingen van Juni 1897 en de daarop volgende herstemmingen in de maand Juli, welke de aanleiding tot de thans nog bestaande krisis kwamen leveren. Ook in den *Socialistenbond* zelf bestond er een minderheid, welke, hoezeer tot de anti-parlementaire federatie behoorende en de beginselen van deze onderschrijvende, niettemin aan de verkiezingen wilde deel nemen, *omderwille van de agitatie*, gelijk het de 'Allemanisten' in Frankrijk opvatten. Ze deed dit ook hier en daar, zij het dan geheel ongeorganiseerd, en brachten in het distrikt Schoterland (eenmaal door Domela Nieuwenhuis in het parlement vertegenwoordigd) een lid van den *Socialistenbond*: G.L. van der Zwaag in de Kamer. Deze verkiezing, waartoe zelfs de leiding geheel ontbroken had, kon wat haar uitslag betreft, slechts verklaard worden eerstens uit het feit, dat tot in de kleinste dorpen van dit distrikt het socialisme reeds sedert jaren was doorgedrongen, tweedens uit de bijkomende omstandigheid, dat de

kalvinisten - de zoogenaamde 'Anti-revolutionnaires' - den kandidaat van der Zwaag steunden tegenover den liberaal. De tot afgevaardigde gekozene zelf had openlijk tijdens de verkiezings-kampagne verkondigd, dat hij van het parlementarisme en de hervormingen, welke het zou aanbrengen, niets verwachtte voor de arbeiders, en dat, zoo hij de 2000 gulden 's jaars (de som, welke de kamerleden in Nederland ontvangen) kon verdienen met 'steen en blik', hij voorzeker aan dezen eerlijken arbeid de voorkeur zoude geven boven dien van een kamerlid. De plattelanders in zijn distrikt hebben hem dan ook, in 't algemeen genomen, gekozen 'om 2000 gulden 's jaars aan Geert te bezorgen', gelijk de leus was, en om daardoor het socialistische weekblad *De Klok* te steunen, waaraan van der Zwaag de redakteur is.

Maar ook de jeugdige *Sociaal-Demokratische Arbeiderspartij* had visch gevangen. Ze had twee kamerzetels bemachtigd, zij het dan ook onder zeer verdachte omstandigheden.

De partij toch had een 'verkiezingsprogram' uitgewerkt, waarin aan de kleine pachters werd voorgespiegeld - 'betere regeling van het pacht-kontrakt', aan de veldarbeiders, die nog geen kleine pachters waren, de regeling van het recht der gemeenten, om 'aan ingezetenen arbeiders zooveel grond als bedrijfskapitaal tegen den laagst mogelijken prijs in gebruik te geven, dat zij van hun arbeid op dien grond geheel kunnen bestaan.'

Dit ware voorzeker alles zeer geschikt voor een klerikaal of konservatief liberaal program. Overigens heeft men in Holland reeds genoeg kleine pachters die een tobkend bestaan leiden.

Anderzijds beloofden de redenaars der *Sociaal-Demokratische Arbeiderspartij* aan de industrieel arbeiders, te zullen werken voor *staatspensionneering*, terwijl ten slotte in een rondgezonden cirkulaire als algemeene maatregel voor het platteland werd

verlangd: '*grond voor allen*' een kleine variatie op den socialistischen eisch: *de grond aan allen*, waartegen de kleine boeren nog zoo algemeen bezwaar hebben.

Hier en daar werd in het kamp der *Sociaal-Demokratische Arbeiderspartij* het socialisme geheel verloochend en in een strooibiljet, dat ten gunste van den kandidaat Mr Troelstra - destijds redakteur van de *Sociaal-Demokraat*, in het kiesdistrikt Winschoten is verspreid, werd door de vrienden van den kandidaat het beginsel als volgt onder woorden gebracht:

'Wij willen het privaatbezit afschaffen?

'Neen, het privaatbezit wordt opgeheven door de klasse, waartoe Dr Bos (liberale kandidaat c.) behoort, door de kapitalisten.

'Wij konstateeren slechts het *feit* van de opheffing en 't is dus oneerlijk, ons iets toe te dichten, wat wij niet willen.'

Toen de verkiezingen achter den rug waren, stak nu de storm in den *Socialistenbond* zelf op.

Waar van der Zwaag, aldus werd er geoordeeld, is gekozen zonder geldelijke kosten; waar Mr Troelstra er is doorgekomen in het distrikt Tietjerksteradeel - een bij uitzondering slecht distrikt van Friesland, waar altijd slechts in een enkel dorp voor socialisten een vergaderlokaal was te krijgen - (de *Sociaal-Demokratische Arbeiderspartij* verkreeg er in de verkiezingsdagen verscheidene); waar een sociaal-demokraat (H. van Kol) kon gekozen worden in het distrikt Enschedé zonder den steun onzer afdeelingen, enkel omdat er rondom den *Socialistenbond* lieden genoeg fladderden, die half-socialistisch of radikaal gezind zijn en die den kandidaat van de meestgeavanceerde richting volgen terwijl omgekeerd onze vrienden geen oppositie wilden verwekken in de katholieke dorpen; - waar er, zoo werd er gemompeld in de rijen der kommunisten, blijkbaar zooveel sympathie voor het socialisme schuilt bij de bevolking, onder de massaas, welke

niet zijn aangesloten, daar kunnen wij in de eerstvolgende verkiezingsperiode zonder veel moeite kans hebben in tien of twaalf distrikten des lands. Geheel de provincie Friesland is dan aan ons, zoo werd er geoordeeld, alsmede meer dan één distrikt in de provincie Groningen; wij hebben dan kans van slagen in een gedeelte van de provincie Noord-Holland en in enkele steden als Amsterdam (in meer dan één distrikt), Dordrecht, enz. Dan vervangen wij, aldus ging men voort, in het distrikt Enschedé den afgevaardigde van Kol, gekozen met den steun van onze tirannen, de liberale fabrikanten (tegenover den ultramontaanschen kandidaat) door een ander, die meer socialist is dan hij. 'Waarom zouden wij aan de afvalligen onzer organisatie de vruchten van den arbeid gunnen, waarvoor de onzen de vuistslagen hebben ontvangen?'

Dit alles werkte in de afdeelingen vóór het kongres te Rotterdam. Terwijl nu op het kongres zelf ook een deel van den 'Centralen Raad' der partij de boven ontwikkelde denkbeelden bleek te huldigen, stak daar tegenover het anarchisme het hoofd op. T. Luitjes, van Arnhem, redakteur van het anarchistische blad *De Volksvriend* en afgevaardigde van de afdeeling Velp, betoogde, dat het de eigen schuld der organisatie was, zoo men elk jaar die zelfde diskussie over het parlementarisme terugkreeg, datzelfde heillooze geschil, waardoor de revolutionnaire propaganda werd verlamd. Wij hebben, zoo zeide hij, het parlementarisme in onze eigen rijen, wij huldigen het stelsel van afvaardiging, van stemming bij meerderheid en minderheid en bij referendum; wij kennen ook onze centralisatie in den vorm van een Centralen Raad. Thans echter is een nieuwe strooming opgekomen, een anti-autoritaire strooming. Wat zien wij thans hier? In onzen bond zijn heterogene elementen saam vereenigd. Laten wij van elkaar gaan, want wij passen niet goed samen. Wij gelijken op twee trampaarden, die het ééne voor en het andere achter een

rijtuig zijn gespannen. Thans maken wi elkander lusteloos, laten wij van elkaar gaan, later kunnen wij zien, welke elementen weer van nature bij elkaar komen.

Hij werd voor een goed deel, wat de ontwikkeling dezer ideeën betreft, ondersteund door F. Domela Nieuwenhuis, den verantwoordelijken redakteur van het partijorgaan: *Recht voor Allen*.

Terwijl nu verschillende sprekers op dit kongres twee stroomingen konstateerden, meen ik, dat er minstens drie vielen aan te wijzen.

Eerstens de rechterfractie, welke terwille der agitatie zich voor deelneming aan de verkiezingen verklaarde en door de linkerzijde werd aangeduid met de benaming: *de parlementaire anti-parlementairen*. Naast haar een middenpartij, naar mijn oordeel de talrijkste, bestaande uit revolutionnaire kommunisten, streng anti-parlementair, maar die de organisatie van den bond wilde behouden zooals ze was. Ten slotte links de kommunistische anarchisten, echter met sterk individualistische neigingen.

Toen men toch eindelijk tot een resultaat moest komen, werden achtereenvolgens drie vragen in stemming gebracht.

1° *Mogen gelden uit de centrale kas worden besteed voor de verkiezingen?*

Het antwoord hierop luidde éénstemmig: *Neen!* Slechts drie afdeelingen onthielden zich van stemming. Het referendum bekrachtigde later dit besluit ook nagenoeg met algemeene stemmen.

Het referendum beslist in den Socialistenbond in laatste instantie. Het is vooral noodzakelijk, omdat er steeds afdeelingen zijn, vooral ten plattenlande, welke geen afgevaardigden naar het kongres kunnen zenden ter oorzaak der onkosten en der moeilijkheden van het reizen in de winterdagen. Te Rotterdam was

dit in het bijzonder het geval met vele plattelandsafdeelingen uit het Noorden.

Verder behoort voor het goed begrip dezer stemming hier nog eenmaal erop gewezen te worden, dat de hervormingsgezinde elementen zich reeds van den Bond hadden afgescheiden en ook in de socialistische arbeidersbeweging in Holland niet meer als beslist 'socialistisch' worden meegerekend.

Men versta mij wel, ik wil hier in het minst niet de kracht gering schatten, welke in de toekomst de jeugdige *Sociaal-Demokratische Arbeiderspartij* zal kunnen uitoefenen. Omgekeerd geloof ik, dat ook in Holland van deze hervormingsgezinde fraktie geldt, wat men van hare zusterfraktie in Frankrijk b.v. kan getuigen. Zij zal in de toekomst bij de verkiezingen een grooten invloed kunnen uitoefenen en een aanmerkelijk deel der Nederlandsche arbeidersbevolking kunnen met zich trekken. En wanneer deze groep, nog meer naar rechts zwenkend, zich vereenigen wil met de burgerlijke radicalen en met de meest vooruitstrevenden onder de liberalen, dan kan ze als partij der 'sociale hervorming' nog mettertijd - *regeeringspartij* worden. Maar dit is geheel wat anders dan het socialisme en thans reeds telt de *Sociaal-Demokratische Arbeiderspartij* in Holland niet meer als socialistisch mee.

Keeren wij tot het kongres terug. *Tweede vraag:*

'Mogen de afdeelingen deelnemen aan de verkiezingen?'

Antwoord: 45 stemmen: *Neen!* 9 afdeelingen: *Ja!* Eenige afdeelingen naar ik meen uit 4 of 5 gemeenten bleven buiten stemming. Hier stond de rechterfraktie alleen tegenover de beide andere.

En thans de beslissende vraag:

'Zullen de leden van den Socialistenbond vrij zijn om aan de verkiezingen deel te nemen?'

Antwoord: 32 stemmen: *Ja!* 20: *Neen!* De afdeelingen uit enkele gemeenten, ik meen ten getalle van 6 of 7 bleven buiten stemming. Hier had de rechterfractie steun verkregen van de uiterste linkerzijde, alsmede van verschillende afdeelingen uit de middengroep, *welke niet aan de persoonlijke vrijheid van het individu wilden zien raken.*

Vervolgens nam het kongres nog een resolutie aan, waarbij alle besluiten, op vroegere kongressen, in zake de taktiek aangenomen, werden ingetrokken. Daar zich echter onder deze besluiten ook dät bevond, hetwelke uitsprak, dat de Bond *anti-parlementair* zou zijn, verklaarde F. Domela Nieuwenhuis, hoewel *met algemeene stemmen* weder tot verantwoordelijk redakteur (verantwoordelijk voor het kongres) gekozen, dat hij het redakteurschap van het orgaan der partij: *Recht voor Allen* niet konde aannemen.

Thans was de verwarring algemeen:

‘Wij hebben niet gestemd vóór het intrekken van alle resoluties over de taktiek, om daarmee van taktiek te veranderen’, zoo verklaarden eenigen der afgevaardigden; ‘wij hebben schoon schip willen maken met al die resoluties, die ons vervelen en de keel uithangen!’

‘Jawel’, antwoordden anderen. ‘Hier geldt het een zwenking in de taktiek!’ Voor de redactie van het partijorgaan waren op het kongres F. Domela Nieuwenhuis en mijn persoon tegenwoordig. In elk geval had hierin de verantwoordelijke redakteur van het partijorgaan gelijk, dat de toestand niet zuiver was. Er waren hier blijkbaar zeer heterogene elementen vereenigd en hoewel ik persoonlijk meer de ideeën van de middenfractie was toegedaan, kon ik toch na de weigering van Domela Nieuwenhuis niet anders doen, dan insgelijks het verantwoordelijk redakteurschap afslaan van het orgaan eener partij, die niet langer geacht kon worden een partij te vormen, maar die slechts een konglomeratie was van

personen van verschillende richting, welke, in menig opzicht tegenover elkaar stonden.

Onder deze omstandigheden vond het kongres geen redakteur. Want achter al deze moties waren verschillende moeilijkheden verborgen. Het was de redaktie van *Recht voor Allen* geweest, die, krachtens de resolutie, dat de partij 'anti-parlementair' zou wezen, elk parlementair optreden tijdens de verkiezingen, elk woord, dat volgens haar van verloochening der kommunistische beginselen getuigde, had aangevallen. Te Amsterdam alleen hadden honderden werklieden zelfs niet eenmaal hun kiesbiljet aangevraagd. 'Maar wat wilt ge dan?' zoo vroeg Domela Nieuwenhuis. 'Ge laat de individuen vrij, om aan de verkiezingen deel te nemen, maar ik, als verantwoordelijk redakteur van het partijorgaan zou niet vrij zijn, om over dat alles mijn meening te zeggen nu de resoluties over de taktiek zijn ingetrokken? Ik heb gezegd, dat naar mijne meening men thans *parlementair* is geworden, want men moet één van beiden zijn: *parlementair* of *anti-parlementair*. 'En van anarchistische zijde klonk het: 'Laten wij uit elkander gaan, het is hier reeds een parlement!'

Eenige afgevaardigden waren reeds vertrokken en het kongres scheidde in verwarring en mistroostigheid.

Toen het referendum, waarop nog was gehoopt, alle besluiten van het kongres had bekrachtigd, weigerde in de afdeeling Amsterdam, de overgroote meerderheid hare deelneming aan de verkiezing van een nieuwen 'Centralen Raad'. De eene kandidaat na den andere bedankte. De rechterfractie koos thans de zeven leden van het partijbestuur uit haar eigen midden- zeven leden echter, van welke de meerderheid in elk geval *niet* op het standpunt van de genomen besluiten stond, noch van het kongres, noch van het referendum. Deze uitslag had aan den anderen kant weer tot gevolg, dat in het land de eene afdeeling na de

andere zich afscheidde van den Bond en dat er in de plaats dier afdeelingen overal 'vrije socialistenvereenigingen' werden opgericht.

Op het oogenblik geeft de *Centrale Raad* uit de minderheid het blad *Recht voor Allen* uit onder een kommissie van redaktie (echter slechts twee malen 's weeks) terwijl van zijne zijde F. Domela Nieuwenhuis het initiatief genomen heeft tot de uitgave van een nieuw orgaan, *de Vrije Socialist*, die insgelijks twee malen 's weeks verschijnt. Naast deze organen bestaan er dan nog steeds lokale bladen, welke wekelijks in de verschillende streken des lands uitkomen. Zóó in: Zeeland, Friesland, Groningen, Gelderland, Overijssel, Noord-Holland.

De redakties dezer lokale organen hebben insgelijks, betreffende de taktiek, geheel verschillend partij gekozen.

Tot kenschetsing van den toestand in deze wijs ik hier naar het *Volksblad*, dat aan de Zaanstreek (provincie Noord-Holland) verschijnt en welks redaktie aanvankelijk haar oordeel over den loop van het kongres achterwege had gelaten.

Later, direkt uitgenoodigd door de socialistische pers, om zich uit te spreken, publiceert het *Volksblad* de meening van zijn vier redakteurs. - *Dit waren vier verschillende meeningen.*

Ik maak deze laatste opmerkingen slechts, om de evolutie van de krisis te teekenen.

Wat ze ons leert is dit, dat heterogene elementen op den duur toch niet saamgehouden kunnen worden en dat er in de politieke partijen, als in de geheele natuur een neiging valt waar te nemen tot een voortdurend opnieuw zich groepeeren, een gestaag wisselend 'worden en vergaan'.

Wat de naaste toekomst der socialistische beweging in Holland betreft, meen ik, dat de rechterfractie van den *Socialistenbond* (thans geheel dien bond vertegenwoordigend) in de toekomst, steeds meer zich zal bewegen in de eenmaal ingeslagen richting

en ten slotte zal samengaan met de *Sociaal-Demokratische Arbeiderspartij*, de dissidenten van vóór een paar jaren. Reeds voor de eerstvolgende verkiezingsperiode kan naar mijn oordeel dit samengaan worden verwacht, wanneer althans niet de meer klein burgerlijk gezinde elementen der *Soc. Dem. Arbeiderspartij* de voorkeur geven aan een gemeenschappelijk optreden dezer partij met de burgerlijke radikalen en de vooruitstrevende liberalen. Deze zouden aldus verbonden, gelijk reeds werd opgemerkt, den grondslag kunnen vormen voor een toekomstige *regeeringspartij*, ten doel hebbende de doorvoering van verschillende 'sociale hervormingen'.

Daartegenover zullen de beide frakties links, naar het mij voorkomt, op den duur samensmelten en opnieuw een min of meer gecentraliseerde organisatie gaan vormen, bij voorbeeld door de vorming van een centraal korrespondentieschap. In elk geval echter zou in zulke organisatie een groote mate van autonomie moeten gewaarborgd zijn aan de aangesloten groepen en vereenigingen, wat betreft de regeling harer zaken binnen eigen kring. Dit alles zal echter slechts kunnen geschieden, wanneer de anarchisten zich in de toekomst meer dan thans kunnen vereenigen met de denkbeelden van 'afvaardiging', van 'stemming bij meerderheid en minderheid' voor de regeling van huishoudelijke zaken, enz.

Een steun is in de toekomst voor de Nederlandsche arbeidersbeweging het *Nationaal Arbeidssekretariaat*, dat de voornaamste vakorganisaties des lands omvat (met uitzondering der diamantarbeiders, die niet zijn aangesloten,) en dat thans ongeveer 15.000 werklieden van verschillende bedrijven, heeft georganiseerd. Verscheidene der vakorganisaties, welke bij het *Nationaal Arbeidssekretariaat* zijn aangesloten, waren op het Internationaal kongres van Londen vertegenwoordigd.

Dit zijn in Holland de troepen, waarmede in toekomstige

dagen de *praktische strijd* tegen de ondernemers zal worden gevoerd, na zoovele jaren van *theorie*.

CHRISTIAAN CORNELISSEN.

Zomerwandeling

Zomergoud smelt in den kroes der korenzee;
streelensziek ritselt ze om ons met listig spel,
daar we nu 't kronkelend pad bestijgen,
achtereen, naar de kruin.

Daarbeneên rust, in zijn tent van donker groen,
't koele dal, even ontvlucht, en doet den blik
weiflen in wislend verlangen tusschen
stil genot, steiler vlucht!

Hooger streeft, nimmervoldaan, het gloeiend hart;
hooger zwoegt, rood van den tocht, de drieste bent.
Hijgend betreên we den rand en drukken
's heuvelvlaks zachten zonk.

Langs der kom mollige bocht verlokt en leidt
ginds de baan, waar, in een wrong van wingerdloof,
loom van de gloeiende zon, de hoeve
sluimert haar zwoelen slaap.

Droomenzwaar slentert de weg, van els en vlier
frisch omgeurd, heen om de woon en- schielijk stom-
zien we, als het land van belofte oneindig,
't vergezicht blauw ontrold.

Veld en wei, heuvel en dal, en vlakte en woud,
immervoort, vloeien ineen met grootschen zwier
golvend tot d'uitersten rand der aarde...
Verder door dringt de geest.

Ginds gewis, binnengereisd in 't blauw verschiet,
achter 't warm weemlend gestoei van aarde en lucht,
plukt men, van geurigen twijg, de bloeme van
zoete rust, zielevreê.

1891

PROSPER VAN LANGENDONCK.

Brief

Ik weet wel dat ge mij verschenen
Zijt, en dat ik van uw' schoonheid iet
Of wat in 't hert bewaar, maar 't geen - en
Dat is juist het zonderlinge - ik niet

Wel weten kan, is waar gij henen
Zijt vertrokken - 'k Heb verdriet
Daarvan en 'k zou erom gaan weenen,
Niet en wetend wat bedied

Ik van dat alles nu zou geven.
'k Zoek u in mijn vleesch en in
Mijn bloed en in geheel mijn leven

En in mijn denken - maar 'k en vin'
U nooit, en 'k vreeze dat vergeven
Gij niet en wilt... mijn innige min!

't Goede Nieuws

Hier is van onze nieuwe Minne
Het Evangelie.....'t was de nacht
Alom ons beide, van den beginne
Tot heden toe. En zie! 't verwacht

Gezang steeg op en 't zonnig teeken
Geheel en al met licht bespat:
Wij hebben lang er naar gekeken
En ons met dolle klanken zat

Gedronken!... 't Daagde, 't daagde, en 't bronzen
Geklep der klokken bomde van
Den hooge neer. En zie! een lelie

Belook uw oog - en 'k gaf u dan
Een zoen van me..... Hier is van onze
Nieuwe Minne het Evangelie!

Sigurd

I

Het vuur is wit en 't ijzer heet,
De smidse zoeft en vlammen slepen
Langs 't hout omhoog in schuinsche strepen...
Maar Sigurd, God, staat kloek en smeedt.

Op 't aanbeeld dreunt zijn machtig lied,
De hamer stormt, en Thor verwonderd
Denkt dat men Walhalla verdondert,
Maar Sigurd, God, en hoort dat niet.

Hij nijpt de tang naar zijne krachten,
Hij wringt het staal naar zijn gedachten,
En 't gloeiend staal gaat machtloos meê.

Zijn lijf is nat. Hij rust. 't Wordt zachte;
Hij grijpt nu 't zweerd dat hij verwachtte,
-Smijt 't aanbeeld met een kap in twee.

II

Wat dient me nu mijn zwaard en heel mijn macht?
Nu ben ik hooploos zwak, nu zijn mijn handen
Zoo leeg en laf - en 't is of 'k iets verwacht
Dat komen moet uit onbekende landen

En waar 'k niet tegen strijden durven zal.
Wat dient me nu mijn zwaard? De winden wiegen
Een ziekelijk lied en triestig zwijgen al
De vogels - 'k voel dat wakkre woorden liegen

In mijne borst en dat ik vechten wil;
Maar 'k ben zoo maf en moe, zoo zoet en stil
En lijdend - 'k luister naar de blauwe boomen

Van verre, en inniger weet ik dat wat in
Mijn laatste scheemring komen moet, 't begin
Zal zijn van uwe ziel - en dat 't zal komen.

Bij ware dingen zijn er weêrom droomen,
Met jonger leutigheid en jonger wee,
En dalen zonnen, nieuwe zonnen doomen
En 'k waak of 'k rust zooals ik 't vroeger deê

De tijden gaan en andere tijden komen
Lijk eeuwge schepen over de eeuwge zee,
En hebben zij mijn herte veel ontnomen
Mijn herte gaat met alle tijden meê....

En als ik heenblik over 't grijs volbrachte
En al het lijden weervoel dat ik leê
En al de vreugde die me 't hert omlachte,

Daar staat gij, eenig schoon, met jeugd alomme
Uw voorhoofd, en ontlokene zonneblommen.
Maar gij blijft staan, en ik ga hooploos meê.

De Herders

I

Zij zijn uit de avondzon gekomen
En over deze blauwe zee,
En langs de dreven mijner droomen...
Zij hadden hunne schaapjes meê.

Zij kwamen naar mijn ziel gegleden
Waar 't hopen sterreken nog stond,
En zoete trage nachtgebeden
Ontbloeden uit hun vromen mond.

Op 't wiegen van hun mijmrend zingen
En in het bloed der scheemring gingen
Ze, en wandlend ging de nacht voorbij....

Nu gloort de zon in godlijk-gloeien,
En al die bleeke herders vloeien
Met 't doodgaan van die sterre, in mij.

II

Nu zal de zonne weg gaan zijgen
En de avond komen rondom mij;
Nu zullen geene herders stijgen
Langs mijne droomen rondom mij.

Nu zijn zij in de zee gezonken
De hooploos-blauwe zoete zee,
En hebben 't laatste lam verdrongen:
Zij hadden hunne schaapjes meê....

Want hevig heeft de zon geschenen
En al mijn nachten opgeklaard,
En 't wakend sterken is verdwenen....

Maar dikwijls hoop ik 't heilig zingen
Der herders in de schemeringen
En hunne statig-stille vaart.

HERMAN TEIRLINCK.

Dr. Willem De Vreese

Veni, Vidi, Vici.

BIJ de eerste lezing van Dr. De Vreese's verslag over den driejaarlijkschen prijskamp voor tooneelletterkunde, vroeg ik me hoe langs zoo meer af: Ben ik nu toch zoover ten achteren gebleven, dat ik geen inzicht meer heb in een nieuw leven, dat daar opbloeit in een weelde van woorden en wendingen, waarvan ik den diepen zin niet vatten en de fijndradige betrekkingen maar niet verbinden kan?

Dat verslag, het scheen me zoo vreemd, zoo ongewoon, zoo ongemeen eigenaardig; daarin schemerden zoo wonderlijke vergezichten door woord en volzin heen; het gunde zoo'n diepen blik in de diepste diepten, het tilde me zoo hoog meê tot de hoogste hoogten der hoogere aesthetica - en wat is aesthetica, zooniet verklaring van zieleleven? - dat ik er door bedwelmd, ja schier uitzinnig werd van een onuitlegbaar genot. Telkens wanneer een nieuwe gedachtenwereld zoo half en half, maar nog niet heel en gansch voor mij openging, verkeerde ik in dezelfde stemming. En dan kon ik mij niet onthouden de oorzaak mijner ontroering na te speuren, den aard mijner gewaarwordingen te ontleden en zoo van lieverlede op te leven in die nieuwe wereld. Dan voelde ik ook een onweerstaanbaren aandrang om mijn gemoed uit te storten en mijne gissingen en gedachten aan anderen mede te deelen.

Wanneer men dat stuk ter hand neemt, wordt men, onmiddellijk, hierdoor getroffen, dat de schrijver doordrongen is van de verhevenheid zijner zending. Dat blijkt uit het gedurig aan herhalen van het woord *hoog* in al zijne vergelijkingstrappen. Immers, waar het hart van vol is, daar loopt de mond van over. Hij is geen rhetor, geen stylist, maar veeleer een apostel. Ook laat hij zich maar weinig gelegen zijn aan woordenkeus, wendingen of zinsbouw. Door gallicismen en germanismen wordt hij volstrekt niet afgeschrikt; dat een woord mannelijk in stede van vrouwelijk gebruikt, of in een verkeerden naamval verbogen is; dat de volzinnen niet kinderachtiglogisch ineenzitten of op elkander volgen, maar soms wel eens apocalyptisch luiden; dat de uitdrukking niet immer juist of nieuw of oorspronkelijk is en de woorden tegen elkander horten, en hotsen en botsen als kegels in een kegelbaan, - wat maalt hij er om? Daarover laat hij knoeiers, vitters en taalpedanten twisten; die kunnen toch niets anders en zij hebben geene andere reden van bestaan. *Hij* gaat zijns weegs. 'Klinkt het niet zoo botst het', is de leus. Komen, trouwens, zulke kleinigheden in aanmerking, voor wie hogere waarheden als deze te verkondigen heeft:

'De jury verheugt zich, Mijnheer de Minister, dat in het opzicht der zedelijkheid, onze tooneelletterkunde zoo goed als niets te wenschen overlaat. Onze schrijvers vermeiden zich niet in zinnelijke liefde noch in *obscene* toestanden; onkiesche aardigheden noch onkuische woordspelingen jagen ze na. Niet dat daarin geene kunst kan liggen; maar die kunst wordt dan toch besteed aan iets dat van lagere orde is en het hogere alleen wekt blijvende bewondering. Blijkt daaruit den (*sic*) algemeenen geest der schrijvers, wederkeerig leert men er dien van hun publiek uit kennen.'

Het is u voorzeker niet ontgaan, Mijnheer de Minister,

hoe hoog hier de verslaggever die zoo vaak en grondig besproken quaestie van de zedelijkheid in de kunst heeft weten te plaatsen. Alras blijkt het, dat in hem eene alles omvattende synthesis geworden is; dat hij al de ervaring uit een rijk gemoedsen zieleleven opgedaan, tot een sterke eenheid wist te herleiden; dat hij dus van het verhevenste criterium uitgaat, van waar hij alles doorschouwen, en inzien, en op zijn plaats schikken, en bij zijn juisten naam noemen kan. Ook voelt hij alles door en door. Niet alleen bezit hij dat eenigszins intellectueel gevoel, dat een bijzonderen nadruk legt op het woord; hij heeft een rijk, rein en edel gemoed en is zeer bezorgd om het zedelijk welzijn zijner medeburgers. Hoe gevoelvol is dan ook de meesterlijke aanhef: 'De jury verheugt zich, Mijnheer de Minister, dat in het opzicht der zedelijkheid, onze tooneelletterkunde zoo goed als niets te wenschen overlaat'. O die vreugde der jury! Roerend moest dat schouwspel zijn, wanneer die vijf leden elkander om den hals vielen en, met de tranen der zoetste aandoening in oog en stem, het uitjubelden: 'In het opzicht der zedelijkheid laat onze tooneelletterkunde zoo goed als niets te wenschen over!'... Hoe trilt en zingt de vreugde dier jury in ieder woord van dien volzin!

Maar *zijne* opvatting van de zedelijkheid is breed. Eerst zegt hij wat door zedelijkheid in de kunst wordt bedoeld: 'Onze schrijvers vermeiden zich niet in zinnelijke liefde noch in obscene toestanden: onkiesche aardigheden noch onkuische woordspelingen jagen ze na'. Kon, Mijnheer de Minister, die quaestie beter gesteld, vollediger geschetst, dieper van alle zijden beschouwd en in alle richtingen doorgrond worden dan in die enkele woorden? Seffens voelt ge den arendsklauw. Doch de schrijver weet ook dat het gansche leven tot het gebied der kunst behoort; dat de groote kunstenaars aller tijden iedere stof durfden kneden en de menschheid,

met heel hare schakeering van gevoelens en driften, hun gelouterd uit het hoofd kwam als het erts uit den smeltkroes. Van dat bijzonder vermogen der geniën is de heer De Vreese heel en al overtuigd. Ook haalt hij er onmiddellijk het correctief bij: 'Niet dat daarin geene kunst kan liggen'. En met die 'liggende kunst' komt weer alles tot zijn recht. Maar - gaat hij met overschot van reden voort, en hier stijgt hij tot het toppunt, - 'maar die kunst wordt dan besteed aan iets, dat van lagere orde is, en het hogere alleen wekt blijvende bewondering'.

En dan ontwaart hij eene dier fijne en diepgaande betrekkingen, zooals een man van genie, in enkele gezegende stonden zijns levens, soms met één oogopslag er waar te nemen vermag en die nog nooit vòòr hem werden uitgedrukt. 'Blijkt daaruit den (*sic*) algemeenen geest der schrijvers, wederkeerig leert men er dien van hun publiek uit kennen'. Die treffende verhouding tusschen het Ik van den schrijver en de buitenwereld, tusschen het subjectieve en 't objectieve, mag niet uit het oog verloren worden, want dat is hòòge filosofie, Mijnheer de Minister, en verder zal blijken, dat die gedachte een der hechtste steunpilaren is van de sterke synthesis des heeren De Vreese.

Nu zal men licht gaan denken dat de quaestie der zedelijkheid in de kunst volledig behandeld en van alle zijden beschouwd werd? Maar wie doorpeilt den afgrond van het menschelijk vernuft? Een zoo schrandere bol als Professor De Vreese laat aldoor een verderen horizon openschemeren en weet immer wat nieuws aan den dag te brengen. Zijne beschouwingen winnen meer en meer aan stijgende kracht: 'Evenmin zoeken onze schrijvers, op zeer enkele na, hunne kracht in grove woorden'. En alleen daarna zet hij de kroon op 't werk, door het verkondigen van eene dier groote waarheden, die men niet genoeg herhalen en aan de

‘jonkheden’ voor oogen houden kan: ‘Hoe goed de bedoelingen ook mogen wezen, toch mag de bijval niet een belooning zijn voor het streelen der lagere aandoeningen van het menschelijk gemoed’

Zoo is het alleen den schrijver van genie gegeven, een banaal geworden onderwerp te verjongen en het, van een steeds hooer standpunt uit, te beschouwen.⁽¹⁾

Wanneer hij spreekt van ‘de eischen, waaraan een stuk moet voldoen om bekroond te kunnen worden’, blijkt nog eens te meer hoe scherp zijn oordeel, hoe allesomvattend en vast zijn criterium is. En hij werpt de vraag op: ‘Welk stuk voldoet best aan de eischen welke in het vak gesteld worden?’

Met angstige spanning wachten wij 't antwoord af. Want gij moet weten, Mijnheer de Minister, die quaestie is er eene, die het bloed naar hart en hoofd kan jagen omdat zij op zoovele punten in aanraking komt met de verhevenste vraagstukken der wijsbegeerte en met de diepste roerselen van 's menschen zieleleven. Die eischen, ‘welke in het vak gesteld worden’, verschillen, naar het schijnt, van eeuw tot eeuw en van volk tot volk. Van Aristoteles af tot Lessing, van Lessing tot Nietzsche werd, door de sterkste en stoutste denkers, naar de oplossing er van gestreefd. Slechts één punt, tot voorbeeld: nooit was men het volkomen eens

(1) Nochtans werd éénmaal in zijn leven de heer De Vreese op dat gebied voorbijgestreefd door Professor Paul Alberdingh Thijm, in zijn verslag over soortgelijken driejaarlijkschen prijskamp. Nooit werd de afleiding uit de drieenheid; ‘het Ware, het Goede en het Schoone’ logischer tot in de minste bijzonderheden doorgedreven dan in dezen zin: ‘Elke handeling, die door het geweten des schrijvers, door den godsdienst van het land, van de gemeente of *het gezelschap waarvoor hij werkt*, door de wet, door de POLITIE als strafbaar wordt beschouwd, en door den tooneeldichter daarentegen aangeprezen, of althans verdedigd, in bescherming genomen, verontschuldigd of verschoond wordt, kwetst de zedelijkheid en benadeelt de schoonheid van 't spel.’
(*Verslagen en Mededeel. der Kon. VI. Acad.*, Gent, A. Siffer, 1892, blz. 179.)

over de wezenlijke beteekenis en de bestanddeelen van het tragische. Nooit werd dat alles volledig omschreven, juist en duidelijk vasgezet. En nu valt ons het onwaardeerbaar geluk te beurt dat wij hier, in òns land, een man, neen vijf mannen bezitten, die alles hebben doorgrond en voor ons wat tot heden verborgen was blootleggen, wat onbepaald was bepalen zullen. Met brandend verlangen, met eene zeer verklaarbare ontroering, zien wij die oplossing te gemoet en als wij meenen: nu spreekt het orakel, worden wij in de droeve werkelijkheid teruggeslingerd door dien sibyllijnschen zin, vol 'ondoorpeilbaar donkere diepe afgrondigheid':

'Welke die eischen zijn behoeft in dit verslag natuurlijk niet uiteengezet te worden.'

Zij vinden dat natuurlijk omdat zij die eischen kennen, maar wij vinden dat volstrekt niet natuurlijk, Mijnheer de Minister.

Denk nu eens na, wat nog nooit voorgoed werd uitgedrukt, 'welke eischen *in het vak* gesteld werden' aan Eschylus, Sofokles, Aristofanes, Calderon, Molière, Shakespeare, Vondel, Goethe of Ibsen - *zij* weten het, Mijnheer de Minister, en zij willen het ons niet zeggen!

En nochtans, welk een eer zou van zulke definitie niet afstralen op, - welk een gouden hemel zou dat niet welven boven ons teergeliefd Belgenland!... Mijnheer de Minister, een vaderlandsche plicht gebiedt: zij *moeten* het zeggen! Toe, vraag het hun, dring aan, bid, smee, beveel, maak desnoods gebruik van uw hooger gezag, en zoo dat alles niet baat, beloof hun eene 'letterkundige aanmoediging' en dan zal misschien het orakel wel spreken.

Doch hier overdrijf ik wel eenigszins. De jury heeft zich wel gewaardigd ons over eenen dier eischen in te lichten: de taal. Kon ooit voor een tooneelwerk gewichtiger eisch gesteld worden? Komt ergens, meer dan op het tooneel, eene beeldende, schilderende,

sprekende, ja levende en levendige taal te pas? En wanneer de verslaggever over taalkennis spreekt, dan geldt het hier geenszins dat taalverdorren en - verschorren en - verschroeien en- verschrompelen, dat aan menigen zoogenaamden taalkundige het merk der onmacht op den schouder drukt. De schrijver is voorzeker hiervan overtuigd, dat tusschen taalvitterij of taalgeknoei en *de Taal*, een afgrond ligt. En weer gaat hij van zijn verheven criterium uit: juist en logisch denken, juist inzien, echt en recht voelen en dat juist uitdrukken, daar ligt de knoop. Juist, logisch, natuurlijk denken en spreken en schrijven, gelijk uwe inborst het u ingeeft, gelijk het uit heel uw wezen opborrelt en opspringt; uzelfen trouw blijven; in de uitdrukking weergeven iedere wending van uwen geest en uw stem laten meêbuigen met iedere beweging van uw gemoed. Daar ligt het geheim om goed te schrijven in een echte en levende taal.

Want de verslaggever behoort niet tot de school dergenen, die wanen dat de taal slechts uit de boeken wordt aangeleerd. Hij weet dat zij door heel het volk gemaakt en door de zoogenaamde beschaafde lui afgeschaafd, verarmd en verknoeid wordt. In haar ziet hij als een levend samenstel, dat vatbaar is voor gestadige ontwikkeling; - als een plant die weelderig groeit zoolang de grond, waaruit zij gesproten is, sap en leven schenkt, maar die wegwijnt en uitsterft wanneer die grond, - de frissche en scheppende volksgeest, - uitgeput is en verdord. Het is hem volstrekt niet onbekend dat, door de eeuwen heen, de talen zich vervormden, vreemde bestanddeelen opslochten en zich die eigen maakten, op elkander inwerkten naar gelang van de geesteskracht der volkeren door wie zij gesproken werden; - dat men de taal niet in de woordenboeken kan samenvatten en als het ware kerkeren, want dat zij dra hangsels en sloten zou doen springen om, als een fiere volksmeid, onder Gods milde zon, haar vrijen gang te gaan door de wereld.

Hij neemt ook aan dat de dialecten reden van bestaan hebben en grootelijks bijdragen tot de gedurige verrijking en verjonging van de gemeenschappelijke taal; dat er in Griekenland, bij voorbeeld, verschillende gewestsspraken bestonden, met hare eigenaardige uitdrukkingen, hare idiotismen, met verplaatsing van klanken en geruischen, kortom met de haar eigene kleuren en klankengamme; dat zij alle burgerrecht bezaten en meesterstukken hebben voortgebracht; en dat daar, bij de beoordeeling van een groot gewrocht, niet naar de woordenboeken werd gegrepen en een schoon gedicht niet gescherprecht werd om eene e te weinig of eene o te veel.

Die breede beschouwingen vat hij dan ook saam in een sterk theoretisch gedeelte, dat aldus begint:

‘Wil een werk een zekere (*sic*) graad van volmaaktheid hebben, dan dient ook de vorm in zeer hooge mate gekuischt, ja onberispelijk *te zijn*; het dient in een zuivere, fraaie taal gesteld *te zijn*... “Klinkt het niet, zoo botst het” schijnt de leus der meesten *te zijn*, enz...’

Men ziet het, de proef op de som!

Een andere eisch, die wel niet juist een tooneeleisch is, maar die toch aan een tooneelwerk in verzen mag en moet gesteld worden, is dat de verzen goed gemaakt zijn.

Een onvergetelijke avond! Hoogleeraar De Vreese zit op zijne studeerkamer en laat een oogenblik de gouden pen rusten, waaruit reeds zoovele meesterwerken zijn gevloeid en die zóo bezig was de laatste hand aan zijn verslag te leggen.⁽¹⁾

Het ding wil maar niet vlotten, want hij is aan de beoordeeling van de verzen van Hegenscheidt's *Starkadd* gekomen, en is het

(1) *De pen die de laatste hand aan het verslag legt!* - De lezer vergeve mij die figuur; ik ben nog onder den indruk van de stoute beeldspraak van Professor De Vreese: ‘De hooge vlucht van het Nederlandsch lyrisch tooneel’, enz...

over de waarde dier verzen niet gansch met zichzelf eens. Hi heeft het drama gelezen en herlezen, vers na vers op zijn vingers nageteld, kort lang, kort lang, tot twee-, drie-, viermaal toe. Wel was er ergens één waaraan wat haperde, maar dat mocht allicht een drukfout wezen. Ook waren er enkele met een voet te veel: alexandrijnen, - maar schreef de dichter die misschien niet aldus met opzet, omdat daar plots de gedachte een breederen zwier aannam en een langer aangehouden vers vergde? Eigenlijk gebrekkige verzen kon hij niet vinden, niet een enkel. Nog eens nageteld: te vergeefs!

En toch is er iets in die verzen, dat hem niet gansch voldoet. Hij wil er maar niet wijs uit worden.

Hij laat het hoofd in zijn handen zakken, terwijl de woorden, die de grijze Faust in dergelijken toestand uitsprak, hem als onwillekeurig over de lippen komen:

'Habe nun, ach! Philosophie,
Juristerei und Medicin,
Und, leider! auch Theologie
Durchaus studirt, in heiszem Bemüh'n.
Da steh' ich nun, ich armer Thor!
Und bin so klug als wie zuvor,
Heisze Magister, heisze Doctor....'

Enkele stonden blijft hij in dien wanhopigen toestand ver keeren. Gelukkig heeft hij geen Mephistopheles van noode, die hem zijn ziel tegen de kennis van het leven zal afkopen, want *hij* kent het leven; het leven is in hem. Diepe gedachten worden in hem opgewekt: Versmaat, dat is toch wel iets als een rythmus. En wat is dan wel rythmus?

En binnensmonds mompelt hij voort:

'Rythmus, rijzen en dalen; ebbe en vloed. Rythmus der dingen... rythmus van het heelal... rythmus van het leven in en buiten ons!'

En met de onwrikbare logiek van den genialen geleerde, spreekt hij steeds luider voort:

‘Rythmus: maat, gewicht, getal! Rythmus van de gedachten, rythmus van het gevoel. Rythmus van ziel en lichaam, in eenklank!

‘Het oneindige is in mij. Ik voel in mij het leven, immer deinend, als de zee op en afgevaren, heen en weer gedreven met een rythmischen golfslag. En wanneer dat innerlijk leven mij overstelpt, wanneer mijn hart overvloeit, dan raakt het brein in gisting, dan worden de stembanden gespannen, dan komen al de spieren van tong, gehemelte en strottenhoofd in werking en ik breng klanken voort, die zich ordenen naar de beweging van mijn gemoed en naar het spel van mijne organen.

‘Dat is woordrythmus, *mijn* rythmus, harmonisch geluid uit mijn eigen ik geboren, - mijn natuurlijke, mijn eigene versvorm. Maar is dat wel voldoende?’

En hier schudt de schrandere man bedenkelijk het hoofd.

‘Want, zoo gaat hij, immer logisch, voort, indien ik nu eens niet zoo goed georganiseerd was, indien er wat haperde aan mijnen geest of aan mijne organen, dan zou *mijn* rythmus wel valsch kunnen wezen. Ook zou eenieder zijn eigen rythmus voor den waren kunnen houden, zooals een zanger met slecht gehoor en valsche stem kan meenen dat hij immer den juisten toon aanslaat en dat de anderen valsch zingen. En dat zou allemaal kunnen uitloopen op het excentriekste brodwerk, op een louter spel van valsche, wanluidende of ijdele klanken. Gebeurde dat niet met de fransche “verslibristen” en ging het heerlijk sensitievermogen van Herman Gorter niet te loor in taalverknoeiing en soms onverdraaglijk valsch geluid? - Want alle dingen hangen zoo wonderlijk saam en, zoo ik mij wel bezin, maakt dat zelfs deel uit van mijn synthesis. Verscheidenheid bestaat in de natuur, ja, maar eenheid ook. En waar is dan de regel, goede God! Waar het criterium?

Waar de bevestiging van het eeuwig ware, goede en schoone? Heillooze onzekerheid! Hartbeklemmende twijfel! Ik ben dus met mijn redeneering nog geen zier verder geraakt. En nochtans:

‘Heisze Magister, heisze Doctor...’.

En weer laat hij het peinzend hoofd nederzinken en staart met strakken blik voor zich uit.

Maar voor een man van dien stempel kan zulke toestand niet lang duren. Het genie sluimert wel eens in, doch om met des te forscher kracht te ontwaken. Hij richt het hoofd op, zet zijn gouden bril recht en vervolgt zijne alleenspraak:

‘Ik ging dus van mijn eigen Ik uit; ik doorwroette mijn eigen wezen om er de eeuwige wetten van den rythmus te ontdekken en toch heb ik de waarheid niet gevonden. Maar ik verloor te veel uit het oog, dat er een wereld buiten mij is; dat er eene objectieve waarheid bestaat, tot de welke ik in verhouding sta en waarin ik tracht op te leven uit al de krachten mijner ziel. Is mijn rythmus de uiting van mijn psychisch en physiologisch wezen, tevens maak ik deel uit van eene vereeniging van individu's die, hoe onderling verscheiden ook, toch met elkander zooveel gemeens hebben wat gestel, opvoeding, gevoelens, hartstochten, indrukken, verzuchtingen betreft. Al de bijzondere rythmeeringen vormen een gezamenlijken rythmus, evenals het veelvoudig spel der kleine baren zich oplost in de groote deining der zee.

‘Want ook de volkeren hebben hunne physiologie, en gelijk de taal, uit een volk ontstaan en met hem gewijzigd en ontwikkeld, bepaalde wetten heeft, zoo ook heeft de uit dat volk geboren rythmus vaste regels, eene natuurlijke prosodie, die in de handboeken der pedanten tot stelsel verminderd, uitgemergeld en ontzield wordt, evenals de taal in de woordenboeken.

‘Welnu, de dichter volgt niet de regelen der prosodisten, maar wel de prosodie van zijn volk, die in hem leeft indien zijn wezen breed genoeg is om die te bevatten. Hij verplaatst voet en

maat en toch blijft zijn vers in evenwicht en, immer verscheiden, is het toch immer juist en hetzelfde. Dat zijn geen verzen meer, die men scandeert, het is muziek, die men voelt en die zulken indruk teweegbrengt op heel het samenstel, dat men zich niet kan onthouden die zelf met al hare buigingen en trillingen als het ware na te zingen.

‘Denk ik aan alexandrijnen, wanneer ik Vondel lees? Neen, ik bewonder in zijne meesterstukken, in *Adam in ballingschap*, bij voorbeeld, de heerlijke harmonie van den grooten componist, die al de grondrythmen vermag weer te geven, in de volkomen eenheid van ziel en lichaam en in den eenklank van zijn eigen wezen met het wezen buiten hem. Daar denk ik niet meer aan het metrum; ik tel niet meer op mijn vingers na; de muziek van woord en gedachte sleept mij mede en wanneer ik, in zoo menigen versregel van dien op verre na den grootsten aller Nederlandsche dichters, die eenstemmigheid waarneem van intellectueel, zedelijk en artistiek gevoel, zoo schoon en geleidelijk gedragen op dat mooie spel dier onvergelykelijke organen, dan heb ik eene gewaarwording van rust en kalmte, van rein en volkomen geluk, die alleen door de volmaaktheid gegeven kan worden. Dat is de wezenlijke rythmus in zijne volledige beteekenis, - dát de harmonie. Die zelfde harmonie ruischt mij toe uit zoovele verzen van Guido Gezelle en Willem Kloos.

‘Welnu dat heeft Hegenscheidt niet begrepen; hij is zijn verzen op de vingers gaan natellen en heeft te veel naar schema's gewerkt. Maar ik, die een zoo diep gevoel van harmonie bezit, - want zie eens hoe sterk mijn verslag ineenzit; hoe alles, van de groote afdeelingen tot de deelen en onderdeelen, tot de minste zinsnede toe, in juiste verhouding, in evenwicht is; hoe iedere uitdrukking de gedachte weergeeft met de haar eigen maat, kleur en klank; hoe de fijnste betrekkingen het geheel doorkruisen als een fijnstalen net, en zin aan zin verbinden en woord aan

woord, - ik die dat alles zóó sterk voel, moet het dien jongen eens goed wijsmaken, met de sierlijkheid, de nieuwheid, de kracht en de edelheid van zeggen, die bij zoo verheven gedachten passen.'

En in zijn lapidairen stijl, schrijft hij dien grondig doordachten volzin neer: '*De verzen - vijfvoetige jamben - zijn vol zwier maar talrijk zijn die, welke door den beugel niet kunnen, 't zij er in tegen het metrum gezondigd wordt, 't zij ze door fouten tegen het Nederlandsch taaleigen, namelijk door gallicismen ontsierd worden.*'

Ik heb gepoogd, in de mate mijner krachten, den heer Willem De Vreese te volgen door die nieuwe wereld van gedachten en gewaarwordingen, die hij, door zijn buitengewone denkkraft en zijn wil zonder weerga, voor onze wankel schreden heeft opengezet. Daarvan de juiste beschrijving te geven?... Wie vergt het onmogelijke? Men kan enkel van verre bewonderen en in 't stof der aarde nederknielen.

Mannen van tweederlei aard zijn heerschers op kunstgebied. In de eerste plaats de Kunstenaar die, door loutere aanraking met de buitenwereld, deze onmiddellijk doorgrondt en doorvoelt, en tevens de scheppingskracht bezit om haar in zijne kunst te doen leven. Dan de dilettante, - dit woord genomen in zijne edele en schoone beteekenis, - de man die veel in zichzelf leeft, zich voor zichzelf ontwikkelt en van wien men, evenals van den Kunstenaar, getuigen kan dat niets van het menschelijke hem vreemd is. Al bezit hij niet de baarkraft, die het Werk in 't leven roept, toch vermag *hij alleen* den grooten Kunstenaar te doorgronden en met hem mede te voelen. Ook hij heeft de intuïtie van de dingen en van haar samenhang; in hem ook weerspiegelt zich een schepping en wanneer hij zijne pen ten dienste stelt van de Kunst, dan kan hij de verdediger, de raadsman, ja de voorberei-

der zijn van den Kunstenaar. Dan wordt hij de groote, de sympathieke criticus, de ziel en het geweten van heel eene kunstperiode.

Den grooten dichter hebben wij sindslang verwacht. Wij dachten hem te vinden in A. Rodenbach, maar die werd ons al te ras ontrukkt. Komt hij ons met *Starkadd* te gemoet? De toekomst zal dat leeren en het zij ons geoorloofd dat vertrouwen te koesteren. De groote dilettante, de geleerde en alles door en door voelende criticus is, met zijne eerste proeve 'in het vak', in volle glorie voor ons opgerezen in den persoon van Doctor Willem De Vreese, professor aan de Hoogeschool van Gent, briefwisselend lid der Koninklijke Vlaamsche Academie, afgevaardigde van de Belgische regeering bij de commissie van het groot Nederlandsch Woordenboek enz. enz.

PROSPER VAN LANGENDONCK.

Verslag van den driejaarlijkschen Prijskamp van Nederlandsche Tooneelletterkunde

Verslag

Leven baart strijd, strijd kunst. (Rollo van Moerland.)

MIJN naam is Dr Willem de Vreese, Hoogleraar en lid van de Koninklijke Vlaamsche Academie. - Zeer vereerd... - Ik heb me wel willen belasten met het verslag aangaande den driejaarlijkschen prijskamp voor Nederlandsche Tooneelletterkunde (xiv tijdvak). - o Zoo! - Ja, en ik heb gemeend dat het nu eens heelemaal moest veranderen met dien prijskamp en met de jury hiertoe aangesteld. - Waarlijk? Zoo een soort opruiming? Vondt U dit dan zoo zeer noodig? - Maar, mijn beste Heer, was het U dan niet duidelijk geworden, evenals mij, hoe onze litteratuur in de lage laagte en - waartoe het verheeld? - laagheid van het alledaagsche geraakt was, ja verzonken lag en het een onafwijsbare plicht ja, op zijn allerminst noodig was, ze weêr op te helpen; onze dichters een spoorslag te geven en, laat me nu *eens* een beeld gebruiken, onzen Vlaamschen Pegasus van het Nederlandsche zweepje te geven. Dat dit laatste raak is geweest, denk ik te mogen aannemen. Inderdaad, er heerscht verslagenheid sedert mijn verslag verscheen. Jammer maar, onder ons gezegd, dat die paar zweepslagen bij het lompe dier enkel eenige malle sprongen hebben

bewerkt en het wel daarbij blijven zal. Ook begin ik met treurnis te gelooven dat het voor een hooger vlucht onvatbaar is. - Een troosteloze toestand, inderdaad, voor iemand die zoo edele onderneming aanvat en zoo hoog staat. Wel heb ook ik het een ander vernomen... maar indien ik het wagen mocht mijn gevoelens uit te spreken, zoo is Mijnheer wel een beetje pessimist. - Heeft U waarlijk iets vernomen?... Ik zou het wel interessant vinden dit een en ander te hooren. - Dit kan toch niet? - Toch, heusch interessant. - Maar ik word niet weinig verlegen. Ziet U, wat daar gezegd wordt... - Kom, mijn beste Heer, dat zal wel niet veel om hebben; daarbij al ware 't om de aardigheid maar. Dan zult U zelf me nog, naar ik verwacht, uw meening mededeelen. - Dit toch zeker niet! Mijn meening!!... tegenover mijn Hooggeleerden collega! - Toch wel, ik hecht daaraan. - Welnu dan, om de aardigheid. Al dadelijk bekwam ik een paar brieven van leerlingen en oud-leerlingen, die zooals dit onder ons gewoonte is, rondweg hun gevoelens te kennen gaven. U zult terstond bemerken dat zij gemoed hebben en dat die jongens nog niet weten, hoe weinig, in enkele zaken, gemoed te pas komt, b. v. in politiek of in hooger - verslag - uitbrengen, zoodat zij gewis den bal hebben mis geslagen. - Dat zal wel; nu laat hooren. - Ik begin met den korteren. 'Het verslag, staat hier, is een bewijs van zwakheid, immers om een stuk te bespreken, vindt men geen andere woorden dan: geen onaardig libretto; het zit goed ineen; de inhoud is verre van nieuw; vrij lustig; de intrige is wel wat oud. Dit zijn slechts kleinigheden, maar zij bewijzen dat de verslaggever geen het minste kunstgevoel bezit. En hoe wil zulk een man de eischen kennen welke in het vak gesteld worden? - Dat is waarlijk om te lachen! Ik geen kunstgevoel bezitten! Maar die mensch heeft geen oogen gehad om het in den loop van mijn verslag te ontdekken. En die eischen? Wel die zijn zoodanig gemeengoed dat ik *natuurlijk*

vond ze niet eens op te sommen. - Ja, ziet U, hadt U niet *natuurlijk* geschreven; het is immers zoo. Wanneer een verslaggever natuurlijk vindt iets te verzwijgen, dan zoekt men het natuurlijke hierin dat hij het niet weet. Dit is hier zeer ten onrechte geschied, ik twijfel geen stond daaraan, maar zoo zijn de menschen. Dus in de toekomst, zoo ik U bescheiden een raad mag geven, wilt U iets verzwijgen, wek geen achterdocht en vind dit niet natuurlijk. Verder lees ik: 'Tot hiertoe beschouwde ik de dichtkunst als een middel tot stichting en verbetering der medemenschen'. Hij bevond zich zeker op een dwaalspoor. 'Men bedenke, zegt gij terecht, welk een invloed ons tooneel kan en dient uit te oefenen (beter zou zijn, kan en moet uitoefenen, niet waar?) - Zeker, dit is een kleine lapsus, maar kan er toch door daar het stout is; dus kan en moet uitoefenen op de loutering van de taal des volks, zal het zijne roeping volbrengen. - Wel zeker! Immers hieruit blijkt mijne overtuiging dat het volk welk leert zuiver spreken meteen leert zuiver handelen, dit staat voor mij buiten kijf. Maar alweer heeft die domoor dat niet bemerkt. En hoe straalt hier ten andere mijn kunstgevoel uit! - Ja, maar die man heeft nog al aan wijsbegeerte gedaan... - o Dan begrijp ik alles! Dan wordt mij de duisternis klaar waarin hij verkeert. Ik heb altijd met zorg dat doorgronden van grondelooze mysteriën vermeden, die de ziel bevangen en den geest benevelen. Neen, ik wilde mijn taalkundigen blik scherp en mijn taalgevoel zuiver houden. - Zoo, maar dan moet ik, met uw oorlof, nog eventjes zijne opmerking aanhalen betreffende de woorden: *zal het zijne roeping volbrengen*. Hij beweert, en ik moet hem gelijk geven, dat hier hoefde te staan *wil het zijne roeping*. In het mooie 'Lied von der Glocke' klinkt het: 'Soll das Werk den Meister loben'.

- Inderdaad, dit is mij ontsnapt; wellicht hierdoor te verklaren dat ik kort te voren dit gedicht gelezen had. Maar het is

toch maar een germanisme. - Gallicismen zijn erger, dat geef ik toe. Nu heb ik hier echter mijn tweeden briefschrijver en die wijst op gallicismen.

- Zoo, maar dan toch niet op vele, gewis! - O, een paar maar, en dan nog licht te vergeven wanneer men bedenkt hoe onlangs eerst wij Vlamingen aan het beoefenen gegaan zijn van onze taal. Daarom meen ik, moest U nu maar niet pessimist worden, 't zal wel beteren. Ziehier nu.... - Mag ik eventjes doen opmerken dat ik, jammer genoeg, niet veel tijd meer heb.

- o, Wij willen het kort maken. U schrijft dus: *neemt de jury de vrijheid*, hetgeen wel moest zijn in onze taal: *is de jury zoo vrij*; verder wraakt hij de woorden: *gelet op*, als zijnde de vertaling van het Fransch *vu*; dit komt echter algemeen voor in de Hollandsche bestuurstaal, is dus een geijkte uitdrukking, al past ze minder in een letterkundig verslag; niet zoozeer voor mij, maar met het oog op die onbeholpen vitters die geneigd zijn uw kunstgevoel in twijfel te trekken, en den vorstelijken stempelslag uwer persoonlijkheid te miskennen. Ten slotte beknibbelt hij den volzin: '*Is het gemakzucht of berekening?*' Als verbetering stelt hij voor: '*Is het uit gemakzucht of berekening.*' Nu meen ik dat beide uitdrukkingen gallicismen zijn en er hoorde te staan: Gebeurt of geschiedt dit uit berekening? Zie zoo. Maar wacht, hier volgt nog een, geloof ik. Ja, en wel een op de plaats waar U zegt; *Wanneer een stuk vol zit van zonderlinge woorden*. Hier heeft het lieve Fransch U een poets gespeeld. Wij zouden schrijven: *vol zit met* of nog beter: *vol zonderlinge woorden*, zooals wij zeggen: *die man zit vol knepen*. Het woordje *van* gebruikt men met wemelen; b. v.: een verslag wriemelt, wremelt, krioelt van fouten, germanismen, gallicismen. Terloops wordt nog op eenige taalfouten gewezen, als daar zijn: *gemis aan oorspronkelijkheid* voor *gemis van*; men zegt; *gebrek aan*; wat een tweede maal voorkomt in: *volkomen gemis aan handeling*, dat bovendien nog een geurtje van germa-

nisme verspreidt in *volkomen*. 't Is waar de Duitscher zou veeleer 'absolut' gebruiken, wellicht omdat zijn taalgevoel geen vrede zou hebben met de koppeling van iets dat *volkomen* en tevens *niet* is. Maar wij hebben hier met geen Duitsch taalgevoel te stellen, alleen met Nederlandsche taal en Nederlandschen stijl. Ook op dit punt heeft die dwarskijker weeral af te dingen. Zoo gispt hij uw woordenarmoede, zeggend dat hij op iets minder dan de helft der 4de kolom tienmaal het woord hoog, hooger, hoogst, heeft aangetroffen zonder van de andere deelen te gewagen. Nog eens die kortzichtigheid. De man heeft niet begrepen dat het niemand beter paste dan een hoogleeraar, zich hoog te plaatsen om goed de diepgaande gebreken en onhebbelijkheden, die onze arme letterkunde aankleven, te kunnen opsporen. De kikker kan niet verkroppen dat de arend vleugels heeft. Gelukkig kunt U uit uwe hoogte hierop nederzien, evenals op eenige andere flaters (vergeef hem deze lieftalligheid, hij meende het niet voor U geschreven) die hij U verwijt; b. v.: de *onmiskensbare vlucht* van het lyrisch tooneel (hij ligt bepaald met de vliegkunst overhoop); *blijkt daaruit den algemeenen geest des schrijvers, indruk welke al de schelmerijen(!) teweeg brengen; kon aan dit werk den palm niet toegewezen worden*, (dit alles natuurlijk drukfouten) dan *in overweging geven het reglement van den prijskamp zoo te wijzigen*, in plaats van *in overweging geven of niet het reglement in dien zin behoorde gewijzigd*; verder dat U spreekt van *het dankbaar vak* (welk hem al dadelijk het Fransch ingrat te binnen roept) doelend op het zangspel alleen, en dan in den vlak daarop volgende zin van *het vak*, slaande op de gezamenlijke tooneelletterkunde, die naar uw voorafgaande voorstelling toch verscheidene vakken omvat. Maar alweer schijnt hij niet het flauwste besef te hebben van stoute schrijfwijze, anders zou hij b. v. genoeg kunnen nemen met den volzin: maar de *kleine helft zijn* stukken, die niet ontbloot *zijn* van wezenlijke verdiensten, verschillende in

hun aard en in hun graad, maar dan toch verdiensten; en niet bijster staan kijken op de fijne betrekkingen der onderdeelen. Dit vind ik niet alleen stout maar ook nieuw. En dat U spreekt van *obscene* toestanden, kan hij ook al niet slikken, willende daarvoor gebruikt zien onze echt Nederlandsche uitdrukkingen *onzedelijke*, of *zedenkwetende*, of *wulpsche*, of *aanstootelijke*, misschien ook *walgelijke*, daar *onkuische* moest bewaard blijven voor het volgende. Eindelijk hekelt hij: *een greep* IN *de geschiedenis*, daar het moest heeten: *een greep* UIT *de geschiedenis*. Met *in* teekent men de handeling, het grijpen zelf, terwijl het stuk, het uitvloeisel is der handeling, een gebeurtenis tot onderwerp verkozen.

Verder als gebrekkige kenschetsing: *De Borstspeld* is niet *onaardig* van wege de natuurlijkheid van het gesprek, maar het onderwerp is niet *zeer nieuw* en sommige toestanden zijn ook niet *geheel natuurlijk*. Dan stelt hij ondeugend een kleine taal oefening voor, die ik om de aardigheid nog zal lezen: 'Wil een verslag (dus niet *zal* zooals hiervoren) een zekere(n) graad (hier lacht hij eventjes met uw vrouwelijke graad, ziet daarbij over het hoofd dat de *d* alles goed maakt) dus: wil een verslag een zekeren graad van volmaaktheid bereiken (niet hebben) dan dient ook de vorm in zeer hooge mate gekuischt, ja onberispelijk te zijn. Vooral Vrij te wezen van tot vervelens herhaalde woorden zooals *te zijn* driemaal voorkomend op een vijftal regelen; *toegekend* en *onbekend* naast elkander en zoo meer; ten slotte van omslachtigen omhaal, die den gang belemmert, zonder dezen nog bovendien te bemoeilijken met den eeuwig te onpas tusschen in strompelenden hinkepoot *ja*, zoodat het lezen van zulke taal op een marteling neêrkomt.

Er blijft nog veel, maar wij willen het hierbij laten en, naar ik hoop, zult U mij dit niet euvel duiden; ik vind overigens dat deze jongelui wel wat hard van stal zijn geloopt. - U zijt wel vriendelijk. Bekennen moet ik echter toch dat ze wel een beetje

gelijk hebben; ik kan dan ook mijn wrevel jegens mijne medeleden nauwelijks verkroppen. Ik zei het hun van meet af aan en stribbelde tegen zeggend: 'Mijn heeren, elk in zijne sliet; maar zij hielden volen gaven zoo hoog op van mijn heel bizondere geschiktheid, onderlegd als ik ben, dat hun vereerend aandringen mij verwon en ik mij het net liet over 't hoofd halen. - Nu hoeft U zeker niet in zak en asch te gaan zitten. Voor een eerste proef is dit lang niet slecht geweest. Zijt gij nu het spreekwoord indachtig: durch Schaden wird man klug, of zooals het sappige Vlaamsch dit zegt: een ezel stoot zich maar eens aan een steen, en dan: die Uebung macht den Meister, zoo zult U in zeer korten tijd heel knap worden. Nog een paar verslagen en dan zullen nog enkel verslagenen zijn, wat nu nog spartelen kan wordt alsdan vergruisd; dan wordt uw zweepje tot een Nederlandsche knotse, dan wordt de scherpte van uw taalkundigen blik tot een bliksem die neervelt en doodt, dan zal eindelijk het uur der verschrikkingen slaan. Een nieuwen Gabriël gelijk, zie ik U post vatten met uw vlammend zwaard bij den ingang van ons letterkundig heiligdom, de Vlaamsche Academie en ongenadig neêrslaan wat dichter wil; geen vermeetele zal in leven blijven, een Lucifer zelf zal voor U nog slechts een 'hapken' zijn. Dan zal het wêerklinken niet: Zaaier wijs mij de plaats waar gij gezaaid hebt, maar: Maaier wijs mij de plaats waar gij gemaaid hebt, en met een machtig gebaar zult U op de plechtige stilte wijzen rondom ons Vlaamsch prytaneum. U kunt dus met rustige gerustheid de toekomst te gemoet zien... U waart zoo hoffelijk aan *mijn* gevoel te willen hechten; ik meen daar het uur werkelijk gevorderd is, voorshands ermede te mogen wachten; toch houd ik mij bij voortduring gaarne aanbevolen. Tot weêrziens..... - Adieu.

Augustus 1898

JEF HALLER.

In 't Water

HET was al slapende water en smoor, en stilte in den wijden nacht. De maan zat in een donkeren hof geduffeld en klaarde met grijzen schemerschijn die vale waterwildernis. Die nacht moest eeuwig hangen over die wereld zonder leven en geruchte.

Maar, na een langen, ongetelden tijd, kwam uit de verte een wind gewaaid; die kabbelde, draaide en wrocht door den dikken nevel. Hij boorde breede gaten, dreef er straten in, stootte de smoorblokken dat ze gleden lijk groote schepen opeen gedromd, tusschen berghooge rotsenmuren; daar keerden, wendden ze en wierden in flarden uiteengerafeld.

Bij stonden, nu, ging er gerucht: een plonsen met zware netten in den watervloed; een opslurpend omhoogheffen en dan, het stroelen en leken van druppels die neêrziepelden en nu weer het eeuwig golfgekluts en gebabbel van veel water.

Een groote zeilwolk kwam de maan te dekken en op den zelfden stond gaapte in 't Oosten de wijde poort open waar een roode gloed uit joeg. Bij gulpen nam de teêre klaarte den zwarten hemel in en deinde haar wittigheid over den doezeligen baaierd. Het eindelijk wolkgewelf viel stukgewijs uiteen en nieuwe kracht stak op in een uitgeklaarde veld van gesmolten goud met mengeling van roze en geel in strepen, afgerond, met blank beborsteld en doorzabberd met zachtblauwe, stilhangende wolkenbanken. 't Wierd zoo diep, een vredig vergezicht met doorschijnend nieuw gedoen in prachtig ongeteekende kleur, met handen niet te raken.

Zie, de klaarte ligt over al en de zware mistvlaken zijn opgezopen en vallen in fijne vochtigheid op de jonge wereld - de verte is ontdekt: die doode zee is ingekrompen tot een streep kalm water die voortkronkelt in tapijtgroen weideland.

In dat water staan de visschers. Ze werken zwijgend. Twee en twee tot aan den buik in 't donkerpurper nat gedoken terden zij en tasten op den zompelgrond; hun zware, bloote armen houden den nethoepel en ze duwen hem gezamenlijk tegen den oever in het lisch. Het eendlijk lijf met 't nat blauw kielken bespannen buigt voorover, de spieren spannen en de zware vracht heft omhoog boven 't water. Nieuwsgierige handen tasten en peuren in 't opgevischte slijk en groen en de blinkende Scheldesnoeken vliegen spartelend omhoog op den graskant.

Zoo wrochten zij verslonden voort, zonder opkijken: duiken en heffen en voortschrijden langs de oevers van die lange, klare waterslang. Boven hun hoofden klaarde de nieuwe dag en rees de blijde zonne.

Uit de verte waar 't nog lichte nevelde ging een zingende stem over heel den wijden meersch. Traag, op maat van den visschenden waterstap ging het statig lied met hier en daar nieuw bijkomende stemmen tot het luide ophelmde langs heel de waterstraat in een klaar galmenden samenzang. De netten teekenden zwart tegen de blauwe lucht en de visschers groeiden groot in het kringelende spiegelwater.

Zij lalden hun lied, rechtten den nek, zopen de nersche lucht en riepen een morgengroet naar de makkers in de verte.

Met de volle klaarte kwam er meer leven en beweging in hun werk; de waterzang verging in een blijde tateren onderen, zij riepen kwinkslagen naar elkaar van den eenen naar den anderen oever, vertelden 't nieuws van gister: den luid-prettigen Zondagavond en hun hertelijke lach galmde ruchtig in het wijde.

Eén was er die zweeg en niet en loech.

- Jan Boele is slecht gezind, meenden de makkers.

De trekken van zijn wezen bleven ernstig gespannen en zijn stevige armen tilden krachtig 't net en doken het haastig weer onder water; hij wrocht koortsig, lijk een overstookt werktuig. Zijn medemaat trok, in 't gedoken, oogjes naar de visschers aan den overkant en zij monkelden ondereen. Sneier had hem al verscheiden keeren aan den klap getracht te krijgen, maar 't ging niet. Elke maal dat hij aanzette met een:

- Gisteren goed verzet, Jan? - wat veel gedronken? - pijn in den kop? - moe van 't dansen?

Kreeg hij afwijkend antwoord: korten grol of eene afwerende beweging van zijn ronden schouder.

- Hier, zie, Sef, wat eend'lijken snoek! Steek dieper in! Hef op! hij is erin! hop!

En als Krotse, de onverdragelijke kwelduivel, met zijn grove stem, van den overkant riep:

- Jan, droomt ge nog altijd van Poezeke Soebrie?

Dan spanden er ineens twee dikke purpere aders uit Jan zijn voorhoofd, hij hief zijn grooten kop, draaide den nek en ging iets zeggen.... maar hij monkelde verdrietig en wrocht voort.

Ja, ze wisten 't allemaal heel goed, de makkers, en ze zeiden het luidop ondereen, wat er met Jan omging -: Dat hij gram was omdat Tale Siepers overlaatst een kindje kocht en dat de menschen beweerden dat hij er schuld aan had en omdat ze heimelijk loechen als hij voorbijging en spotten daar hij nu dat leelijk wijf met haar puidenwezen en haar leepoogen trouwen moest. En deze die 't wel wilden weten vertelden daarbij, heel in 't stille - buiten de duivelsche Krotse, die 't luidop riep - dat Jan een ander trekwortel had en alle avonden, zonder dat 't iemand zien of weten mocht, naar 't dorp liep bij Poezeke Soebrie. Zij wisten dat Tale heele dagen hilde omdat Jan haar zoo deerlijk zitten liet, dat hij haar uit den weg schoer om niet te ont-

moeten en niet op en keek of spreken wilde als hij haar voorbij moest.

- 't Is nu de naaste weke de bruiloft! gekte Krotse. 't Was Sneier die 'Ja' antwoordde, met verscheiden makkers die wisten dat hij gister in de hoogmis 'geroepen' wierd.

Nu ging het van alle kanten luide aan 't bespreken van gereedschap voor de feestte.

- Is 't schietpoer gereed?

- En de sperrenpoort? - en 't drinkgeld en de speelman en de meitakken!

In Jan zijnen kop ging het gedurig: - 'k En trouwe niet, verdoemd.... 'k en zal dat wijf niet trouwen! Tale Siepers! en hij dacht aan heur verbrand aangezicht haar puidenmond en heur vieze leepoogen.

- Tale Siepers! grijsde hij en dat vloekte en kraakte daarbinnen tot hij openbarstte en luidop dacht:

- 'k En trouwe niet, - 'k en zal Tale Siepers niet trouwen.

Sneier bekeek half verwonderd zijnen maat, dien grooten vent die raaskalde lijk een kind. Hij deed alsof hij niets en hoorde en wrocht voort. Jan vloekte en grommelde binnensmonds, dan ineens liet hij 't net vallen, schoorde zijn beenen vast, bekeek Sneier en:

- Sef, wat zou je gij doen in mijn plaats, jongen?

Sneier was een gezapige kerel, de zoon van den ouden Sneier die deken was van den Waterhoek, hij tordt een schrede nader en sloeg Jan goedmoedig op den schouder:

- Hork, Jan, Tale is een meisen van den hoek, g'hebt ze gebruikt als uw wijf, hewel maakt ze nu wijf voor goed, jongen, dan is alles in den haak. Poezeke woont over Schelde en is een vreemde, brengt gij ze hier bij ons, kerel, zie... ge zijt een sterke beer, g'hebt zeven groote broêrs, venten lijk boomen, en toch, 'k durf het u wel zeggen - en dat vezelde hij dichte in Jan

zijn oore: 't zal slecht met u vergaan jongen! Vader vertelde mij van Wiep Breede, een vent lijk een peerd, die een vreemde deerne op onzen Waterhoek bracht, en, 's anderdaags na de bruiloft - die niemand meê en vierde - vond men ze alle bei, Wiep en zijn wijf, met opengereten buik, hier in de Schelde zwemmen..... en nooit een haantje en heeft daarachter gekraaid.

Zoo fazelden zij voort, afgezonderd van de andere visschers.

Hun beenen plonsden diep in 't water en 't kringelden groote ronden over den vloed. Hier waren zij alleen, met vóór hen de lange, vlakke Schelde waar 't goud van de zon en 't blauw van den hemel zoo schoon in spiegelden. De natte netten fletsten overhand in 't water en heele benden leeuwerikken schetterbekten in de lucht.

- Sneier, 'k ben lijk ziek, jongen, zei Jan; mijn armen en beenen hangen lam langs mijn lijf, en mijn kop, mijn arme kop, - 'k en geef geen pinte bier voor mijn leven. 'k Zitte met dat gedacht, altijd hetzelfde dat me bij blijft en niet weg en wilt..... 'k en was vroeger alzo niet. Die Schelde hier en die netten, de makkers en de goê pinten bier, en heel onze Waterhoek, 't is mij al verdrietig en te wers waarop ik denke, en gij en Piere en Krotse en Moeder en de broêrs en de pastor en die verdoemde Tale zijt daar allen de schuld van..... nievers iemand die mij wilt helpen. - Moet ik daar nu waarachtig meê trouwen, Sneier?

Jan liet een diepen ontlastenden zucht achter die lange reek en wrocht krachtig voort zonder opkijken; hij was beschaamd, de groote vent om zijn wijfachtige kleinmoedigheid.

- Jan, kerel, mijn vader zei "t is algelijk met wie gij trouwt als 't vrouwmensch maar armen aan 't lijf heeft en goed is. Een schoon wijf en een nieuwe gracht en duren maar éenen zomer. Trouwen eet menschen en maakt slunsen. 't Is de man die 't roer moet houden.'

- Maar, Sneier, z'is leelijk lijk de duivel, en z'en deugt niet, ze drinkt en ze ligt langs de strate lijk 'nen dweil!

Sneier wist wel wat antwoorden maar zweeg als hij den gezwollen ader op Jan's voorhoofd zag uitpuilen. Hij glimlachte en ze schuifelden beiden een deuntje.

't Was volop dag geworden en de zon was met haar vlamvend geweld den hemel opgewield. Hoog tegen 'tWesten, uit de kleister-witte en blauwe en groene huizekes kwam er leven en geruchte. De slagvensters vlogen open, de huis- en staldeuren sloegen en heele benden jongens, groote vrouwliën en bonte geiten brobbelden naar buiten en joelden de delling neêr. Ze spotterden, jongens en blijde geitjes naar de versche wei en naar 't water dat daar beneden vlakvloers, lijk een zeedijk zonder zand, tusschen klein lisch en riet kwam kabbelen en lekken. De moeders met 't kleintje op den arm kwamen gezapig achter met manden om den visch. Nu werd het een tieren en tateren overhoop en de jongens grabbelden om het eerst de springspartelende blieken en snoeken en glibberende paling en droegen ze kwispelend naar moeders pander. De visschers kantelden hun sleepnetten op den oever, torden, lijk verzopen drenkelingen uit het water en gingen in hun natte kleêrs en barbeende naar huis.

- De pastor! de pastor! schreeuwden de jongens en zij liepen uit al hun macht naar den zwarten dorpsherder die, ginder ver langs de olmenlaan kwam gewandeld. 't Was een lange, magere oude man met hoekig lijf en witwaaiend haar. Hij gaf de jongens elk een kruiske en wenschte de moeders en visschers den goeden dag. Aan iedereen had hij een wordeken te zeggen en hij glimlachte vriendelijk naar elk end' een. De groote manneliën namen, met ingegroeiden eerbied, den slakken hoed af en ze zeiden allemaal op den zelfden stilruwen toon hun 'goên dag, heer pastor'. Hij ging in al de huizekes, bezocht de oude, afgeleefde visschers die bij den heerd op hun houten blokken zaten te rooken in afwachting van de dood. Hij troostte

de zieke moederkes, telde de jongens, vroeg aan de vrouw hoe 't er meê ging en dan, altijd monkelend, daalde hij de knoeste arduinblokken neer, naar de Schelde bij de achtergebleven visschers. Langs den oever vond hij Jan Boele zitten, in zijn natte broek nog, den kop op de knieën gebogen, diepe in gedachten.

- Jan! de pastor komt, vezelden de makkers. Ze groetten bescheiden en lieten Jan met den pastor alleen.

Jan, hoe gaat 't?

Jan hief den kop, keek zijlings omhoog en stond bedremmeld recht.

- Dag, menheer pastor, - en hij plakte zijne opene handen op de natte beenderlingen van zijn broek.

- Een goede vangst gedaan, dezen nacht?

- Ja, nog al....

- En moeder, en de broêrs?

- Ze zijn dáar in huis, - en hij wees naar een van de hutten hoog op den oever.

De pastor deed nog veel andere vragen over dingen en nieuws van den Waterhoek en Jan antwoordde altijd even kort en ongemakkelijk.

- Is uw huis nu al gereed? - vroeg de pastor op eens, heel vriendelijk.

Jan keek plots op en hij voelde zich heel overdaan door die toegevende doening van den ouden pastor, en eer hij het wel overpeisd had was het er al uit:

- Ja 't menheer pastor, 't is daar, achter 't hoeksken van Riele Smeets, nevens de 'Groene Popelier' waar Zale Klet uit gestorven is.

- Hoe gaat het met Tale?

- Goed, zeker, dubde Jan en hij keek weer eens op.

- Ja, Jan, 'k kwam om u te zeggen dat alles nu effen en gereed is en ge Zondag toch trouwen kunt.

Jan ging nu doodkoel antwoorden dat 't zóo goed was en den pastor laten vertrekken, maar Tale Siepers kwam daar hooge van achter een huis tewege naar 't water, als zij den pastor zag bleef zij eerst wat staan, en sloeg dan den weg in langs de huizen. Met dat hij haar gezien had was heel zijn gelatenheid weg, hij schoorde zijne beenen achteruit, kruiste de armen op zijne breede borst en hij keek den pastor stout in 't wezen:

- Ge wilt me doen trouwen met dat wijf?... hewel 'k peinze van niet te trouwen!

De pastor trok zijn witte wenkbrauwen in zijn gerimpeld voorhoofd, en schoof den bril hooger op den neus.

- Waarom, jongen?

- Omdat 't met Tale Siepers moet zijn, menheer pastor.

- Jan, mijn kind, zei de pastor heel zoetjes, en hij legde zijne hand op Jan's natte schouder, Jan mijn kind, ge zoudt al een rond jaar met Tale moeten getrouwd zijn....

Jan stond te zien en verwachtte nog iets.

- Een deftige kerel kent een vrouwe als hij ze getrouwd heeft, en 't is dus meer dan tijd dat ge voortdoet....

De groote kerel stond weer zonder spreken en zijn vastberaden aangezicht keek nu lodderlijk in 's pastors oogen. Dan ineens werd hij heel kwaad, hij voelde iets naar den kop komen en vergat tegen wien hij sprak:

- Maar da's altijd 't zelfde,.. weet je gij dat ik het geweest ben, en loopt dat wijf niet overal in en uit?! En dien armen keer, dien verdoemden Zondag nacht, met al dat bier, en als een wijf u aan 't lijf komt hangen, wat moet een mensch dan doen?

- Dan is 't redelijk van te trouwen, antwoordde de pastor heel kalm. Weet wel, dat zijn nu gedane zaken, en 't is nu met uwe toestemming zooverre gekomen, en alles kan best uitvallen als ge 't wel wilt. Jan, jongen ge kunt van Tale een goede vrouw maken, waarmede ge beter zult zijn dan 't is gelijk met

welke andere. Da's nu een eerste spijt omdat ge dingen hebt willen d' uwe maken waaraan ge nog geen recht hadt. Sedert hebt ge wellicht uwe oogen laten wijds en zijds gaan zonder te denken dat ge ievers verplichtingen hadt. Zie 'ne keer, wat moet er van dat meiske geworden als gij haar niet en trouwt? Ge maakt heur voor altijd ongelukkig. Gebruik verstand, Jan, ge moet zorgen voor uwe en hare eer, en uw moeder! en uw broêrs! en al de mannen van den Waterhoek!... Wat zal deken Broecke zeggen als hij dat hoort? Jan, peis daarop en wees brave....

De pastor klopte weer vriendelijk op Jan zijn schouder, haalde zijn boek uit en vertrok.

Jan stond daar recht, te kijken in 't water lijk iemand die overmand, meê sleurt met den stroom zonder dat hij 't gebeteren kan.

Tale kwam nu 't wegeltje links neer, naar 't water. Zij had heur kind op den éenen arm en hield den andere onder haar voorschoot.

- Dag, Jan, zei ze heel bedeesd en dan deed ze om haar kind te doen lachen naar den grooten vent.

- Dag, Tale, zei Jan en hij wrocht nu gebogen voort aan 't schoonmaken van zijn net en schuifelde een deuntje.

Ze was gekomen om hem veel dingen te zeggen over hun nieuwen huishoud en de meubels en de regeling van den trouwdag, maar Jan keek niet eens naar heur op en ze voelde 't nu al in de keel blijven zitten en 't werd op 't einde een:

- Veel visch gevangen, Jan?

En als hij nu weer zoo paalstil bleef staan en donker in 't water keek:

- Ge zult koud krijgen, Jan; waar zijn uw kleêren?

- We gaan naar huis, Tale, kom.

Hij droeg 't net op den schouder en ging voorop. Tale kwam achter en suste 't kind dat nu schreide. Z'n spraken geen woord meer.

Moeder stond in 't deurgat en zij glimlachte als zij hen samen zag aankomen.

- Lang weggebleven Jan, de broërs zijn lange reeds op 't veld. 't Wordt tijd dat ge trouwt, jongen, anders verliest ge veel tijd op 'nen dag.

Jan boog den kop en tord in huis, in de lage keuken met kromgezonken oude zolderribben, die wel hoog genoeg lagen overtijd als de jongens klein waren maar nu voor die acht groote kerels aan een hol geleek waar ze moesten in kruipen. Hij droogde zijn natte beenen af, deed zijn blauwe kiel uit, trok een hemd aan en ging den zoldertrap op, naar zijn bed.

Moeder bleef met Tale praten en ze troostte het verdrietig meisje om Jan's zonderlinge doenwijze.

- Hij en bekijkt niet eens zijn kind, schreide Tale.

- 't Zal wel beteren en goed gaan, mijn jong, als ge eens getrouwd zijt.

Jan lag op den rug en peinsde.

Als Tale weg was trok moeder naar boven.

- Jan, wat hebt ge, jongen?

- 'k Ben ziek, moeder, en hij draaide zijn aangezicht naar den muur. 't Stak in zijn hert dat ze allen tegen hem samenspannen en meest omdat moeder met al die menschen meêdeed om hem die Tale op te hangen. Hij voelde zich nu heel overmeesterd en slak, gewillig aan 't meêdrijven met de dingen die buiten hem lagen. In het verre toekomende zag hij al dien zonneshingel en de kracht van 't leven waarvan hij zulke schoone dingen verwachtte en gedroomd had, dood doen en afbreken; en hij stond daar evenals een verminkte boom met iets te kort dat hij voor altijd moest missen en dat nooit meer kon hersteld worden. Hij had willen dood of verre weg zijn en toch hield hij zoo overdanig veel van zijnen lieven Waterhoek, van al die boomen en lucht en water en menschen die allemaal zoo diep in hem vergroeid zaten, al deden ze hem ook zooveel lijden.

De Schelde lag nu alleen, verlaten te blekken onder de geweldige zonneklaarte in die wijde, groene gerszee die vol zwarte en witte en grijze geiten liep. Al de menschen die binst den nacht aan 't visschen waren, stonden nu verzaaid en wrochten daar hooge op 't breede buikboomde veld en keerden de dampend nersche eerde. Men zag van ver hun gebogen lijf tegen den hemel en 't flonkeren van hun stalen landalm. Rond en in de huizekes was er gedurig gepoender en getrappel van wijven die 't werk deden of te zingen zaten op den weefstoel en vlijtig snokten om den lap af. De jongens wroetelden tusschen de wegels vóór de deur of stoeiden beneden in 't gras en joegen de benden kwekende witte eenden over 't water. Andere lagen luileeg in den warmen meersch uitgestrekt en waakten de geiten. En boven heel die wereld en al dat leven dat toch zoo dood-rustig en klein scheen onder die blauwe ruimte, draaide het machtig zonnewiel met al zijn heet geweld en schoone klaarte. 's Noens, met 't luiden van 't klokske uit de verre kerk, kwamen al die menschen naar huis. Moeder Boele had vorken en houten lepels op tafel gegooit en ze zette er de teele pap en een kom dampende aardappels op en de zeven groote gasten zaten tegeneen gedromd over 't klein tafelke gebogen en aten met gulzigen mond. Jan als hij geruchte hoorde kwam hem bijzetten. De kerels vertelden luide, heel gewone dingen die zij allen om ter best wisten maar die zij toch vertellen moesten om des wille van 't geruchte en 't bijeenzijn. Als 't eten op was gingen zij hun lange leden uitrekken in den vrijen zonnesching vóór de deur en rookten daar hun korte steenen pijp en nepen de oogen toe om de felle klaarte. Later gingen zij met de ander menschen elk naar zijn veld en 't gewone werk herbegon en 't werd nieuwe kalmte overal.

Moeder bleef alleen en ze dacht heel den tijd, met wat verlegenheid aan den aanstaanden Zondag. Hoe zou ze het doen om

haren oudsten zoon deftig en naar 't behoorde te laten uit den huize gaan?

Tale kwam nog drie, vier keers en vroeg raad, en ze wilde weten of Jan op 't werk was, wat hij gezegd had, en hoe ze 't moest doen om best naar zijnen zin heur nieuwen huisraad te schikken. Moeder troostte 't jong en leerde haar omgaan met Jan.

- Hij en is niet moeilijk mijnen jongen, Tale, en wel de braafste sloei van de wereld, maar hij heeft soms muizenesten in den kop, hij denkt te veel, en als hij prakkezeert dan moet g'hem gerust laten, Tale, en er best verre afblijven. Dat gaat over en hij wordt weer de oude goeie broër.

Tale slikte al moeders woorden op en ze herleefde zoolang ze van Jan hoorde.

Dan ging zij naar heur huizeke en schikte er maar altijd voort de nieuwe dingen die er alle dagen bijkwamen en allengskens de 'huishoud' wierden waarin en waarmede zij en Jan zouden leven. Tegen avond stond ze weer te loeren of Jan van 't land zou recht naar huis gaan.

Als hij eindelijk binnen was en nu moest geëten hebben wond zij heur kind in een wollen doek, nam het op den arm en sloop weg langs heuren gevel van waar z'hem kon zien buiten komen.

't En duurde niet lang, hij kwam den weg afgewandeld met zijn broër Ivo. Ze wisselden wat woorden en, aan den scheidweg ging Ivo opwaarts naar den 'Dorstigen Ridder' en Jan stapte de arduinen trappen neër naar de Schelde.

Tale volgde hem van ver. Zij zag hoe hij aan den oever bleef staan dubben en lang bleef kijken over 't donkere water in de doezelige blauwendige verte al den overkant.

Dan zag zij hem in een boot terden en boutrecht staan overvaren, vlug aan land springen en verdwijnen te dorpwaart. Tale zette heur op een steenblok aan den oever, met de voeten

tegen 't water, gaf heur kind de borst omdat 't schreide en bleef daar wachten, heur oogen bleven strak op 't plaatske gericht waar ze Jan zien verdwijnen had.

Hoe verder hij de Schelde achter hem voelde hoe vrijer hij ademde en te vlugger vooruitschreed. Hij wist de wegels te kiezen en zonder mikken ging hij nu links en dan weer rechts op; later over een stuk geploegd veld en dan in een lane linden tot hij aan de huizen kwam die, lijk zwarte hoopen daar vóór hem lagen in de donkerte.

Hij kroop door een vertjokte doornhaag en kwam op 't open hof van een boerenwoning waar het lamplicht door de bloote vensters straalde. Daar zette hij zich op een hoop koeieten en loerde naar de menschen die in de keuken rondliepen. Het werkvolk zat aan tafel voor 't avondeten en daarin herkende hij Poezeke. Ze trappelde tusschen 't volk, droeg de groote teelen aardappels en pap op, bezorgde elkendeen en sneed boterhammen. Zij stond vlak met haar wezen naar het venster gekeerd en toonde heur heel verslonden in de bezigheid. Z'en dacht aan Jan Boele niet, noch aan niemand op heel de wereld! Heur aangezicht bloosde van stille gerustigheid en voldoening in het werk. Hij loerde en keek en zijn oogen vervolgden haar overal waar zij wendde of ging. Hij had haar zoo willen opslikken! En op een nieuw en altijd her, keek hij zijn oogen zat aan heur schoone vormen en hij overging, trage en met zorg heel heur lijf. Die lichte, blonde wolle kroezeling omkransde hoe schoon heur voorhoofd; haar lief neuske en ronde lippen, dat stond daar zoo juist en zoo wel en heel heur aangezicht, en iets dat hij niet zeggen kon maar zag en voelde.... en haar schouders, borsten en heupen, dat stak allemaal in een gewoon wekedaagsch kleedje dat er toch zoo poezelig in spande en vormde; en die draai en de doening van heuren gang en werking; heur ronde armen omgrepen dat brood zoo goed en dat mes sneed er met zoo'n

ronden zwaai de sneden af. En nu weer heur oogen, die blauwe, bleekblauwe.... hij dacht aan de groote witte meerschbloemen in haren jongen bloei. Tale, moeder, de pastor, de visschers en de Schelde en de Waterhoek, 't lag allemaal in een mollegrijmzwarten doek gedraaid verre weg en vergeten.

En toch z'en peisde op hem niet meer.

Zondag laatst - dien eeuwigen Zondag die hem uit den kop niet meer en wilde - had hij met dat meiske gepraat, gelachen en getaterd en gedanst en gedronken, en Zondag, als 't nu weer Zondag zou zijn moest hij met Tale Siepers trouwen en al 't andere voor altijd vergeten, of!....

De vreemde dwang van al die menschen waarin hij leefde, de dingen waarin hij vergroeid was, en met geen macht uit te trekken, dat kwam met al het dreigend geweld recht vóór hem staan en gebod hem voort te doen en de lijne te volgen die hem voorgetrokken stond; en dat ál om dien ellendigen keer dat hij dronken was en beestigheid met heur gedaan had! Die groote vent had willen knielen, en als een kind om genade kruipen, of gloeiend kwaad worden en in zijn eendlijke armen heel die doening opheffen en verbrijzelen.

Poezeke was nu weg in 't achterhuis, de werkmannen stopten hun pijp en gingen buitenkomen. Jan wipte weer over zijn doornhaag en kwam langs denzelfden weg door den schemeravond aan de Schelde. Hij sprong in de boot en roeide over 't water. Een dunne laag mist steeg op uit den vloed en kwam in een melkwitte wade over den breeden meersch hangen. 't Zag er overal uit als een stille wijde zee zonder water. Jan voelde de koude vochtigheid op zijn lenden vallen. Aan den overkant vond hij Tale zitten met haar kind. Zij stond op, wenschte hem goên avond en zij gingen te zamen den weg naar huis. Hij vertraagde zijnen stap om haar te laten volgen en luisterde geduldig naar 't nieuws dat ze hem vertelde over de schikkingen van haren nieuwen thuis.

- Komt ge nu meê kijken, Jan? vroeg ze.

- Morgen, Tale, 'k ga nu slapen; we visschen dezen nacht.

Hij sloeg haastig den zijweg in naar huis en kroop diep in bed. Hij was blij alleen te zijn en verlangde om te droomen.

Met 't keeren van den nacht stonden de visschers weer in 't water en versmoord in den dikken mist. En de nieuwe dag kwam en de volgende ook en Jan wrocht mede in 't water en op 't veld, en diepe in zijnen kop zat het leed waarover hij aan niemand en sprak.

Den Zaterdag in den valavond stond hij in 't deurgat geleund, te droomen, zijn oogen keken naar ginder ver over den meersch waar de huizen stonden en de kerk en de groote dorpslinden. De zonne smee kleisterende brokken vuur op de glasschijven van de vensters, en 't docht hem dat heel 't dorp aan 't branden was. In de diepte, vóór hem lag de Schelde met heur zachtschuivend blauw water en overal de stille uitsmeltende gerustheid van den dag die trage eindde. Aan 't veer zag hij moeders lange gestalte in de boot staan. Ze keerde terug van 't dorp en droeg een zwaar pak op den schouder. Heur oubollig wezen glimlachte vriendelijk naar Jan.

- 'k Heb uw trouwkleêren mede, jongen, en ze ontknoopte heur pak en spreide 't goed allemaal uit op tafel -: een breede purpervloeren broek en onderlijf met koperen knoppen: een roode lendsluis, een stijfstaanden blauwlijnen kiel, een paar vernagelde waterschoenen en een bruine viltten hoed mei rooden halsdoek. De broêrs betastten en bekeken de broek en den kiel, wogen de schoenen op hun hand en ontvouwden den halsdoek.

- 't Is deugdelijk goed en dure stoffe! bevestigde moeder.

Jan stond dit alles te bezien en monkelde.

Achter 't avondeten verdween hij in 't donker, zonder zeggen waar hij naartoe ging. Later in den nacht, als zij allemaal slapen waren, hoorde moeder hem inkomen en, met zware voeten den trap opklimmen naar bed. Aan den muur, boven 't hoofdeinde

hongen zijn nieuwe kleërs en tegen den trap vond hij zijn schoenen staan.

's Morgens van vóór den dag werd Jan wakker gedonderd door menigvuldige geweerschoten. Hij stak den kop door zijn zoldervenster en bekende in den schemersmoor een menigte visschers met schietroeren die zij gedurig laadden en met opgesteken arm, hoog in de lucht losbrandden. Beneden voor de deur waren verscheiden mannen aan 't planten van jonge sparren en de wijven bonden er veelkleurige linten en blommen aan.

- 't Is vandaag mijn trouwdag, mommelde Jan, en hij legde hem weer, ongekleed, boven op 't bed.

't En duurde niet lang, hij hoorde moeder rondtrappelen en de broêrs buitengaan bij 't ander volk, de deur ging aanhoudend open en toe; de menschen kwamen binnen en taterden luide en dronken druppels. Moeder riep naar boven:

- Jan, 't is dag, jongen!

Jan en roerde niet.

Tenden den weg kwam Tale met een bende jonge meisjes.

Heur broêr, Sander Siepers, had haar wel verboden te gaan, omdat 't gebruik anders was en de man zelf de bruid moest komen afhalen.

- Maar dat was nu eens een ander geval, meende Tale, en de meisjes verlangen ook meê te gaan, en ze gingen.

Moeder Boele ontving hen vriendelijk en schoof stoelen bij en schonk koffie; maar nu werd zij ineens verdrietig omdat Jan zoolang boven bleef. Ze ging kijken, en vond hem liggen, het lijf achteruit geleund op zijn ellebogen tegen 't bed en de beenen ver uitgestrekt, te glaren vóór hem.

- Toe, Jan, z'is daar al; waarom komt ge niet? - Zie 'ne keer 't is klaar dag buiten, - zult gij ze nu laten wachten?

- 't Is te vroeg, moeder.

- Kom, drink nu koffie, de mannen zijn ook gereed en de broêrs zijn al buiten.

- Moeder, laat mij gerust!

- Toe, Jan, wat krijg-de? Gaat gij dommigheden doen? Deken Broecke zal hier zoo aanstonds gaan zijn.

- Moeder, 'k zou liefst hier bij u blijven en niet trouwen, gromde Jan.

Moeder stond eene wijle, lijk verslegen, Jan te bezien. Buiten hoorden zij een nieuwe tel geweerschoten. Dan schrikte zij op om 't gruwbare van Jan's zeggen en ze wierd heel kwaad.

- Wat! wat! God van den hemele! niet trouwen, Jan!? Als ge 't spel zoover gedreven hebt! en uw kind, Jan! zoudt ge zoo'n leelijke vent worden! een meiske verneuken en dan laten zitten, - de menschen zullen u achter straat doodsmijten en uit mijn huis moet ge!

Heur lange gestalte rekte hoogin 't open deurgat en haar armen zwaaiden. Beneden in huis was 't stil en al die menschen luisterden naar 't gekijf op den zolder. Tale hilde jammerlijk.

- Heere God, Jan, moeder Boele, wat gaat er van mijn arm schaap geworden.

- Toe, jongen, gebruik manieren en versta redens, Tale is een brave ziel en... of ge zult misschien naar 't vreemde loopen! tierde moeder, naar 't vreemde, om een deerne van 't dorp! als ge hier uw goed verbruikt hebt! Nu kennis maken met... en is dat een meisen? - 't gelijkt een eepijlde waterscheute, bleek lijk een ovenkoek en daarbij zoo'n zotte pronkette!

- Zwijg, moeder, zwijg, steende Jan en bleef altijd stokstijf liggen.

- Maar, Zeemenis Maria, Jan, denk toch, wat gaan de menschen met ons doen? Ze zullen ons uitspuwen!

- 'k Ga tenden de wereld loopen liever of met haar te trouwen.

- 'k Kom overal achter waar ge loopt! tierde Tale beneden.

- G' en zult me niet vinden; 'k ga me verduiken, zei Jan.

Er kwam altijd nieuw volk bij in de keuken, de meisens giechelden overluid; Tale tierde lijk een bezetene en Jan zei maar altijd verneenend wat ze uitbracht. Moeder stond nu halfwege den trap om de menschen tegen te houden die naar boven wilden. 't Werd een oorverdoovend geruchte van gelach en geweën en gevloek en getier. De visschers wilden met alle macht bij Jan. Sevie Krot wong hem van lachen, Sneier zou Jan overhalen, Krotse deed Tale zwijgen, anderen wilden Jan afhalen en hem naar 't stadhuis dragen op hun schouders; Sander Siepers vloekte en dreigde de schande van zijn zuster te wreken, de zeven zoons werden kwaad om al dat gewoel in hun huis en de vuisten gingen op. Het vrouwvolk schreide en schetterde en elk liep buiten om hulp. Vóór de deur en in huis gingen er geweerschoten, en de kamer stond zwart van den stinkenden poerdamp.

Nu kwam een scharreling onder de trouwgasten en men ging voorzichtig uit den weg: baas Broecke was daar, de deken van de visschers en van den Waterhoek. Een groote vent met schoon geschoren kop, en breede schouders op een statig lijf.

- Wat, wat? vroeg hij en zijn oogen keken vragend rond.

Tale en d' ander wijven en verscheiden mannen vertelden hem: van Jan die boven op zijn bedde lag en niet afkomen wilde.

- Waar is Jan Boele? waar is moeder Boele?

Iedereen schoof van uit den weg en moeder kwam heel onthutst beneden.

- Dekan Broecke, Jan is boven... hij moet hem aankleeden.

- Laat 'ne keer zien. En Broecke ging de trap op.

Binst hij weg was en piepte er geen stemmeke beneden, en niemand roerde. Zij wilden weten wat en hoe het zou afloopen Zij hoorden lijsig spreken en trappelen. Jan moest hem aankleeden.

't En duurde niet lang, Deken Broecke kwam met zwaren tred de trappen af en... Jan volgde, hij had zijn wijde vloere broek aan, zijne kiel en zware schoenen en viltten hoed.

Een luid 'hoera' ging op en alle armen staken in de hoogte. Tale sprong recht en Jan aan den hals. De koffie werd gedronken, buiten daverden nieuwe geweeschoten en binnen was 't luide leute. Daar midden in stond Jan wat beschaamd lijk om raad te kijken in allemans wezen.

Nu zou men aanzetten. De visschers namen elk een wijf of meiske aan den arm en de stoet ging naar de Schelde. Bij benden vaarden zij over in de bevlagde schuiten. De thuisblijvers staken de vuurroeren in de hoogte en losten de laatste schoten. Jan moest voor altijd getrouwd met Tale op den Waterhoek weer-keeren. Aan den overkant werd de stoet opnieuw gevormd. Voorop dansten de jongens en joelden, mieken tuimelboomen en wagewielden over handen en voeten. Dan was 't Kimpe de speelman en zijn wijf met orgel en fluit, volgden de deken en vrouw Broecke; Sneier met Mitte Dok; Luiske Glas met Wieze Rente; Kare en Tilde Moere; Zander Krotse en Ziene Vet; Zeven Boele met Doke Lefte; Karel Boele met Dule Bak; al d' andere broers met een meisen van den Hoek en veel, veel andere gasten, groote visscherskerels met hun wijf of vrijster, arm aan arm, al dansend en zingend op mate van 't orgellied. En zij zwaaiden, als zij ievers voorbij een bende nieuwsgierige dorpelingen kwamen, den rooden neusdoek boven hun hoofd.

- Hebben wij ze meê?! - tierde Krotse, en heel de bende antwoordde:

- Ja...a... Ja w'!

Jan was de laatste, met Tale, die aan zijn arm hong blijde en preusch in haar donkerblauwen rok en zwartzijden lijf met perels en heur muts met bengelende vuurroode rozen en bonte eende-pluimen. Dan was er nog Sander Siepers met Nette Bovin,

en Moeder Boele met Ivo Boele, een ouden vent uit de familie. Een drom mannen en wijven met kinders volgden hijsterkapeele en sloten den stoet.

De weg liep recht naar 't dorp en 't hof waar Poezeke woonde lag ver bezijds en buiten 't zicht.

Aan elke herberg hield de stoet stil en al die kon sprong binnen en dronk op de gezondheid en de vreê en den langen duur van de bruiloft. Baas Broecke gaf telkens teeken van aanzetten en Jan moest meê: van langs om nader de kerk en 't stadhuis.

Aan den hemel blekkerde de zon en de landen doomden vol blauwe vochtigheid. Uit de kerk luidde het tinkelend klokke-geklep en van overal kwamen menschen op hun zondagsch best. De Waterhoekers kwamen met veel gedruisch in 't dorp en vulden de groote straat vóór 't stadhuis. Jan en Tale en moeder en Sander en de getuigen moesten daar binnen en hunnen name zetten op den boek en 'Ja' zeggen voor den burgemeester.

- 't En is hier nog niet ernstig, meende Jan, als dit gedaan was, en 't en dacht hem toen nog niet dat hij trouwde.

't Was nu weer in stoet naar de kerk. De poort stond wagewijd open en de dorpelingen haastten hen naar de hoogmis. Aan 't kerkhof scheiden de paren hagewijs open om de trouwers eerst binnen te laten. Jan en Tale schreden dweers door de middenbeuk recht naar het altaar met de twee broêrs en Sander en Sneier, de getuigen en ze zetten hen elk op 'nen stoel die daar gereed stond. De anderen gingen allen naar hunne gewone plaats, den linker achterkant waar de Waterhoekers alle Zondagen mis hoorden. De kerk zat stampvol en veel menschen stonden op den stoel om de trouwers te zien. Achter de mis deed de pastor teeken dat ze moesten naderen en knielen op de trappen van het altaar.

- Zijt gij hier gekomen met uwen vrijen wil - en zonder eenigen dwang - om te trouwen - met Nathalia Siepers? vroeg de pastor aan Jan.

Jan zijn herte klopte en zijn hoofd draaide en hij gromde een van buitengeleerde 'Ja'.

De pastor vroeg hetzelfde aan Tale en zij ook antwoordde 'Ja'.

Dan moesten zij elk op hunne beurt nazeggen al wat de pastor vóorzei:

- Ik - Jan Boele, geef u, Tale Siepers, die ik hier met de hand houde - mijn mannelijke trouw en neem u voor mijn wettelijke huisvrouw, voor God en zijne heilige kerk.

Dan was al 't andere in 't latijn. Jan deed en zei al wat de pastor wilde en nu eerst als ze rechtstonden om naar de sacristie te gaan, voelde Jan dat hij getrouwd was en dat Tale, 't wijf dat hij daar bij hem zag, nu voor altijd zijn wijf was. De pastor wenschte hun een gemeente Proficiat en de brave man glimlachte gelukkig, nu hij ze toch eindelijk wel en goed getrouwd had. Jan zag bleek en hij dwong zijn wezen te glimlachen lijk al de trouwers die hij van zijn leven gezien had. Voor hem was nu alles gedaan en áf en hij had geen tijd om aan iets te denken, hij liep verlegen en ongemakkelijk daar in dat koor waar hij nooit geweest was en hij trok aan Tale heuren arm om gauw weg te zijn.

Jan en Tale waren nu getrouwd en elkendeen was blijde en voldaan. Moeder monkelde en vezelde zoete wordekens in Tale's oore. Deken Broecke en Sneier en Krotse en veel ander visschers kwamen op 't kerkplein bij Jan en sloegen hem duchtig op den schouder: dat was nu een nieuwe visschersbaas die nieuwe Boelekes op den Waterhoek zou brengen. Het orgel en de fluit piepten hun lied en de visschers gingen met hun wijven en meisens door de dorpstraat, 't veld in naar de Schelde, ze brachten een nieuwen huishoud naar den Waterhoek, maar nu gingen ze bruiloft vieren.

- Hebben wij ze meê?... Ja...w'!

De Waterhoekers en houden geen maaltijd op feesten, al de bewoners zijn onderling vermaagschapt en geen huis en ware groot

genoeg om heel die familie bij tafel te zetten. Bruiloften, begravingen en kermis dat vieren zij in al de herbergen en zij eten waar 't te krijgen is.

Nu dat ze weer over de Schelde waren voelden zij zich thuis en de leute begon. Al de huizen waren vermeid en bevlagd en 't daverde langs alle kanten van verwelkomende geweerschoten. In 't Veerhuis werden de eerste pinten bier gedronken. Daar was 't een harrewar en een drummen om binnen: elk wilde zijn steenen pinte tikken aan die van de trouwers. De groote gasten moesten den kop buigen om binnen te kunnen en ze kropen met hun meisens diep in dat hol en zaten dichte bijeen aan de lange tafelkens en elk riep naar Dikke Wieze en den veerman om bier.

Van daar trokken zij arm aan arm den hoogen oever op langs de visschersreek naar de Meerschbloem. Heel de bende zong meê het orgellied.

De noenzonne laaide aan 't blauw geluchte en al die huizekes en verre land en meersch en boomen 't stond al zoo scherpklaar te pralen in een kleurzatte schettering die de oogen blendde. De kerels in hun kroezige driestheid hielden hun meisen bij de leden, staken den arm in de lucht en zwaaiden hun lijf en tierden van genot. Heel de stoet hield soms al met eens stil en ze gingen gezamenlijk aan 't dansen in een wijde ronde, daar hooge op hun schoonen Scheldeboord. Jan zong en sprong met de makkers. Hij voelde hem meê sleuren in hun jubelend joelen, zijn gedachten draaiden en daar steeg heete blijheid naar zijnen kop, waarom? - en wilde hij nu niet weten. Hij moest meê met al dat volk en luide roepen en dansen en schateren en veel, veel bier drinken, morgen was nog zoover af. Hij vergat bij stonden dat hij zijn eigen bruiloft vierde.

- Toe, mannen, de bierpotten uit! en schinkt ze weer vol baas! ik betaal, riep Jan.

De kelen waren droog van 't zingen en 't warm zonneweer en 't bier liep danig zoete en koele binnen. De visschers hadden hun groote broekzakken vol stuivers en ze gooiden er heele handvullen op den baas zijnen disch.

Altijd verder gingen zij: van den Dorstigen Ridder naar de Sterre, vandaar voort naar de Lompe en de Krekelpoel en de Puidegracht, en de Galgenstake en de Groene Wei. Z'en zagen noch z'en merkten nooit dat de zonne zoo zeere zonk of dat 't avond werd of donker; 't bier smaakte van langs om beter en zij zongen hoe later hoe luider. 's Avonds kwamen zij bijeen in de Groene Linde de grootste herberg van den hoek waar ze gemeenlijk vergaderden om hunnen deken te kiezen of kermis te houden. De lange lage zaal met berookte muren en lage zoldering met zwarte rebben waaraan rookende lampen hingen, daar woonde Leme Demoor en Ziene zijn wijf en drie snelle dochters. 't Was hier dat Dekens Broecke avondeten gaf en 't stoorde en 't kuilde er van gebruide boter en waterdamp van de visch die te pruttelen stond op het groote heerdvuur. De lampen hongen duister in de zwarte lucht en blauwen rook. Mannen en wijven zaten op lange banken al weerkanten tegen den muur en elkendeen at naar belieft: gekookte visch, gebraden paling en aardappels zooveel 't hun lustte; 't bier alleen was te betalen. Leme wipte gedurig in en uit den kelder en bracht groote kannen vol naar boven; de dochters en Ziene hadden de mouwen opgesloofd tot over de ellebogen en ze schonken met breeden zwaai de potten vol dat 't schuimde en droegen dat z'erbij zweetten.

- Alhier, Manse, hier, Tilde, hier, Fietriene, hier, en al de handen reikten.
- Seffens, seffens, en de dochters knikten en monkelden langs alle kanten en lieten haar vrij in de ronde armen en schouders nijpen. De stuivers rolden over tafel en 't bier stortte en liep de kelen in en over banken en stoelen en spatte op

den grond, 't Werd een razend harrewar en geronk en geraas van tieren en luide lachen en kouten en schetteren. De stoof ronkte, de bruine boter siste en de versche visch krulde in de groote pan en daar stegen altijd nieuwe kuilen rook naar de zwarte zoldering. Tenden de kamer door d'opening van de vautedeur zag men Deken Broecke zitten en moeder Boele en Wizeur en Fiene Broecke die gerust aan een tafel de kaarten kappelden. Verder tegen den muur op de vaute zaten er nog eenthoeveel oude visschers die, met voldanen buik en vroolijken zin geweldige kuilen rook uit hun pijp trokken. Die zaten daar eenig weggesteken, hoog en ver van 't luide gewemel der druistige kerels.

Maar nu sprong de speelman recht op een tafel, trok de blaasbalg van zijn orgel open en daar dreunde een vlijtige dansvoois uit. Niemand en luisterde. 't Was maar van langerhand dat de meisens rechtstonden, de stoelen en tafels tegen den muur schopten, een manskerel om de leden grepen en er op mate van den dans meê rondsprongen. Jan danste met Tale; Sneier met Mite Dok; Luiske Glas met Wieze Rente; Kare met Tilde Moere; Sander Krotse met Ziene Vet; Zeven Boele met Doke Lefte; Karel Boele met Dule Bak en al d'anderen elk met zijn meisen. De paren draaiden en schijverden driftig in de ronde; de armen omsloten elkaars leden. De groote kerels hielden den kop gebogen en ze zagen er ernstig uit met hun neêrgeslagen oogen en stil-monkelende lippen. Ze luisterden met aandacht naar den stap en de mate van 't lied en zeldzaam werd er een wordeke in de oore gevezeld. Het zand en het stof draaide meê met den rook in de lucht en 't werd nu stikkend, onverdragelijk warm, 't was een luide gesleep en geronk en onduidelijk dooreenmierelen van aaneengekleste koppels met wijdopen snorrende rokken en scharrelende voeten - ze botsten tegeneen, duwden weg en altijd weer in 't gelid en nieuwelings hernomen draai.

De dansers lieten zich op de banken vallen, ze asemjaagden en

slokten gulzig hun versche potten bier uit. Nieuwe en andere makkers sprongen op en draaiden voort in dien warrelenden rondedans, zoo driftig en vlug, met een geweld en razernije, altijd maar rond zonder uitscheiden of rusten zoo lang als 't altijd ronddraaiend, altijd 't zelfde invallend en nieuwbeginnend, eindloos lied.

Buiten lag alles stil en kalm in weemoedelijke maneklaarte; al de huizekes stonden dood en donker zonder lichtend venster: alle leven was rond die groote herberg en de jongens lagen buiten aan de vensters te loeren of kwamen mijde aan de deur staan schooien achter een leeksken bier.

Jan zat nu heel in zweet en afgemat te blazen op de bank; zijn oogen keken door al dien rook en schemerdamp op dien dansenden woelhoop; hij kende al die groote gasten en felle meisens en hij keek nu, voor den eersten keer, lijk een vreemdeling op al dat volk: hij telde nu niet meer mede met die menschen sedert hij getrouwd was. Hij benijdde hun breede vreugde nu hij daar tusschen die paren zijn Tale zag dansen met den maaibeenden Sneier. Zij liet heur hoofd wellustig achterover hellen en heur oogen keken meesvogelig naar Jan elken keer zij hem voor-bijschijverde. Die Tale was nu zijn wijf, een wijf, dat ding waarvan hij heel zijn leven droomde als van een raadselachtige zaak die hem veel, veel geheimzinnigs moest duiken; - maar met Tale - dat oud gekend meisen - kon dat niet gaan. Heel heur wezen wist hij van buiten, dat stond in zijnen kop van als hij nog een jongen was en er als jongen mede vocht en speelde in de groote weide; heur lijf dat zag hij dweers door de kleeren die het dekten, in heel zijn schamele moedernaaktheid... en hij gruwde ervan. Neen ze'n bracht hem niets mede waarnaar hij verlangde, en hij wist en hij zag door al het schijverende van zijn dronken hersens, dat 't met hem voor altijd gedaan was. En ik met mijn grooten kop en eindelijk lijf en wit vel en zwart glimmend haar..

ik was meer weerd! grubelde hij. Nu zat hij weer in 't donker, te loeren aan 't venster van Schorre's boerhuis en zag daar onder 't klare lamplicht Poezeke en haar schoon, schoon aangezicht en haar... 't werd hem warm om 't hert en hij wilde nu weglopen, de deur uit, al over de Schelde weg er naartoe! Hij stond werkelijk recht, maar Tilde, d' oudste dochter uit de Groene Linde, had hem in de leden gegrepen en nu voelde hij zich meê sleuren in den rondedans. De warme adem van de deerne waaide hem tegen de wangen en daar hoorde hij de makkers luide gekken en zotten klap vertellen over den toekomenden nacht van de jong getrouwen. Als de dans uit was en Tilde hem met een klinkenden kus op zijn wang losliet, voelde hij zoo 'n moedeloosheid in de beenen en hij was beu van al dat bier en lijk versmacht in die snikheete lucht. Hij verlangde om buiten in de breede meersch te gaan asemen. Tale kwam hem vinden en ze vroeg of ze nu wilden huiswaarts gaan. Hij knikte, zij nam hem bij den arm en zij vertrokken. Een luide afscheidschreeuw ging op, al de gasten vergezelden hen tot aan de deur en dan keerden zij weer binnen en dansten voort.

Tale en Jan waren nu alleen op den breeden weg in den klaren maneschijn en zij klommen den hoogen oever op langs de Schelde.

De broers en Sneier en Krotse en al d' anderen waren daar binnen nog aan 't dansen en 't drinken en mieken veel gerucht dat 't ronkte om end om de 'Groene Linde' lijk uit een biekorf waar 't elders al doodstil is.

- 'k Ben blij daaruit weg te zijn, verzuchtte Tale en heur lankmoedige oogen keken op naar Jan en ze hong aan zijnen arm. Ze voelde heur zoo goed nu en gelukkig; Jan was hier nevens haar en ze hield hem voor altijd, dien schoonen vent met zijn hooge, breede schouders, zijn wit aangezicht en krullend zwart kneveltje.

- Ik brande, zei ze, en 't zweet loopt me van 't lijf, laat ons stille gaan, Jan, 't is hier koel en goed zoo langs het water.

Jan antwoordde met korten knuf en zijn oogen keken in den gladblauwen vloed en ver daarover naar de pinkelende lichtjes aan de huizen van 't dorp. Hij dacht aan Poezeke en hij voelde iets aan zijn arm dat hij had willen losschudden, maar 't ging niet.

Zij trakelden stille voort. Dàar, links, lag de sleeplopende wegel die, de delling neer, naar de Schelde leidde en rechts, de weg naar hun nieuw huizeke.

Het water spiegelde daar beneden zoo net de ronde maan en de sterren en de blauwe lucht en de stroom liep ernstig, koelkalm zonder rimpelen voort.

Jan stond een wijle stil en dubde, maar Tale wist wat hij wilde: zij sloeg heur armen driftig rond zijn lijf en heur stemme smeekte en kreunde:

- Kom, Jan, meê naar huis?! en omdat hij niet seffens toestemde tierde zij luide nu:

- Jan, ik kom overal achter waar ge gaat, overal!

Die armen nepen zijn lijf lijk twee tangen, onverdragelijk; nu was 't gedaan, hij moest er heen! langs daar, 't was lijk voorttrekken dat z'hem deden die twee armen, noodlottig voort over de Schelde naar ginder! op den weg naar huis daar dacht hij niet meer aan, dat was onmogelijk.

- Laat mij los Tale, riep hij, ik heb warm en 'k ga mij koelen dàar in 't water!

- Ik ook heb warm, kreesch Tale, en 'k ga meê met u!

Heur armen bleven hem krampachtig omklessen en zoo rolden zij beiden den wegel neêr tot bij 't water. Tale voelde haar opgeheven en voortdragen licht lijk een pluim, maar ze was er gerust in waar naartoe, als zij maar bij hem bleef.

Zonder aarzelen tord hij in 't water en voelde de deugd-doende koelte naar zijn herte komen. Hij schreed alsaan verder voortgesleurd door de armen die aan hem vastgegroeid waren, voort! de grond zonk weg onder zijn voeten en hij zag niets

meer tenzij Tale's aangezicht dichte bij 't zijne en heur groote wijdopene oogen en 't gouden manespiegelen in een wijd, wijd waterblauw. 't Werd overal stil en koel, koude natte koelte die deugd deed binnen en buiten. Hij voelde zijn beenen die altijd vooruit wilden hij zocht angstig rond naar den overkant die weg en onzichtbaar bleef, die welgekende Schelde die hij zoo dikwijls doorwaad had was nu een wijde zee die vreeselijk gruwbaar werd. En de grond ontschoot hem, hij wilde zwemmen, hij wrong en wrocht, maar met al zijn geweld kreeg hij zijne armen niet vrij en dat verdoemelijk gewicht trok hem diep naar beneden en nijpende handen hielden hem de keel gesloten als hij wilde om hulpe roepen. Hij wist niet waar hij naartoe ging of uitkomen zou.

De maan zonk weg, de dikke nevel steeg uit 't water en meersch en 't kwam opnieuw een ondoorzienbare zee over al de dingen.

Hooge bij de huizen brieschten er wilde stemmen en zwemelden menschen over de bane lijk benden beesten.

Later kwam de gouden gloed het Oosten openbreken en daar galmde langs de lange waterreek het kalm heerlijk lied als een blijde groet aan 't glorieglansen van den nieuwen dag.

STIJN STREUVELS.

De Renaissance^(*)

WAT men, in den breedsten zin van 't woord, de Renaissance noemt, hoe dat gevat, hoe dat bepaald? Zij is een dier langzaam broeiende omwentelingen van 't menschdom, wier ontstaan men niet uit te leggen heeft. De verschijnselen die haar kenmerken, in Italië, in Frankrijk, in het Noorden, zijn uiterst ingewikkeld, en van allerlei aard. Men vermijdt niet genoeg het gevaar, heel een duizendvoudig tijdperk door één feit of een gering aantal feiten te verklaren, om tot beschouwingen te komen, die logisch ineengezet zijn, maar geenszins overeenstemmen met de rijke, de levende werkelijkheid der geschiedenis, die nooit zoo 'logisch' was. Het begrip Renaissance sluit in zich te veel schakeeringen van het geestesleven, te veel onderaardsche bewegingen en onderlinge wisselwerkingen. Is er eene noodzakelijkheid te bespeuren in het samentreffen van bijv. de ontdekking van America en de hervorming, met de wedergeboorte der oudheid? Is 't niet mogelijk dat gebeurtenissen, op eerste zicht van geringe beteekenis, soms gewichtige uitwerking hadden, als het reageermiddel dat een onverwachte samenstelling te weeg brengt, of als de vonk waaruit een vlam slaat? En wat wij gewoonlijk als 'oorzaken' van den nieuwen geest aanzien, zijn zij er wellicht al geen 'gevolgen' van?

Eene nieuwe geest, die is er zeker uit het Italië der 14de eeuw voor de eerste maal opgekomen, en heeft zich, onder velerhande

(*) (Uit *Leven en Werken van Jonker Jan Van der Noot* (verschijnt binnenkort).

vervormingen en aanpassingsprocessen, over westelijk Europa verspreid; een nieuwe geestelijke atmosfeer, die nevens de Kerk ontstaat en ze niet noodig heeft; die op nieuwe wijs de menschen verbindt, waar vroeger de Kerk het groote midden geweest was, dat alle betrekkingen beheerschte. Nu is, onder de ontelbare bestanddeelen, waarvan elk aan die nieuwe atmosfeer iets van zijn eigen kleur gaf, - terwijl eerst hun geheime samenvloeiing een wonderbaar levenwekkend vermogen had - de wedergeboorte der oudheid wel een der aanzienlijkste; die oudheid, die de Middeleeuwen, wel is waar, nooit uit het oog hadden verloren, maar die men thans met liefde om de zaak zelf ging bestudeeren, in haar geheel trachtte te begrijpen, en dikwijls als onfeilbaren gids volgde, als ideaal dat opnieuw verwezenlijkt moest door alle overlevering door. Doch die wedergeboorte is niet de gansche Renaissance; zij wordt zelf gewekt door nieuwe behoeften, en moet in verband gesteld worden tot heel een geestesgroeï, die haar voorafgaat, dien zij dan voortontwikkelt en wiens vormen zij bepaalt.

In dien geestesgroeï ontwaren wij vooral eene verdieping en uitbreiding van 't individualisme, waarmede dan noodwendig eene verdieping en uitbreiding van den zin voor objectieve betrachtting samengaat.

In de Middeleeuwen maakte de mensch deel uit van eene algemeene organisatie; hij was ondergeschikt aan een hooger orde, en was vrij in gegeven omtrek: wilde hij er uittreden, hij stond vereenzaamd, onmachtig. Hij erkende zich als ras, als volk, als partij, niet als persoonlijkheid. Maar nu wast hij los uit de middeleeuwsche gemeenschap, terwijl hoe langs zoo meer zijn geloof zaak van eigen geweten wordt, en de opvattingen van zijnen godsdienst door eigen gedachte en gevoel geregeld worden. De individueele geest poogt het middenpunt te worden, waar

alle betrekkinge kruisen, de maat der waarden; een steun, bij velen, van den vèr-trachtenden wil, machtig voor 't kwaad als voor 't goed, of de bron van innerlijk evenwicht.

Wat daar ontstaat is 't moderne bewustzijn, al kan 't zich nog niet uitdrukken zooals thans. De mensch vormt zich een denkbeeld van wat hij is, en wat het leven rond hem zou zijn: hij toetst de werkelijkheid aan zijn idealen. Op het algemeene, onpersoonlijke, onberekenbare leven, dat tóch altijd zijnen gang gaat, zal nu een persoonlijk, zuiver-verstandelijk element werken: oorsprong van het tragische der nieuwere tijden. Politiek wordt objectief behandeld, de zin voor wetenschap en critiek ontwikkelt zich, en de oogen gaan open voor al het mooie der natuur, ruime woning der menschen, der eeuwige natuur, die rond twijfel en maatschappelijken strijd altijd even stil en rustig schijnt te groeien. De aarde zelf is tweemaal groter geworden, en men begint te vermoeden wat het stelsel der wereld is. Terwijl verdere horizonten zichtbaar worden, verbreidt zich 't innerlijke wezen: het eigen zelf wordt voorwerp van aanschouwing en navorsching; dichters leeren met fijn geschakeerd lichtspel te schilderen wat er in hun ziel omgaat; en denkers trachten in zichzelf te begrijpen wat de menschheid is.

In eene inleiding tot het leven van Jan Van der Noot mag wel terloops de aandacht gevestigd worden op de al te snelle ontwikkeling, bij vele dichters der Renaissance, en de ziekelijke afwijkingen van dat wordend individualisme. De humanisten reeds verrassen ons door hun ongelooflijke roem- en praalzucht, door die prikkelbare ingenomenheid met hun eigen persoon, die zich in hun brieven ten toon spreidt, en dikwijls aanleiding gaf tot driftige krakeelen en kaatsspel van ongemeen wilde schimpschriften. Afgezien van het feit, dat de meesten door eigen werk en voortdurende inspanning tot invloedrijke en aanzienlijke ambten geraakt waren, voelden zij zich niet als de uitdeelaars van

de wijsheid eener nieuwe wereld, waardoor, volgens hen, het echt-menschelijke zelf, de gezonde waardigheid, de harmonie van 't menschelijk wezen teruggevonden was? Het hooge begrip der dichtkunst, en wellicht ook die belustheid der Renaissance op uiterlijken glans en decoratieve grootheid, waren niet geschikt om dien trots te matigen, en het mag zeker geen uitzondering heeten, wanneer Jan Van der Noot zich nevens of zelfs boven de beroemdste dichters stelt. Met Petrarca, die op het Capitool triumfeerde, was dat zelfgevoel al zeer hoog gestegen. Bij de poëten der Renaissance treft het ons dikwijls, dat zij zich voor meer houden dan zij blijken te zijn: er is altijd iets in hun handelwijze en hun productie, dat weinig met hun voorstelling van zichzelf strookt; een kloof gaapt er tusschen hun opvatting van 't leven en de verwezenlijking van hunnen wil, tusschen hun droomen en hun daden.

Wat zij zich ook soms mochten inbeelden, een geheel nieuwe wereld bouwden zij niet op. Bij velen is 't de wedergeboorte der Oudheid die den zin voor een vollediger en schooner leven opgewekt heeft; bij anderen was 'de nieuwe geest' al vroeger opgegroeid, en die grepen dan naar de oudheid omdat zij aan hunne behoeften voldeed, en als de vorm was van wat zij lang verlangden: in haar zochten zij het nieuw innerlijk evenwicht dat zij noodig hadden, de nieuwe maatschappij die hen met hun medemenschen verbinden mocht, de filosofie die op nieuwe wijs hun vragen beantwoordde en alle verhoudingen kon samenknopen. Maar zelfs déze geleerden en dichters, hoe bewust ook hun wil, waren onmachtig het oude leven gansch te dempen, dat onbewust in hen en in hun midden voortwelde; nergens konden zij de overlevering in eens afsnijden. Wat wij Renaissance noemen is eigenlijk het samenvloeien der classieke wereld met de germaansch-christelijke romantiek der Middeleeuwen. Een wat grove maar zeer kenmerkende illustratie hiervan is, in menig gedicht,

de verwarring tusschen Olymp en Hemel, het samengaan in één vers van Maria en Venus. Heidensch is dikwijls de vorm, middeleeuwsch de inhoud. Het geloof der Middeleeuwen verdwijnt niet, wanneer in de Renaissance de rede haar gebied verbreedt: rede en geloof, tegenstrijdig of niet, blijven nevens elkaar bestaan. Uit dat dualisme van Heidendom en Christendom - om in twee woorden oneindig veel denk- en gevoelswijzen samen te vatten - zijn de menschen der Renaissance nooit getreden.

En tóch, bewust of onbewust wilden zij er uit, wilden zij harmonisch 'den geheelen mensch' ontwikkelen, de oude vijandschap tusschen lichaam en ziel eindelijk ontgaan, om meer en meer de menschelijke natuur tot haar recht te laten komen, met al haar rijke mogelijkheden, haar bijzondere neigingen, heel haar zondeloze vermetelheid. Er is minder benauwde vrees in de zielen; men vertrouwt meer op eigen kracht; men kijkt om zich heen met vrijeren blik naar de luchtige schoonheid van 't leven. Men verwacht zooveel niet meer de genade van boven, dan men zelf tot zijn innerlijke zelfstandigheid wil geraken. Om een voorbeeld buiten de literatuur te nemen: men heeft maar de kunst der wandschildering in Toskane na te gaan, om te zien hoe de middeleeuwsche synthesis daar langzaam verbrokkelt, hoe de glans van 't goddelijk symbool langzaam verdooft, en wel voor aardsche liefde en aardsche vreugde, tot er, na meer dan twee eeuwen van pogingen en broksgewijze volbrenging, één komt die een nieuwe synthesis bouwt, - maar ditmaal in de zuiverste menscheijkheid.

Welke rol in de wording der Renaissance gespeeld werd niet alleen door politieke omstandigheden, maar door den aard zelf van 't italiaansche gemoed, kan in deze algemeene schets niet onderzocht worden. Toch moet men rekenschap houden met den verbeeldingrijken geest van den Italiaan, en dat behagen in 't kleurig heidensche, dat altijd in hem stak, en ons heden nog tot

in zijnen godsdienst treft. Dit is wel van beteekenis in de macht, die Italië op de volkeren uitoefende. Men leefde nu meer naar buiten, men bleef niet opgesloten in zijn gedachten: men trachtte zijn leven te *versieren*. En iets nieuws ontstaat er, dat onvermoeibaar scheppen zal: de behoefte aan schoonheid. Zij gaat de geheele Renaissance door als eene muziek. De Oudheid verfijnde den zin voor mooie vormen, het gevoel der kunst kwam de hardste kreten van 't individualisme dempen als in eene reiner en harmonischer atmosfeer. Van Italië ging een leven uit, dat meer decoratief was, warmer, ruimer, liever, met meer vreugde om 't bestaan zelf, met 'k weet niet welken bedwelmenden geur van 't Zuiden: een schóoner leven.

Met al de betoovering der Oudheid, die hij openstoot, is dat gevoel der schoonheid, die zachte zwier van gratie, het stelligste, wat over westelijk Europa uitgezonden werd door Petrarca. Voegen we daarbij het fijngeteekende dier individualiteit, die op zoo moderne wijs de natuur voelde, en in welluidende zangen, waar een eigen stem door zingt, zooveel nieuw zieleleven tot kunst opriep, en wij zullen licht begrijpen waarom Petrarca als een verpersoonlijking der Renaissance-poëzie werd.

Aan het woord Renaissance-poëzie moet hier een beperkte zin gehecht worden: ik bedoel die poëzie, welke zich bij de Oudheid en de italiaansche wedergeboorte aansluit, maar zich, evenals de dichter der *Rime*, in de volkstaal uitdrukt, waardoor in haar een nationaal bestanddeel gelegd is, dat eindelijk den wereldburgerlijken geest van 't humanisme zal overwinnen: men denke aan de beweging van Boscan en Garcilasso de la Vega in Spanje, Sa de Miranda in Portugal, de Pléiade in Frankrijk, die zich dan voortzet bij Van der Noot, en in Duitschland bij Opitz.

Die dichters hebben 't o.a. gemeen, dat in de bewerking hunner gevoelens de bewuste wil een grootere rol speelt dan

vroeger. De theorie begeleidt de praktijk, en gaat haar soms vooraf, zonder haar, gelukkig, te licht tot gehoorzaamheid te dwingen. Zelfs waar het einddoel der dichtkunst nog in de zedenleer gesteld wordt, komt men nu natuurlijk tot het begrip der kunst op zich zelf beschouwd, onafhankelijk van de wetenschap, rein van alle onmiddellijk praktisch nut, levend voor en door de aandoening en de schoonheid. Men wil nu een hooger opvatting van kunst verwezenlijken dan wat de spontane volksgeest voortbracht, en dat trachten komt al klaar te voorschijn in de afscheiding tusschen den gewonen stijl en de 'dichterlijke taal'. De edelheid der poëzie verbreidt een roemglans om 't hoofd der poëten: niet Van der Noot alleen stelt zich nevens vorsten en koningen der aarde als hun gelijke; van Petrarca af wordt het een dogma, dat alleen de Muze onsterfelijkheid kan uitdeelen, en dat Achilles niets ware zonder Homerus. Waar de poëzie volksch en polemisch was, wordt zij thans zuiver dichterlijk: zij zondert zich af van het volk - het groote, sterke beest, zei Erasmus - en wordt een kunst der hoogere standen. De geheele Renaissance door zijn het *Odi profanum vulgus* van Horatius en het *Cercato ho sempre solitaria vita* van Petrarca gemeenplaatsen, die we dan ook wel bij Jan Van der Noot zullen terugvinden.

Vandaar het tweede groote kenmerk der Renaissance-poëzie: zij kan niet meer steunen en voortbouwen op wat rond haar volbracht wordt, om haar verheven ideaal te bereiken moet zij naar de middelen grijpen van volmaaktere literaturen. Zoo wordt de navolging bijna een beginsel.

Uitheemsche vormen worden overgeplant, 't zij als oefening, 't zij om hun volstrekke waarde, - waaronder het sonnet wel een der voornaamste is. Geen andere scheen beter overeen te komen met den geest der Renaissance. De architectonische schoonheid van zijne ineenzetting, het kunstige van zijn rijmensnoer, waren al geschikt om het toen in zwang te brengen; iets van zijn

bijzonderen aard maakt het tot vorm van 't groeiend individualisme; het bekoorde door de innerlijke wet zijner schikking, door die mooie verdeeling waarin het zich verinnigend en samentrekkend gevoel zoo natuurlijk welt, opgolft, òpgolft en dan weer daalt en valt met een laatste schuimspatting. Zelfs bij de oudste italiaansche sonnietendichters zijn de sonnetten al meer bewogen, persoonlijker en moderner dan de canzonen.

Nevens de italiaansche lyriek bleef de Oudheid de groote bron van dichterlijke ingeving; en ook de voorraadkamer van vormen en beelden. Doch geen dier vormen kan zoo licht als het sonnet met den nieuwen geest bezielde worden. Hoeveel 'oden' en 'elegieën', die ons heden niets dan magere schema's schijnen, door den inhoud niet gedragen! Eens dat de navolging gewettigd en zelfs aangeraden werd, kwam men er natuurlijk toe, zijn voorbeelden te zoeken onder de korte stukken, waarvan de stof niet altijd heel zwaar woog; men lette op de zuivere lenigheid der uitdrukking, meer dan op wat uit te drukken was. De samenhang van vorm en inhoud is er niet meer, en de middelen worden dikwijls het doel.

Dit is zeker niet algemeen. Maar zelfs bij de Renaissance-dichters, die zich nog niet op 'den vorm om den vorm zelf' toeleggen, treft het ons maar al te vaak dat hunne poëzie niet met de noodwendigheid der groote kunst uit hun boordevolle leven vloeit. Waar ze niet in het dilettantisme vervalt, vermeit zij zich nochtans niet zeer ver van zijne grenzen. Er is soms een afgrond tusschen het leven van een poëet en zijne poëzie, tusschen wat hij zegt en wat hij doet. Om hun liefde, ingebeeld of niet, te vereeuwigen, draaien de petrarchisten zooveel sonnetten ze maar willen. Wanneer men eenige rondreizen door de Renaissance-literatuur volbracht heeft, verneemt men zonder veel verrassing - ik kies dit voorbeeld om het aardig kenmerkende van het geval - dat Francesco Maria Molza (1489-1544), die zich altijd

op zijn liederlijkst gedroeg, aan de hetaire Tullia d'Aragona den raad gaf 'alleen het schoonste deel van haren edelen geest te betrachten, en zich nooit naar de aarde af te wenden', terwijl die Tullia niet alleen verheerlijkt werd door heel een omgeving van sonnettenrijmers als eene 'madonna' en spiegel van 'amor gentil', maar zelf de bovenzinnelijke liefde in zwevende gedichten en platonische samenspraken bezong, en over de onzedelijke boeken klaagde, als die van Bocaccio, Pietro Aretino en tot Ariosto toe. Zoo wordt het natuurlijk geacht, dat er geen samenhang bestaat tusschen literatuur en leven, al treft ons dit, ik voeg het dadelijk bij, véél minder in het Noorden dan in Italië.

In Frankrijk had zich de groote beweging van den nieuwen geest, in de vijftiende eeuw, met ongemeene kracht uitgesproken. Villon en Rabelais zijn scherp afgeteekende, breedmenschenlijke individualiteiten, en bij den laatsten is er zooveel uitspattende natuurkracht, pantheïstisch vertrouwen op den levensdrang, dionysische vreugde om het leven zelf, en dan die dorst naar kennis, die bedrijvigheid die de wereld vertienvoudigt, dat verlangen om heel het menschedom te begrijpen, dat hij als de verpersoonlijking wordt van de grootsche zijde der Renaissance. Maar iets ontbreekt hem, wat de 'Renaissance-poëzie' in den beperkten zin van 't woord, kenmerken moest, en wat eerst de Pléiade zou geven: de schoonheid, - de maat, de 'tact', het gevoel van de geheimzinnig zachte bevalligheid, van het vrouwelijke, van den rythmus.

Clement Marot? Hij had er maar weinig van, en bleef daarbij op een al te nauw gebied. Hij heeft het aangename gemak, de klaarheid, de tintelende en schalksche 'badinage'; maar het pak der oude Allegorie heeft hij met den invloed van den Roman de la Rose en van de groote 'Rhetoriqueurs' nog niet afgeworpen. Een individu, zeker, is hij. Maar evenals de natuur ziet hij

de Oudheid en de italiaansche wedergeboorte van ver. Wanneer Ronsard kwam, en du Bellay, wilden zij breken met al die satirische literatuur, die eigenlijk de overlevering der Middeleeuwen voortzette, en geen plaats openliet voor het innig-stille gevoel of het breed decoratieve. Zij wenschten met jeugdige geestdrift eene kunst van grooter en dieper menscheijkheid, en daar is vooral de beteekenis hunner te vaak versmadede beweging te vinden. Om dat doel te bereiken, legden zij zich toe op de hernieuwing der dichterlijke motieven en der dichterlijke taal. En zij deden het zonder die stelselmatige overdrijving, die men hun lang genoeg verweten heeft. Zij begeerden een fransche taal zoo verheven sterk als de latijnsche, en zoo overvloedig rijk en buigzaam als de grieksche, maar gingen door den band met meer omzichtigheid te werk als hun voorgangers de 'rhétoriciens' Lemaire, Crétin, Molinet. Zij hielden de navolging van Latijnen en Grieken voor het gepaste middel ter verwezenlijking van hunnen droom, zij wilden de dichtkunst der Ouden tot vleesch en bloed in zich maken (de uitdrukking is van du Bellay), doch zonder hun eigenfransche hoedanigheden op te offeren; de waarheid is, dat de nationale stempel op het beste deel van hun werk geprent is, en het klassiek maakt. Ongelukkiglijk leste Ronsard niet genoeg op het verschil tusschen Athene en Alexandrië, en vindt men onder zijne bewonderde voorbeelden Callimachus nevens Pindarus, Aratus of Licophron nevens Homerus. Maar kenmerkend is het toch weer, dat de hervorming, of liever de omwenteling, met bewustheid doorgedreven wordt: van den beginne af wisten zij waar zij heen moesten, zij steunden op vaste wetenschap, de theorie was er met de practijk, en Ronsard had nog geen hoogklinkend gezang over 't land gezonden, of jongeren en ouderen streden reeds rond de 'Défence et illustration de la langue française'. Boven den strijd blonk voor de eerste maal in de fransche letterkunde het zuivere begrip van kunst, niet meer

afhankelijk van de omgeving, maar eenvoudige bewoording van persoonlijk gemoed.

Wat Jan Van der Noot in de nederlandsche letterkunde poogde is een trouwe weerschijn der Pléiade-beweging. Veel der poëzie van de Pléiade gaat in de zijne over. Vooral echter hare vormelijke schoonheid: niet zoozeer het kiesch elegische, de weemoedige glimlach van du Bellay heeft hem beïnvloed, niet de edelheid, de grootsche zwaai of melancholische zinnelijkheid van den jongen Ronsard, noch de zoo echt-menschelijk gevoelde toon van zijn latere zangen. Maar veeleer de verscheidenheid en de rijkdom der stof, waardoor hij heel de Renaissance en de Oudheid zag schemeren; veeleer de klank der taal, de zuiverheid der teekening, de schittering der kleur, de ruischende overvloed der nieuwe rythmen.

Humanisme en Hervorming waren ten onzent twee machtige golven van 't nieuwe leven geweest. Doch het internationale Humanisme versmaadde de volkstaal, bleef afgesloten van de eigenste en oorspronkelijkste, zichzelf steeds herscheppende krachten van het ras. De Hervorming verinnigde het bewustzijn, ontwikkelde de zelfstandigheid, maar bracht in de eerste helft der 16^e eeuw geen merkelijke uitwerking op de vormen onzer letterkunde teweeg. En toch lag ons land open ter bevruchting: hier kruisten verschillende beschavingen, beploegden spaansche, italiaansche en fransche invloed den wat zwaren grond. Antwerpen, de voornaamste handelsstad van Europa, vol gewoel van vreemdelingen, was in gedurige betrekking met Italië, en gewichtige italiaansche huizen waren er gevestigd, waaronder dat der Salviati, der Giustiniani van Genua, der Affetadi van Cremona, allen vermaard om hun oostersche weelde, en te Hoboken dat van dien overrijken Giuliano Dozzi, die in 1542 de Landvoogdes Maria ontving. Geleerden, en schilders bij de vleet, togen naar Venetië, Florence en Rome.

Maar het is vooral door Frankrijk dat wij tot de Renaissance voorbereid werden. Van alle uitheemsche stroomingen was de fransche hier zeker de machtigste, vooral sedert de regeering van Margareta van Oostenrijk. In Brabant werd veel Fransch gesproken, jongelingen van eenigen aanleg zond men gewoonlijk naar Parijs studeeren, en de ijver onzer Calvinisten kwam dien invloed van 't Zuiden nog versterken.

En toch, die invloed, evenals de italiaansche, blijft, voordat de eeuw aan 't wenden ging, van weinig beteekenis voor onze dichtkunst. Veel geschrijf der Rederijkers herinnert aan den Roman de la Rose, uit oppervlakkige bijzonderheden blijkt dat b.v. Anthonis de Roovere en Gillis de Rammeleere den grooten François Villon gelezen hadden, en Marot viel ook wel in den smaak. Maar de algemeene gang onzer poëzie bleef maar altijd ongewijzigd.

Vóór het tijdperk van Jan Van der Noot richt zich slechts één echt individu in onze letteren op: Anna Bijns. De eerste, zong zij persoonlijk gemoedsleven, dat ze in zichzelf had afgeluisterd. Maar rond haar is de geheele literatuur nog middeleeuwsch, en blijft, tot op 't einde der eeuw, grootendeels het vervelende rijk der Rederijkers: Jan-Baptista Houwaert, die nog voor een zuiver type van 'rhetrozijn' mag doorgaan, is een tijdgenoot van Jan Van der Noot!

Tusschen beider kunst ligt een afgrond. Bij Houwaert schijnt het begrip van poëzie nog tamelijk verduisterd: 'rhetorica' is 't algemeene woord voor poëzie, welsprekendheid, wetenschap: middel tot aangename ontspanning en vooral tot stichting; een ander einddoel kent zij niet. Die kunst, die bij feesten en intreden eene openbare rol speelt, komt eigenlijk uit de gemeenschap en staat haar ten dienste; en daar zij geen uiting is van spontaan gevoel schrikt zij ons door hare vormeloosheid af. Geen schemering van schoonheid in haar, nog minder lust aan 't leven. Hoor

wat middeleeuwsch gelui in 'De Vier Wterste' jammert, een weergalm van de 'Ketyvigheyt der menschelicker naturen' van Andries van der Meulen, of 'de Ure vander Doot' van Jan van den Dale:

Met dat ick deze ontfermighe woorden sprack,
 Soo docht my de doot myn herte doorstack,
 Met sulcker cracht datment hoorde craken,
 Mijn hayr stont overeynde, het sweet my wtbrack,
 Mijn zenuwen vecrompen, myn ghebeente hertrack,
 En ick en cost noch uyt 't visioen niet gheraken,
 Daer ick dus lach tusschen slapen en waken,
 Quamen my in visioene noch te voren
 Sulcke horribele, afgrijselycke saecken,
 Dat ghy u verwonderen sult vrinden vercoren,
 Opent u ooren, en wilt u verstant orboren,
 Ick sal u dat grouwelick visioen vertellen,
 Van d' oordeel, d' eeuwich leven, en pijn der hellen.

Men hoeft maar rechtstreeks tot de gedichten over te gaan, die Jonker Jan Van der Noot, leerling van Petrarca en Ronsard, omtrent dien tijd voortbracht (de 'Vier Wterste' verschenen te Antwerpen in 1583), om te beseffen welke omwenteling der nederlandsche lyriek zijn naam voor ons moet beteekenen.

AUG. VERMEYLEN.

De Heide

Voor Mej. M. Breugelmans.

I

Oneindig ver, oneindig breed en wijd
rekt zich de heide zacht en zoetjes uit
met menig rimpelken als in de huid
van 't wulpsche dier dat zich in 't zonlicht vleit.

En groen is alles wat er groeit en leit,
groen alles: vlakke en heuvel, boom en kruid....
Oneindig groen en stil: geen ver geluid
en geen gerucht, hoe dof en krachtloos zij 't.

Daarboven hangt de zonne zwaar als lood
die, dwingland tronend over aarde en lucht,
aan alle leven geeft een schijn van dood.

En toch, wat schijndood op u nederviel,
woelt door uw schoot onsmachtbren levenszucht,
o heide - o, mijne menschelijke ziel!

II

Wanneer dan, beu van het gewoel der steden,
ik naar een innig-kalmer leven smacht
en eindelijk moegeleden, moegestreden,
ik naar een eindeloozen vrede tracht,

dan denk ik aan uw liefde, o mijne heide,
uw machteloze liefde die geen kracht,
geen drift en geene ruwheid en kan lijden,
uw liefde die alleen dóór tranen lacht....

Dan kom ik weer op uwen stillen schoot
mijn gloeiend hoofd een stonde nedervlijen
en prachen om den zoen - die doet vergeten.

Maar droomend aan de zachtheid van den dood,
voel 'k nieuwe jeugd mij weer door de aadren glijen
en 'k groet 't heelal, of 'k nooit daar had geleden.

O vrouw

O Vrouw uit verre tijd en andre streken,
die, veeg van innig lijden, vóór mij staat
met smachtend hart dat wil van liefde breken
en hooger wee dat niemand ooit verstaat,

o Vrouw, die met geen woord van smachtend smeeken,
zijt weenend zonder snik, noch klacht, noch haat,
lang-droeve tranen die murmelend leken
langs immer stil en roereloos gelaat,

ik ken uw groot verdriet en schrille smarte
en weet de liefde in uwe ziel geschreven
en al wat sleept die liefde met zich mee....

want 'k lees in mijn, als in uw bloedend harte,
't ongenietbaar geluk en makkend wee
van ons onmogelijke liefde-leven....

Eene bron in de verte....

De lucht is een doorklare helderheid
 waardoor de klanken wonderverre dringen....
Ik hoor uw stem, uw stem van in den tijd,
 voor mij de teerstbeminde wijzen zingen.

O, lieve stem, die murmlend water zijt,
 wat zingt ge zacht van smartelijke dingen,
wat klaagt ge frisch en zegt vol teederheid
 van onze min, de wrange schemeringe.

Ik voel uw lied, vereêld tot mij gedreven,
 maar 't wekt geen scherper wee, geen schriller smart,
geen snerpender vervloeking om dit leven,

doch lange droomen en melancholieën
 in dit, door 't lijden, stijf geworden hart,
alleen nog voelend droeve melodieën.

Quasi una fantasia.

Gij zelf, o lief, zult nevens mij passeeren
en in uw eigen zeggen: 'Dit gezicht,
dat droomend oog, dat dood scheen voor 't begeeren,
opeens zoo vuriglijk op mij gericht,

dien wrangen mond die scheen te willen spreken,
dit diep gerimpelde en gegroefde brein,
die wangen die nog dachten te verbleeken,
heb ik nog meer gezien.... Wie mag dat zijn?'

Een wijle zult ge in uw herinneringen
gaan zoeken naar mijn naam, den lang vergeten,
niets vindend, schokschoudrend dan verder gaan...

Maar ik zal in mijn ziele voelen dringen,
nog dieper, onzer liefde smart, de nooit vergeten,
met weemoediger hart dan verder gaan...

October

Voor Herman Teirlinck.

Het weer is guur en kil....
en in dien doodschen, loomen
herfst valt 't gebladert stil
van de onbewogen boomen....

Mijn ziele, teer en schril,
voelt ook den winter komen....
hoe zij omhullen wil
heur leed in zoete droomen:

droomen van warme liefde
wen zij van kou versteent....

droomen aan een blij lied
wen ze innig treurt en weent...

lâchen, of niets heur grieve,
wen zij zich kwijnen ziet....

FERNAND TOUSSAINT.

Ter Nagedachtenis van President Lincoln

1.

Toen sering en laatste in den voortuin bloeiden,
En de groote ster vroeg neerkwijnende in den westerhemel des nachts,
Treurde ik, en treuren zal ik met elke weerkeerende lente.

Immer-weerkeerende lente, ge brengt mij gewisse drieëenheid,
Sering bloeiend om 't jaar en neerkwijnende ster in het Westen,
En gedachte aan hem dien ik liefheb.

2.

O machtvolle westersche gevallen ster!
O schaduwen des nachts - O neerslachtige, tranenvolle nacht!
O grootsche ster verdwenen - O 't zwarte duister dat de ster
verbergt!
O wreede handen die me machtloos houden - O mijn hulplooze
ziel!
O wrang omringende wolk die mijn ziel niet bevrijden wil.

3.

In den voortuin van een oud pachthof, bij gewitte staketsels,
Staat de seringestruik hoog groeiend met hartvormige blâren
welig groen,
Met menig gepunte bloesem rijzend delicaat, met den krachtigen
geur dien ik liefheb,
Met ieder blad een mirakel - en van dien struik in den voortuin,
Met teer-gekleurde bloesems en hartvormige blâren welig groen,
Breek ik een twijg met zijn bloem.

4.

In het drasland in afgezonderde diepten,
Een schuw en verborgen vogel kweelt eenen zang.

De eenzame lijster,
De heremiet in zichzelf teruggetrokken, vermijdend de dorpen,
Zingt bij zichzelf een zang.

Zang der bloedende keel,
Zang des uitgangs in den dood, zang van leven (want ik weet het,
lieve broeder,
Werd u niet vergund te zingen, wis zoudt ge sterven.)

5.

Over de borst van de lente, van 't land, door steden,
Door lanen en oude wouden, waar laatst de viooltjes lonkten uit
den grond, grijzen afval bestippend,
Door 't gras in de velden aan weerskanten der lanen, voorbij 't
eindlooze gras,
't Geelgespiesd graan voorbij, elke aar uit haar doodskleed in de
donkerbruin velden opgerezen,
Voorbij de appelboombloesems rozig en wit in de boomgaarden,
Dragend een lijk tot waar het zal rusten in 't graf,
Nacht en dag reist een doodkist.

6.

Doodkist die gaat door lanen en straten,
Door dag en nacht met de grootsche wolk versombrend het land,
Met den luister der opgebonden vlaggen, met de steden zwartbe-
hangen,
Met de praal der Staten zelf als floers-omsluierde vrouwen recht-
staande,

Met stoeten lang en kronklend en de flambouwen des nachts,
 Met de talloze toortsen brandend, met de zwijgende zee van gezichten en ontbloote hoofden,
 Met het wachtend station, de aankomende doodkist, en de sombre gezichten,
 Met treurzangen door den nacht, met duizenden stemmen rijzend sterk en plechtig,
 Met al de klagende stemmen der treurzangen uitgestort rond de doodkist,
 De duister-verlichte kerken en de sidderende orgels - terwijl door dit alles uw reis gaat,
 Met der luidende klokken onophoudelijk geklank,
 Hier, doodkist die langzaam voorbijgaat,
 Ik geef u mijnen seringetwigg.

7.

(Niet voor u, voor één alleen,
 Bloesems en takken groen breng ik tot alle doodkisten,
 Want frisch als de morgen, zoo wilde ik zingen een zang voor u,
 o gezonde en heilige dood.)

Overal ruikers van rozen,
 O dood, ik bedek u gansch met rozen en vroege lelies,
 Maar vooral thans met de sering die de eerste bloeit,
 Overvloedig breek ik, breek ik de twijgen af van de struiken,
 Met beladen armen kom ik, ze neerstortend voor u,
 Voor u en al uwe doodkisten, o dood.)

8.

O ster van 't Westen, zeilend door den hemel,
 Nu weet ik wat gij bedoelde, toen ik wandelde voor een maand,
 Toen ik stilzwijgend wandelde in den doorzichtigen schaduwen-nacht,

Toen ik zag dat gij me iets te zeggen hadt, daar ge u naar mij
 boogt, elken nacht,
 Toen gij neêrkwijnde uit den hemel omlaag als tot aan mijn zij,
 (en al de andre sterren keken,)
 Toen wij samen doolden door den plechtigen nacht, (want iets,
 'k weet niet wat, belette mij 't slapen,)
 Toen de nacht voortging, en ik op den rand van 't Westen zag
 hoe vol gij waart van wee,
 Toen ik stond op den rijzenden grond in 't briesje in den koelen
 doorzichtigen nacht,
 Toen ik staarde waar gij voorbij en verloren gingt in 't onderste
 zwart van den nacht,
 Toen mijn ziel in haar angst onvoldaan neerzonk, terwijl gij,
 droeve ster,
 Besloot, verviel in den nacht, en waart weg.

9.

Zing voort daar in het drasland,
 O zanger schuw en teeder, ik hoor uw tonen, ik hoor uwen roep,
 Ik hoor, ik kom aanstonds, ik versta u,
 Maar een oogenblik draal ik, want de glanzige ster heeft me weer-
 houden,
 De ster, mijn heengaande makker, doet me stilstaan, weerhoudt
 me.

10.

O hoe zal ikzelf nu kweelen voor dien doode dien ik liefhad?
 En hoe mijn zang versieren voor de groote zoete ziel die heen is?
 En welk zal mijn geur zijn voor 't graf van hem dien ik liefhad?

Zeewinden blazend uit Oost en West,
 Die blaast van de Oosterzee, die blaast van de Westerzee, tot ge
 elkaar op de weilanden treft,

U, en met u, en den waai van mijn zang,
Zal 'k het graf doorgeuren van hem dien ik liefheb.

11.

O wat zal ik hangen aan de kamerwanden?
Wat zullen de beelden zijn die 'k hang aan de wanden,
Om te sieren het sterfhuis van hem dien ik liefheb?

Beelden van groeiende lente en hoeven en huizen,
Met April-avond bij zonsondergang, en grijzen rook lichtend en glanzend,
Met stroomen van 't gele goud der luistervolle, traagpralende, zinkende zon, brandend, uitspannend de lucht,
Met de frisch-zachte graswei onder den voet, en de bleekgroene blâren der boomen weelderig,
In de verte 't vloeiend glazuur, de borst der rivier, met wind-ge-spikkel hier en daar,
Met heuvel-reien op de oevers, met menige lijn tegen den hemel, en schaduwen,
En de stad nabij met woningen zoo dicht, en schoorsteenpijpen,
En al de tooneelen van 't leven, de werkplaatsen, en de werklieden huiswaarts keerend.

12

Zie, lichaam en ziel - dit land,
Mijn eigen Manhattan, zijn spitsen, en de schuimvonklende en haastige getijden, en de schepen,
't Afwiss'lend en ruime land, het Zuid en 't Noord in 't licht,
Ohio's oevers, bliksem-glanzende Missouri,
En steeds de ver-gestreckte weilanden bedekt met gras en koren.

Zie, de allervoortreflijkste zon zoo kalm en trotsch,
De paarsche en purpren morgen met even-gevoelde koeltjes,

Het vriendlijke zachtgeboren onmeetbare licht,
 Het wonder zich uitspreidend, badend alles, de volbrachte middag,
 De komende avond zoo zoet, de welkome nacht en de sterren,
 Over alle mijn steden schijnend, omhullend man en land.

13.

Zing voort, zing voort, gij grijsbruine vogel,
 Zing uit het drasland, uit de eenzame diepten, stort een zang uit
 de struiken,
 Grenzenloos uit het duister, uit de ceders en pijnen.

Zing voort, liefste broeder, kweel uw rieten zang,
 Luid mensch'lijken zang, met stem van uiterst wee.

O vloeiend en vrij en teeder!
 O wild en los voor mijn ziel - o wondere zanger!
 U alleen hoor ik - hoe de ster me weerhoudt, (maar dra zal zij
 heengaan,)
 Hoe de sering met bemeestrenden geur me ook weerhoudt.

14.

Nu, terwijl 'k in den dag zat, en uitkeek,
 In 't dalen des dags met zijn licht en de velden der lente, en de
 pachters bereidend hun oogsten,
 In 't groot onbewust landschap van mijn land met zijn meren en
 wouden,
 In de hemelsche luchtige schoonheid, (na de verwarde winden en
 de stormen,)
 Onder de welvende hemels des namiddags snel verloopend, en
 de stemmen van kindren en vrouwen,
 De veel-bewegende zeetijen, en ik zag hoe de schepen zeilden,
 En den zomer aankomend met rijkdom, en alle velden aan 't werk,

En de oneindige afzonderlijke huizen, hoe 't er toeging, elk met
 zijn maaltijden en de kleinigheden van dagelijksch gedoe,
 En de straten, hoe haar polsslag klopte, en de steden opgesloten
 - zie, toen, en daar,
 Vallend over dit alles en midden dit alles, mij omhullend met de
 rest,
 Verscheen de wolk, verscheen de lange zwarte stoet,
 En ik kende den dood, zijn gedachte, en de heilige kennis des
 doods.

Toen met de kennis des doods gaande aan mijn een zij,
 En de gedachte des doods dicht nevens mij gaande aan mijn an-
 dre zij,
 En ik in 't midden als met makkers, en als houdend de handen
 van makkers,
 Vluchtte ik tot den verbergenden, ontvangenden nacht die niet
 spreekt,
 Omlaag tot de oevers van 't water, 't pad van den poel in 't don-
 ker,
 Tot de plechtig schaduwvolle ceders en de spookachtige pijnen
 zoo stil.

En de zanger zoo schuw voor de rest ontving me,
 De grijsbruine vogel dien ik ken ontving ons, de drie makers,
 En zong 't lied des doods, en een vers voor hem dien ik liefheb.

Uit de diep afgezonderde eenzaamheid,
 Uit de geur'ge ceders en de spookachtige pijnen zoo stil,
 Kwam het lied van den vogel.

En de betoovring van 't lied verrukte mij,
 Terwijl ik als bij de hand mijn makkers hield in den nacht,
 En de stem van mijn geest stemde met den zang des vogels.

*Koom, lieflijke en sussende dood,
 Dein rond de wereld, helder-rustig aankomend, aankomend,
 In den dag, in den nacht, voor allen, voor elk,
 Vroeg of laat, teedere dood.*

*Lof zij 't onpeilbaar heelal,
 Voor leven en vreugd, voor de dingen, hun zeldzame kennis,
 En voor de liefde, de zoete liefde - maar lof! lof! lof!
 Voor de zeker-omwindende armen van den koel-omhelzenden dood.*

*Sombre moeder altijd glijdend om ons met zachten tred,
 Zong niemand voor u een zang van gulste welkomst?
 Dan zing ik hem voor u, ik verheerlijk u boven alles,
 Ik breng u zulk een zang, dat, als ge toch komen moet, koom vast-
 beraden.*

*Treed nader, sterke bevrijdster,
 Als het zoo is, als gij die genomen hebt, dan zing ik vreugdig de
 dooden,
 Verloren in uw beminnenden, drijvenden oceaen,
 Gewasschen in den vloed van uwe extaze, o dood.*

*Van mij tot u blijde serenaden,
 Dansen voor u stel ik voor om u te begroeten, versieringen, feesten
 voor u,
 En de uitzichten van 't open landschap en de hoog-gespreide hemel
 passen er voor,
 En 't leven en de velden, en de reusachtige en gedachtenvolle nacht,
 De nacht stilzwijgend onder menige ster,
 De oceaanskust en de heesch fluistrende baar wier stem ik ken,
 En de ziel zich keerend tot u, o wijde en wel-besluisde dood,
 En het lichaam dankbaar nestelend tegen u.*

Over de boomkruinen drijf ik een zang tot u,

*Over de rijzende en zinkende baren, over de duizenden velden en
weilanden wijd,
Over alle de steden dicht-saamgepakt en de vruchtbaar-volle wer-
ven en wegen,
Drijf ik dit lied met vreugd, met vreugd tot u, o dood.*

15.

Stemmend met mijne ziel,
Luid en krachtig kweelde de grijsbruine vogel voort,
Met zuivre ongedwongen tonen zich verspreidend, vervullend den
nacht.

Luid in de pijnen en ceders duister,
Klaar in de klamme frischheid en den moerasgeur,
En ik met mijn makkers daar in den nacht.

Wijl mijn blik bleef gehecht in mijn ontsloten oogen,
Als op lange panoramas van visioenen.

En ik zag schuins de legers,
Ik zag als in geruchtlooze droomen honderden slagvaandels,
Gedragen door den rook der slagen en doorboord met werptuigen
zag ik die,
En gevoerd her- en derwaarts door den rook, en gescheurd en
bloedig,
En eindelijk maar enkele flarden aan de stokken, (en alles stilzwij-
gend.)
En de stokken heel gesplinterd en gebroken.

Ik zag de lijken op 't slagveld, duizenden lijken,
En de witte geraamten van jong'lingen, ik zag die,
Ik zag alom en alom de resten van al de gedooide soldaten des
krijgs,
Maar ik zag dat zij geenszins waren als men meende,

Zij waren zelf geheel rustig, zij leden niet,
 De levenden bleven achter en leden, de moeders leden,
 En de vrouw en 't kind en de mijmerende kameraad, die leden,
 En de legers die achterbleven leden.

16.

De visioenen voorbijgaand, voorbij ook den nacht,
 Voorbijgaand, de handen loslatend mijner makkers,
 Voorbijgaand den zang van den heremiet-vogel saam met den
 zang mijner ziel,
 Zegevierenden zang, zang des uitgangs in den dood, doch wiss'len-
 den, altijd-verandrenden zang,
 Laag en treurend, doch klaar de tonen, rijzend en vallend, over-
 stroomend den nacht,
 Droevig zinkend en kwijnend, waarschuwend, waarschuwend,
 doch weer berstend van vreugd,
 Bedekkend de aarde en vullend de uitspreiding des hemels,
 Zooals dien machtigen psalm in den nacht dien 'k hoorde uit
 eenzamen schuilhoek,
 Voorbijgaand, verlaat ik u ook, sering met hartvormige blâren,
 Ik laat u daar in den voortuin, bloeiend, terugkeerend met de
 lente.

Ik staak mijn zang voor u,
 Mijn staren naar u in 't Westen, tegenover 't Westen, mijn com-
 munie met u,
 O glanzige kameraad met zilvren gezicht in den nacht.

En toch wil ik elk ding bewaren en alles, dat ik hervond in den
 nacht,
 Den zang, den wondren zang van den grijsbruinen vogel,
 D'overeenstemmenden zang, den weergalm gewekt in mijn ziel,
 Met de glanz'ge neêrkwijnende ster met het wezen vol wee,

Met hen die mijn handen hielden, naadrend den zang des vogels,
Makkers mijn en ik in 't midden, en hun herin'ring immer te be-
waren, voor den doode dien ik zoo liefhad,
Voor de zoetste, wijste ziel van al mijn dagen en landen - en
dit uit liefde tot hem,
Sering en ster en vogel saamgeweven met 't lied van mijn ziel,
Daar in de geur'ge pijnen en de ceders onduidelijk en duister.

WALT WHITMAN.

trad. AUG. VERMEYLEN

In 1498

IN de lente, 's avonds, na eenen dag te midden van de meesterwerken der florentijnsche kunst doorgebracht, ging ik somwijlen, met wat vermoeide, van machtige aandoeningen overstelpde ziel, zitten onder de breede gewelvenvlucht der Loggia dei Lanzi. Daar, in het schemeruur, verlost van het storende zicht der toeristen en de lastige aanbiedingen der ciceroni, kon ik me aan mijn droomerijen overgeven, en liet ik mijne nieuwe indrukken, straks nog samengehoopt en verward, een voor een loskomen en opklaren in het halfdonker des avonds. Ik was daar in 't hart zelf van Florence, tegenover het Palazzo della Signoria, dat oude gemeentehuis dat weleer, in omwentelingstijd, den magistraat tot vesting diende, en nog heden, met zijn hoogen vierkantigen toren en zijne uitgetande schietgaten, een streng en ietwat norsch uitzicht bewaart, - en ik poogde in die gunstige omgeving de schimmen der verleden tijden op te roepen. Ik was het hinderlijke gewoel der hedendaagsche stad vergeten: ik had den heelen dag midden in de florentijnsche 15de eeuw geleefd, in een wondere lucht, gansch doordrongen van de ziel der groote kunstenaars. En nu kreeg ik lust om gemeenzamer met die menschen om te gaan, hun dagelijksche bezigheden te kennen, deel te nemen aan 't volksleven rond hen.

In het diepste van hun werken voelen wij dat leven kloppen, maar op hun oppervlakte verschijnt het ons alleen gelouterd, opgehelderd en verheerlijkt in de essentie zelve zijner schoonheid. Alleen de kunstenaar kan ertoe komen, het leven zóo te zien;

de onmiddellijke werkelijkheid vertoont zich in een ander licht, in een ander perspectief. In de gewone omstandigheden zien we slechts het toevallige des levens; er zijn uitzonderingstoestanden noodig, hevige smart of vreugd die ons tot onszelf wakker roepen, om ons zijne diepe strooming te laten voelen; de kunstenaar geeft het leven zelf weer. Hij mengt zich onder ons, hij deelt dikwijls in ons klein streven, onze ijdelheid, onze dwalingen. Maar onder de alledaagsche zorgen bewaart hij een kostbaren zin, eigen aan zijnen aard zelf: hij heeft het rechtstreeksch en innerlijk inzicht van wat er in het diepste der zielen omgaat, en hij weet dat er onder de wisselende verschijningen van het leven rondom hem, geheime krachten aanwezig zijn, die hem zijn bezielde kennis geven. Hij openbaart onze innerlijke schoonheid, en schenkt ons, omtrent ons wezen zelf, die bewustheid die onzen al te onvasten geest altijd een droom schijnt. Wat wonder, zoo de groote kunstenaars niet door hun tijdgenooten begrepen worden? Wij willen wel van onze gedachten hooren spreken, van onze daden, soms van onze gevoelens; maar hoevelen onder ons bekreunen zich om dat verborgen leven dat nochtans, in alle beslissende oogenblikken, onze besluiten bepaalt? Hoevelen zelfs kennen het bestaan van die aandriften en al die ongenoemde krachten die onder onze bewustheid bewegen en ons dikwijls buiten ons weten besturen? Alleen de echte kunstenaar kan zich met het geheele leven liefdevol verbinden: hij weet hoe schoon het is, hij ziet het, hij voelt het overal trillen, hij wil het vastgrijpen en openbaren, hij is zijn minnaar en zijn priester. Zijn werk is een daad van liefde: hij bemint het leven, en daarom omvat hij het geheel, begrijpt hij het, kan hij 't herscheppen in zijn volkomen werkelijkheid! Deze of gene voorbijganger, die naar zijn zaken gaat, blijft een oogenblik staan om dat werk te beschouwen, en ziet er niets in dan een schoonen droom!

Zoo besloten de kunstenaars der Renaissance het beste van zichzelf, het beste van hunnen tijd in hun werk: zij drukken uit al wat er aan onuitgesproken schoonheid in de volksziel was, al wat er aan diepe menselijkheid omvloeide in den stroom van 't omgevende leven. Zeker zag het volk daar alleen kleuren, versieringen, kronkelingen, die zijne oogen bekoorden. Wat is er aan gelegen? Het werk bewaart den allerzuiversten geest waarmede zijn schepper het doordrongen heeft. De eeuwen verlopen en iedere eeuw brengt nieuwe zielen die het beter kunnen begrijpen, beter de echte beteekenis ervan kunnen vatten. De kunstenaar, eindelijk, zegepraalt: zijn genie wordt algemeen erkend, zijn naam alleen dwingt de menigte eerbied en bewondering af, die menigte, die van zijn echte waarde zeker nog niets weet, maar die toch in zichzelf iets van zijn licht aanvaardt.

Er zijn mensen, die zich zoo niet zouden kunnen samenvatten, zich met hunne eenzaamheid tevreden stellen, al hun levende kracht gebruiken ter volmaking van een werk, door hetwelk zij eens de mensen zouden overheerschen, veel later wellicht, wanneer zij daar niet meer zouden zijn om hun zege bij te wonen. Die hebben een gestadige behoefte aan handeling; die hebben een zin van 't leven, die meer het bijzondere gevoelt, maar niet zoo diep gaat; die willen zich onmiddellijk aan het volk meêdeelen, het volk hun eigen aandrang ingeven. Zij gaan recht naar de menigte, richten zich plots boven haar op, verbazen, verschrikken, of verrukken haar, beheerschen, onderwerpen haar aan hunnen wil. Die mensen, met hun heldenziel, de groote hoop gelooft dat zij met een goddelijke macht toegerust werden. Hun snelle voorspoed, hun algemeene invloed, hun suggestiekracht, schijnen hem uit bovenmenschen oorsprong te ontspruiten, hun daden worden mirakels. En dit is hun onafwendbare straf: die menigte, welke zij meegesleept hebben, sleept hen op hunne beurt mede. Om die nog te bezitten, moeten zij

die op haar eigen wegen begeleiden, aan hare belustheid op wonderen toegeven, telkens moeilijker zaken beproeven, tot zij eens. door hunne vijanden bewerkt, een klaarblijkelijk, een stoffelijk mirakel eischt, ten prijze van haar geloof. Dien dag begint hun marteldood; zij boeten hun misdaad, en wel deze: dat zij openlijk getracht hebben zich boven de massa te stellen, en haar het gewicht van hunne meerderheid hebben laten voelen.

Een dier hooge en machtige wezens beheerscht het einde der 15de eeuw te Florence: Fra Girolamo Savonarola⁽¹⁾.

Savonarola, die in 't midden der Renaissance onder 't florentijnsche volk verschijnt, het plots overweldigt, het gedurende eenige jaren zoozeer beheerscht dat hij 't er toe brengt, zijn geheele levenswijze te veranderen, blijft nog, zelfs voor ons, vreemd aantrekkelijk en geheimzinnig. Dat men zich het florentijnsche volk voorstelle zooals het in dien tijd was, fijn, spitsvondig, gees-

(1) Het beste hedendaagsche werk over Savonarola is dat van P. Villari, *Storia di G. Savonarola e de' suoi tempi*, 2 ediz. Firenze, Le Monnier, 1888. - Villari houdt werkelijk van Savonarola, hij heeft hem begrepen, is tot in zijn ziel doorgedrongen. Daarom verwijten hem de 'objectieve' geschiedschrijvers, dat hij als advocaat van Savonarola optreedt (*sic*)! - Het werk van Villari ontslaat ons van de moeite, de meeste der zeer talrijke studiën te lezen, die in de 19^e eeuw omtrent den dominicaner prediker geschreven werden. Toch kan men hier en daar oorspronkelijke psychologische opmerkingen inoogsten, nl. in het boek van Hermann Grimm, *Das Leben Michelangelo's*. Daarentegen zijn de meeste kronieken en levensbeschrijvingen van den tijd belangrijk: zij geven het eigen voorkomen van den tijd op onmiddellijker wijze weer dan de beste hedendaagsche werken, en men kan er altijd kenmerkende bijzonderheden in ontdekken, die nog door niemand in 't licht werden gesteld. Ik noem o.a. Nardi, *Istoria della città di Firenze*. - Guicciardini, *Storia d'Italia* en *Storia fiorentina*. - J.F. Pico della Mirandola, *Vita R.P. Fra Hieronymi Savonarolae*. - Lor. Violi, *Giornate*. - Fra Benedetto, *Vulnera diligentis*. - Simone Filipepi, *Cronaca*. - Fra Placido Cinozzi, *Epistola*, enz.

tig, nogal sceptisch, met een groote liefde voor het schoone, vooral ingenomen met kunst en politiek. Dat men het zich verbeelde, ontzenuwd als het was door meer dan een halve eeuw van medeische heerschappij - eene zeer wezenlijke heerschappij, die evenwel haar echten aard trachtte te ontveinzen, door elken vorstelijken titel af te wijzen -; het had den vrijheidsdrang verloren te midden van onophoudende feesten, terwijl de glans, dien het rond zich verspreidde, zijne toenemende zwakheid niet vermoeden liet. Bedenk dan de grondige wijziging welke vier jaar lang dat volk ondergaat, dat geen andere macht meer beheerscht, dan het woord van den dominicaner prediker; verbeeld u Florence mystisch geworden, godsdienstige liederen zingend, dansend op zijne pleinen gewijde dansen in stede van de dolle vastenavondronden, het bevrijde Florence dat zich een geheel democratische regeering geeft, en Jezus Christus tot koning uitroept. En gij zult het haast een wonder gaan noemen, en in die duistere gebeurtenissen van't einde der 15de eeuw als een openbaring meenen te ontwaren van een meer dan menschelijke macht.

Wil men die feiten echter ontleden, dan erkent men de voornaamste oorzaak dier schijnbare gedaanteverwisseling. Het florentijnsche volk had eene snelle, plastische, steeds bedrijvige verbeelding, die spoedig de abstractiën in concreten vorm goot, eene visionnaire en verbijsterende verbeelding.⁽¹⁾ Het geloofde niet zeer aan God, maar het geloofde aan den invloed van een menigte geheime machten op het lot der menschen. Het geloofde

(1) Niet hierdoor alleen wil ik het snel overwegende gezag verklaren, dat Savonarola op het florentijnsche volk kon uitoefenen. Het is wel zeker dat alle italiaansche volkeren, in dien tijd, een dergelijke verbeelding bezaten. Had Savonarola overal in Italië denzelfden invloed kunnen uitoefenen? Het valt te betwijfelen. Vele feiten uit zijn leven, overigens, blijven psychologisch onuitgelegd.

aan de sterrenwichelarij, aan de zand- en handwaarzeggerij, aan de geesten, de duivels, de tovenaars. Het was bereid in alle dingen het wonderbare te zien.⁽¹⁾

Savonarola met zijn ruw en vurig woord, zoo verschillend van den sierlijken en gezochten toon der predikanten die toen veel toeloop hadden, verwekte vreeslijke en wrekende visioenen: hij profeteerde namens een strengen God, dien de bedorvenheid en de ongerechtigheden der kerk verontwaardigde, en wiens heilige toorn op dat verdoemd Italië ging neerdonderen om zijne goddelooze volkeren en zijn huichelende prelaten te tuchtigen.

Verbaasd door dat onstuimige geloof dat zoo zeker op zichzelf vertrouwde, dat het was of al de geheimenissen der toekomstige tijden er rechtstreeks aan geopenbaard waren, en weldra aangegrepen, opgeschud, meegesleept, omgekeerd, beefde en weende dat volk, gisteren nog onbekommerd en lichtzinnig, het snikte, huilde, wrong zijne handen, als had het plots het bazuinengeschal van 't laatste oordeel gehoord. Verschrikt door het beeld zijner zonden, dorstte het naar boete, verloochende zijn vroeger leven, verbrandde de werktuigen van zijn vermaak, al wat zijn weelde uitmaakte, de ijdele sieraden waarvan het zoo zeer hield, hervormde geheel de regeering, vernederde zich, bad en vastte.

Savonarola, die prior geworden was van het Dominicanerklooster van San Marco, bleef, gedurende eenige jaren, meester der ziel van Florence. Zijn sterke en vaste wil boezemde heel de stad ontzag in, en in bestuur en openbaar leven werd alles onder zijne ingeving gedaan. Het getal zijner kloosterlingen nam gestadig toe, en

(1) Men moet dien geestestoestand aannemen om te begrijpen hoe de belachelijke krijgstoet van Karel VIII niet alleen in Florence maar nog in geheel Italië voor een vreeslijk iets heeft kunnen doorgaan. Savonarola zelf zag in dien armzaligen slampamper Karel VIII een werktuig van Gods toorn, verkoren om de misdaden van Italië te komen straffen.

geleerden en kunstenaars, die onlangs met de Medeci gemeenzaam verkeerden, werden zijn bewonderaars en zijn aanhangers. Men zal makkelijk vatten dat hij zich door zijn droom liet misleiden, dat hij niet raadde wat er *werkelijk* in den volksgeest omging: hij geloofde dat men zijne gedachten in haar geheel begreep, dat de harten gelouterd werden, dat de adem Gods door de zielen blies, dat Florence de weerschijn ging worden van dat hemelsch Jeruzalem, waarvan de ideale glans zijne visioenen vervulde.

Hij vergiste zich: niet zijne gedachten noch zijn godsdienst had het volk lief, maar wel den woesten prediker, die het onder een vroeger onbekende ontsteltenis deed sidderen, hem, den ziener, die in de toekomst las, den profeet door God verkoren, die buitengewone gebeurtenissen had voorspeld, en wiens voorspellingen soms tegen alle berekening uitkwamen. Ongehoorde, bovenmenselijke dingen verwachtte men van hem, men wilde altijd hooger in de geestdrift, in de verrukking vervoerd worden, nieuwe sidderingen kennen, opnieuw opgeschud worden en trillen. Men wilde iets wonderlijks, men begeerde mirakelen. Degenen zelf die gedurig door hem onderricht werden, de monniken van San Marco, begrepen hem niet beter dan de apostelen Christus begrepen: zij namen zijne woorden letterlijk op, verstoffelijkten zijn gedachte, drongen tot zijn inwendig zieleleven niet door.

De diepe oorzaken van Savonarolas verderf zijn in dat misverstand tusschen het volk en hem zelf te vinden. Was de toestand zijne vijanden wel bekend, zagen zij duidelijk het gevaar waarin Savonarola verkeerde, erkenden zij het middel om op zekere wijze zijn macht te niet te doen? Men kan het niet met alle zekerheid vaststellen. Maar men is wel geneigd het te gelooven, zoo groot was hun behendigheid, zoo juist trof hem hunne streek. Zij stelden tegenover hem een franciscaner monnik, die, van uit den kansel, hem tot ketter uitriep, en hem uitdaagde in het vuur te treden om de waarheid van zijne voorspellingen en van som-

mige zijner beweringen te bewijzen⁽¹⁾. Het oogenblik was wel gekozen: Florence bevond zich in een moeielijken toestand door de schuld van Savonarola, die maar gestadig de verdorvenheid van 't pauselijk hof en de hooge waardigheidsbekleders der Kerk openbaarde, en op Rome den toorn Gods riep. Paus Alexander VI had hem vermaand, daarna in den kerkban gedaan, en dreigde Florence onder 't interdict te leggen, wilde men hem Savonarola niet uitleveren. Een dergelijke maatregel zou vele handelsbelangen benadeeld hebben. Savonarola antwoordde dadelijk door te bewijzen hoe waardeloos die kerkban was, om den aard zelf der redens die er den paus toe gebracht hadden. Stoutter dan ooit viel hij rechtstreeks Alexander VI aan, beschuldigde hem van simonie, toonde aan dat hij den pauselijken stoel werkelijk gekocht had, verklaarde zijne kiezing nietig en wilde hem door een concilie laten afzetten.

De vuurproef, dat ongerijmde 'godsoordeel', werd van weerszijden wel aanvaard: de tegenstrevers van Savonarola zagen er een makkelijk middel in om zich van hem af te maken, ofschoon zij eigenlijk niet geheel zeker waren, hem op die wijze om te brengen, zoo groot was het ontzag dat hij zelfs twijfelende geesten inboezemde; zijne aanhangers dachten eindelijk het gewenschte wonder te zullen aanschouwen, dat de wankelenden weer vertrouwen moest schenken, het geschokte crediet van Savonarola bevestigen, en voor alle menschen zijne goddelijke zending bekrachtigen. Savonarola liet de uitdaging onbeantwoord. Al wat hij gezegd had stemde overeen met de dogmas der

(1) De aangevallen beweringen waren de volgende:
 Gods kerk heeft een hervorming noodig; zij zal gestraft en hernieuwd worden. - Florence ook zal eerst gestraft en dan hernieuwd worden. - De ongeloovigen zullen zich tot Christus bekeeren. - Dat alles zal nog in onzen tijd gebeuren. - De banbliksem onlangs tegen den R.F.P. Girolamo gericht is nietig. - Wie er geen rekening van houdt zondigt niet.

Kerk; wanneer hij den banbliksem tegen hem geslingerd waardeloos verklaard had, had hij zijne meening met degelijke bewijsgronden gesteund; hij wachtte tot men er hem betere zou tegenstellen. Maar terstond boden zich al de monniken van San Marco uit eigen beweging aan, om in het vuur te treden en zoo de waarheid en de heiligheid der leerstukken van hunnen prior te bewijzen. Ook leeken wilden de proef doorstaan.

De franciscaner prediker trok zich terug, luid verklarend dat hij slechts met Savonarola in 't vuur wilde treden. Doch men haalde een anderen franciscaner over, om de proef aan te nemen⁽¹⁾; als tegenstrever zou hij den dominicaner Fra Domenico da Pescia hebben, een der meest geliefde discipelen van Savonarola.

De proefneming zou op 7 April 1498 plaats hebben. Dien dag stroomden niet alleen alle Florentijnen maar nog een groot getal landlieden en bewoners der omliggende steden naar de Piazza della Signoria samen, gretig om een zoo buitengewoon schouwspel bij te wonen. De tegenkanter van Savonarola kwamen om zijne vermetelheid ontmaskerd te zien; zijn vrienden met de hoop dat een opschuddend en geruchtmakend wonder zijne heiligheid voor allen klaar zou doen blijken; de overige menschen uit lichtzinnigheid en belustheid op nieuwigheden⁽²⁾. De plaats, de vensters der huizen, de daken zelf waren zwart van volk.

De monniken van San Marco kwamen processiesgewijs onder

(1) Nadat zij den ongelukkigen, die overtuigd was ten zelfmoord te gaan, verzekerd hadden dat men de proefneming niet tot het einde toe zou volvoeren. Cf. Lor. Violi, *Giornate* (in Villari, op. cit. II. Appendice di documenti. p. lxxjv) en de Kroniek van Simone Filipepi (broeder van Botticelli) waarvan men onlangs brokstukken teruggevonden heeft (uitgeg. door P. Villari en E. Casanova, *Scelta di prediche e scritti di F. Gir. Savonarola con nuovi documenti intorno alla sua vita*. Firenze, 1898). Insgelijks: *Vita del P.F. Gir. Savonarola scritta dal P.F. Pacifico Burlamacchi*.

(2) Sc. Ammirato, *Istorie fiorentine*. L. XXVII.

't zingen van psalmen. Savonarola voorop, het Heilig Sacrament dragend. Zij schaarden zich op rij in de Loggia dei Lanzi, van de franciscaners afgescheiden door een beschoot. Dicht bij de Loggia eenige honderden gewapende mannen, bereid om Savonarola te verdedigen indien men zich van hem meester wilde maken; onder den Tetto dei Pisani⁽¹⁾, eene troep 'Compagnacci,' hardnekkige bestrijders van Savonarola. Tusschen den Tetto dei Pisani en het Palazzo della Signoria stond de brandstapel.

Fra Domenico was gereed om de proef te doorstaan, maar zijn tegenstrever was niet te zien. Om tijd te winnen opperden de franciscaners allerlei bedenkingen: zij beweerden dat de roode koorrok van Fra Domenico door Savonarola betooverd geweest was, en dat hij dien moest uittrekken. Na eenige tegenstribbeling stond hij het toe. Maar de andere kleêren des dominicaners konden insgelijks betooverd zijn: hij moest er zich van ontdoen.

Savonarola staat nog eens toe. Ditmaal moet Fra Domenico zich naar het Palazzo della Signoria begeven, met een anderen broer, ten einde zijne kleederen tegen de zijne te verwisselen. De tijd gaat voorbij: de menigte wacht altijd het beloofde schouwspel, wordt ongeduldig, begrijpt niet waarom men nog langer draalt. Zij rumoert en woelt. De *Compagnacci* gebruiken dit om een oploopje aan te zetten, en pogen zich van Savonarola meester te maken, maar zijne partijgangers verdedigen hem op krachtdadige wijze en doen ze wijken. Er is een oogenblik stilte; de Signoria echter besluit niets, geeft geen bevel. Tot overmaat van ongeluk valt plots een schrikkelijke regen neêr, met bliksems en heftige donderslagen. De menigte blijft staan en laat zich doornat maken. Zij wacht, zij wacht altijd het groote, het wonderbaar schouwspel af dat men haar beloofd heeft. Hoe langer zij

(1) De Tetto dei Pisani bevond zich op het oord waar nu de post staat.

wacht, hoe meer zij 't begeert. Nu wil zij het, zij eischt het, men moet het haar terstond geven. Wie kan zeggen tot waar de onmenselijkheid van een volksgedrang kan stijgen, dat uren lang een wreed en schokkend schouwspel stond te wachten, wanneer een regenbui het dan nog komt ontzenuwen? Wordt zijne hoop bedrogen, dan zal het hem nooit vergeven, in wien het de oorzaak zijner teleurstelling zal zien.

Intusschen rezen, vanwege de franciscaners, nieuwe moeilijkheden op. Zij wilden niet toestaan dat Fra Domenico met het Heilig Sacrament in het vuur zou treden, onder voorwendsel dat, moest de hostie verbranden, twijfel en verwarring de ziel der eenvoudigen zou bemachtigen. Ditmaal bood Savonarola weerstand: van daar een lange redetwist tusschen de monniken van beide orden. De avond daalde: de Signoria besloot dat de proefneming geen plaats zou hebben. De dominicaners verwijderden zich in goede orde, zingend 'Salvum fac populum tuum, Domine'. Een troep gewapende mannen beschermde hen. Overal waar ze voorbijgingen werden zij beschimpt. De eenen riepen: 'slaat er op! waarom gewacht?', anderen: 'het is tijd!', anderen heetten ze 'uitgebannen', femelaars, huichelaars, sodomieten.' Het volk was dol van woede, het was of Savonarola geen vrienden meer had; zijne vroegere partijgangers steunden hem niet meer: hij had hun verwachtingen bedrogen, het mirakel was niet gekomen en hun geloof wankelde. Waarom had hij zich zoo lang in nuttelooze redetwisten opgehouden? Waarom was hij zelf niet in het vuur getreden? Men schreef hem nu deschuld van alles toe: 't was aan hem te wijten dat de proef nietgenomen werd.

Van dat oogenblik af was hij verloren: reeds 's anderendaags maakt men zich zonder groote moeite van hem meester. Zijn proces begint dadelijk daarop. Men foltert hem, door de pijn ontrukkt men hem zoogezegde bekentenissen, men vervalscht zijne verklaringen, men belastert hem op de grofste wijze, men wil

laten gelooven dat hij zijn eed geschonden had en maar een volks-bedrieger geweest was. En het volk gelooft al wat men nu vertelt, het volk ziet bewegingloos dat gruwelijke opstijgen ten Calvarieberg van den man, dien het onlangs zoo geestdriftig opgehemeld had; de monniken van San Marco zelf nemen de belachelijke leugens aan, welke Savonarola's vijanden verzonnen hadden, en zijn bereid hunnen prior te verloochenen. Zij schrijven eenen brief aan den paus, smeeken hem om vergiffenis, werpen de verantwoordelijkheid van hun gedrag op Savonarola terug. Savonarola heeft geen enkel echt, onbetwifelbaar wonder bewerkt; Savonarola is niet de profeet door God gedreven; Savonarola is maar een mensch. En daarom juist kan de menigte hem niet vergeven, haar zooveel ontzag te hebben ingeboezemd, daarom duiden de gewone menschen het hem euvel, dat zijn betooverende blik hen meêgesleept heeft.

Arme gek! gij droegt in uw ziel heilzame waarheden, en gij hebt die willen meêdeelen aan 't volk, dat gij liefhadt; gij hebt dat volk zijn vrijheid willen weergeven en het bewustzijn schenken zijner waardigheid en kracht. Maar het volk heeft u niet begrepen: had het u begrepen, het zou u geen enkel oogenblik gevolgd hebben, want het wil niet verlicht worden: dan zou 't de meerderheid moeten erkennen van hem die het verlicht, en alle meerderheid verfoeit het, want het haat instinctmatig al wie hooger stijgt.

Gij werdt opgehangen, verbrand, op smadelijke wijze; bij uwe terechtstelling heeft het gemeen u verachtend uitgejouwd en zijne vreugde uitgejubeld. Zelfs na uwen dood is de waarheid maar heel traag opgekomen: langzamerhand heeft men uw menschelijke wijsheid erkend, de juistheid uwer inzichten, uwen politischen zin; sommigen hebben de rechtschapenheid uwer ziel gewaardeerd; weinigen hebben al de zuiverheid van uw hart gevoeld. Nog dertig jaar heeft uw schaduw over de afstervende

florentijnsche republiek gezweefd: de laatste vrienden der vrijheid, de laatste groote en onafhankelijke geesten welke Florence voortgebracht heeft, riepen dikwijls uwe heldhaftige herinnering vóór zich op.

Jaren, eeuwen zijn verloop, zonder dat er stilzwijgen en ingetogenheid rond uwe nagedachtenis kwam heerschen. Voor u is het uur dat de drift stilt der ijdele strijden, het uur van gerechtigheid en waarheid nog niet gekomen. Katholieken en protestanten hebben uwe ziel elkander betwist, en hebben uwe vlucht van mystische liefde in de nauwe ladevakjes hunner theorien willen doen passen. Zelfs in onze eeuw hebt ge hardnekkige lasteraars, persoonlijke vijanden gehad, die u alles ontkend hebben, tot de onwrikbare eerlijkheid uwer ziel. Hoevelen hebben u werkelijk lief gehad, hoevelen hebben in u een dier edele geesten herkend, die eindelijk, trots alle innerlijke en uiterlijke hinderpalen, toch het grootste en zuiverste van hun wezen laten optreden, en geen anderen rechter meer aannemen dan hun geweten?

Zelfs de ziel van Michelangelo, die ziel vervuld door het gewoel eener gedurige wording, rust nu in den eerbied en de algemeene bewondering. Maar ùwe ziel, die is verdoemd! Geen rust voor haar, geen vredebrengend stilzwijgen! Gij zijt verdoemd om die eenige misdaad, dat ge op het stadsplein gekomen zijt, en uw hart voor de stompzinnige menigte hebt gegooit.

December 1898.

JAC. MESNIL.

De Morgen

'k Voel de oude grijze zeeë droomen
In 't zoet mysterie mijner zangen -
'k Voel trage smokkelwolken doomen
Langs 't zoet mysterie mijner zangen -

Nu heeft mijn hart de zon vernomen,
Mijn hart, mijn menscheijk verlangen....
En 'k voel de wondre winden komen
En om dees uchtendworden hangen

Zoo bange.... Grauwe zeilen varen
De stilte door, naar 't bloeiend dagen,
Op de eeuwge baan der stille baren -
De zeilen die mijn hope dragen....

Maar dat de zon nooit op zal klaren,
En dat mijn zeilen eeuwig varen!

't Regenachtig Weere

Kijk! die lange weie als eene zeeë
Waar wij onzichtbre zeeëbaren fluisteren
En lange schaâuwen in 't grauw-duisteren luisteren,
Die zegt mijn bange droef-geleeën weeën,

Mijn liefde weggegaan en 't lief-gedregene
Gehijg in 't diepste van mijn hopen herte,
En al mijn zoete juichen langs mijn smerte....
't Zal morgen op die zeeë-weie regenen,

En hooploos regenen, gansch den grijzen dag,
En in mijn ziele, gansch den grijzen dag,
Zoodat om mij de smoken zullen doomen

Met uwen blik erdeur en uwen lach,
En 'k zal u voelen hier weerommekomen
Gelijk een verre droom in verre droomen....

HERMAN TEIRLINCK.